

**АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СУД 338.46

Бо ҳуқуқи дастнавис

ДОСИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ

**ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР
ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»: НАЗАРИЯ,
МЕТОДОЛОГИЯ, АМАЛИЯ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи
иқтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият
(08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)**

Душанбе-2024

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»	23
1.1. Асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир.....	23
1.2. Соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури «иқтисоди сабз» ва омили рушди устувор.....	40
1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ.....	54
БОБИ 2. ҶАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ	76
2.1. Механизми идоракунии рушди соҳибкории экологӣ.....	76
2.2. Принсипҳо ва меъёрҳои асосии ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ.....	89
2.3. Омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир.....	103
БОБИ 3. ШАРОИТҲОИ ИҚТИСОДИ ВА ЭКОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	121
3.1. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	121
3.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ.....	146
3.3. Рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунонии босуръати иқтисоди кишвар.....	161
БОБИ 4. ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	201
4.1. Нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории экологӣ.....	201
4.2. Самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологӣ.....	215
4.3. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ.....	233

БОБИ 5. СТРАТЕГИЯИ РУШД ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	241
5.1. Таҳияи самтҳои стратегии рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	241
5.2. Роҳҳои аслии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ.....	260
5.3. Рушди маърифати экологӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории экологӣ.....	279
ХУЛОСА.....	297
Рӯиҳати адабиёт.....	305

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи диссертатсия дар он муайян мегардад, ки чаҳони муосир, дар қатори дигар масоили мубрами глобалӣ, бо ҳалли масоили зиёди экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, коҳиши захираҳои табиӣ ва ифлосшавии муҳити зист вобастагӣ дорад. Ҳалли муваффақонаи мушкилоти мазкур таҷдиди назар намудани механизмҳои анъанавии пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва идоракунии оқилонаи захираҳо тақозо менамояд.

Дар ин замина, концепсияи «иқтисоди сабз» чунин дурнамои инкишофро пешниҳод мекунад, ки дар доираи он рушди иқтисодӣ бо назардошти суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ амалӣ карда мешавад. Концепсияи мазкур ба кам кардани хатарҳои зарари экологӣ дар раванди фаъолияти иқтисодӣ, ҳамчунин беҳтар шудани сатҳи сифати зиндагӣ ва коҳиши камбизоатӣ нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, соҳибқорӣ экологӣ ҳамчун унсурҳои муҳимтарини «иқтисоди сабз» барои ноил шудан ба ҳадафҳои зикршуда нақши калидӣ дорад, зеро он ба фаъолияти навоарона ва ташаббусҳои соҳибқорӣ, ки ҳамзамон мушкилоти экологиро бартараф ва рушди устуворро таъмин месозанд, равона гардидааст. Воқеан, соҳибқорӣ экологӣ роҳи инноватсионӣ ҳалли мушкилоти экологӣ тавассути таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо ва ташаббусҳои камхарҷ мебошад, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, ҳифзи захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунанд.

Мавриди зикр аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун ташаббусқори фаъол дар самти татбиқи Ҳадафҳои Рушди Устувор, амалӣ намудани принципҳои “иқтисоди сабз”, мубориза бо тағйирёбии иқлим, ҳифзи муҳити зист ва масоили самаранок истифода бурдани захираҳои табиӣ, ба монанди обу пирияхҳо шинохта шудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии кишвар санаи 28 декабри соли 2023 таъкид доштанд, ки “Мо ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем” ва “Бинобар ин, бо мақсади истеҳсоли «энергияи сабз», рушди «иқтисоди сабз» ва паст кардани партови газҳои гулхонаӣ зарур аст, ки дар самти сармоягузори давлатӣ ва рақамикунонии ҳифзи муҳити зист тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд”¹

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёти он аз захираҳои табиӣ ва баҳши аграрӣ вобастагии калон дорад, рушди соҳибқорӣ экологӣ метавонад омили калидии рушди устувори иқтисодӣ, паст шудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмини мувозинати экологӣ гардад. Дар ин раванд, таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ ва мутобиқсозии моделҳо ва таҷрибаҳои муваффақ ба шароити ҷумҳурии мо, ки омӯзиши ҳамаҷонибаи хусусиятҳои миллӣ, аз ҷумла шароити иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ ва табиӣ иқлимиро тақозо дорад, аз манфиат холӣ нест. Ғайр аз ин, ҷанбаи муҳим дар ин самт таҳияи методологияи арзёбии самаранокии идоракунии рушди соҳибқорӣ экологӣ мебошад, ки муайян кардани нишондиҳандаҳои асосӣ, меъёрҳои устуворӣ ва воситаҳои мониторингро дар бар мегирад.

Бояд тазаққур дод, ки новобаста аз он ки ҷумҳурии мо дорои захираҳои бойи табиӣ ва мероси ғании маърифатӣ таърихӣ мебошад, дар раванди гузариш ба «иқтисоди сабз» ва рушди соҳибқорӣ экологӣ мушкилот мавҷуд аст. Сарфи назар аз иқтидори назаррас дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва кишоварзии “сабз”, дар назди кишвари мо дар ин самт масоили ҳалталаб ҷой доранд, ки онҳоро тавассути рушди мақсадноки соҳибқорӣ экологӣ ҳал

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе. - 28.12.2023 - <http://www.prezident.tj/node/32191>.

кардан мумкин аст, ки дар навбати худ, таҳлили амиқи шароити мавҷуда, таҳия ва татбиқи стратегияи муассирро талаб мекунад.

Рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон барои суръат бахшидан ба инкишофи иқтисодии кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини устувории экологӣ аҳамияти бузург дорад. Ин таҳлили амиқи шароити мавҷуда ва таҳияи стратегияҳои дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологиро тақозо мекунад. Ҷанбаҳои муҳими он беҳтар кардани заминаи қонунгузорӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ, рушди инфрасохтор ва барномаҳои таълимӣ мебошанд, ки ба дастгирии соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд.

Бояд қайд кард, ки рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» унсури ҷудонашавандаи ҳаракати ҷаҳонӣ ба сӯйи рушди устувор мебошад, алахусус дар вазъияти босуръат тағйир ёфтани иқлим ва афзоиши таъсири инсон ба муҳити зист. Аҳамияти ин мавзӯ ба зарурати ҷустуҷӯи равишҳои нав ба фаъолияти иқтисодӣ вобаста аст, ки на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунанд, балки маҳдудиятҳои экологӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоии рушдро низ ба назар мегиранд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рушди ин самти соҳибкорӣ дар ҷумҳурии мо бо як қатор мушкилот ва мушкилот рӯ ба рӯ мешавад, ки бо маҳдудияти сармоягузорӣ ва ҳавасмандӣ вобастагӣ дорад.

Дар робита ба ин, омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии идоракунии рушди соҳибкории экологӣ, инчунин таҳлили ҷанбаҳои амалии татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таҳияи тавсияҳо оид ба беҳтар намудани шароит барои рушди самти мазкур хеле муҳим мебошад.

Бояд таъкид кард, ки ҳамгироии принципҳои соҳибкории экологӣ ба низоми иқтисодии ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани самаранокии энергия, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, беҳтар намудани идоракунии партовҳо ва ҳифзи гуногунии биологӣ имкониятҳои нав мекушояд. Ин тадбирҳо на танҳо ба ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд,

балки барои рушди иқтисодӣ, тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Ба андешаи мо, рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» бо зарурати воқуниш ба тағйирёбии иқлим, ки яке аз мушкилоти ҷиддии ҷаҳонии замони муосир мебошад, вобастгӣ дорад. Тағйирёбии иқлим ба кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Тоҷикистон таъсири номутаносиб мерасонад, ки масъалаҳои устувории экологиро махсусан муҳим мегардонад. Дар ин замина, соҳибкории экологӣ на танҳо ба коҳиш додани таъсири манфии тағйирёбии иқлим тавассути навоарӣ ва истифодаи устувори захираҳо мусоидат мекунад, балки имкониятҳои иқтисодӣ фароҳам оварда, ба рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат мекунад.

Аҳамияти иловагии таҳқиқот аз тавачҷуҳи афзоянда ба масъулияти иҷтимоӣ ва рушди устувор дар фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст. Корхонаҳои муосир бояд нақши худро дар таъмини устувории экологӣ ва суботи иҷтимоӣ торафт бештар дарк кунанд. Ин тамоюл барои ҷумҳурии мо махсусан муҳим аст, зеро кишвар барои рушди бахшҳо, аз қабилӣ манбаҳои барқароршавандаи энергия, кишоварзии “сабз” ё органикӣ ва сайёҳии экологӣ, ки метавонанд бахшҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ гарданд, иқтидори назаррас дорад.

Ва дар ниҳоят, аҳамияти мавзӯ бо тамоюли афзояндаи ҷаҳонӣ аз ҷониби ҷомеа ва созмонҳои байналмилалӣ ба кишварҳо ва корхонаҳои саросари ҷаҳон бо мақсади гузаштан ба моделҳои устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ масъул барои пешбурди соҳибкорӣ муайян мегардад. Дар ин замина Тоҷикистон имконияти хубе дорад, ки дар минтақа оид ба рушди соҳибкории экологӣ ва татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» мавқеи пешсафро ишғол намуда, на танҳо амнияти экологӣ, балки манфиати иқтисодиро барои ояндаи дарозмуддат таъмин намояд.

Ҳамин тавр, муҳимияти гузаронидани таҳқиқот дар самти идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» ба як қатор омилҳо вобаста аст:

- тамоюли ҷаҳонии гузариш ба «иқтисоди сабз» ва зарурати омода будан ба мушкилоти экологӣ ва бартараф намудани он;

- пайдо шудани талабот ба моделу равишҳои инноватсионии рушди иқтисодӣ тавассути соҳибкории экологӣ, ки ба истифодаи оқилонаи захираҳо ва коҳиши зарар ба муҳити зист мусоидат мекунад;

- имкониятҳои воқеан васеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» ва рушди соҳибкории экологӣ;

нокифоя будани миқдори таҳқиқоти ҳамаҷониба, ки ба таҳлили шароит, имкониятҳо ва монетаҳои рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Сатҳи таҳқиқи илмӣ мавзӯ бо таваҷҷуҳи фаъол ба мушкилоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ дар ҷомеаи илмӣ ҷаҳонӣ хос аст. Корҳои илмӣ дар самти «иқтисоди сабз» асосан ба омӯзиши механизмҳои ҳавасмандгардонии таҷрибаҳои устувори экологӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ, ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди истехсолоти экологӣ равона карда шудаанд.

Дар доираи таҳқиқи назария ва методологияи идоракунии рушди соҳибкории экологӣ масъалаҳои таҳияи равишҳои концептуалӣ барои ташаккул ва татбиқи стратегияҳои рушди устувор дар сатҳи корхонаҳо ва минтақаҳо, инчунин таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ дар ин соҳа мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст.

Ҷанбаҳои илмию назариявӣ таҳқиқоти диссертатсионии мазкур дар асоси омӯзиши коркардҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии олимону муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаи ташаккули идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» ташаккул ёфтаанд.

Бояд қайд кард, ки саҳми назаррасро дар таҳқиқи масоили рушди фаъолияти соҳибкорӣ асосгузори мақтаби иқтисодии классикӣ ва неоклассикӣ Ж.-Б.Сей, А.Смит ва Ҷ.М.Кейнс гузоштаанд. Рушди минбаъдаи назарияи соҳибкорӣ ва шаклҳои гуногуни он дар асарҳои илмии олимони зерин амалӣ гаштаанд: П. Самуэлсон, В. Нордхаус, С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи, К.Р. Макконнел, С.Л. Брю. Ҳамчунин саҳми муносибро дар рушди назарияи соҳибкорӣ ва гузариши он олимони-иқтисодшиносони Россия, ба монанди Абалкин Л.И., Абчук В.А., Асаул, А.Н., Бусигин А.В., Борсученко Э.И., Виленский А., Глазев С.Ю., Горфинкел В.Я., Друкер П., Лвов Д.С., Карустина Н.В., Косов В.В., Кулагин А.С., Павлюк Р.В., Паникин А.С., Савченко В.Г. ва дигарон гузоштаанд.

Масъалаҳои мухталифи таҳлили шаклҳои гуногун ва стратегияи рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ дар қорҳои илмии олимони иқтисоддони ватанӣ, – Аминов И., Амонова Д.С., Комилов С.Ҷ., Қаюмов Н.К., Қурбонзода М.Р., Мирсаидов А.Б., Нидоев Н.Ф., Рауфӣ А., Раҷабов Р.К., Раҳимзода Ш., Саидмуродов Л.Х., Толибов Қ.Қ. Фақеров Ҳ.Н., Ҳабибов С., Ҷабборов А., Ҷамшедов М., Шарифзода М.М. ва дигарон инъикос ёфтааст.

Масъала ва ҷанбаҳои алоҳидаи рушди «иқтисоди сабз», соҳибқории экологӣ ва рушди устувор қорҳои илмии Давлатзода Қ.Қ., Дадоматов Д.Н., Дустбоев Ш.Д., Зубайдов С., Исайнов Ҳ.К., Қодирова З.Ҳ., Маҳмадалӣ Б.Н., Муқаддасзода Ф.М., Одинаев Ҳ., Саидова М.Ҳ., Ҷӯрабоев Ғ., Шаропов Ф.Р. ва дигарон мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифтаанд.

Дар қорҳои илмӣ ба зарурати муносибати комплексӣ ба идоракунии соҳибқории экологӣ, таҳияи заминаи ҳуқуқии дахлдор, ташкили механизмҳои институтсионалии дастгирӣ, ҷалби воситаҳои молиявӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои “сабз” диққати махсус дода шудааст. ҳамчунин таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки аксари таҳқиқот ба принсипҳои умумии рушди устувор, амнияти экологӣ ва самаранокии иқтисодӣ нигаронида шуда, ба механизмҳо ва воситаҳои мушаххаси идоракунии соҳибқории экологӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва

минтақаҳои алоҳида камтар тавачҷуҳ зоҳир гардидааст.

Новобаста аз мавҷудияти миқдори зиёди таҳқиқоти илмӣ сатҳи таҳқиқи илмӣ мавзӯи диссертатсияи мазкур дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Сарфи назар аз як қатор корҳои илмӣ дар самти рушди «иқтисоди сабз», хусусият ва иқтидори соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ таҳлили амиқтарро талаб мекунад. Аз ҷумла, масъалаҳои мутобиқгардонии таҷрибаи байналмилалӣ ба шароити иқтисоди миллӣ, омӯзиши имкониятҳо ва маҳдудиятҳо барои рушди соҳибкории ба муҳити зист нигаронидашуда, инчунин таҳияи механизмҳои самараноки дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии давлатӣ муҳим мебошанд.

Таҳқиқоти мавҷуда дар соҳаи «иқтисоди сабз» ва рушди устувор аксар вақт ба зарурати тағйироти ҷаҳонӣ дар сиёсати иқтисодӣ ва идоракунии диққат медиҳанд. Аммо, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи равишҳо ва механизмҳои ба шароити маҳаллӣ мутобиқшуда, ки имкон медиҳанд, ки соҳибкории экологӣ ба стратегияи умумимиллии иқтисодӣ самаранок ворид карда шавад, хеле муҳим аст. Ин на танҳо таҳлилу таҷдиди равишҳои анъанавӣ ба рушди иқтисодӣ, балки фароҳам овардани ҷаҳорҷӯбаи нави институтсионалӣ, молиявӣ ва ҳуқуқӣ барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологиро дар назар дорад.

Дар баробари ин, дараҷаи омӯзиши илмӣ мавзӯи идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи ташаккули «иқтисоди сабз», бахусус дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои таҳқиқоти минбаъда дурнамои назаррасро нишон медиҳад. Бояд қайд кард, ки бар ҳилофи тавачҷуҳи афзоянда ба соҳибкории экологӣ ҳамчун ҷузъи муҳими рушди устувор дар сатҳи ҷаҳонӣ, масъалаҳои марбут ба рушди он ҷумҳурӣ кам омӯхта шудаанд. Албатта чунин вазъ барои таҳлили амиқи асосҳои назариявӣ ва ҷанбаҳои амалии татбиқи принципҳои «иқтисоди сабз» ба сиёсати иқтисодии кишвар имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Ҳамин тавр, омӯзиши нокифояи моҳияти иҷтимоию иқтисодӣ ва нақши соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», инчунин таҳия

ва такмили механизми идоракунии рушди он интихоби мавзуи диссертатсия, объекту предмет ва мақсаду вазифаҳои таҳқиқотро муайян кардааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Мавзуи диссертатсия ба самтҳои афзалиятноки рушди илмҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, аз он ҷумла ба масъалаҳои таъмини рушди соҳибкорӣ, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун самтҳои муҳим муайян гардидаанд, робита дорад.

Ҳамчунин мавзуи таҳқиқот дар доираи Стратегияи рушди «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037 интихоб гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади диссертатсия аз таҳияи муқаррароти назариявӣ методологӣ ва тавсияҳои методӣ оид ба идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», инчунин асоснокгардонии самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади зикршудаи диссертатсия гузориш ва ҳалли ботадричи вазифаҳои зерини илмию назариявӣ, методологӣ ва амалиро муайян намудааст:

- таҳқиқи асосҳои назариявии ташаккули «иқтисоди сабз» ва муайян кардани нақши он дар рушди иқтисоди ҷаҳони муосир;
- омӯзиши моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иқтисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии он;
- таҳияи механизми идоракунӣ рушд ва принципҳои рушди соҳибкории экологӣ;
- ошкор омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир;
- таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар раванди саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ;
- таҳқиқи моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ бо назардошти ҳамгирии ҷумҳурӣ ба равандҳои ҷаҳонӣ;
- муайян намудани нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ;
- таҳияи самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз»;
- асоснокгардонии тавсияҳо оид ба баланд бардоштани маърифати экологӣ ҳамчун омили рушди соҳибкории экологӣ.

Объекти таҳқиқотро низоми идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз», аз он ҷумла фаъолияти сохторҳои соҳибкории экологӣ ташкил медиҳанд.

Ба сифати **предмети таҳқиқот** муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ташкилие баромад мекунад, ки дар раванди такмили механизми идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот ба тасаввурот оид ба нақши рушди соҳибкории экологӣ дар таъмини суръати устувори рушди иқтисодӣ асос меёбад. Маҳз идоракунии самараноки рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи ҷорӣ намудани муносибати маҷмӯӣ, аз ҷумла мутобиқсозии таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ, таҳияи самтҳои стратегӣ ва тадбирҳои дастгирии давлатӣ, инчунин баланд бардоштани нақши мақомоти маҳаллӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ амалӣ карда мешавад, барои суръат бахшидан ба гузариш ба “иқтисодиёти сабз” ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор мусоидат мекунад. Ин, дар навбати худ, на танҳо ба таъмини амнияти экологӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, балки рушди устувори иқтисодӣ ва суботи иҷтимоиро таъмин месозад.

Ин фарзия аз он шаҳодат медиҳад, ки байни таҳия ва татбиқи механизмҳои ҳамаҷонибаи идоракунии соҳибқорӣ экологӣ ва рушди бомуваффақияти «иқтисоди сабз» робитаи мустақим вучуд дорад. Он тавассути таҳлили равишҳои назариявӣ ва методологӣ, омӯзиши таҷриба, инчунин бо роҳи арзёбии фаъолияти мушаххаси стратегӣ ва амалӣ санчида мешавад.

Асосҳои назариявӣю методологии таҳқиқотро маҷмӯи равишҳои бунёдӣ ва амалӣ, мафҳумҳои назариявӣ, воситаҳои таҳқиқоти методологӣ, инчунин усулҳои ҷамъоварӣ, таҳлил ва тафсири маълумотро дар бар мегиранд. Онҳо барои таҳқиқоти илмӣ, таҳлил, таҳия ва асосноккунии тавсияҳои амалӣ оид ба идоракунии рушди соҳибқорӣ экологӣ дар шароити гузариш ба «иқтисоди сабз» асос мебошанд.

Сарчашмаҳои маълумот. Ба сифати сарчашмаҳои асосии маълумот Паёмҳои солона ва суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳҳои гуногун вобаста ба рушди устувор, тағйирёбии иқлим ва «иқтисоди сабз», санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, адабиёти иқтисодии гуногун, маводи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва манбаъҳои Интернет истифода шудаанд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ҳалли масъалаҳо дар диссертатсия усулҳои гуногуни илмӣ, аз қабилӣ усули системавӣю сохторӣ, сабабӣ, усули омӯзиши омилҳо, экспертӣ-таҳлилий, иқтисодӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ, таносуби хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ, арзёбии мунтазами миқдорӣ ва ҳамаҷониба, инчунин усули коррелясионӣ-регрессионӣ ва SWOT-таҳлил истифода шудаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар асоснокгардонии ҷанбаҳои илмию назариявӣ ва методологии зерин оид ба идоракунии рушди соҳибқорӣ

экологӣ дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз”, ҳамчунин таҳияи тавсияҳои амалӣ оид ба такмили он дар шароити муосир зоҳир мегардад:

1. Дар диссертатсия асосҳои илмию назариявии мафҳуми «иқтисоди сабз» мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, он ҳамчун унсури муҳим ва тамоюли муосири рушди устувори иқтисоди ҷаҳонӣ арзёбӣ гардидааст. Таърифи муаллифии «иқтисоди сабз» пешниҳод гардидааст, ки ба қобилияти ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, коҳиш додани хатарҳои экологӣ ва мусоидат ба суботи иҷтимоӣ таъя мекунад. Муаллиф дар асоси таҳлили асноди байналмилалӣ, адабиёти илмӣ ва маълумоти омӯрӣ принципҳои механизми асосии ташаккул ва рушди «иқтисоди сабз»-ро муайян намуда, таъсири онро ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва рушди устувор нишон додааст.

2. Моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иқтисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии он баррасӣ шудаанд. Муаллиф мафҳуми соҳибкории экологиро бо таъя ба равишҳои назариявии мавҷуда ва ворид кардани тафсири муаллифӣ ба гардиши илмӣ, ки нақши соҳибкории экологиро ҳамчун қувваи ҳаракатдиҳандаи «иқтисоди сабз» таъкид мекунад, муфассал шарҳ додааст. Ба таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ диққати махсус дода шуда, дар асоси он тавсияҳо барои рушди он дар шароити иқтисоди миллӣ таҳия карда гардидаанд. Муаллиф таҷрибаҳои муваффақро аз кишварҳои гуногун таҳқиқ намуда, омилҳои асосии пешрафт ва монеаҳоро дар рушди соҳибкории экологиро муайян кардааст.

3. Дар қори диссертатсионӣ механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки саҳми назаррас дар заминаи методологии таҳқиқоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ мебошад. Муаллиф равиши маҷмӯиро пешниҳод кардааст, ки он имкон медиҳад, ки на танҳо саҳми мустақими соҳибкории экологӣ тавассути коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист ва самаранокии истифодаи захираҳо баҳо дода шавад, балки таъсири ғайримустақими он тавассути татбиқи

навоариҳо, иштироки фаъл дар баланд бардоштани маърифати экологӣ ва ташкили ҷойҳои кори “сабз” объективӣ арзёбӣ карда шавад. Ин механизм таҳия ва мутобиқсозии нишондиҳандаҳои мавҷудаи самаранокии экологиро барои татбиқи онҳо дар соҳаҳои мухталиф ва миқёси корхонаҳо бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти иқтисодӣ ва шароити иқтисодии миллӣ дар бар мегирад.

4. Дар таҳқиқот омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир ошкор гардидаанд. Муаллифи диссертатсия омилҳои ба рушди соҳибкории экологӣ таъсиррасонро ҳамачониба таҳлил ва гурӯҳбандӣ намудааст. Дар рисолаи таснифоти муфассали ин омилҳо, аз ҷумла ҷанбаҳои берунӣ ва дохилӣ, аз таҳдидҳои глобалии экологӣ ва қонунгузори байналмилалӣ то сиёсатҳои миллӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва салоҳиятҳои инфиродии соҳибкорон оварда шудааст. Ин таҳлил бо таҳияи тавсияҳои муаллиф оид ба ташаккули муҳити мусоид барои соҳибкории экологӣ, аз ҷумла зарурати ҳамгироии устуворӣ ба барномаҳои таълимӣ ва стратегияҳои соҳибкорӣ пурра карда шудааст.

5. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида шудааст. Дар таҳқиқот вазъи муосири фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо таваҷҷуҳ ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ гардида, тамоюлҳо, мушкилот ва имкониятҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи устувории экологӣ муайян карда шудааст. Муаллиф таъсири сиёсати миллии иқтисодӣ, экологӣ ва инноватсиониро ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ намудааст, ки ба таҳияи самтҳои стратегии дастгирӣ ва рушди он имконият медиҳад.

6. Дар диссертатсия ҳамчунин арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он дар шароити саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ амалӣ гардидааст. Муаллиф ба таври муфассал таъсири соҳибкории экологиро ба равандҳои саноатикунони босуръат бо назари навоарона муайян намудааст. Дар таҳқиқот ҳам ҷанбаҳои мусбат ва

хам манфии ин ҳамкориро таҳлил намуда, мушкилот ва имкониятҳои асосии соҳибкории экологиро дар заминаи саноатикунони босуръат таъкид мекунад. Тавсияҳои дар асоси таҳлил гузаронидашуда ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ аз рушди саноат, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба ҳамгироии таҷрибаҳои устувори экологӣ ба равандҳои истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии навоариҳо дар соҳаи экология ва рушди устувор равона карда шудаанд.

7. Моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ бо назардошти ҳамгироии ҷумҳурӣ ба равандҳои глобалӣ муайян карда шудааст. Дар диссертатсия таҳлили сиёсатҳо ва тадбирҳои, ки ба дастгирии соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудаанд, бо назардошти ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ пешниҳод гардидааст. Муаллиф муайян кардааст, ки чӣ гуна ҳамкории байналмилалӣ ва ташаббусҳои глобалии экологӣ ба ташаккули сиёсати дохилии экологӣ ва амалияи дастгирии соҳибкории “сабз” таъсир мерасонанд. Тавсияҳои таҳияшуда доираи ҷорабиниҳоро доир ба ҳавасмандгардонии молиявӣ ва тақмили барномаҳои таълимӣ, ки ба ташаккули муҳити мусоид барои рушди соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд, фаро мегиранд.

8. Дар рисолаи илмӣ нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар рушди устувори соҳибкории экологӣ муайян гардидааст. Аз ҷониби муаллиф таҳлили ҳамкории субъектҳои соҳибкории экологӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ анҷом дода шуда, ҷанбаҳои асосии дастгирии онҳо дар заминаи ҳавасмандгардонии рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ муайян гардидааст. Дар таҳқиқот махсусан аҳамияти таҳия ва татбиқи барномаҳо ва ташаббусҳои маҳаллии экологӣ, ки ба фароҳам овардани шароит барои ташаккул ва рушди соҳибкории ба муҳити зист нигаронидашуда ва таҳкими масъулияти иҷтимоии он мусоидат мекунанд, асоснок гардидааст.

9. Дар диссертатсия самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» таҳия гардидааст. Ба қатори самтҳои стратегӣ барои рушди соҳибкории экологӣ, аз

чумла инноватсия, навсозии технологӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва ғайра пешниҳод карда шудааст. Ҳамчунин соҳаҳои асосии рушди соҳибқорӣ экологӣ, ба монанди саноати “сабз”, кишоварзии “сабз”, нақлиёти “сабз”, сайёҳии “экологӣ” ва ғайра муайян гардидаанд. Муаллиф муносибати ҳамҷонибаи банақшагирии стратегиро дар асоси таҳлили хусусиятҳои миллӣ ва минтақавӣ, инчунин талабот ва имкониятҳои корхонаҳои самти экологӣ асоснок намудааст. Ин самтҳо барои ташаккули сиёсати самараноки дастгирии соҳибқорӣ экологӣ, ки ба гузариш ба «иқтисоди сабз» мусоидат мекунад, заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд.

10. Тавсияҳо оид ба беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ ва рушди маърифати экологӣ асоснок гардидаанд. Муаллиф тавсияҳои мушаххасро барои беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳо экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва пешниҳод кардааст. Ин тавсияҳо тадбирҳоро барои тақмил додани заминаи қонунгузорӣ, содда кардани расмиёти маъмурӣ барои лоиҳаҳои экологӣ, пешниҳоди воситаҳои молиявӣ ва ҳавасмандгардонӣ, аз қабилӣ имтиёзҳои андоз, грантҳо ва субсидияҳои экологӣ дар бар мегиранд. Илова бар ин, ба зарурати рушди маърифати экологӣ ва баланд бардоштани огоҳии ҷомеа дар бораи манфиатҳои рушди устувор ва соҳибқорӣ экологӣ диққати махсус равона карда шудааст. Муносибати ҳамҷониба барои ҳамгироии маърифати экологӣ ба барномаҳои таълимӣ ҳамма сатҳҳо, аз давраи томақтабӣ то таҳсилоти олий, инчунин ба барномаҳои таълими касбӣ ва тақмили ихтисос пешниҳод карда шудааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя, аз ҷониби муаллиф, натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ, методологӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардидаанд, ки дорои унсурҳои навгонии илмӣ мебошанд:

1. Мушаххас гардонидани асосҳои илмию назариявии ташаккули «иқтисоди сабз», ки нақши стратегӣ онро дар рушди устувори низоми иқтисоди ҷаҳонӣ муайян кардааст.

2. Ошкор намудани моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ ва муайян кардани механизмҳои ҳамгироии он ба сохтори «иқтисоди сабз», аз он ҷумла тавассути мутобиқгардонӣ ва истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии идоракунӣ.
3. Таҳияи механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир.
4. Муайянсозӣ ва гурӯҳбандии омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ ҳамчун заминаи таҳияи равишҳои мақсаднок барои дастгирии соҳибкории “сабз”.
5. Гузаронидани таҳлили вазъи муосири рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тамоюли муҳим ва имкониятҳоро барои рушди устувор ошкор намудааст.
6. Арзёбии таъсири равандҳои саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ ба рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он.
7. Муайян кардани моҳият, махсусият ва самтҳои асосии танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ дар шароити ҳамгироии ҷумҳурӣ ба равандҳои экологии ҷаҳонӣ.
8. Муқаррар кардани нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар фароҳам соختани шароит барои рушди босуботи соҳибкории экологӣ ва дастгирии ташаббусҳои маҳаллӣ.
9. Асоснокгардонии самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар доираи ташаккули «иқтисоди сабз», ки соҳаҳои калидиро дар раванди татбиқи соҳибкории устувор нишон медиҳанд.
10. Таҳияи тавсияҳо оид ба баланд бардоштани маърифати экологии соҳибкорон ва дигар қишрҳои ҷомеа ҳамчун омилҳои рушди соҳибкории экологӣ.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва методологии дар диссертатсия асоснокшуда ба рушди минбаъдаи низоми идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ, омӯзиши равишҳои эҷоди шароити зарурии

иҷтимоию иқтисодӣ, инчунин таҳлили таъсири он ба самаранокии татбиқи принципҳои рушди устувор ва «иқтисоди сабз» мусоидат мекунанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки муқаррароти назариявӣ ва методии пешниҳодшуда ба фароҳам овардани шароити зарурии иҷтимоию иқтисодӣ барои такрористеҳсол ва истифодаи иқтидорҳо, баланд бардоштани самаранокии истифодаи онҳо ва рушди соҳибқорӣ экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» равона карда шудаанд.

Натиҷаҳои асосии илмӣ метавонанд аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар таҳияи самтҳои афзалиятноки рушди соҳибқорӣ экологӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва инфрасохтори «иқтисоди сабз» истифода шаванд. Илова бар ин, аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки тавсияҳои мушаххасе таҳия шудаанд, ки ҳангоми таҳияи барномаҳо, лоиҳаҳо ва нақшаҳои стратегӣ рушди соҳибқорӣ экологӣ истифода мешаванд. Муносибатҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди соҳаи соҳибқорӣ экологӣ, ки дар рисола таҳия шудаанд, метавонанд ҳамчун заминаи методологӣ ва заминаи таҳияи принципҳои дастгирии давлатии ин шакли соҳибқорӣ хизмат кунанд.

Натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф дар муайян кардани самтҳои афзалиятнок, шаклу усулҳои ташаккул, истифода ва рушди иқтидори сохторҳои соҳибқорӣ экологӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи ҳама намуди захираҳо дар раванди татбиқи принципҳои рушди устувор аҳамияти амалӣ доранд.

Мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои кормандони илм аз рӯйи ихтисоси 08.00.06 – Иқтисодиёт ва идоракунии тибқи самтҳои фаъолият (08.00.06.06 – Иқтисодиёти соҳибқорӣ) мутобик мебошад: 1. Рушди назария ва методологияи соҳибқорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои мухталифи соҳибқорӣ; 3. Қонуният ва тамоили рушди соҳибқорӣ дар шароити муосир; 4. Пешгӯии тағйиротҳои сохтории рушди соҳибқорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ; 6. Ташаккул ва рушди шаклҳои гуногуни

соҳибкорӣ: аз рӯйи нишонаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ; миқёси фаъолият; намуди фаъолияти соҳибкорӣ (истехсолӣ, тичоратӣ, молиявӣ, миёнаравӣ ва ғ.); 8. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ; 10. Ҳолат ва дурнамои низомҳои байналмилалӣ, миллӣ ва минтақавии соҳибкорӣ, алоқамандии онҳо; 15. Ташаккул ва рушди фазои мусоиди соҳибкорӣ; 18. Маблағгузорӣ дар пешбурди самараноки фаъолияти соҳибкорӣ; 19. Ташкили ҳамкориҳои соҳторҳои ҳокимияти давлатӣ ва баҳши соҳибкорӣ; 20. Шароитҳои давлат ва баҳши хусусӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллиф дар интихоби мавзӯ, асосноккунӣ ва муқаррар будани он, муайянкунии мақсад, предмет ва объекти таҳқиқот, дар асосноккунии номгӯйи вазифаҳои таҳқиқот зоҳир мегардад. Муаллиф дар таҳия ва санҷиши муқаррароти назариявӣ, методологӣ ва методӣ оид ба идоракунии рушди соҳибкории экологӣ ва таъсири онҳо ба самаранокии натиҷаҳои иқтисодии фаъолият саҳм гузоштааст.

Иштироки шахсии муаллиф дар ба даст овардани натиҷаҳои дар таҳқиқот пешниҳодшуда аз ҷониби ҳаммуаллифон тасдиқ карда шуда, дар интишороти муштарак инъикос карда шудааст.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар семинарҳои илмии кафедраи менеҷмент, конференсияҳои байналмилалӣ илмию амалии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (Душанбе, 2012-2023), Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон (Душанбе, 2018-2023), Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе, 2020-2023), инчунин дар конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ баррасӣ ва тасдиқ шудаанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқ аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ ва дар амал татбиқ карда шуданд. Муқаррароти назариявӣ ва методии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар раванди таълим ҳангоми таҳияи нақшаҳои таълимӣ, дастурҳои таълимӣ ва матнҳои

лексияҳо аз фанҳои «Асосҳои соҳибкорӣ» барои донишҷӯён, магистрантҳо ва докторантҳои PhD истифода мешаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи мавзӯи диссертатсия 80 кори илмӣ, аз он ҷумла 28 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмӣ аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсияшуда ва 2 монография нашр шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, панҷ боби матни асосӣ, хулоса, рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии таҳқиқот дар 344 саҳифа оварда шудааст ва 60 ҷадвал, 6 расм ва 7 диаграммаро дар бар мегирад. Рӯйхати адабиёт аз 340 номгӯй иборат аст.

Дар муқаддима мубрамии мавзӯи диссертатсия, мақсад, вазифаҳо, объекту предмет, фарзияи таҳқиқот муайян гардидаанд, ҳамчунин маълумот оид ба асосҳои назариявӣ методологии таҳқиқот, навгонии илмӣ таҳқиқот, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, мубоҳисаи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин сохтор ва ҳаҷми диссертатсия оварда шудаанд.

Дар боби якуми диссертатсия “Асосҳои назариявӣ идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» заминаҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст, мазмун ва мундариҷаи соҳибкории экологӣ ҳамчун унсурҳои «иқтисоди сабз» ва омилҳои рушди устувор баррасӣ ва таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ амалӣ гардидааст.

Дар боби дуюми таҳқиқот “Ҷанбаҳои методологии таҳқиқи соҳибкории экологӣ” аз ҷониби муаллиф таҳқиқи механизми идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити муосир амалӣ гардонида шуда, принципҳо ва омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ ошкор ва асоснок гардонида шудаанд.

Боби сеюми рисолаи илмӣ “Шароитҳои иқтисодӣ ва экологии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба масъалаҳои муайян намудани

тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ ва рушди он дар раванди саноатикунони босуръати иқтисоди кишвар бо истифода аз услухои гуногуни таҳлили иқтисодӣ баҳшида шудааст.

Дар боби чоруми диссертатсия “Танзим ва дастгирии давлатии соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди соҳибкории экологӣ асоснок гардонида шуда, самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологӣ муайян ва саҳми мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ нишон дода шудааст.

Дар боби панҷуми диссертатсия “Стратегияи рушд ва идоракунии соҳибкории экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” самтҳои стратегияи рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидааст, роҳҳои асосии аланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ пешниҳод шудааст ва рушди маърифати экологӣ ҳамчун омил ба аланд бардоштани соҳибкории экологӣ асоснок гардидааст.

Дар хулосаи рисолаи илмӣ муқаррароти асосии таҳқиқот оварда шуда, тавсияҳо барои истифодаи натиҷаҳои назариявӣ амалии диссертатсия асоснок гардидаанд.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ СОҶИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ»

1.1. Асосҳои концептуалии «иқтисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир

Рушди иқтисодиёти ҷаҳон бо афзоиши босуръат ва бесобиқаи истехсол ва истеъмоли молу хизматрасонӣ тавсиф дода мешавад, ки аз як тараф, ба неқӯаҳволии аҳоли мусоидат менамояд, ва аз тарафи дигар, бешубҳа ба муҳити зист таъсири манфӣ низ мерасонад. Воқеан вазъи муосири хоҷагии ҷаҳонӣ ба омилҳои экологӣ вобастагии бештар пайдо намуда, зарурати ба миён омадани модели нави иқтисодиро, ки омилҳои иҷтимоию экологиро ҳалалдор намесозад, ба вучуд овардааст. Вобаста ба ин, рушди «иқтисоди сабз» яке аз шартҳои асосии ҳифзи муҳити зист ва экология барои наслҳои ҳозира ва оянда эътироф мешавад².

Дар айни замон дар аксари мамлакатҳои ҷаҳон роҳҳои рушди “иқтисоди сабз”-ро пеш гирифта истодаанд, ки кафили рушди устувори кишварҳоро таъмин мекунад. Дар асри 21 масъалаҳои «иқтисоди сабз» аз ҷониби бисёре аз олимони ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки гузариш ба он дар шароити муосир зарурати ногузир мегардад.

Сабабҳои асосии ин гузаришро мушкилоти экологӣ, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, мушкилоти иҷтимоӣ – афзоиши аҳоли, афзоиши бекорӣ, мушкилоти иқтисодие, ки дар соҳаҳои гуногун мунтазам бухронҳои иқтисодию молиявиро ба вучуд меоранд. Дар натиҷа, ҷаҳон ноустувор, мураккаб ва пешгӯинашаванда мегардад.

² Саидмуродзода Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.

Барои ноил шудан ба рушди устувор аз ҷониби тамоми мамалакатҳо чораҳои зарурӣ андешида мешавад ва концепсияи гузариш ба «иқтисоди сабз» яке аз воситаҳои муҳими ноил шудан ба рушди устувор бо назардошти манфиатҳои ҷомеа ва муҳити зист мебошад.

Бояд қайд кард, ки зимни баррасии заминаҳои назариявии рушди «иқтисоди сабз» метавон шартҳои ташаккули онро дар таълимоти намояндагони мактаби иқтисодии физиократҳо мавриди омӯзиш қарор дод, ки ба сифати боигарии ягона табиатро меҳисобиданд. Намояндани асосӣ ва маъруфи ин таълимот Франсуа Кене буд. Ба ақидаи физиократҳо иқтисодиёт қонунҳои табиӣ худро дорад (мафҳуми тартиботи табиӣ), ки ба онҳо таъсир расонидан мумкин нест ва мувофиқи ақидаҳои онҳо иқтисодиёт дар ҳолате рушд меёбад, ки давлат ба муносибатҳои иқтисодӣ даҳлат накунад³.

Олимон дар солҳои 60-уми асри XX ба омӯзиши масъалаи аз бемаҳдуд зиёд истифода намудани сарватҳои табиӣ бинобар афзоиши аҳоли шуруъ карданд. Соли 1972 клуби Рим маърузаи «Маҳдудиятҳои рушд»-ро нашр кард, ки дар он масъалаҳои тамоми шудани захираҳои табиӣ, таъсири манфии фаъолияти инсон ба муҳити зист ва афзоиши партовҳо бахшида шудаанд. Муаллифони маъруза масъалаи зарурати дарк намудани ҳадди афзоиши истеҳсолоти саноатро бо назардошти захираҳои маҳдуди табиӣ ба миён гузоштанд⁴.

Инчунин дар соли 1972 Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (United Nations Environment Programme - UNEP) бо мақсади ҳалли мушкилоти экологӣ ва нигоҳ доштани он барои наслҳои оянда таъсис дода шуд. Ин созмон Рӯзи ҷаҳонии муҳити зистро таъсис додааст, ки 5 июн ҷашн гирифта мешавад.

Бояд қайд кард, ки истилоҳи «иқтисоди сабз» бори нахуст ба адабиёти илмӣ аз ҷониби иқтисоддонҳои бритониёӣ Давид Пирс, Анил

³ Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 480 с.

⁴ The Club of Rome. The Limits to Growth, [Захираи электронӣ]. URL: <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth> (санаи муроҷиат 27.05.2023).

Маркандиа ва Эдвард Барбиер дар гузорише ба Ҳукумати Бритониё дар соли 1989 таҳти унвони «Нақшаи «иқтисоди сабз» ворид карда шудааст⁵.

Гояи асосии «иқтисоди сабз» аз тарафи Давид Пирс, иқтисодчӣ-мутахасиси пешбари захираҳо ва муҳити зист бармеояд. Маҳз илми захираҳо ва муҳити зист асоси рушди концепсияи «иқтисоди сабз» буд. Давид Пирс дар корҳои илмӣ, аз қабилӣ “Таҳқиқот оид ба иқтисодиёти муҳити зист дар Британияи Кабир” (1973), “Иқтисоди муҳити зист” (1976) дар бораи тамомшавии захираҳои табиӣ ва аз байн рафтани гуногунии биологӣ дар сайёра сухан гуфт. Аммо, ин нақша «иқтисоди сабз»-ро муайян накардааст, онро дертар Давид Пирс дар соли 1992 пешниҳод карда буд. Ба ақидаи ӯ «иқтисоди сабз» иқтисодест, ки метавонад худро дар асоси рушди устувор дубора тавлид кунад. Рушди устувор хусусияти дуҷуми умумии иқтисоди сабз мебошад. Хусусияти сеюми умумӣ аз он бармеояд, ки дар баробари тағйир ёфтани шакли иқтисодиёт қобилияти такрористеҳсолкунии он дар баробари кам шудани таносуби масолеҳ ва энергияи сарфшуда барои истеҳсоли маҳсулоти иқтисодӣ хеле меафзояд. Хусусияти асосии «иқтисоди сабз» ҷудошавии мунтазами суръати тағйирёбии самарои иқтисодӣ ва захираҳои табиӣ дар ин раванд истифодашаванда мебошад»⁶.

Дар асоси Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист (ЮНЕП) дар соли 2008 ташаббуси «иқтисоди сабз» (GEI) оғоз гардид»⁷, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ нигаронида шудааст, ташкилотҳои гуногун низ ҷалб карда шуда, тадқиқоти дахлдор идома дорад, ки ба гузариш ба «иқтисоди сабз» дар ҳар як кишвар мусоидат кунад.

Дар соли 2009 Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист гузариши Global Green New Deal -ро омода намуд, ки ҳамчун як қисми ташаббуси «иқтисоди сабз»-ро дар бар мегирад. Ҳадафҳои асосӣ беҳбуди

⁵ Pearce D., Markandya A., Barbier E.B. Blueprint for a Green Economy. – London: Earthscan, 1989. - 192 p.

⁶ Pearce D. Green Economics // Environmental Values 1. - 1992. - №1. – P. 3–13.DOI:10.3197/096327192776680179.

⁷ Порфирьев Б. “Зеленая экономика”: реалии, перспективы и пределы роста. [Манбаи иттилоотӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://carnegie.ru/2013/04/04/a/fxe8> (санаи мурочиат: 18.08.2022).

устувории иқтисоди ҷаҳонӣ, кохиш додани партовҳои гулхонаӣ ва таназзули низомҳои экосистемӣ, ҳимояи манфиатҳои қишрҳои осебпазири аҳоли ва таъмини ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор буданд. Масъалаи «иқтисоди сабз» соли 2010 дар натиҷаи омодагӣ ба Конфронси СММ оид ба рушди устувор, ки пас аз 2 сол баргузор шуд, тавачҷуҳи ҷомеаи ҷаҳониرو ба худ ҷалб кард. Дар рӯзномаи Қатъномаи № 64/236 Ассамблеяи Генералии СММ мавзӯҳои «иқтисоди сабз» дар доираи рушди устувор, рафъи камбизоатӣ ва марзҳои институтсионалии рушди устувор дохил карда шудааст. Моҳи ноябри соли 2011 Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист гузориши «иқтисоди сабз»-ро нашр кард, ки дар он муқаррароти асосии гузариш ба «иқтисоди сабз» оварда шудааст.

Вобаста ба ин ташаббус ба рӯзномаи Рио + 20 дар соли 2012 масъалаи «иқтисоди сабз» дар доираи рушди устувор ва барканор намудани камбизоатӣ ҳамчун воситаи ноилшавӣ ба рушди устувор ворид карда шуд.

Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист «иқтисоди сабз»-ро дар сомонаи худ чунин шарҳ медиҳад: «иқтисоде, ки некуаҳволии одамонро баланд мебардорад ва адолати иҷтимоиро таъмин менамояд, ҳамзамон хавфҳои муҳити зистро кам ва харобшавии онро эмин медорад». Ӯ шарҳи дигари ин ташкилот ба таври кӯтоҳ чунин оварда мешавад: «иқтисоди сабз» - ин иқтисоди камгулхонаӣ, сарфаи захираҳо ва таъминкунандаи баробарии иҷтимоӣ мебошад»⁸.

Моделҳои «иқтисоди сабз» ба қонеъ гардонидани талаботҳои инсон, бо дарназардошти таъсири мутақобила бо муҳити зист ва афзалияти некуаҳволии наслҳои оянда диққати махсус медиҳад. Ба ибораи дигар, «иқтисоди сабз» низоми фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба истехсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли молу хизматрасонӣ алоқаманд аст, ки ба баланд бардоштани некуаҳволии мардум, наслҳои оянда ба паст кардани хатарҳои ҷиддии экологӣ оварда мерасонад.

⁸ Манбаи электронӣ: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy>.

«Иқтисоди сабз» яке аз самтҳои муосири илми иқтисод буда, дар пешрафти иқтисодиёти ҷумҳурии сахми арзанда мегузорад. Олимон ва мутахассисон «иқтисоди сабз»-ро ба маънои васеаш чунин тарзи фаъолияти хоҷагидорӣ меҳисобанд, ки ба боло рафтани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатарро ба муҳити зист ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад. Ба маънои маҳдудаш «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун технологияи коркард, истехсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои сарфои энергия ва энергетикаи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст⁹.

Саидмуродзода Л.Ҳ. ва Ҳакимов М.А. «иқтисоди сабз»-ро ҳамчун модели рушди иқтисодие шарҳ додаанд, ки муносибати масъулиятноки инсонро ба захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои коркарди аз ҷиҳати экологӣ тозаии маҳсулот пайдо шуда, дар он тавозуни рушди иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зист нигоҳ дошта мешаванд¹⁰.

Бояд қайд кард, ки назарияи «иқтисоди сабз» аз се нуқтаи баҳсноталаб асос ёфтааст:

- имконнопазирии бемаҳдуд васеъ намудани доираи таъсир дар фазои маҳдуд;

- дар шароити маҳдуд будани захираҳо имконнопазир будани қонеъ гардондани талаботи афзоянда;

- бо ҳам алоқаманд будани ҳамаи раванду зуҳурот дар рӯи замин¹¹.

Дар «иқтисоди сабз» низоми самтҳои зерин вучуд дорад:

⁹ Шаропов Ф.Р. Мариншоев М.М. Паём – роҳнамои миллат. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023. - Душанбе, 2024. – 24 с.

¹⁰ Саидмуродзода, Л.Ҳ. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳакимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – №1. Р. 68-81.

¹¹ Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.

- чорӣ намудани манбаъҳои барқароршавандаи энергия. Бояд қайд кард, ки ба гуфтаи экологҳо, барои пешгирӣ аз тағйирёбии ҷиддии иқлим дар сайёра бояд беш аз нисфи тамоми маъданҳои сӯзишворӣ кашфношуда боқӣ монанд;

- такмил додани низоми идоракунии партовҳо. Алҳол дар кишварҳои пешрафта дар як рӯз ба ҳар сари аҳоли аз 1 то 3 кг партовҳои саҳти коммуналӣ тавлид мешаванд ва танҳо дар ИМАи Америка ин миқдор дар ҳар 10 сол 10% меафзояд. Дар Россия партовгоҳҳо дар маҷмӯъ беш аз 2 ҳазор метри мураббаъро ишғол мекунанд;

- такмил додани низоми идоракунии захираҳои об. Ҳоло ҳар шашумин нафар дар сайёра норасоии маводи ғизоиро аз сар мегузаронад, аз он ҷумла оби тозаӣ нӯшокӣ;

- рушди нақлиёти «тоза» ё «сабз». Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист дар бораи роҳҳои коҳиш додани талабот ба нақлиёт, бахусус воситаҳои нақлиёти хусусӣ, бидуни осебпазирии умумии ҳаракат дар роҳ кор мекунад;

- хоҷагии органикӣ дар кишоварзӣ. Он рад кардани истифодаи гербисидҳо, пеститсидҳо, инчунин нуриҳои пайдоиши сунъиро дар назар дорад. Маҳсулоти кишоварзии органикӣ дорои организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта надоранд, бе истифодаи унсурҳои электронӣ коркард карда мешаванд ва аз тамос бо моддаҳои ғайритабӣӣ дур нигоҳ дошта мешаванд;

- самаранокии энергия дар хоҷагии манзилию коммуналӣ. Мавҷудияти комплексҳои истиқоматӣ, ки бо низомҳои гармидиҳандаи бесамар ва системаҳои таъминоти гармӣ ҷиҳозонида шудаанд, боиси талафоти зиёди гармӣ мегардад;

- ҳифз ва идоракунии самаранокии экосистемаҳо. Тамоми гуногунии фаъолияти инсон дар биосфера боиси тағйироте мегардад, ки самт ва дараҷаи онро одатан бухрони экологӣ меноманд.

Самтҳои зикршудаи «иқтисоди сабз» мувофиқи принципҳои зерин инкишоф меёбанд:

- адолат (баробарӣ);
- эҳтиром (ободӣ ва некӯаҳволии ҳама);
- тадбирҳои эҳтиётӣ (бо назардошти сарбории ҳадди аксар дар сайёра);
- иштирок (дар қабули қарорҳо);
- идоракунӣ (ҳисоботдиҳӣ);
- устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ;
- самаранокӣ (истеҳсол ва истеъмоли устувор);
- алоқаҳои байни наслҳо (сармоягузорӣ ба оянда).

«Иқтисоди сабз» ба технологияҳои «сабз» асос ёфтааст, ки на бо оқибатҳо, балки бо сабабҳои мушкилоти экологӣ, ба кулӣ тағйир додани муносибат, маҳсулот ва муҳимтар аз ҳама, рафтори истеъмолкунандагон кор мекунанд ва омилҳои зеринро дар бар мегиранд: самаранокии энергия ва энергияи алтернативӣ, системаҳои идоракунӣ энергия, нақлиёти муҳити зист, идоракунӣ партовҳо, партовҳо ба ҳаво ва об.

Ин технологияҳо ба мо имкон медиҳанд, ки ба ҳадафҳои зерин ноил гардем, ки иқтисоди ҷаҳони муосир дар назди худ гузоштааст:

1. Коҳиши ифлосшавии муҳити зист ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо дар бахшҳои сохтмон, истеҳсолот, кишоварзӣ ва инфрасохтор.

2. Кам кардани тағйироти номатлуби иқлим тавассути гузариш ба энергияи “сабз” (бод, офтоб, геотермалӣ, об, биоэнергия, партовҳо, гидроген) ва равандҳои истифодаи ниҳони гулхонаӣ (муҳаррикҳои барқӣ ё гибридӣ).

3. Паст кардани осебпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим тавассути системаҳои огоҳкунии бармаҳал ва технологияҳои ба ҳарорат тобовар; такмил додани идоракунӣ гуногунии биологӣ ва захираҳои ҷангал.

4. Баланд бардоштани некӯаҳволӣ тавассути истифодаи бештар самаранок ва устувории захираҳои гуногунии биологӣ.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои муҳими «иқтисоди сабз» чунин тавсиф додан мумкин аст (расми 1.1.):

Расми 1.1. Хусусиятҳои модели «иқтисоди сабз»

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ равиши васеъ паҳн шудааст, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» бо намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, ки ба беҳтар намудани сифати ҳаёт ва муҳити зист мусоидат мекунанд, алоқаманд аст.

Бо вучуди ин, дар ҳуҷҷатҳои расмии аксари давлатҳо таърифҳои гуногун мавҷуданд: барои кишварҳои пешрафта рақобат ва ҷойҳои корӣ дар ҷойи аввал ҳастанд; барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ масъалаҳои рушди устувор, ҳалли мушкилоти камбизоатӣ, масъалаҳои адолат ва иштироки

шаҳрвандон дар ҷойи аввал мебошанд; барои гурӯҳи кишварҳои БРИКС, самаранокӣ дар истифодаи захираҳо¹².

Дар асарҳои илми ҷаҳони муосир миқдори зиёди таърифҳои «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» мавҷуданд ва аксари онҳо бо таърифи Барномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист нисбати иқтисоди сабз монанданд, ки баробарӣ, норасоии захираҳо, беҳтарсозии муҳити зист ва некӯаҳволии инсониро дар бар мегирад.

Бояд тазаққур дод, ки «иқтисоди сабз» бо концепсияи рушди устувор робитаи зич дорад. Истилоҳи «рушди устувор» соли 1983 ҷорӣ карда шуд. Комиссияи ҷаҳонӣ оид ба муҳити зист ва рушд, ки дар посух ба нигарониҳои афзоянда дар бораи таназзули босуръати муҳити зист ва таъсири рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсис ёфтааст. Натиҷаи кори комиссия маърузаи «Ояндаи умумии мо» буд, ки дар он бори аввал самтҳои ҳалли проблемаҳои глобалӣ дар асоси ба назар гирифтани ҳамаи ҷиҳатҳои дар боло зикршуда нишон дода шудааст. Маҳз ҳамин гузориш истилоҳи «рушди устувор»-ро маъмул гардонидаст¹³.

Таъмини рушди устувор ҳадафи асосии «иқтисоди сабз» дар баробари баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли дар муҳити маҳдуди табиӣ ва ҳавасмандгардонии ҳамачонибаи “сабзгардонии” истехсолот мебошад. Эътироф шуда истодааст, ки ноил шудан ба рушди устувор асосан ба “сабз” гардонидани иқтисодиёт вобаста аст. Зарурати гузариш ба концепсияи рушди устувор ва «сабзгардонӣ» ба оқибатҳои манфии фаъолияти иқтисоди феълии «қаҳваранг» вобаста аст, ки сармояи табииро истисмор мекунад ва ҳам барои наслҳои имрӯза ва ҳам барои наслҳои оянда хатар дорад.

Ба андешаи мо, як қатор воситаҳо мавҷуданд, ки кишварҳо метавонанд барои «сабз» гардонидани иқтисод истифода баранд: дастгирӣ дар шакли субсидияҳо ва коҳиши меъёрҳои андоз, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои

¹² Implementation of Agenda 21, the World Summit on Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly (A / RES / 64/236). [Online]. –URL: https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/policy_and_research/un/64/a-res-64-236.pdf (date of the address: 20.07.23).

¹³ Кузнецова Ю.А. Этапы формирования и развития концепции устойчивого развития // Молодой ученый. – 2013. - № 5. – С. 337-339.

корхонаҳои нави «сабз»; таъминоти моддии соҳаҳои афзалиятноки саноат дар шакли иштирок дар сармояи оинномавӣ; назорат аз болои фаъолияти корхонаҳои «сабз» дар ҳамаи зинаҳои истеҳсолот; идоракунии партовҳо; иваз кардани таҷҳизоти аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ фарсуда; таҳияи барномаҳои идоракунии партовҳо ва коркарди партовҳо; таъмини грантҳои бештари давлатӣ дар соҳаи технологияҳои тоза.

Дар натиҷаи таҳлили таърифҳо аз рӯйи соли пайдоиш ва истифода дар адабиёти илмӣ натиҷаҳои зерин муайян карда шуданд:

1. Мафҳумҳои «иқтисоди сабз» ва «рушди сабз» аксар вақт ба ҷойи ҳамдигар истифода мешаванд, аммо «рушди сабз» бештар ба рушди иқтисодӣ ва истеҳсолот алоқаманд буда, бештар як восита ва стратегияи рушди иқтисодӣ бо мақсади ноил шудан ба «иқтисоди сабз», дар ҳоле ки «иқтисоди сабз» бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва маҳдудиятҳои экологӣ алоқаманд аст.

2. Аз ҷиҳати соли 2008 мафҳумҳои марбут ба “иқтисоди сабз” низ пайдо шуданд, аз қабили “рушди иқтисоди камгулхонаӣ”, “иқтисоди даврӣ” ва “био-иқтисод”. Махсусан бояд қайд кард, ки мафҳуми “иқтисоди давравӣ” бештар дар адабиёти илмӣ зикр шудааст;

3. Мафҳуми «иқтисоди сабз» бо мурури замон ба далели афзоиши теъдоди таърифҳо ва афзоиши нашрияҳо бидуни зикри ягон таъриф ҳарчи бештар норавшан мешавад;

4. Мафҳуми «иқтисоди сабз» дар қорҳои илмӣ нисбат ба таърифи рушди «сабз» 3 маротиба бештар дида мешавад¹⁴.

Ҳама таърифҳо ба таври умум модели иқтисодиро дар бар мегиранд, ки бо бештар шудани сифати зиндагӣ тавассути рушди «иқтисоди сабз» ва рушди камгулхонаӣ тавсиф мешавад.

Масъалаҳои рушди экологӣ ва иқтисодӣ аз ҷониби мактабҳои гуногуни илмӣ дар амалияи хоричӣ ва Россия васеъ омӯхта мешаванд. Пеш аз ҳама,

¹⁴ Merino-Saum A., Clement J., Wyss R., Baldi M. Unpacking the Green Economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions // Journal of Cleaner Production. – 2022. - № 242. - P. 2-16 DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118339.

дар доираи омӯзиши концепсияи рушди устувор метавон чунин олимонро ба мисли В.И.Вернадский, А.Д.Урсула, Н.Н.Моисеева, Н.Н.Родзевич ва ғайра дохил намуд. Дар таҳия ва омӯзиши масъалаҳои экология ва идоракунии оқилонаи муҳити зист саҳми назарраси Бобилев С.Н., Данилов-Данилян В.И., Розенберг С.Г., Захаров М.В., Симонов Ю.В., Албеков А.У., Тяглов С.Г., Шевчук А.В. ва дигар муаллифон гузошта шудааст.

Умуман «иктисоди сабз» аз се масъалаи ба ҳам пайваста иборат мебошад, ки дар ҷадвали 1.1. оварда шудааст, ки аз масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ вобаста мебошад.

Ҷадвали 1.1. Таъсири «иктисоди сабз» ва рушди «сабз» ба соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ

Соҳаи фаъолият	Рушди «сабз»	«Иқтисоди сабз»
Иҷтимоӣ	Баланд бардоштани некӯаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, сифати зиндагӣ, дастрасии одилона ба неъматҳо, масъалаҳои занону ҷавонон	Баланд бардоштани некӯаҳволӣ, иштирок дар ҷомеа, таъмини дастрасии тамоми кишри ҷомеа ба маҳсулоти асосӣ, хизматрасониҳо (нақлиётӣ, сохтмонӣ, хоҷагию манзилӣ)
Иқтисодӣ	Мусоидат ба рушди устувор, намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши даромад ва шуғл, афзоиши сармоягузорию хусусӣ ва давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандирӣ	Таъя ба: сифати рушди иқтисодӣ, на ба нишондиҳандаи миқдории ММД; ба технологияҳо (аз ҷумла ба технологияҳои «сабз») ва навовариҳо, инкишофи иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ устувор, қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд; ташкили ҷойҳои нави корӣ
Экологӣ	Кам шудани хавфҳои муҳити зист, камчини манбаъҳои табиӣ; майлқунӣ ба инкишофи иқтисодии камгулхонаӣ; кам кардани ихроҷи гулхонаӣ (CO ₂); афзоиши истеҳсоли энергия ва сарфачӯӣ баланд шудани масъулияти экологӣ; ҳифзи гуногуннамудии биологӣ ва хизматрасониҳои экологӣ; маҳдуд шудани сарбории экологӣ	Нигоҳ доштани сармояи табиӣ сифати хизматрасониҳои экологӣ; таъмин ба неъматҳо ва хизматрасониҳо; майлқунӣ ба инкишофи камгулхонаӣ; кам кардани ихроҷи гулхонаӣ (CO ₂); кам шудани истифодаи миқдории захираҳои табиӣ; мусоидат ба устувории иқлим ва экологӣ, самаранокии истифодаи нерӯ, устуворӣ ба офатҳои табиӣ; ҷамоҳангии иқтисодиёт ва муҳити зист

Манбаъ: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз татбиқи Стратегияи миллии руди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мониторинг ва арзёбии татбиқи стратегияҳо ва барномаҳои қаблӣ нишон дод, ки нишондиҳандаҳои «иқтисоди сабз» ва рушди фарогир (инклюзивӣ) дар сатҳи ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он номукамал мебошад. Аз ин ҷиҳат маҷмӯи тадбирҳои пешгирикунанда ва вусъатдиҳандаи фароҳам овардани шароити мусоид барои «иқтисоди сабз», алалхусус энергияи «сабз» дар ҳуҷҷатҳои стратегияи давлат пешбинӣ карда шуданд¹⁵.

Дар маҷмӯъ вобаста ба ташкили шароити арзандаи зиндагии аҳоли таъсири ин концепсия ниҳоят калон буда, назар ба концепсияи рушди устувор он истифодаи қувваҳои нави ҳаракатдиҳандаи рушд, инкишофи иқтисодиёти аз ҷиҳати экологӣ устувор, мусоидат ба намудҳои нави фаъолияти иқтисодӣ, афзоиши сармоягузорию хусусию давлатӣ, ташаккули иқтисодиёти чандири ба тағйирёбии вазъи ҷаҳон тобоваранда ва ҳифзи гуногуннамудии биологӣ, сарфачӯӣ ва ҳамоҳангиро пешбинӣ менамояд.

Дар асоси модели ба инсон ва табиат нигаронидашуда, принципҳои «иқтисоди сабз»-ро ба таври зерин ҷамъбаст кардан мумкин аст: воситаи ноил шудан ба рушди устувор, кори шоиста ва ҷойҳои кори сабзро фароҳам меорад, боиси самаранокии захираҳо ва энергия мегардад, ба маҳдудиятҳои экологӣ ё тағйирёбии сайёра нигаронида шудааст, пешрафт ва рушдро берун аз андозагирии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) баррасӣ мекунад, байни кишварҳо дар дохили давлатҳо ва наслҳо муносибати одилона ва баробар дорад, гуногунрангии биологӣ ва экосистемаҳоро ҳифз мекунад, боиси паст шудани сатҳи камбизоатӣ, баланд шудани сатҳи некӯаҳволӣ ва беҳбудии воситаҳои зиндагӣ, дастгирии иҷтимоӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои зарурӣ мегардад, идоракунии ва волоияти қонунро беҳтар мекунад¹⁶.

¹⁵ Солеҳзода, А. А. Ҷумҳурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принципи иқтисоди "сабз" / А. А. Солеҳзода // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – № 2. – С. 60.

¹⁶ Муртазоев, О. Қ. Амалисозии принципҳои “иқтисоди сабз” дар коҳиш додани тағйирёбии иқлим / О.Қ. Муртазоев, Ҷ.Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4 (84). – С. 151-164.

Ин тафсири «иқтисоди сабз», ба андешаи мо, ба он асос ёфтааст, ки корҳои қаблӣ ба робитаи байни иқтисод ва муҳити зист бештар ба чашм мерасиданд ва дар корҳои илмӣ солҳои ахир тамоюли умумӣ ба баррасии «иқтисоди сабз» ҳамчун иқтисоди фарогир мушоҳида мешавад¹⁷.

Дар доираи амалишавии концепсияи «иқтисоди сабз» мавқеи муҳимро принципҳои татбиқи он ишғол менамояд, ки вобаста ба се сутуни асосии он амалҳои ба худ хосро дарбар мегирад. Принципҳои татбиқи «иқтисоди сабз» дар арсаи мамлакатҳо алоҳида ва ҷаҳон истифодаи фишангҳои гуногунро дарбар гирифта, пеш аз ҳама ҳамгироиро дар самти истифодаи чораҳои пешгирикунанда ва маблағгузорӣ дар назар дорад, ки дарки масъулиятро аз ҳар кишварҳо тақозо менамояд дар чадвали 1.2. оварда шудааст.

Чадвали 1.2. Принципҳои татбиқи «иқтисоди сабз»

Самти рушди устувор	Принципҳо
Иқтисодӣ	- байналмилалӣшавии самараи беруна (принсипи «муҳитро вайронкунанда пардохт менамояд» бо роҳи ҷорӣ намудани андозаи «сабз» ва равона намудани он ба сифати кумаки молиявии «сабз»)
Иҷтимоӣ	- шуғли «сабз»; - мукамалгардонии идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани масъулияти экологӣ; - таъмини баробарӣ ва адолат байни наслҳо; - беҳтар гардонидани сифати зиндагӣ: кам кардани камбизоатӣ, баланд бардоштани неқӯаҳволӣ, баланд бардоштани ҳифзи иҷтимоӣ, дастрасӣ ба неъматҳо.
Экологӣ	- ҳифзи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо; - сарфачӯии захираҳо ва самаранокии энергия; - дарки маҳдудияти захираҳо ва нокифоягии неъматҳои табиӣ дар рӯи замин.
Дигар	- маблағгузори «сабз» - равияи комплексӣ дар ҳалли масъалаҳои «иқтисоди сабз»; - андозагирии дастовардҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои хос (берун аз доираи ММД)

¹⁷ Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. – Washington, D.C.: World Bank, 2012. – 41 с.

Иқтисодчиёни тарафдори «иқтисоди сабз» пешниҳод мекунанд, ки ҷомеа дар оянда инқилоби саноатии сабзро аз сар мегузаронад, тичорат низ сабзтар мешавад, энергия самараноктар мегардад, партовҳои гази гулхонаӣ камтар истифода мешавад, иқтисодиёт худкифоя мешаванд ва пешниҳод доранд, ки на ММД, балки изофаи экологӣ ҳамчун ченаки рушди иқтисод истифода карда шавад¹⁸.

Мафҳуми «иқтисоди сабз» дар ҷомеаи муосир мавқеи муҳимро ишғол намуда, дар пешбурди он созмонҳои ҷамъиятии байналмилалӣ экологӣ нақши калон доранд. Онҳо дар соҳаи «иқтисоди сабз» тадқиқотҳо мегузаронанд, равишҳо ва моделҳои гуногун, усулҳои арзёбӣ, корҳои иттилоотӣ мебаранд ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои экологиро («молияи сабз») таъмин мекунанд. Ин созмонҳо як шабакаи ҳизбҳои «сабз» дар саросари ҷаҳонро дар бар мегиранд, ки бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи гуногунии биологӣ мубориза мебаранд. Фонди глобалии экологӣ бузургтарин фонди мустақилест, ки лоиҳаҳои экологиро дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва кишварҳои дар ҳоли гузаришқарордоштаро маблағгузорӣ мекунад; Гринпис (Greenpeace) як созмони мустақили байнулмилалӣ аст, ки бо мушкилоти тағйирёбии иқлим, рушди манбеъҳои таҷдидшаванда, мубориза бо ифлосшавии муҳити зист ва бисёр масъалаҳои дигари муҳити зист саруқор дорад.

Таҳлили тадқиқоти рушди сабз ба шаш омили асосӣ асос ёфтааст: салоҳиятҳо, технологияҳо, захираҳои ҷисмонӣ, бозорҳо, институтҳо ва сиёсат. Дар натиҷа, омилҳо ва монеаҳои асосӣ дар заминаи рушди сабз муайян карда шуданд. Аввалан, рушди сабз салоҳиятҳоро талаб мекунад; он имкон медиҳад, ки вазъиятҳои мураккаб ва ғайристандартиро ҳам дар бахши хусусӣ ва ҳам давлатӣ ҳал намуд. Дуюм, пешрафти технологӣ бояд ба технологияҳои «сабз» нигаронида шуда, сармоягузорӣ ба «технологияҳои қаҳваранг» бо мақсади ба даст овардани фоидаи кӯтоҳмуддат пешгирӣ карда

¹⁸ Scott-Cato M. Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice, London: Earthscan, 2009. – 240 с. ISBN: 9781844075713.

шавад. Сеюм, дастовардҳо дар самти имкониятҳои рушди сабз бояд ба арзёбии муштараки бозор, нокомиҳои сохторӣ ва нокомии низоми трансформатсионӣ асос ёбад. Ниҳоят, бояд ба чуғрофияи рушди сабз дар миқёсҳои гуногун диққати бештар дода шавад. Кишварҳое, ки даромади баланд мегиранд, зудтар ба сӯйи технологияҳои сабз ҳаракат мекунанд. Монеаҳои асосӣ нарасидани институтҳо мебошанд, ки барои татиқи инноватсияҳо зарур ба ҳисоб мераванд. Пешрафти технологӣ ҳатман ба рушди сабз оварда мерасонад, аммо сатҳи пасти навоариҳои технологӣ метавонад монеа барои рушди сабз бошад. Рафтори бошууронаи истеъмолкунандагон низ омили муҳими рушди «иқтисоди сабз» мебошад. Воситаҳои танзими андозӣ метавонанд рушди сабзро ҳавасманд кунанд. Аз нуқтаи назари чуғрофӣ, он кишварҳое, ки захираҳои табиӣ кофӣ доранд, нисбат ба кишварҳое, ки аз захираҳои табиӣ кофӣ надоранд, сустрар ба «иқтисоди сабз» мегузаранд¹⁹.

Аз нуқтаи назари концепсияи «иқтисоди сабз» тамомшавии захираҳои табиӣ муҳимтарин мушкилоти экологӣ мебошад, тибқи маълумоти ОЭСР, захираҳои табиӣ сол то сол зудтар истеъмол мешаванд. Бояд гуфт, ки дар назарияи «иқтисоди сабз» аксиомаҳои муҳим фазои маҳдуд ва бо ҳам алоқаманд будани ҳама чиз дар рӯйи Замин мебошанд. Рушди “иқтисоди сабз” ба коҳиш додан ва мутобиқ шудан ба тағйирёбии иқлим, ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, “сабзгардонии” иқтисоди ҳамаи кишварҳо барои ноил шудан ба рушди устувор мусоидат мекунад²⁰.

Сабаби бо суръати баланд коҳиш ёфтани тамоми намудҳои сарватҳои табиӣ шакли техногенӣ рушди иқтисод, ба ибораи дигар, навъи табиатталаби рушд мебошад. Ин намуди рушд бо оқибатҳои манфии экологӣ ва иҷтимоӣ - «берунӣ» хос аст. Се намуди захираҳои табиӣ мавҷуданд:

¹⁹ Capasso M., Hansen T., Heiberg J., Klitkou A., Steen M. Green growth – A synthesis of scientific findings // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier. - 2021 - №. 146(C). – p. 390 402. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.06.013.

²⁰ Иванова Н.И., Левченко Л.В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2017. - № 2 (58). - С.19-28.

барқарорнашаванда ва тамомшаванда, барқароршаванда ва тамомшаванда, барқароршаванда ва тамомнашаванда. Олимон чаҳор меъёри рушди устуворро пешниҳод кардаанд: нигоҳ доштани сатҳи муайяни захираҳои табиӣ барқароршаванда, зарурати кам кардани суръати истифодаи захираҳои табиӣ барқарорнашаванда бо иваз намудани минбаъдаи онҳо бо навъҳои барқароршавандаи захираҳо, кам кардани партовҳо бо истифода аз технологияҳои кампартов ва захираҳои каммасраф, назорат аз болои сатҳи ифлосшавии муҳити зист. Ҳамин тариқ, ташаккули парадигмаи нави рушд – «иқтисоди сабз» муҳим мегардад²¹.

Дар айни замон, чор равиши асосии масъалаи «иқтисоди сабз» дар иқтисоди муосир баррасӣ мекунад: умумииқтисодӣ – «сабзгардонии» иқтисод, рушди соҳаҳои «сабз»; технологӣ – технологияҳои наवे, ки эҷоди маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва озуқавориро таъмин мекунад»; тамаддунӣ/ахлоқӣ-технологӣ - гузариш бо тағйир дар фарҳанг ва арзишҳои ҷомеа. Аз тамоми равишҳо муносибати нав лозим аст, синтези ҳамаи равишҳо, вале асосӣ бояд муносибати умумии иқтисодӣ бошад²². Ба ғайр аз оқилона истифода бурдани сарватҳои табиӣ, навовариро ҷорӣ кардан лозим аст. воқеан, рушди сабз бе навоварӣ имконнопазир аст.

Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили асосҳои концептуалии концепсияи «иқтисоди сабз» хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

- 1) мафҳуми «иқтисоди сабз» ҳамчун ҷавоб ё воқуниш ба тағйироти ҷиддии манфӣ дар муҳити зист пайдо шудааст;
- 2) мафҳуми «иқтисоди сабз» на танҳо бо масъалаҳои экологӣ, балки бо масъалаҳои суботи иҷтимоии ҷомеа алоқаманд аст;
- 3) зарурати гузаштан ба «иқтисоди сабз» мавқеи ғайри давлат, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳамкориҳои кишварҳоро тақозо мекунад;

²¹ Яшалова Н. Н., Рубан Д. А. Особая значимость экологического фактора для устойчивого развития национальной экономики: концептуальный анализ // Стратегия развития экономики. – 2014. - №14 (251). - С. 20-30.

²² Вукович Н.А. «Зеленая» экономика: определение и современная эколого-экономическая модель // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. - 2018. - Т. 17, № 1. - С. 128–145.

4) қорӣ намудани навоариҳои технологӣ дар якҷоягӣ бо кам кардани истифодаи захираҳои табиӣ барқарорнашаванда ва истифодаи захираҳои табиӣ барқароршаванда дар бунёди «иқтисоди сабз» нақши муҳим мебозад;

5) шуури ҷамъиятӣ, идоракунии оқилонаи муҳити зист ва муносибати маҷмӯи калиди самаранокии «иқтисоди сабз» мебошанд (мисоли кишварҳои Иттиҳоди Аврупо);

б) мувоҳиҷаҳо дар бораи номувофиқии рушди иқтисодӣ ва «иқтисоди сабз» ба қор карда баромадани роҳи оптималӣ, яъне интиҳоби шакли муътадили сармоягузорӣ, ки манфиатҳои ҷамъият ва муҳити зистро ба назар мегирад, мусоидат мекунад;

7) рушди устувори тамоми кишварҳои ҷаҳон танҳо тавассути гузариш ба «иқтисоди сабз» бо истифода аз стратегияи рушди «сабз» имконпазир аст, дар ҳоле ки ММД ҳамчун ченаки самаранокии «иқтисоди сабз» аҳамият надорад, бинобар ин истифодаи дигар нишондиҳандаҳои андозагирӣ, ба монанди изофаи экологӣ, Индекси глобалии «иқтисоди сабз» (GGEI) зарур аст.

Тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи «иқтисоди сабз», рушди «сабз» ва рушди устувор дар айни замон хеле муҳим буда, нишон медиҳанд, ки мафҳуми «иқтисоди сабз» пайваста таҳаввул ёфта, бо равишҳо ва усулҳои нави амалии бунёди он пурра мегардад. Ҳоло ҷомеа дар бораи мушкилоти маҳдуди захираҳои табиӣ. Илова бар ин, давлатҳо стратегияҳои рушди устувор ва гузариш ба «иқтисоди сабз»-ро дар сатҳи қонунгузорӣ қабул кардаанд. Дар оянда барои омӯзиши таҷрибаи кишварҳои гуногун, равишҳои онҳо ба рушди «иқтисоди сабз», хусусиятҳои навоариҳои гуногуни технологӣ бо мақсади ҷамъ овардани иттилооти илмӣ ва муайян кардани муваффақтарин, беҳтарин амалияҳои, ки ба паҳн намудани дониш, инкишофи ҳамкориҳои байни мамлакатҳо ва «иқтисоди сабз»-и ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон мусоидат мекунанд.

1.2. Соҳибкориҳои экологӣ ҳамчун унсурҳои «иқтисоди сабз» ва омилҳои рушди устувор

Тавре дар фасли гузашта маълум гардид, бори аввал гузариш ба роҳи рушди устувор дар Конфронси байналмилалӣ СММ оид ба муҳити зист ва рушд дар Рио-де-Жанейро дар соли 1992 эълон шуда буд, ки дар он «Рӯзномаи асри XXI» тасдиқ карда шуд ва маҷмӯи зарурии ҳамоҳангии се ҷузъ - ҷузъҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ҳаёти инсон, яъне қисмҳои тараққиёт дар шакли принсипи гузаштан ба истифодаи мутаносиби сарватҳои табиӣ атроф дар сатҳҳои гуногуни идоракунии, инчунин дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон мавриди баррасӣ қарор гирифта буд.

Шарти асосии ин эълония зиддиятҳои ба миёномада ва рӯзафзуни байни аҳоли, инчунин авҷ гирифтани қашшоқӣ дар баъзе минтақаҳо ва таназзули муҳити зист ба шумор мерафт. Истилоҳи «рушди устувор» маънои рушдест, ки дар ҷараёни он тавозуни байни нишондиҳандаҳои ниёзҳои наслҳои муосир ва оянда бо мавҷудияти шароити ҳатмии ҳаёт дар муҳити солим ва беҳатар мавҷуд аст²³

Тибқи таърифи Комиссияи Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба рушди устувор, ҳадафи асосии рушди устувор қонеъ гардонидани талаботи рӯзафзуни ҷомеа бо дарназардошти нигоҳ доштани қобилияти наслҳои оянда барои ҳаёт зарур аст.

Аз ин рӯ, масъулияти экологӣ омилҳои муҳими ташаккули иқтисодии ҳатмӣ барои таъмини рушди устувори инсоният, инчунин ҷузъи асосии масъулияти корпоративӣ ва иҷтимоӣ иқтисодии соҳибкорӣ мебошад.

Ин нуқта дар Паймони глобалӣ СММ, ки даҳ принсипи умумичаҳонӣ ҳуқуқи инсонро вобаста ба муносибатҳои меҳнатӣ, масъулияти экологӣ ва мубориза бо коррупсия таҳия кардааст, қайд шудааст. Ин принсипҳо,

²³ Ҳисоботи Конфронси Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба муҳити зист ва рушди устувор, Рио-де-Жанейро, ҷилди 1.– Нью-Йорк, 1993. – 512 с.

умуман, ба татбиқи стратегияҳои пешқадами марбут ба пешбурди соҳибкорӣ нигаронида шудаанд.

Қисми сеюми ин принсипҳо ба муҳити зист ва мувофиқан ба ташаккул ва рушди «соҳибкории экологӣ» дахл дорад. Онҳоро ба таври зерин ифода кардан мумкин аст - ҷомеаи соҳибкориву тиҷоратӣ бояд:

- шартҳои муносибати пешгирикунанда нисбат ба мушкилоти экологиро риоя намояд;

- ташаббусҳоеро роҳандозӣ намояд, ки ба баланд бардоштани нақши масъулият ва ғамхорӣ нисбат ба давлат ва сарватҳои муҳити табиӣ нигаронида шудаанд;

- доир ба рушд ва густариши технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза чораҳои муассир андешанд.

Дар конференцияи Рио-92, яъне Конфронси СММ оид ба муҳити зист ва рушд, як қатор конвенсияҳо ва ҳуҷҷатҳои бунёдии аз ҷиҳати экологӣ муҳим низ вобаста ба тағйирёбии иқлим, ҳифзи гуногунии биологӣ, ҷангалҳо ва ғайра ба имзо расид. Илова бар ин, яке аз натиҷаҳои асосии ҳамоиш ин қабули «Рӯзномаи асри XXI», ки нақшаи глобалии амалиёти инсоният барои ноил шудан ба рушди устувор мебошад, ба шумор меравад.

Соли 2002 ба муносибати 10-солагии «Рио-92», яъне «Рио+10», аз 26 август то 4 сентябр дар шаҳри Йоханнесбургӣ Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ Саммити умумичаҳонии рушди устувор баргузор гардид.

Тибқи ҳуҷҷатҳои қабулгардидаи ин ҳамоиш ҷомеаи ҷаҳонӣ уҳдадорҳои худро оид ба рушди энергетика, дастрасӣ ба об ва беҳдошт, афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ, истифодаи қобили қабули кимиёвии захролуд ва ҳифзи гуногунии биологӣ ва истифодаи беҳтарини экосистемаҳои солим дорад. Ин талабот бояд на танҳо аз ҷониби ҳукуматҳо, балки аз ҷониби созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар сатҳи ташкилотҳои

байнихукуматӣ, инчунин субъектҳои соҳибкориву тиҷоратӣ низ ба инобат гирифта шаванд²⁴.

Созмони Милали Муттаҳид дар моҳи декабри соли 2009 пешниҳод кард, ки Конфронси сатҳи олии СММ оид ба рушди устувор баргузор шавад, ин конфронс ҳам конфронси Рио+20 номида мешавад. Конфронси мазкур 20-22 июни соли 2012 дар Рио-де-Жанейро баргузор гардид. Барномаи Конфронси СММ оид ба рушди устувор «Рио+20» самтҳои асосӣ ва афзалиятноки зеринро баррасӣ намуд:

- рушди «иктисоди сабз» дар заминаи рушди устувор;
- инкишофи заминаи институтсионалии рушди устувор.

Дар конфронс 7 мавзӯи калидӣ барои муҳокима баррасӣ шуд: об, энергетика, уқёнусҳо, шаҳрҳои устувор, ташаббусҳои «сабз», арзёбии хатар ва коҳиши офатҳои табиӣ, амнияти озукаворӣ ва истехсоли устувори кишоварзӣ.

Дар заминаи гуфтаҳои боло бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дар даҳсолаи охир як қатор тамоюлҳои мусбӣ ба назар мерасанд, ки ба ҳалли мушкилоти ҳифзи экосистемаҳо ва захираҳои табиӣ бо мақсади таъмини устувории экологӣ ва иҷтимоӣ-иктисодӣ, инчунин рушди иқтисодии минтақаҳо нигаронида шудаанд.

Дар гузашта ҳуди табиат бо коркарди безарари партовҳои саноатӣ бомуваффақият мубориза мебард, аммо дар айни замон миқдори партовҳои захрнокӣ аз ҷиҳати экологӣ зараровар дар баъзе минтақаҳои ҷаҳон аз қобилияти мустақилона нест кардани табиат зиёд аст.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳиме дар заминаи муайян кардани омилҳои асосие мебошад, ки рушди иқтисодии ширкатҳо, минтақаҳо ва кишварҳои гуногунро дар маҷмӯъ таъмин мекунад. Дар ин бобат самтҳо ва объектҳои нави рушди соҳибкорӣ, ки бо ҳалли

²⁴ Конференция Всемирный саммит по устойчивому развитию (ВСУР). [Манбаи электронӣ]. Низомӣ дастрасӣ: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf: <http://www.johannesburgsummit.org>

масъалаҳои иқтисодию иҷтимоии инкишофи кишвар алоқаманданд, аҳамияти калон доранд. Дар робита ба ин ҷойи махсус ба соҳибкории экологӣ тааллуқ дорад.

Нуқтаи ибтидоии тадқиқот оид ба падидаи соҳибкории экологӣ метавонад мақолае, ки соли 1971 дар Нашрияи Донишгоҳи Ҳарвард *Business Review* чоп шуда бошад, ки он мавқеъро асоснок мекунад, ки ҳаракати экологӣ на танҳо ба фаъолияти иқтисодӣ таҳдид мекунад, балки метавонад барои пайдоиши бозорҳои нави ғоидаовар ва соҳибкорӣ имконият фароҳам оварад²⁵.

Мафҳумҳои «соҳибкори экологӣ», «соҳибкории сабз» ва «эко-соҳибкорӣ» бори нахуст дар ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ ҷорӣ шуда буданд²⁶, вале таҳқиқи ин намуди соҳибкорӣ дар охири солҳои 90-ум – ибтидои солҳои 2000-ум инкишоф ёфтааст. Соҳибкории экологӣ ҳамчун як намуди махсуси соҳибкорӣ бори аввал дар асарҳои Р. Исаак²⁷, А.Р. Андерсон²⁸, А. Пастакиа²⁹, С. Шалтеггер³⁰ муфассал тавсиф шудааст. Аз соли 2007 муҳаққиқон ба тасниф кардани соҳибкории экологӣ ҳамчун соҳибкории устувор шурӯъ карданд³¹.

Ба андешаи онҳо, соҳибкории экологӣ дорои як қатор хусусиятҳост, ки имкон медиҳад, ки онро аз дигар намудҳои соҳибкории устувор ҷудо кунем.

²⁵ Quinn J.B. Next Big Industry: Environmental Improvement. *Harvard Business Review*, 1971, September/October, pp. 120–131.

²⁶ Bennett S.J. *Ecopreneuring: The Complete Guide to Small Business Opportunities from the Environmental Revolution*. New York, John Wiley, 1991.; Berle G. *The Green Entrepreneur: Business Opportunities that Can Save the Earth and Make You Money*. Blue Ridge Summit, PA: Liberty Hall Press. 1991; Blue J. *Ecopreneuring: Managing for Results*. London, Scott Foresman, 1990.

²⁷ Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship. *Greener Management International*, 1997. vol. 18, pp. 80-90.

²⁸ Anderson A.R. Cultivating the Garden of Eden: Environmental Entrepreneurship. *Journal of Organizational Change Management*, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 135-143.

²⁹ Pastakia A. Grassroots Ecopreneurs: Change Agents for a Sustainable Society. *Journal of Organizational Change Management*, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 157-170.

³⁰ Schaltegger S.A. Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. *Greener Management International*, 2002, vol. 38, pp. 45-58.

³¹ Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. *Journal of Business Venturing*, 2007, vol. 22, pp. 50-76.

Аз нуқтаи назари Т. Андерсон, соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияте муайян карда мешавад, ки ба тағйироти муайяни принципҳои асосии фаъолияти бозор бо мақсади ноил шудан ба рушди устувор нигаронида шудааст. Дар баробари ин, фаъолияти соҳибкориро метавон ҳамчун инъикоси бисёр равандохе, ки дар ҷомеа ба вуҷуд меоянд, ҳамчун механизми конё гардонидани эҳтиёҷоти дарозмуддати пешбинишавандаи фаъолияти ҳаётии шахс донист³².

Дар ҷадвали 1.3. нуқтаҳои назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба мафҳуми соҳибкории экологӣ оварда шудааст:

Ҷадвали 1.3. Нуқтаҳои назари олимони оид ба мафҳуми соҳибкории экологӣ

Муаллиф	Таъриф
Исаак Р ³³	Шахсе, ки «соҳибкории сабз» эҷод мекунад, то Бахши иқтисодро, ки дар он фаъолият менамояд, ба кулӣ тағйир диҳад
Шалтеггер С.А. ³⁴	Соҳибкории экологӣ – соҳибкорӣ аз назари экология
Вэлли Е.Е., Тейлор Д. ³⁵	Шахсе, ки тичорати нави ба ғоида нигаронидашуда ва бештар “сабз”-ро таъсис додааст
Бэверич Р. и Гай С. ³⁶	Шахсони алоҳида ё ташкилотҳое, ки дар шаклҳои гуногун ангеа, тафаккур ва амалҳои соҳибкори миёнаро дар ғамхорӣ ба муҳити зист муттаҳид мекунад
Дин Т.Дж., Мак Маллен Дж.С. ³⁷	Соҳибкоре, ки оғаҳии иқтисодӣ ва экологиро бо тичорати худ бо мақсади рушди самти “сабз” муттаҳид мекунад
Яндиганов Я.Я. ³⁸	Фаъолияти соҳибкорие, ки таҳти масъулияти шахсии соҳибкор (аз ҷумла молу мулк) ки бо мақсади ба даст овардани ғоидаи тичоратӣ дар асоси истифода, ҳифз, барқарорсозии захираҳо ва объектҳои табиӣ амалӣ мешавад ва заминаи ҳуқуқии онро қонунгузории Федератсияи Россия оид ба фаъолияти соҳибкорӣ ташкил медиҳад
Чечунова Е.В. ³⁹	Ҳамаи намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ки мақсади онҳо

³² Андерсон Т., Капиталисты: Приносящие пользу. – Издательство "Littlefield", 1997. – 189 с

³³ Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship // Greener Management International. 1997. N 18. P. 80–90.

³⁴ Schaltegger S. A Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 45–58.

³⁵ Walley E.E., Taylor D. Opportunists, Champion, Mavericks..? A Typology of Green Entrepreneurs. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 31–43.

³⁶ Beveridge R., Guy S. The Rise of the Eco-Preneur and the Messy World of Environmental Innovation. Local Environment, 2005, vol. 10, no. 6, pp. 665–676. DOI: 10.1080/13549830500321972

³⁷ Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. Journal of Business Venturing, 2007, vol. 22, pp. 50–76. DOI: 10.1016/j.jbusvent.2005.09.003

³⁸ Яндыганов Я.Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность). Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. ун-та, 1998. - 312 с.

	истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ мебошад, ки риояи талаботи экологии муқаррарнамудаи қонунгузории амалкунандаро таъмин менамояд
Черняховский Э.Р. ⁴⁰	Соҳибкорӣ, ки дар соҳаи ҳифзи муҳити зист амал мекунад, қисми таркибии соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, пеш аз ҳама ба принципҳои умумии иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ мебошад ва Ҷоидаи устувор ва бозори босуботро таъмин менамояд.
Наумов А.А. ⁴¹	Шакли фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба қонеъ гардонидани талаботи экологӣ ва иқтисодӣ тавассути маҳсулоте нигаронида шудааст, ки дар Ҷоидаҳои умумии онҳо бахши экологӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад ва ҷузъҳои системаи экологӣ пеш аз ҳама ҳамчун омилҳои муайянкунандаи талаботи экологӣ ва иқтисодӣ баррасӣ мешаванд
Варенникова Е.В. ⁴²	Фаъолияти ташаббусқоронаи иқтисодӣ бо ҳиссаи ҳалкунандаи навоариҳои экологӣ бо мақсади ба даст овардани Ҷоидаи ҳадди ақсар дар яққоягӣ бо таъсири мусбати самарайи экологӣ ва қонеъ қардани ниёзҳои экологии ҷомеа.
Рулевский А.М. ⁴³	Фаъолияти соҳибкорӣ оид ба истеҳсоли мол, иҷрои қорҳо ва хизматрасонӣ, ки ба ҳифз ва барқарор қардани муҳити табиӣ ва гуногунии биологии он, қам қардани таъсири манфии омилҳои техногенӣ ва табиӣ ба муҳити зист, таъмини беҳатарии экологӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ, қалан қардани дараҷаи ҳифзи муҳити зист қарои қам қардани ҳавфи таъсир ба муҳити беруна бо мақсади ба даст овардани самарайи иқтимоию экологӣ ва иқтисоди қарои дурнамои дарозқудат қарона шудаанд.
Козлова О.А., Волкова И.А. ⁴⁴	Соҳибқории экологӣ фаъолияти мақсадқоро дар соҳаи экология пешқинӣ мекунад. Ин яқ фаъолияти ташаббусқорона иқтисодӣ бо саҳми ҳалкунандаи навоариҳои экологӣ бо мақсади ба даст овардани Ҷоидаи ҳадди ақсар дар яққоягӣ бо таъсири мусбати экологӣ мебошад.
Комиссияи аврупоии Иттиҳоди Аврупо ⁴⁵	Соҳибқории экологӣ – истеҳсоли молҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ қарои андозақирӣ, пешқирӣ, маҳқуд қардан ё

³⁹ Чечунова, Е. В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ сфере : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Е. В. Чечунова; Урал. гос. техн. ун-т–УПИ. — Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2000. — 200 с.

⁴⁰ Черняховский Э.Р. Перспективы развития экологического предпринимательства. Экономика природопользования. 2006. - № 4. - С. 88-93.

⁴¹ Наумов А.А. Сущностные аспекты функционирования экологического предпринимательства. Электронный научный журнал «Исследовано в России». 2006 - <http://cyberleninka.ru/article/n/suschnostnye-aspekty-funktsionirovaniya-ekologicheskogo-predprinimatelstva>

⁴² Варенникова Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории. Управление экономическими системами: электронный научный журнал. 2011. - № 4.

⁴³ Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Донецк. – 2022. – С. 8.

⁴⁴ Козлова О.А., Волкова И.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижневартковский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – С. 8-9.

	рафъи зарари муҳити зист, баргараф кардани партовҳо ва паст кардани сатҳи садо, инчунин технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки татбиқи онҳо истифодаи ашёи хом ва ифлосшавии муҳити зистро коҳиш медиҳад.
--	---

Ҳамин тавр, соҳибқорӣ экологӣ дар таҳқиқотҳои муосир яке аз намудҳои соҳибқорӣ устувор ба ҳисоб рафта, дорои хусусиятҳои хоси худ мебошад. Ҳадафи асосии соҳибқорӣ экологӣ ин ба даст овардани ғоида тавассути ҳалли мушкилоти экологӣ мебошад.

Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, қор ва хизматрасонии экологӣ яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибқорӣ экологӣ ба шумор мераванд. Аниқтараш, технологияҳоеро муайян кардан мумкин аст, ки ба муборизаи зидди ифлосшавӣ ва муҳофизати муҳити зист нигаронида шудаанд. Аммо пайгирӣ кардани технологияҳои нав, навъҳои маҳсулот, тарҳи саноатӣ, таблиғ ва монанди инҳо, ки бо назардошти қоидаҳо ва талаботи экологӣ таҳия шудаанд, хеле душвортар аст. Дар аксари мавридҳо онҳо метавонанд ҳамчун як қисми соҳаҳои гуногун тасниф карда шаванд, на ҳамчун "саноати экологӣ". Чунин номуайянии методологӣ, ба назари мо, дар ҳоли ҳозир имкон намедиҳад, ки тавоноии бозори экологӣ ва соҳибқорӣ экологӣ дақиқ муайян карда шавад.

Ба субъектҳои асосии соҳибқорӣ экологӣ шахсони ҳуқуқие, ки новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии моликият ба соҳибқорӣ машғуланд, инчунин дигар шахсони воқеие, ки бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ фаъолияти соҳибқорӣ анҷом медиҳанд ва дигар субъектҳои соҳибқорие, ки истеҳсол, иҷрои қорҳо ва хидматҳои гуногунро иҷро менамоянд ва қонун пешбинӣ кардааст, дохил мешаванд.

Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, соҳибқорӣ экологӣ дорои хусусиятҳои асосии зерин мебошад, ки дар ҷадвали нишон дода шудаанд (ҷадвали 1.3).

Ҷадвали 1.4. Хусусиятҳои хоси соҳибқорӣ экологӣ

⁴⁵ Европейская комиссия ЕС. Управление окружающей среды. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ec.europa.eu/dgs/environment/index_en.htm. (дата обращения 15.06.2022).

Хусусиятҳои хос	Объекти муносибати бозорӣ дар баҳши соҳибкории экологӣ
Фаъолияти асосӣ	Истеҳсоли маҳсулот, иҷрои қор ва пешниҳоди хизмат, ки таъиноти ҳифзи табиат доранд
Таъини мақсад	Ҳамоҳангкунии ҳамкории одам ва табиат, ҳифзи муҳити атроф
Маҳаки фаъолият	Бепартовии раванди истеҳсолот
Самтҳои асоси рушд	Маҳсулоти босифати аз ҷиҳати экологӣ тоза ва хизматрасонии босифат
Рушди фаъолияти экологии таркиби илмӣ дошта	Истифодаи натиҷаҳои дастовардҳои ҳозиразамони илмӣ, усулҳо, асбоб, технологияҳо
Маърифати экологӣ	Баланд бардоштани сатҳи маърифати экологӣ ва фарҳанги экологӣ
Фаъолияти ҳуқуқӣ	Фаъолият дар доираи қонунгузориҳои амалкунандаи экологӣ

Ба андешаи мо, фаъолияти соҳибкории экологӣ дар худ ҳамаи он нишонаву хусусиятҳои барои дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дахлдорро муттаҳид месозад ва дар навбати худ дорони махсусиятҳои хос аст, ки ба қатори онҳо ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ тавассути истифодаи самараноки захираҳо аз истифодаи технологияи каммасраф, татбиқи инноватсияҳо дар раванди истеҳсоли маҳсулоти тозаи экологӣ, устувории фаъолият ва масъулияти баланди иҷтимоиро дохил кардан мумкин аст (расми 1.2.).

Минбаъд, дар мулоҳизаҳои муҳаққиқон суҳан дар бораи таснифоти намудҳои фаъолияти соҳибкории экологӣ меравад, ки имкон медиҳад гурӯҳҳои алоҳида аз рӯи ҷаҳор меъёри зерин ҷудо карда шаванд:

- навъҳои равандҳои амалҳои экологӣ, ки бо сабаби амалҳои андешидашуда пешгирӣ мекунанд;
- ҷузъҳо ва омилҳои муҳити табиӣ, ки дар ҷараёни фаъолият бо онҳо робита вучуд дорад;
- намудҳои фаъолият;
- намудҳои ҷараёнҳои нав ва прогрессивии технологӣ⁴⁶.

⁴⁶ Игнатъева, Мочалова Л.А. Экологизация промышленного производства: Направления инструментарий. Экономика региона. – 2008. - № 1. – С. 153-163.

Расми 1.2. Хусусиятҳои хоси соҳибқори экологӣ (аз ҷониби муаллиф таҳия шудааст)

Дар ин самт раванди ҳамкори соҳибқорӣ ва ҳифзи муҳити зистро шартан ба инҳо тақсим кардан мумкин аст: а) фаъолияте, ки ба таъмини амнияти экологии соҳибқорӣ нигаронида шудааст; б) ташаккул ва рушди бозори молҳои экологӣ, инчунин корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ.

Ба ақидаи В.П. Казаков, дар тиҷорати байналмилалӣ экологӣ суръати афзоиши бозори ҷаҳонӣ хизматрасонӣ ва молҳои экологӣ хеле равшан аст ва дар маҷмӯъ, дар як сол тақрибан 5% -ро ташкил медиҳад⁴⁷.

Ба андешаи мо, дар шароити иқтисоди бозорӣ самти асосии инкишофи устувории экологӣ, ҳамчун меъёри экологии фаъолияти соҳибқорӣ бояд

⁴⁷ Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. канд. экон. наук. -Санкт-Петербург, 2009. – С.15-27.

низомии бозорҳои рақобати кушод бошад, ки нархҳо арзиши аслии захираҳои табиӣ ва сарватҳои дигарро низ инъикос намоянд.

Тавре Одинаев Ҳ.А.⁴⁸ қайд менамояд, ташаккули бозори маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаии кишоварзӣ, ашёи хом ва маҳсулоти хӯрокворӣ амалӣ намудани чорабиниҳои зеринро дар назар дорад:

- муқаррар намудани нархҳои нисбатан баланд ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва нигоҳ доштани таносуби оптималии байни нархи маҳсулоти тоза ва ифлос;

- муқаррар намудани концентратсияҳои ниҳии иҷозатшавандаи моддаҳои зарарнок дар маҳсулоти кишоварзӣ ва назорати қатъӣ аз болои риояи онҳо;

- рушди шабакаи санитарии эпидемиологӣ, таъмини онҳо бо дастгоҳу таҷҳизоти махсус барои таъмини назорат аз болои таркиби ҷузъҳои зараровар дар муҳити зист ва маҳсулоти хӯрокворӣ;

- аттестатсияи ташкилотҳои дахлдор барои додани сертификат ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза;

- безарар гардонидани ашёи хоми олудашуда ва маҳсулоти озуқаворӣ ва пешгирии ба таври оммавӣ фуруҳтани онҳо;

- ба харидорон додани маълумоти бозғимод дар бораи сифати маҳсулоти озуқаворӣ ва ғайра.

Бояд қайд кард, ки дар амал қонунгузориҳои экологӣ ба андозаи бештар расман вучуд дорад ва танҳо ба андозаи муайян метавонад субъекти хоҷагидориро барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист дар натиҷаи фаъолият ҳавасманд намояд ва ба ҳеч ваҷҳ ташвиқи минбаъдаи фаъолияти кам кардани ҳама гуна таъсири манфиро надорад.

Натиҷа ҳамин аст, ки моддаҳои ифлоскунанда аз корхонаҳои мавҷудаи соҳаи саноат, ҳатто дар мавридҳои, ки ин корро бе чидду ҷаҳди зиёд, бе сарфи хароҷоти иловагӣ ба ҷо овардан мумкин аст, аз меъёр кам намешавад.

⁴⁸ Одинаев Ҳ.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Ҳ.А. Одинаев. – Душанбе, 1997. -75 с.

Ба андешаи мо, фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши экология ва ҳифзи муҳити зист аз ҷониби давлат тавассути муқаррар намудани андозҳои алоҳида ва дигар имтиёзҳо дар асоси санадҳои пешбиниамудаи қонун дастгирӣ карда мешавад.

Олимон-иқтисоддонҳои ватанӣ бар ин назаранд, ки барои ҳалли мусбати ин мушкилот бояд қаблан аз ҷониби Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон имтиёзҳои андоз пешбинӣ карда шаванд. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки рушди соҳибкории экологиро метавон тавассути қарздиҳии имтиёзнок, инчунин сиёсати гумрукии ба экологӣ нигаронида (мисол озод кардан аз бочҳои гумрукӣ барои намудҳои алоҳидаи маҳсулоти экологии ба кишвар воридшаванда ва аз ҷумла, технология), таҳияи грантҳо дар соҳаи системаҳои экологӣ ва сармоягузорӣ ба таҳия ва татбиқи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза танзим ва дастгирӣ намуд.

Ҳамин тариқ, таърифи маъмултарини соҳибкории экологӣ метавонад чунин бошад: фаъолияти иқтисодии ташкилотҳост, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истехсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст, ки риояи стандартҳо ва талаботи мавҷудаи экологиро таъмин менамояд.

Ҳангоми баррасии мафҳуми «соҳибкории экологӣ» хусусият ва нишонаҳои зерин бояд ба инобат гирифта шаванд:

- аз рӯйи нишонаи мақсад – ҳамоҳангсозии муносибатҳо дар байни инсон ва табиат, ҳифзи муҳити зист;
- фаъолияти асосӣ – истехсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо барои мақсадҳои махсуси экологӣ;
- фаъолияти бозори маҳсулот, корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ;
- фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ҳама гуна шакли ташкилию ҳуқуқии моликият ва идоракунӣ;
- алоқамандии фаъолият бо истифодаи оқилона, ҳифз ва барқароркунии захираҳои табиӣ ва амнияти экологӣ;
- меъёрҳои самаранокӣ – равандҳои истехсолии бепартов;

- самти асосии рушд – сифати экологии маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ;

- ҷузъи илмии рушдфтои фаъолияти экологӣ (истифодаи натиҷаҳои дастовардҳои илмӣ, усулҳо, воситаҳо, технологияҳо ва ғайра);

- татбиқи менечменти экологӣ бо назардошти хусусият ва талаботи истеҳсолоти экологӣ;

- маърифати экологӣ ва фарҳанги кадрҳо;

- фаъолият дар доираи қонунгузории амалкунанда, аз ҷумла қонунгузории экологӣ.

Таҳлили адабиёти мавҷуда ва таҷрибаи хочагидорӣ нишон медиҳад, ки ба бахшҳои асосии зерини соҳибкории экологӣ дохил мешавнд (ҷадвали 1.5.):

- фаъолиятҳои, ки таъсири экологиро ҳамчун маҳсулоти иловагӣ таъмин мекунанд;

- соҳаи истеҳсолоти мақсадноки экологӣ (таҷҳизоти муҳофизатӣ, маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғ.);

- истеҳсол ва сарфаи энергия;

- технологияҳои экспертӣ ва ғ.

Ҷадвали 1.5. Намудҳои асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ

Соҳаи фаъолият	Самти фаъолият	Тавсифи умумӣ
Истеҳсолоти устувор ва маҳсулоти “сабз”	Маҳсулоти тозаи экологӣ	Истеҳсоли маҳсулот бо таъсири ҳадди ақали муҳити зист
	Мавод ва борчомаҳои нестшаванда	Таҳия ва фурӯши маводҳои бастабандӣ, ки бидуни зарар ба муҳити зист биологӣ нест карда мешаванд
	Кишоварзии экологӣ	Истеҳсоли маҳсулот бе нуриҳои химиявӣ ва пестидситҳо
Энергетика ва сарфаи захираҳо	Манбаъҳои барқароршавандаи энергия	Таҳия ва татбиқи технология барои истифодаи энергияи офтоб, бод ва об
	Самаранокии энергия	Системаҳо ва технологияҳо, ки ба кам кардани истеъмоли энергия дар ҳаёти ҳаррӯза ва истеҳсолот нигаронида шудаанд
	Об ва истифодаи оқилонаи он	Технологияҳо, ки ба сарфаи об ва истифодаи самаранок мусоидат мекунанд
Нақлиёти “сабз”	Электромобилҳо ва воситаҳои нақлиёти гибридӣ	Истеҳсол ва фурӯши электромобилҳо ва нақлиёти гибридӣ, ки партовҳои гази карбонро коҳиш медиҳанд
	Нақлиёти чамъиятӣ ва алтернативӣ	Рушди низоми нақлиёти мусофиркаши “сабз” ва нақлиёти алтернативӣ
Управление отходами	Коркарди патовҳо	Низомҳои коркарди партовҳои саҳт ва моеъ ба захираҳои дуҷумдараҷа
	Нобудкунии маҳсулоти электронӣ	Усулҳои маҳсуси коркард ва истифодаи дубораи партовҳои электронӣ
Ҳифзи муҳити зист	Барқароркунӣ ва ҳифзи табиат	Лоиҳаҳо барои барқарор кардани экосистемаҳои харобшуда ва ҳифзи гуногунии биологӣ
	Соҳтмони экологӣ ва ё “сабз”	Таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои соҳтмони “сабз” бо ҳадди ақали таъсири экологӣ
Хизматрасониҳои экологӣ ва машварат	Таҳсилот ва маърифати экологӣ	Гузaronидани барномаҳои омӯзишӣ ва маърақаҳо барои баланд бардоштани маърифати экологӣ
	Сертификатсия ва аудити экологӣ	Хизматрасониҳо оид ба санҷиш ва тасдиқи беҳатарии экологии маҳсулот ва равандҳо
	Сайёҳии экологӣ	Рушди сайёҳӣ дар асоси принципҳои устуворӣ ва таъсири ҳадди ақал ба табиат
Инноватсия ва рушди технологияҳо	Стартап ва технологияҳои “сабз”	Сармоягузорӣ ва дастгирии лоиҳаҳо, ки ба таҳияи қарорҳои нави экологӣ нигаронида шудаанд
	Технологияҳои “сабз”	Тадқиқот ва татбиқи технологияҳо, ки ба кам кардани ифлосшавӣ ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо нигаронида шудаанд

Истеҳсоли таҷҳизоти гуногун барои мубориза бо ифлосшавии муҳити зист, сарфа ва ҳифзи захираҳо, тоза кардани ҳаво ва об, чамъоварӣ, коркард ва коркарди партовҳо дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи Аврупо намуди асосии соҳибкории экологӣ мебошад. Истеҳсоли ғизои органикӣ, мебели аз ҷиҳати экологӣ тоза, кимиёи маишӣ, масолеҳи сохтмонӣ, муҳаррикҳои автомобилӣ мавқеи муҳим дорад. Ба ин инкишоф ва истифодаи ғайлонаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Намудҳои аз ҳама мувофиқ ва даромадноктарини соҳибкории экологӣ имрӯз чамъоварӣ, ба навҳо ҷудо кардан, коркард ва нобуд кардани партовҳои саноатӣ ва маишӣ мебошад. Дар даҳсолаҳои охир ҳамчун хизматҳои машваратӣ ба таври васеъ ҷорӣ карда шуданд, аз ҷумла машваратҳои мониторинг, аудит, суғурта ва сертификатсияи экологӣ.

Ҳамин тавр, соҳибкории экологӣ, ки як намуди ғайлоияти соҳибкорӣ мебошад, ки ба таъсис ва рушди тичорат бо дарназардошти ҷанбаҳои экологӣ нигаронида шудааст. Дар ҷаҳони муосир, ки мушкилоти тағйирёбии иқлим ва бӯҳрони экологӣ вусъат ёфта истодааст, нақши соҳибкорони экологӣ дар ҷустуҷӯ ва татбиқи қарорҳои инноватсионӣ, ки ба рафъи оқибатҳои манфии ғайлоияти иқтисодию истеҳсоли нигаронида шудаанд, муҳим мегардад.

Онҳо, дар навбати худ, дар таъсис ва рушди ширкатҳои зоҳир мешаванд, ки аз ҷиҳати экологӣ масъулбуда, маҳсулот ва хизматҳои ба муҳити зист ғайдаоварро таҳия мекунанд. Соҳибкорони муҳити зист соҳибкорони пешрав дар инноватсия ва устуворӣ ҳисобида мешаванд. Тавассути саъю кӯшишҳои онҳо, ҷаҳон аз ҷиҳати экологӣ огоҳтар ва масъулиятноктар мегардад.

Онҳо технология ва усулҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи истеҳсолотро ҷорӣ мекунанд, ки ба кам шудани партовҳои моддаҳои зарарнок мусоидат карда, сарфи захираҳоро кам мекунанд. Ҷойҳои нави корӣ барои рушди иқтисоди маҳаллӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ба беҳтар шудани сифати зиндагии мардум кӯмак мерасонад. Илова бар ин, соҳибкорони

экологӣ дар соҳаи иҷтимоӣ фаъолона иштирок мекунад. Онҳо ба таҳсилот ва рушди ҷомеаҳои худ сармоягузорӣ намуда, ба рушди иқтисод ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Онҳо ба соҳибкорони маҳаллӣ дар рушд, таълим ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ кӯмак мерасонанд, ки ба рушди маърифати экологӣ ва неқӯаҳволии тамоми ҷомеа таъсири назаррас мерасонад.

Хоҳиши эҷоди ҷомеаи аз ҷиҳати экологӣ устувор боиси пешбурди инноватсия ва рушди технологияҳои экологӣ ва инфрасохтор мегардад, ки унсурҳои муҳими ояндаи устувор мебошанд. Соҳибкории сабз дар мувозинати ҷанбаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ, таъмини шукуфоии насли имрӯза бидуни осеб ба муҳити зист ва ҳуқуқи наслҳои оянда нақши калидӣ дорад.

Онҳо фазои нави тиҷоратӣ ташкил менамоянд, ки дар он иқтисод ва неқӯаҳволии экологӣ дар ҳамоҳангии комил мавҷуд буда, пешрафт ва шукуфоии ҳамаро таъмин мекунад. Бо ин кор, соҳибкории сабз дари ояндаи устуворро мекушояд. Вазифаи он аз он иборат аст, ки дар байни манфиатҳои иқтисодӣ ва ҳифзи сарватҳои табиӣ ва муҳити зист мувофиқ гардад. Танҳо дар он сурат метавон пешрафти устувор ва шукуфоии наслҳои оянда таъмин карда шавад⁴⁹.

Дар хотима бояд зикр намуд, ки соҳибкории экологӣ метавонад механизми муассири беҳтар намудани вазъи иқтисодию экологии кишвар, заминаи рушди иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли бошад.

1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ

Таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккули соҳибкории экологӣ барои омӯзиш ва татбиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят муҳим аст. Сухан дар бораи он меравад, ки дар давлатҳои хориҷӣ муддати тӯлонӣ моделу равишҳои гуногуни рушди соҳибкории экологиро ҳамаҷониба инкишоф дода,

⁴⁹ Meirun T, Makhloufi L, Ghozali Hassan M. Environmental Outcomes of Green Entrepreneurship Harmonization. Sustainability. 2020; 12(24):10615. <https://doi.org/10.3390/su122410615>

бомуваффақият татбиқ менамоянд. Ҳар яке аз ин кишварҳо дорои моделҳои беназири рушди соҳибқорӣ экологӣ мебошанд, ки ба принципҳои пешрафтаи рушди устувор, иқтисоди даврӣ ва технологияҳои “сабз” нигаронида шудаанд. Бартарии бузурги пажӯҳиши ин таҷриба дар он аст, ки он ба пешрафти экологӣ ва ҳамзамон ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, ки метавонад ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ дар ҷумҳурӣ ва таъмини ояндаи наслҳо мусоидат кунад.

Бояд зикр намуд, ки дар тӯли солҳо воситаҳои гуногуни муассир вучуд доранд ва истифода бурда мешаванд, ки ба рушди соҳибқорӣ дар соҳаи экология мусоидат мекунанд. Ин механизмҳои молиявӣ, дастгирии сохторҳои давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, инчунин омӯзиш ва машваратҳоеро дар бар мегирад, ки ба соҳибқорон махсусан дар ин самт дода мешаванд. Ин воситаҳо фаъолияти самараноки соҳибқорӣ экологиро ҳавасманд ва дастгирӣ мекунанд. Дар бахшҳо, аз қабилӣ идоракунии партовҳо, энергетика ва идоракунии об аллақай пешравӣҳои зиёд ба даст оварда шудаанд ва минбаъд истифода бурдани таҷрибаи хориҷӣ ин дастовардҳоро дар дигар соҳаҳо, аз қабилӣ кишоварзии устувор ва нақлиёти “сабз” таҳким ва густариш хоҳад дод, то ояндаи устувори кишварро таъмин намояд.

Иқтибос овардани мисолҳо аз лоиҳаҳои бомуваффақияти хориҷӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳибқорӣ экологӣ дорои иқтидори азим буда, метавонад ҳамчун воситаи муассири ҳалли мушкилоти экологӣ хизмат кунад ва ҳамзамон фоидаи зиёд ба даст орад.

Таҷриба ва навоариҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ намунаҳои бебаҳоро барои кишвари мо пешниҳод менамоянд, ки метавонанд барои ноил шудан ба рушди устувор ва фароҳам овардани имкониятҳои “иқтисоди сабз” истифода шаванд. Ин дурнамо дар заминаи ҳолати кунунӣ ва масъалаҳои марбут ба тағйирёбии иқлим ва ҳифзи захираҳои табиӣ рӯз то рӯз муҳим ва муҳимтар мегардад. Бе муболиға метавон гуфт, ки таҷрибаи хориҷӣ як муҳаррики зарурии рушди соҳибқорӣ экологӣ дар Тоҷикистон буда, ба

кишвар барои баргараф намудани таҳдидҳои ҷаҳони муосир кӯмак мерасонад.

Дар маҷмӯъ, омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва татбиқи ба ташаккули иқтисоди устувор ва соҳибқории аз ҷиҳати экологӣ масъул мусоидати назаррас мекунад. Ҳамқории мутақобила бо шарикони хориҷӣ ва табодули таҷриба метавонад омилҳои асосии рушди бомуваффақияти соҳибқории экологӣ дар Тоҷикистон бошад, ки ба беҳбудии вазъии муҳити табиӣ ва таъмини ояндаи устувори кишвар ва шаҳрвандони он боис мегардад.

Ҳадафи асосӣ дар ин ҷо на танҳо ба даст овардани неқӯаҳволии иқтисодӣ, балки ҳифз ва нигоҳдории гуногунии биологӣ ва экосистемаҳои ҷумҳурӣ аст, то ин ки тарзи зиндагии он устувор ва пойдор бошад. Чунин рушд ба ҷалби сармоя, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани шароити умумии зиндагии мардуми кишвар мусоидат мекунад. Дар натиҷа, кишвари мо метавонад барои кишварҳои дигар дар соҳаи соҳибқории экологӣ намуна бошад ва дар бунёди ҷаҳони устувори экологӣ саҳми гузорад.

Рушди технологияҳои “сабз” ва татбиқи таҷрибаҳои самараноки идоракунии муҳити зист ба рушди соҳаҳои “сабз” ва бозорҳои рушдбанда бо дараҷаи баланди рақобатпазирӣ мусоидат мекунанд. Ҷустуҷӯи ноил шудан ба рушди устувори сайёраи мо рӯз то рӯз мубрам мегардад ва соҳибқории экологӣ дар ин раванд саҳми арзанда мегузорад. Бисёр кишварҳо аҳамияти соҳибқории экологиро эътироф намуда, барои рушди он чораҳо меандешанд⁵⁰.

Дар рушди соҳибқории экологӣ давлатҳои хориҷӣ якҷанд принципҳои асосиро ба роҳбарӣ мегиранд, ки барои ҳифз ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ аҳамияти калон доранд. Яке аз чунин принципҳои фарқкунандаи он ин рушди устувор аст. Ин маънои онро дорад, ки рушди иқтисодӣ бояд бо амнияти экологӣ мутавозин бошад. Ин мувозинат барои таъмини субот ва неқӯаҳволии дарозмуддат зарур аст. Рушди устувор амалӣ

⁵⁰ Бургонов О. В., Ивлева Е. С. Экологический сектор экономики предпринимательства: теоретические подходы к оценке пропорциональности роста // Экономика и управление. 2020. Т. 26. № 5. С. 487–495.

намудани фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ки ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ зарар намерасонанд. Он ҳамчунин маъноӣ ба назар гирифтани ниёзҳои наслҳои ояндаро барои таъмини дастрасии онҳо ба муҳити солим ва тоза дорад. Барои расидан ба ин мақсад тамоми ҷиҳатҳои проблемаҳои экологиро ба назар гирифта, барои ҳалли онҳо тадбирҳо андешидан лозим аст. Илова бар ин, масъулият ва ахлоқ дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим дорад. Соҳибкорон бояд масъулиятшинос бошанд ва манфиатҳои ҷамъиятро ба назар гиранд. Онҳо бояд кӯшиш кунанд, ки на танҳо натиҷаҳои иқтисодӣ, балки ғоидаи иҷтимоӣ низ ба даст оваранд. Ин риояи меъёрҳои баланди экологӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқиро дар фаъолияти худ дар бар мегирад⁵¹.

Дар кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ бисёр лоиҳаҳои бомуваффақият ва хеле инноватсионӣ мавҷуданд. Яке аз намунаҳои ҷолибтарини чунин соҳибкорӣ лоиҳае мебошад, ки ба коркарди партовҳои пластикӣ нигаронида шудааст. Дар натиҷаи татбиқи лоиҳаи мазкур ҳаҷми партовҳои пластикӣ на танҳо ба таври қобили мулоҳиза кам карда мешавад, балки барои эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза истифода мешавад.

Ҳамин тариқ, партовро ба захираҳои пурқимат табдил додан ва таъсири манфии муҳити зистро кам кардан мумкин аст. Лоиҳаи дигари муҳим ва муваффақ дар соҳаи соҳибкории экологӣ рушди энергетикаи офтобӣ мебошад. Ин лоиҳа дар коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда ва кам кардани партовҳои газҳои зарарноки гулхонаӣ саҳми калон мегузорад.

Бо истифода аз энергияи офтоб, мо на танҳо таъсири муҳити зистро коҳиш медиҳем, балки барои наслҳои оянда сарчашмаи тозатар ва устувортари энергияро таъмин мекунем. Илова бар ин, бисёр лоиҳаҳои дигари ояндадоре ҳастанд, ки ба барқарорсозии экосистемаҳо, ҳифзи гуногунии биологӣ, ҳифзи об ва ташкили ҷойҳои кории сабз алоқаманданд.

⁵¹ Махмадали Б.Н., Икромӣ Ш. "Зеленое финансирование в поддержку предпринимательства в Республике Таджикистан." Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2023. - № 3 (92). – С. 77-84.

Масалан, яке аз чунин лоиҳаҳо метавонад бунёди биологии махсус бошад, ки дар он ҳайвонот ва растаниҳои дар остонаи нобудшавӣ қарордошта метавонанд дар муҳити бехатар зинда ва дубора тавлид кунанд. Ташаббусҳои сабз на танҳо истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, балки барои одамоне, ки мехоҳанд дар ҳифзи муҳити зист ва мувозинати табиат саҳм гузоранд, имкониятҳои нав фароҳам меорад.

Кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ фаъолона кор карда, барои ояндаи устувори сайёраи мо лоиҳаҳои нави инноватсионӣ эҷод мекунанд. Яке аз чунин мисолҳои ҷолиб лоиҳаест, ки ба коркарди партовҳои пластикӣ нигаронида шудааст. Ин имконияти бузургест, ки на танҳо кам кардани микдори партовҳои пластмассаӣ, балки барои ба вучуд овардани маҳсулоти нави аз ҷиҳати экологӣ тоза истифода бурдани он низ мебошад.

Таҳлили татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дурнамои истифодаи равишҳо ва усулҳои пешқадами таҳиякардаи давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологиро арзёбӣ намоем. Ҳамкории мутақобила бо шарикони хориҷӣ метавонад барои рушди бахши экологии Тоҷикистон нафъи назаррас оварад, зеро кишварҳои хориҷӣ ба фаъолияти экологӣ фаъолона машғуланд ва дар ин самт таҷрибаи назаррас доранд. Аммо барои пурра татбиқ намудани таҷрибаи хориҷӣ бояд хусусиятҳои вазъи экологӣ ва иқтисодии рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистонро ба инобат гирифта, монеаҳо ва мушкилоти мавҷуда бартароф карда шаванд.

Соҳибкории экологӣ дар кишварҳои пешрафта дар соҳаи иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, ба рушди устувор мусоидат менамояд ва дар устувории экологӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ саҳми арзанда мегузорад. Масалан, дар ИМА соҳибкорони экологӣ дар ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ки ба коҳиш додани хатарҳои экологӣ ва беҳтар намудани сифати муҳити зист нигаронида шудаанд, ташаббуси фаъол нишон медиҳанд. Онҳо намудҳои гуногуни маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз ҷумла дастгоҳҳои каммасраф ва маҳсулоти аз манбаъҳои барқароршавандаи

энергия гирифташударо таҳия ва пешбарӣ мекунад, ки ба рушди устувор ва эҷоди инфрасохтори аз ҷиҳати экологӣ самаранок мусоидат мекунад⁵².

ИМА яке аз пешсафони пешбари ҷаҳон дар соҳаи соҳибкории экологӣ ва рушди устувор мебошад. Низоми таҳияшуда ва самараноки дастгирии стартапҳо ва соҳибкории экологӣ мавҷуд аст, ки ба таъсисдиҳӣ ва густариши бомуваффақияти онҳо мусоидат мекунад. Илова бар ин, ИМА дорои сатҳи баланди сармоягузории экологӣ мебошад, ки аз таваччуҳи зиёд ба таҳия ва татбиқи технологияҳои нави экологӣ шаҳодат медиҳад. Дар солҳои охир, соҳибкорони амрикоӣ ҳалли инноватсионии экологиро фаъолон таҳия ва пешбарӣ мекунад. Онҳо технологияҳои пешрафта, аз қабилҳои энергияи офтоб, бод ва нерӯи барқро дар асоси манбаъҳои барқароршавандаи энергия ҷорӣ мекунад. Тавассути инноватсияҳо, ИМА мавқеи худро ҳамчун як кишвари калидӣ дар устувории муҳити зист ва самаранокии захираҳои мустаҳкам мекунад.

Зикр кардан бамаврид аст, ки дар ИМА барномаҳои гуногуни маблағгузорӣ вучуд доранд, ки ба дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории экологӣ нигаронида шудаанд. Ин барномаҳо ба соҳибкорон имкон медиҳанд, ки ба захираҳои зарурӣ барои ташкил ва рушди стартапҳои экологӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Дар натиҷа, соҳибкории экологӣ дар ИМА рушди устуворро мушоҳида намуда, таваччуҳи афзояндаи ҳам ҷомеаи сармоягузории миллӣ ва ҳам байналмилалиро ҷалб намуд.

Ҷанбаи муҳими соҳибкории экологӣ дар ИМА ин огоҳии васеъ дар бораи муҳити зист дар ҷомеа мебошад. Амрикоӣҳо сатҳи баланди огоҳӣ ва дарки аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва устувории онро доранд. Ин огоҳӣ боиси афзоиши талабот ба маҳсулот ва хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза мегардад, ки соҳибкоронро дар ИМА водор мекунад дар рушди навоариҳои экологӣ ва пешниҳоди ҳалли сабз кӯшишҳои бештар сарф кунанд. ИМА инчунин барои дигар кишварҳое, ки дар ҷустуҷӯи рушди

⁵² Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.

муҳити зист ҳастанд, ҳамчун намуна хизмат мекунад ва дар пешбурди таҷрибаҳои устувор дар саросари ҷаҳон дастгирӣ ва кӯмак мерасонад. Технологияҳои сабз ва равандҳои истеҳсоли аз ҷиҳати экологӣ тоза торафт маъмул ва марказии тиҷорати Амрико мешаванд.

Қонунгузориҳои экологӣ дар ИМА низ дар рушди соҳибкориҳои экологӣ нақши муҳим бозид. Ин қонунҳо барои соҳибкдороне, ки барои татбиқи усулҳо ва фаъолиятҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ устувори истеҳсоли сабз доранд, ҳавасмандкунӣ ва Ҳимояро таъмин мекунанд. Аммо, сарфи назар аз дастовардҳо ва муваффақиятҳои ИМА дар соҳаи соҳибкориҳои экологӣ, ҳанӯз ҳам зарурати рушд ва тақмили ҳалли минбаъдаи экологӣ боқӣ мемонад. Зарур аст, ки сармоягузорӣ ба тадқиқот ва коркардҳо идома дода шавад, то технологияҳои боз ҳам самараноктар ва устуворро таҳия кунанд, ки метавонанд таъсирро ба муҳити зист ҳадди аққал кам кунанд. Рушди устувор ва соҳибкориҳои экологӣ ҷузъи ҷудонашавандаи оянда мебошанд ва ИМА дар ин талош нақши муҳимро идома медиҳад. Тавассути ӯҳдадорихои худ ба навоарӣ, дастгирии молиявӣ ва огоҳии аҳоли, ИМА метавонад ҷаҳонро ба ояндаи устувортар ва аз ҷиҳати экологӣ масъул идома диҳад. Ширкатҳо ва соҳибкдороне, ки бо устувориҳои экологӣ якҷоя амал мекунанд, имконият доранд, ки на танҳо бомуваффақият рушд кунанд, балки дар ҳифзи сайёра ва барои наслҳои оянда саҳми назаррас гузоранд.

Хулоса, ИМА бартариҳои худро дар соҳибкориҳои экологӣ торафт бештар тасдиқ мекунад. Дар ин ҷо барои рушди соҳибкдорон, ки саъю кӯшиши худро ба таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионии экологӣ равона мекунанд, ки сайёраи моро аз ҷиҳати экологӣ устувортар ва барои наслҳои оянда қобили ҳаёт гардонанд, шароити мусоид фароҳам оварда шудааст⁵³.

Бо дарки зарурати ҳифзи муҳити зист ва бо назардошти масъулияти иҷтимоӣ, Олмон танҳо бо кӯшишҳои миллӣ дар соҳаи экология ва рушди устувор маҳдуд намешавад. Ҳамчун як пешсафи ҷаҳонӣ, вай бо дигар

⁵³ Козлова М.А. Сопоставление программ по борьбе с изменением климата в Соединенных Штатах Америки и Германии / М.А. Козлова, Т.В. Дианова, А.М. Кушнир // Вестник евразийской науки. - 2022. - Т. 14. - № 3. - URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN322.pdf>

кишварҳо дар соҳаи соҳибкории экологӣ фаъолна ҳамкорӣ намуда, дар лоиҳаҳо ва ташаббусҳои гуногуни байналмилалӣ иштирок мекунад. Ширкатҳои технологияҳои экологии Олмон на танҳо ба рушди худ тавачҷуҳ зоҳир мекунад, балки дар таҳияи роҳҳои ҳалли глобалии мушкилоти экологӣ ва тағйирёбии иқлим низ саҳм мегузоранд. Онҳо дар лоиҳаҳои илмию таҳқиқотии байналхалқӣ фаъолна иштирок намуда, бо олимону мутахассисони тамоми ҷаҳон ҳамкорӣ мекунад. Онҳо яқоя технологияҳои инноватсиониро таҳия ва татбиқ мекунад, ки ба коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ, оптимизатсия намудани истифодаи захираҳо ва фароҳам овардани муҳити тоза ва устувортар барои ҳама мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, Олмон дар ташкили созишномаҳо ва форумҳои байналмилалӣ бахшида ба соҳибкории экологӣ фаъолна иштирок мекунад, ки дар он кишварҳо метавонанд дар яқоягӣ равишҳои рушди устуворро таҳия ва муҳокима кунанд. Он ташаббусҳоро оид ба коҳиш додани партовҳои глобалии газҳои гулхонаӣ дастгирӣ намуда, тадқиқот ва таҳияи маҳсулот ва хизматрасониҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки ба фароҳам овардани муҳити беҳтари зиндагӣ кӯмак мерасонад, мусоидат мекунад.

Олмон инчунин таҷрибаи худро мубодила намуда, дониш ва малакаҳоро ба кишварҳои дигар интиқол медиҳад, то онҳо таҷрибаҳои муваффақро омӯхта татбиқ кунанд. Бо шарофати ин ҳама талошҳо Олмон барои дигар кишварҳо дар рушди соҳибкории экологӣ ва рушди устувор намуна гардид. Кишварҳои зиёд аз ин давлат дар ин самт маслиҳат ва таҷриба меҷӯянд ва Олмон омода аст дониш ва таҷрибаи худро барои табдил додани ҷаҳон ба макони сабзтар ва устувортар барои зиндагӣ мубодила кунад. Аммо фаъолияти Олмон бо ин қатъ намешавад. Он пайваста барои такмил додани технологияҳои экологии худ ва таҳияи қарорҳои нави инноватсионӣ кӯшиш мекунад, ки иқтисодиёти устуворро эҷод кунад, ки шукуфоии тичоратро бо ҳифзи муҳити зист муттаҳид мекунад.

Он ба тадқиқот ва коркардҳо сармоягузорӣ мекунад ва корхонаҳои навро дар соҳаи соҳибкории экологӣ дастгирӣ намуда, дар таъсиси ҷойҳои

нави корӣ ва рушди иқтисодӣ сахм мегузорад. Олмон инчунин бо созмонҳо ва лоиҳаҳои байналмилалӣ, ки ҳадафҳои дастрасии озод ба оби тоза, энергияи барқароршаванда ва идоракунии устувори захираҳои табииро доранд, фаъолона ҳамкорӣ мекунад. Иштироки он дар чунин ташаббусҳо ба беҳтар шудани сифати зиндагии миллионҳо одамон дар саросари ҷаҳон мусоидат мекунад.

Дар баробари ин, Олмон технологияҳои пешрафтaro дар соҳаи энергияи барқароршаванда, аз қабili энергияи офтобу бод, гармидихии геотермалӣ ва мошинҳои барқӣ фаъолона таҳия ва татбиқ мекунад. Ин технологияҳо вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшавандаро коҳиш медиҳанд ва партовҳои газҳои гулхонаиро коҳиш дода, ба муҳити тозатар ва солим мусоидат мекунанд.

Олмон инчунин системаҳои идоракунии партовҳо ва коркарди маводро фаъолона таҳия мекунад. Мақсади он комилан гузаштан ба низоми иқтисодии даврагӣ мебошад, ки дар он партовҳо захира мебошанд. Олмон усулҳои инноватсионии коркарди дубораро ҷорӣ мекунад, ба монанди нерӯгоҳҳои биогаз, ки партовҳои органикиро ба энергия табдил медиҳанд ва корхонаҳоero ҷудо мекунанд, ки коркард ва истифодаи такрории маводҳоро ба ҳадди аксар мерасонанд.

Ниҳоят, Олмон маъракаҳои омӯзишию таълимӣ ва иттилоотиро фаъолона таҳия мекунад, ки ба баланд бардоштани огоҳии экологӣ ва ҷалби шахрвандон ба амалияи устувор нигаронида шудаанд. Он барои аҳоли, корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ ҷорабиниҳо, семинарҳо ва тренингҳо мегузаронад, ки тағйир додани рафторро тарғиб мекунад ва бештари одамонро ба ғамхорӣ дар бораи муҳити зист ташвиқ мекунад. Ҳамаи ин тадбирҳо ва ташаббусҳо нишон медиҳанд, ки Олмон ба соҳибкории сабз ва рушди устувор аҳамияти хоса медиҳад. Он барои дигар кишварҳо намунаи ибрат буда, барои наслҳои оянда як сайёраи сабзтар ва устувортар ташкил кардан роҳҳои нав мекушояд. Олмон аз дастовардҳои худ дар ин соҳа

ифтихор мекунад ва барои пешрафтҳои боз ҳам бузургтар саъй мекунад, то ҷаҳонро беҳтар созад⁵⁴.

Бо ин роҳ, Олмон пешсафи соҳибкориҳои экологиро идома дода, дар ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ ва фароҳам овардани ояндаи устувори ҳамагон саҳми назаррас мегузорад. Уҳдадорихои он ба навоарӣ, ҳамкорӣ бо дигар кишварҳо ва истифодаи оқилонаи захираҳо кӯмак мекунад, ки ҷаҳон имрӯз ва дар оянда тозатар, сабзтар ва зиндагӣ қобили зиндагӣ бошад.

Дар Олмон, соҳибкориҳои экологӣ дар иқтисоди сабз нақши калидӣ дорад ва ба рушди устувор, таъсиси ҷойҳои корӣ ва коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад. Дар ин ҷо ташаббусҳои бомуваффақияти тичоратӣ, аз қабилҳои қор қарда баромадани технологияҳои каммасраф ва низомҳои самараноки идоракунии партовҳо инкишоф меёбанд. Лоихаҳои экологӣ аз ҷониби барномаҳо ва маблағҳои дастгирӣ қарда мешаванд, ки ба рушди технологияҳои каммасрафи энергия ва афзоиши истифодаи энергияи барқароршаванда мусоидат мекунанд. Чунин амалҳо ба Олмон имкон медиҳанд, ки мавқеи худро дар соҳаи соҳибкориҳои экологӣ ва пешсафӣ дар инноватсияи сабз мустаҳкам кунад⁵⁵.

Шветсия инчунин намунаи кишварест, ки соҳибкориҳои экологӣ дар сатҳи баланди рушд қарор дорад ва мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи захираҳои табииро фаъолна дастгирӣ мекунад. Барномаҳо ва фондҳои гуногун вучуд доранд, ки лоихаҳои экологиро маблағгузорӣ мекунанд ва ба рушди технологияҳои каммасраф ва энергияи барқароршаванда мусоидат мекунанд. Соҳибкориҳои экологӣ дар Шветсия фаъолна навоарӣ мекунад ва барои эҷоди инфрасохтор кӯшиш мекунад, ки ба истифодаи самараноки захираҳо мусоидат кунад ва таъсири манфиро ба муҳити зист ба ҳадди ақал

⁵⁴ Казачкова С. А. Роль Германии в мировой экономике / С.А. Казачкова, М.М. Писанкова // Молодёжь Сибири - науке России: Материалы международной научно-практической конференции, Красноярск, 19 апреля 2023 года / Сост. Л.М. Ашихмина. Том I. – Красноярск: Сибирский институт бизнеса, управления и психологии, 2023. – С. 210-215.

⁵⁵ Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

расонад. Ҳамаи ин амалҳо ба дастгирии рушди устувор ва ҷалби тавачҷуҳ ба мушкилоти тағйирёбии иқлим ва ҳифзи табиат нигаронида шудаанд⁵⁶.

Нигоҳ доштани устувории экологӣ ва беҳтар кардани сифати муҳити зист барои бисёре аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба афзалиятҳо табдил ёфтааст. Соҳибқорӣ экологӣ дар ноил шудан ба ин ҳадафҳо тавассути мусоидат ба рушди инноватсия ва технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ самаранок нақши муҳим мебозад. Бо вучуди ин, зарур аст, ки минбаъд низ ба ин самти фаъолият тавачҷуҳи хоса зоҳир намуда, дастгирӣ карда шавад, то барои рушди минбаъдаи соҳибқорӣ экологӣ ва рушди устувори иқтисодӣ заминаҳо фароҳам оранд.

Шветсия яке аз кишварҳои аз ҷиҳати экологӣ мукамалтарин ва масъулиятноктарин дар ҷаҳон, дорои низоми баланди муташаккил ва пешрафтаи соҳибқорӣ экологӣ мебошад. Бо шарофати сиёсати мусоид ва таҳияшудаи экологӣ, соҳибқорӣ Шветсия дар ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор нақши калидӣ мебозад ва барои мутобик шудан ба талаботи экологӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳанд. Аз ҷумла, ширкатҳои маҳаллӣ қарорҳои инноватсионӣ дар соҳаи энергияи барқароршавандаро фаъолона таҳия ва татбиқ мекунанд, ки ба онҳо на танҳо дар гузаронидани тадқиқот дар бораи манбаъҳои энергияи барқароршаванда, аз қабели энергияи геотермалӣ ва мавҷӣ, балки инчунин барои беҳтар кардани энергияи мавҷудаи бод ва офтоб кӯмак мекунанд. Ғайр аз он, ширкатҳои шведӣ низомҳои каммасрафи энергияро барои биноҳои истиқоматӣ ва тиҷоратӣ, бо истифода аз системаҳои идоракунии зеҳнӣ ва оптимизатсияи энергия, ки ба беҳтар шудани муҳити зист мусоидат мекунанд, фаъолона таҳия мекунанд.

⁵⁶ Захаров В.М. Устойчивое развитие: экология, экономика, общество и культура: учебник / В.М. Захаров, А.В. Семенов, И.Е. Трофимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Московский университет им. С.Ю. Витте / Центр устойчивого развития и здоровья среды ИБР РАН, 2023. – 212 с.

Ин навоарӣ ва беҳбудиро ҳифзи муҳити зист ва ноил шудан ба ҳадафҳои коҳиши партовҳои газҳои гулхонаиро амалитар мекунад⁵⁷.

Шветсия аз дастовардҳои худ дар соҳаи энергияи барқароршаванда ифтихор мекунад ва кӯшиш мекунад, ки таҷрибаи худро дар сатҳи байналмилалӣ паҳн кунад, то кишварҳои дигар аз онҳо биомӯзанд ва донишу малакаҳои худро дар соҳаи экология ва рушди устувор истифода баранд. Модели соҳибқорӣ “сабз”-и Шветсия илҳомбахши дигар кишварҳои мегардад, ки мехоҳанд иқтисоди худро устувортар, сабз ва беҳтар гардонанд.

Илова бар ин, Шветсия муносибатҳои инноватсионии идоракунии партовҳо ва беҳтар кардани муҳити экологии шаҳрро фаъолона таҳия ва татбиқ мекунад. Вай барои сарфаи захираҳо ва кам кардани таъсири манфӣ ба табиат, истифода бурдани технологияи пешқадам ва ҷалб намудани мутахассисони боистеъдод кӯшиш мекунад. Ҷорӣ кардани системаҳои нави ҷудокунӣ ва коркарди партовҳо, инчунин пешбурди нақлиёти ҷамъиятӣ ва ҳаракати барқ, ҳама ба Шветсия барои пешрафт дар ноил шудан ба ҳадафҳои устувории худ ва эҷоди муҳити муассири шаҳр кӯмак мекунад, ки дар навбати худ боиси коҳиши ифлосшавӣ ва беҳтар шудани сифати ҳаётгузаронии аҳоли мегардад.

Таҷриба ва дастовардҳои Шветсия дар соҳаи экология ва рушди устувор барои дигар кишварҳо намуна буда, ҳамаи моро барои бунёди ояндаи сабзтар илҳом мебахшад. Шиносоии глобалии модели экологии шведӣ ба таҳқиқот ва навоариҳои минбаъда дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ мусоидат мекунад. Шветсия ба шарофати рӯҳияи пешқадами соҳибқорӣ ва хоҳиши доимии беҳбудии худ ҳамчун пешсафи соҳибқорӣ экологӣ боқӣ мемонад. Уҳдадорҳои он ба мутобиқшавӣ ба муҳити зист ва қабули технологияҳои нав намунаи қавӣ барои ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, нишон медиҳанд, ки мушкилоти экологиро тавассути кӯшишҳои муштарак ҳал

⁵⁷ Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.

кардан мумкин аст. Ҳамкорӣ бо Шветсия ва истифодаи таҷрибаҳои беҳтарини он ба ҳамаи кишварҳо барои расидан ба ҳадафҳои рушди устувор ва эҷоди ояндаи сабзтар кӯмак хоҳад кард, ки ҷанбаи муҳими ҳифз ва беҳбуди саломатии сайёра мебошад⁵⁸.

Бояд қайд кард, ки кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар рушди соҳибқориҳои экологӣ нақши муҳим доранд. Онҳо бо мушкилоти экологӣ рӯ ба рӯ мешаванд ва иқтидори навоарӣ ва ҳалли мушкилоти экологиро доранд.

Лоихаҳо ва коркардҳои инноватсионӣ дар соҳаи соҳибқориҳои экологӣ асоси пешрафти иқтисодӣ ва рушди сабз дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ гардида, ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ ва ҳифзи гуногунии биологӣ мусоидат мекунад. Муҳим он аст, ки таҳкими соҳибқориҳои сабз дар ин кишварҳо инчунин ба мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувори ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба устувории дарозмуддати экологӣ ва беҳбуди вазъи сайёра, идома додан ва дастгирии талошҳои соҳибқориҳои сабзи кишварҳои рӯ ба тараққӣ зарур аст. Барои ҳалли мушкилоти фаврии экологӣ ва мувозинат байни пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи табиат барои наслҳои оянда боз ҳам бештар навоарӣ ва шарикӣ лозим аст.

Чин яке аз кишварҳои пешрафтаи рушди соҳибқориҳои экологӣ дар минтақаи худ аст ва дар мубориза барои ҳифзи муҳити зист нақши муҳим дорад. Ба шарофати барномаҳои васеъмиқёси дастгирии давлатӣ ва сармоягузориҳои фаъол, Чин дар татбиқи технологияҳои нави инноватсионии экологӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунад ва ўҳдадор аст, ки партовҳои газҳои гулхонаиро коҳиш диҳад. Яке аз самтҳои асосии рушд дар Чин бахши энергияи барқароршаванда мебошад.

Мамлакат ба рушди энергетикаи офтобӣ ва бодӣ фаъолона маблағгузорӣ карда, кӯшиш мекунад, ки вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда коҳиш ёбад ва таъсири манфӣ ба муҳити зист кам карда

⁵⁸ Svetkova D, Bengtsson E, Durst S. Maintaining Sustainable Practices in SMEs: Insights from Sweden. Sustainability. 2020; 12(24):10242. <https://doi.org/10.3390/su122410242>

шавад. Ширкатҳо ва муассисаҳои Чин дар соҳаи энергияи таҷдидшаванда пажӯҳиш ва таҷрибаҳои васеъ анҷом дода, лоиҳаҳои инноватсионӣ эҷод мекунад ва дар амал бомуваффақият татбиқ мекунад. Илова бар ин, Чин дар саноат ислоҳоти экологиро фаъолона пеш мебарад. Дар кишвар технологияҳои самараноку пешрафта ва равандҳои истехсолӣ қорӣ карда мешаванд, ки ба ҳадди ақал расонидани таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудаанд. Стандартҳо ва қоидаҳои нави экологӣ ба корхонаҳо дар қоҳиш додани партовҳо ва қабули усулҳои тоза ва самараноки истехсолот кӯмак мекунад, ки ба рушди устувори Чин мусоидат мекунад.

Чин инчунин қонибдори рушди соҳибқорӣ экологӣ буда, таъсиси стартапҳо ва инкубаторҳои экологиро фаъолона дастгирӣ мекунад. Ин созмонҳо ба ғояҳои инноватсионӣ ва соҳибқорон барои амалӣ намудани лоиҳаҳои худ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва энергетика имконияти хуб фароҳам меоранд. Ба шарофати дастгирии қавии ҳукумат ва эҷоди эконизоми мусоид барои соҳибқорон, соҳибқорӣ сабз дар Чин маъруфият пайдо карда, ба баланд бардоштани маърифати экологӣ ва таъмини рушди устувори кишвар дар маҷмӯъ мусоидат мекунад. Ҳамаи ин ба Чин имкон медиҳад, ки барои бисёре аз кишварҳои дигар, ки мехоҳанд ба иқтисоди тозатар ва сабзтар ноил шаванд, намуна гардад.

Чин ҳамчунин ба таҳқиқот ва навоарӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист фаъолона мусоидат мекунад. Рушди қолиби технологияҳои экологӣ ва саноат яке аз афзалиятҳои аввалиндараҷаи ҳукумати Чин гардид, ки аҳамияти ҳифз ва истифодаи захираҳои табииро бидуни зарар ба муҳити зист эътироф мекунад. Дар кишвар усулҳои нави истехсолот дар асоси истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабилӣ энергияи офтоб ва бод фаъолона қорӣ карда шуда, инчунин лоиҳаҳои инноватсионии қоҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мусоидат ба рушди устуворро пешбарӣ мекунад.

Чин бар замми ин барои ҳалли мушкилоти экологӣ дар шаҳрҳои худ талош мекунад. Афзоиши босуръати аҳоли ва рушди босуръати саноат

мушкилоти чиддии экологиро ба бор овард, аммо Чин барои омӯхтан ва ҳалли ин мушкилот чораҳои фаъол меандешад. Тавассути технологияҳо ва равишҳои нав, аз қабилӣ таҳияи мошинҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва эҷоди системаҳои самараноки идоракунии партовҳо, Чин саъй мекунад, ки шаҳрҳои сабзтар ва устувортар эҷод кунад.

Дар маҷмӯъ, Чин барои рушди соҳибқорӣ сабз фаъолона кор мекунад ва барои ноил шудан ба ояндаи устувор саъй мекунад. Ин кишвар на танҳо дар ҷорӣ намудани технологияи нав ва усулҳои истеҳсолот пешсаф аст, балки дар ҳамқорӣ байналхалқӣ ва мубодилаи таҷриба дар соҳаи экология ва ҳифзи муҳити зист нақши калон мебозад. Чин қори худро дар ин самт идома медиҳад, зеро соҳибқорӣ экологӣ на танҳо фоидаи иқтисодӣ, балки нигаронӣ барои ояндаи сайёраи мо мебошад. Торафт бештари кишварҳо роҳи Чинро ба сӯйи рушди устувор ва аз ҷиҳати экологӣ тоза пайравӣ карда истодаанд⁵⁹.

Бразилия яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳони рӯ ба тараққӣ дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ мебошад. Дар он истеҳсоли сӯзишвории биологӣ, хусусан этанол аз найшакар фаъолона тараққӣ кардааст. Истеҳсоли сӯзишвории биологӣ дар Бразилия аҳамияти бузурги иқтисодӣ дорад ва ба қоҳиши партовҳои газҳои гулгонаи мусоидат мекунад.

Илова бар ин, Бразилия лоиҳаҳои дар соҳаи энергияи барқароршаванда, аз ҷумла энергияи офтобу бодӣ, инчунин ҳифзи гуногунии биологӣ таҳия ва амалӣ мекунад, зеро минтақаи Амазонка ва дигар ҷангалҳо барои экологияи ҷаҳон муҳим доништа мешаванд. Ин талошҳо барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди минбаъдаи соҳибқорӣ экологӣ дар кишвар мусоидат намуда, инчунин ба беҳбудӣ вазъи экологӣ дар ҷаҳон мусоидат мекунад. Ҳамзамон, Бразилия бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ҷиҳати таҳкими ҳамқорӣ дар соҳаҳои соҳибқорӣ экологӣ,

⁵⁹ Raposo, Mario, Cristina I. Fernandes, and Pedro M. Veiga. "National systems of entrepreneurship: goals of sustainability." *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* 9.4 (2020): 345-364.

рушди устувор ва мубориза бо тағйирёбии иқлим фаъолона ҳамкорӣ мекунад.

Соҳибкориҳои экологӣ дар Бразилия на танҳо фоидаи иқтисодӣ меорад, балки ба ҳифзи муҳити зист ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар саросари ҷаҳон низ мусоидат мекунад. Бразилия саъй дорад, ки пешсафи соҳибкориҳои экологӣ шавад ва барои таҳия ва татбиқи технологияҳо ва равишҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза барои рушди устувор кор идома хоҳад дод. Дар кишвар инчунин оид ба нигоҳдорӣ ва барқарорсозии системаҳои экосистема тадқиқоти васеъ гузаронида мешавад, ки ба танзими иқлим ва беҳбуди муҳити зист нигаронида шудааст. Кӯшишҳои Бразилия ба пешбурди рушди одилона ва аз ҷиҳати экологӣ устувор бо назардошти ниёзҳои наслҳои ҳозира ва оянда нигаронида шудаанд. Дар кишвар дар самти истифодаи оқилонаи захираҳо, рушди соҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ масъул ва беҳтар намудани шароити зиндагии сокинон ба пешравиҳои назаррас ноил гардид.

Бразилия инчунин барои аз байн бурдани нобаробарӣ ва камбизоатӣ ҳамчун як қисми рушди устувор кор мекунад. Барои ноил шудан ба устувории экологӣ кишвар бо шарикони байналмилалӣ ҳамкорӣ намуда, дар ташаббусҳои глобалӣ, ки ба мубориза бо тағйирёбии иқлим ва ҳифзи табиат нигаронида шудаанд, фаъолона иштирок менамояд. Бразилия инчунин барои пурзӯр намудани маориф ва машварат оид ба масъулияти экологӣ ва ғамхорӣ ба табиат кор мекунад. Дар якҷоягӣ бо дигар кишварҳо, Бразилия зарурати саъю кӯшиши дастаҷамъонаро барои таъмини рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист барои наслҳои оянда эътироф мекунад. Бразилия мекӯшад, ки барои дигар кишварҳо намуна гардад ва дар самти дастгирии рушди устувор ва ҳифзи захираҳои табиӣ қорашро идома медиҳад.

Ғайр аз он, кишвар инчунин ба тадқиқот оид ба истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз қабилҳои энергияи геотермалӣ, энергияи баҳрӣ ва энергияи обӣ сармоягузорӣ мекунад. Ин ба Бразилия имкон медиҳад, ки низоми энергетикӣ худро диверсификатсия кунад ва вобастагии худро аз

сӯзишвории истихроҷшавандаи аз ҷиҳати экологӣ зараровар кам кунад. Ҳамзамон, Бразилия барномаҳои коркарди партовҳо ва нобудсозии партовҳоро фаъолона таҳия мекунад, ки ба коҳиш додани ҳаҷми партовгоҳҳо ва ифлосшавии муҳити зист мусоидат мекунад. Як мисол барномаҳои коркарди партовҳои пластикӣ ба маҳсулот ва маводи нав мебошад.

Бразилия инчунин системаҳо ва стратегияҳои муосири идоракунии партовҳоро барои коҳиш додани истифодаи маҳсулоти пластикӣ ва бастабандӣ татбиқ мекунад. Ин ба мамлакат имкон медиҳад, ки таъсири манфии худро ба муҳити зист хеле кам кунад ва ба ҳифзи сарватҳои табиӣ дар асоси дарозмуддат мусоидат кунад.

Хулоса, Бразилия мавқеи пешсафи худро дар пешбурди соҳибкории сабз ва ҳифзи муҳити зист идома хоҳад дод. Кишвар кӯшишҳои худро дар самти энергияи барқароршаванда, истифодаи устувори захираҳо ва мубориза бо тағйирёбии иқлим афзоиш хоҳад дод. Бразилия инчунин бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои умумии экологӣ ва рушди устувор ҳамкорӣ менамояд.

Ҳиндустон барои ҳалли мушкилоти экологии худ ва ноил шудан ба рушди устувор, соҳибкории экологиро фаъолона инкишоф медиҳад. Бо иқтисодиёти босуръат рушдбандаи худ, Ҳиндустон аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дарк мекунад ва барои мубориза бо мушкилоти пайдошуда чораҳои қатъӣ меандешад. Солҳои охир дар кишвар як қатор барномаҳо ва лоиҳаҳо барои беҳбудии вазъи экологӣ, коҳиш додани ифлосшавии ҳаво, бунёд ва густариши манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва истифодаи оқилонаи захираҳои об пайваستا амалӣ карда мешаванд. Ҳиндустон як таҳиягари фаъол ва ҷонибдори технологияҳои самараноки энергия ва усулҳои идоракунии партовҳо мебошад. Тавассути тадқиқот ва навовариҳои нав, кишвар дар самти коҳиш додани партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии умумии энергия ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардид.

Энергияи барқароршаванда барои Ҳиндустон афзалияти рӯзафзун аст ва он ба нерӯгоҳҳои офтобӣ, бод ва обӣ бештар сармоягузорӣ мекунад. Аммо

Ҳиндустон бо ин қонеъ намешавад. Вай мекӯшад, ки намунаи рушди устувор барои кишварҳои дигар гардад ва аз ин рӯ, кӯшишҳои худро дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ такмил медиҳад. Аз ҷумла, ҳукумати Ҳиндустон бо созмонҳои байналмилалӣ ва дигар кишварҳо ҷиҳати табодули таҷриба ва интиқоли дониш дар соҳаи масъалаҳои экологӣ фаъолона ҳамкорӣ менамояд.

Ҳиндустон барои коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ талош мекунад. Татбиқи лоиҳаҳои коҳиш додани ифлосшавии ҳаво, аз қабili пурзӯр кардани назорат дар саноат ва воситаҳои нақлиёт ба кишвар имкон медиҳад, ки мушкилоти мавҷудаи экологиро бартараф намояд. Ғайр аз он, Ҳиндустон барои баланд бардоштани самаранокии захираҳо ва кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист технологияҳои навро барои коркард ва нобудсозии партовҳо фаъолона таҳия мекунад.

Дар маҷмӯъ, Ҳиндустон ба соҳибқорӣ экологӣ бо таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба ҳифзи табиат ва муҳити беҳтари зиндагӣ барои шаҳрвандони худ машғул аст. Кишвар омода аст, ки дониш ва таҷрибаи худро бо дигарон мубодила кунад, таҷрибаҳои устуворро татбиқ кунад ва инноватсияро дар саросари ҷаҳон пеш барад. Ҳиндустон намунаи барҷастаи он аст, ки то ҷӣ андоза ҳамоҳангии рушди иқтисодӣ ва муҳити зист ҷузъи калидии ноил шудан ба ояндаи устувор мебошад.

Соҳибқорӣ экологӣ **дар кишварҳои ИДМ** як мавзӯи хеле муҳим ва мубрам аст, зеро ин кишварҳо дорои захираҳои зиёди табиӣ буда, бо мушкилоти гуногуни экологӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ҳалли ғаврии онҳоро талаб мекунанд. Аз ин рӯ, кишварҳои ИДМ роҳҳои рушди устувор ва ҳифзи муҳити зистро барои ҳифзи мероси худ ва таъмини шукуфоии наслҳои оянда ҷустуҷӯ мекунанд.

Дар Россия соҳибқорӣ экологӣ ҳамасола фаъолона ва беист инкишоф меёбад. Бисёре аз ширкатҳои русӣ аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва зарурати истифодаи самараноки захираҳои табииро дарк карда, ба лоиҳаҳои гуногун дар ин самт маблағҳои зиёдро фаъолона сармоягузорӣ мекунанд. Дар кишвар як қатор барномаҳои миллӣ бомуваффақият амал мекунанд, ки ба рушди

соҳибкорию сабз ва инчунин ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад. Ширкатҳо на танҳо аҳамияти технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаро дарк мекунад, балки онҳоро дар фаъолияти худ бомуваффақият татбиқ мекунад, ки ба онҳо имкон медиҳад ба ҳадди аксар самаранокии энергетикӣ ва истифодаи қарорҳои инноватсионии экологӣ ноил шаванд.

Ба ғайр аз ширкатҳои русӣ, стартапҳои сершумори экологӣ низ дар рушди соҳибкорию экологӣ саҳми назаррас доранд. Онҳо фаъолона ташаббус ва пешниҳоди ғояҳо, коркардҳо ва лоиҳаҳои нав, ки ба рушди устувори кишвар ва баланд бардоштани маърифати экологӣ дар ҷомеа нигаронида шудаанд, пешниҳод мекунад. Стартапҳои экологии Россия барангезандаҳои тағйирот мебошанд ва дар бунёди ҷомеаи муосир ва аз ҷиҳати экологӣ устувор саҳм мегузоранд, ки дар он захираҳои табиӣ оқилона ва масъулиятнок истифода мешаванд. Тавсеа ва таҳкими ҳамкорию ширкатҳо ва стартапҳо дар ин самт имкониятҳои навро барои ноил шудан ба ҳадафи умумии ҳифзи табиат ва фароҳам овардани ояндаи беҳтар барои ҳамаи мо фароҳам меорад. Баланд бардоштани оғоҳӣ дар бораи аҳамияти соҳибкорию экологӣ ва имкониятҳои он аҳамияти бештар пайдо мекунад.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки тағйирёбии иқлим ва масъалаҳои экологӣ рӯз то рӯз мубрам мегардад, соҳибкорию экологӣ дар дарёфти роҳҳои ҳалли устувор нақши калидӣ мебозад. Ин на танҳо вазъи экологиро беҳтар мекунад, балки барои пешрафт ва рушди иқтисодӣ имкониятҳои нав ба вуҷуд меорад. Яке аз самтҳои асосии рушди соҳибкорию экологӣ энергияи алтернативӣ мебошад. Дар Россия лоиҳаҳои истифодаи нерӯи офтоб ва бод, нерӯгоҳҳои геотермалӣ ва биогаз фаъолона инкишоф меёбанд. Ин вобастагӣ аз манбаъҳои анъанавии энергияро коҳиш медиҳад, партовҳои газҳои гулхонаӣ ва сарфаи захираҳоро коҳиш медиҳад. Чунин лоиҳаҳо ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, ба рушди

технологияҳои инноватсионӣ мусоидат менамояд ва омили муҳими рушди иқтисодӣ ва коҳиши таъсири экологӣ мегарданд⁶⁰.

Илова бар ин, соҳибкории экологӣ ба рушди сайёҳии экологӣ ва минтақаҳои фароғатӣ мусоидат мекунад. Шумораи бештари одамон дар маконҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза истироҳат кардан мехоҳанд, ки дар он ҷо онҳо метавонанд аз зебоии табиӣ баҳра баранд ва устувории муҳити зистро дастгирӣ кунанд. Дар робита ба ин, ширкатҳо ба таҳияи лоиҳаҳои экологӣ ва пешниҳоди экотурҳо шурӯъ мекунанд, ки сайёҳон метавонанд ба табиат наздиктар шаванд ва дар бораи аҳамияти устувории экологӣ бештар маълумот гиранд.

Албатта, соҳибкории экологӣ барои рушди минбаъда дар Россия ва дар тамоми ҷаҳон иқтидори бузургро соҳиб аст. Ширкатҳо ва стартапҳоеро, ки барои ҳифзи муҳити зист маблағ ва саъю кӯшиш мекунанд, дастгирӣ ва ҳавасманд карданро идома дода истодаанд.

Дар **Қазоқистон** соҳибкории экологӣ аҳамияти бештар пайдо карда, ҷузъи муҳими рушди иқтисодии кишвар мебошад. Солҳои охир Қазоқистон ба бунёд ва рушди лоиҳаҳои экологӣ фаъолона сармоягузорӣ карда, ба сохтмони сабз, ҷорӣ намудани манобеъи барқароршавандаи энергия ва истифодаи захираҳои барқароршаванда тавачҷуҳи хоса зоҳир мекунад.

Дар доираи дастгирии соҳибкорони экологӣ Қазоқистон имтиёзҳои гуногуни андоз ва тадбирҳои махсусро пешниҳод мекунад, ки ба рушди ин соҳа мусоидат мекунанд. Яке аз нуктаҳои муҳими рушди соҳибкории экологӣ дар Қазоқистон ифтитоҳи бизнес-инкубаторҳо ва акселераторҳои экологӣ мебошад. Ин созмонҳо на танҳо дастгирии молиявӣ, балки маслиҳат, омӯзиш ва дастрасӣ ба шабакаи коршиносон ба рушд ва дастгирии соҳибкорони экологӣ мусоидат мекунанд. Ба шарофати чунин платформаҳо, бисёре аз

⁶⁰ Козлова О.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

соҳибкорони чавон имкон доранд, ки ғояҳои худро дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор амалӣ созанд⁶¹.

Қазоқистон инчунин стандартҳои экологӣ ва сертификатсияро барои ширкатҳое чорӣ мекунад, ки ғайриқонунон ба муҳити зист алоқаманд аст. Ин ба мо имкон медиҳад, ки сифати маҳсулот ва хизматрасониҳоро беҳтар намуда, манфиати истеъмолкунандагонро ҳифз кунем. Ширкатҳое, ки қоидаҳои экологиро риоя мекунанд, дар бозор бартарҳои иловагӣ ба даст меоранд ва метавонанд муштарӣро бештареро, ки ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза таваҷҷуҳ доранд, ҷалб кунанд. Ба шарофати дастгирии ҳукумат ва афзоиши таваҷҷуҳ ба соҳибкории экологӣ, Қазоқистон ба маркази навоҳарӣ дар ин соҳа табдил меёбад. Бисёре аз стартапҳо ва ширкатҳои чавон аллакай дар рӯи ҳалли масъалаҳои экологӣ ғайриқонунон кор мекунанд ва имкониятҳои навро барои ҳифзи захираҳои табиӣ ва эҷоди муҳити зисти аз ҷиҳати экологӣ тоза эҷод мекунанд. Илова бар ин, давлат чорӣ намудани технологияҳои нави экологӣ ва мусоидат ба рушди инфрасохтори экологиро идома медиҳад.

Дар маҷмӯъ, Қазоқистон таҳкими соҳибкории экологии худро идома дода, барои ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор тамоми қори аз дасташ меомадаро мекунад. Ташаббусҳои иқтисодӣ ва ҳукуматӣ, имтиёзҳои андозӣ ва дастгирии соҳибкорони навоҳарӣ ба рушди босуръати соҳаи муҳити зист дар кишвар ва ишғоли мавқеъҳои пешқадам дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд. Ба шарофати лоиҳаҳои бомуваффақияти экологӣ ва ҳалли инноватсионӣ, Қазоқистон барои дигар кишварҳое, ки барои рушди устувор ва ҳифзи табиат талош мекунанд, намуна шуда истодааст.

⁶¹ Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

**Ҷадвали 1.6. Хусусиятҳои таҷрибаи хориҷии рушди соҳибкории экологӣ
(таҳияи муаллиф)**

Номи мамлакат	Самтҳои асосии соҳибкории экологӣ	Шарҳи самтҳо
ИМА	Энергетикаи барқароршаванда, сохтмони “сабз”, коркарди такрорӣ	Маблағгузорӣ ба энергетикаи офтобӣ ва бодӣ, стандартсҳои экологӣ, низоми рушдифтаи идоракунии патовҳо
Олмон	Коркарди такрорӣ, самаранокии энергия, энергетикаи биологӣ	Технологияҳои пешқадами коркард, меъёрҳои катъии самаранокии энергия, истифодаи маводи биологӣ барои истеҳсоли энергия
Шветсия	Истеҳсолоти устувор, шаҳрҳои хушманд, энергияи барқароршаванда	Қоҳиши таъсири экологии истеҳсолот, шаҳрсозии аз ҷиҳати экологӣ тоза, пешсафӣ дар истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия
Хитой	Сохтмони “сабз”, нақлиёти “сабз”, энергетикаи офтобӣ	Ҳавасмандгардонии сохтмон бо изофаи ками газҳои гулхонаӣ, рушди электромобилҳо, лоиҳаҳои бузург оид ба энергияи офтобӣ
Бразилия	Энергетикаи биологӣ, идоракунии захираҳои обӣ, кишоварзии “сабз”	Истеҳсоли энергия аз найшакар, лоиҳаҳои тозакунии ва ҳифзи об, усулҳои кишоварзӣ бо назардошти ҳифзи гуногунии биологӣ
Ҳиндустон	Энергетикаи офтобӣ ва бодӣ, идоракунии партовҳо	Татбиқи фаъолони лоиҳаҳои энергияи офтобу бод, такмил додани низоми идоракунии партовҳо дар шаҳру деҳот
Россия	Сайёҳии экологӣ, энергетикаи бодӣ, таълими экологӣ	Рушди сайёҳӣ дар боғҳои табиӣ, лоиҳаҳо оид ба истифодаи энергияи бодӣ, баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли дар бораи масъалаҳои экологӣ
Қазоқистон	Энергетикаи бодӣ ва офтобӣ, сохтмони экологӣ	Сармоягузорӣ ба нерӯгоҳҳои бодӣ ва офтобӣ, лоиҳаҳои биноҳои сабз барои баланд бардоштани самаранокии энергияи биноҳо

Дар хулоса метавон гуфт, ки таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ барои Тоҷикистон арзишманд ва муфид аст. Истифодаи таҷрибаи пешқадами кишварҳои хориҷӣ имкон медиҳад, ки мушкилоти экологӣ самаранок ҳал карда шуда, иқтисодиёти устувор бунёд карда шавад. Аммо барои бомуваффақият татбиқ намудани чунин таҷриба бояд хусусиятҳои вазъи экологии Тоҷикистон, инчунин баргараф намудани монеаҳо ва мушкилот дар рушди соҳибкории экологӣ ба назар гирифта шавад.

БОБИ 2. ЧАНБАҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ

2.1. Механизми идоракунии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир

Бояд қайд кард, ки дар таҷрибаи хоҷагидории ҷаҳонӣ якчанд модел ё механизми рушди соҳибкории экологӣ мавҷуданд, ки дар баъзе кишварҳои хориҷӣ самаранок истифода мешаванд.

Яке аз онҳо модели соҳибкории “сабз” аст, ки ба истифодаи технологияҳои “сабз” ва таҷрибаҳои устувор дар истеҳсоли молу хизматрасонӣ асос ёфтааст. Ин модел на танҳо дар кишварҳои пешрафта, балки дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, ки дарки аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳо афзоиш ёфтааст, ҷаҳонӣ татбиқ карда мешавад.

Моделҳои дигар модели соҳибкории иҷтимоӣ мебошад, ки дар он диққати асосӣ ба ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва экологӣ тавассути лоиҳаҳои тичоратӣ равона шудааст. Ин равиш дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла энергетика, кишоварзӣ, нақлиёт ва сайёҳии экологӣ бомуваффақият татбиқ карда мешавад. Соҳибкорони иҷтимоӣ кӯшиш мекунанд, ки ғайри манфиати иҷтимоиро баробар кунанд, сифати зиндагии мардумро беҳтар созанд ва дар баробари ба ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мусоидат кунанд⁶².

Аммо, ба ғайр аз ин моделҳо, боз дигар принципҳои ҳастанд, ки давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ бомуваффақият татбиқ мекунанд. Масалан, модели иқтисоди даврагӣ маъруфият пайдо мекунад ва воситаи муҳим дар мубориза бо партовҳо ва назорати истифодаи захираҳо мебошад. Сухан дар бораи кам кардани партовҳо ва истифодаи дубораи захираҳо меравад, ки ба кам шудани таъсири манфӣ ба муҳити зист боис

⁶² Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

мегардад. Ин модел имкон медиҳад, ки давраҳои истифодаи мавод ва коркарди такрорӣ ба рушди устувор мусоидат ва таъсири экологии тичоратро коҳиш медиҳад.

Баъзе кишварҳо инчунин паркҳои экологӣ ва инкубаторҳоро фаъолона таҳия мекунанд, ки на танҳо ҳамчун макони рушди соҳибкории экологӣ хизмат мекунанд, балки инчунин сармояи байналмилалиро ҷалб намуда, ба рушди иқтисоди маҳаллӣ мусоидат мекунанд. Ин боғҳо ва инкубаторҳо ба соҳибкорон на танҳо фазои кор, балки дастрасӣ ба коршиносон, таҷҳизот ва дастгирии молиявиро фароҳам меоранд. Ба шарофати ин, ғояҳои нав дар соҳаи соҳибкории экологӣ метавонанд лоиҳаҳои худро таҳия ва ба воқеият табдил диҳанд.

Ҳамин тариқ, ин моделҳо ва равишҳо дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим доранд ва ба коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист ва фароҳам овардани имкониятҳои нави соҳибкорӣ мусоидат мекунанд. Рушди устувор ва ташаббусҳои “сабз” ба қисми ҷудонашавандаи иқтисоди бисёр кишварҳо табдил ёфта, татбиқи бомуваффақияти онҳо ба рушди мутавозини иқтимоию иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист барои наслҳои оянда мусоидат мекунад⁶³.

Соҳибкории экологӣ таҳаввулро идома медиҳад ва барои ноил шудан ба рушди устувори сайёра муҳим ва заруртар мегардад. Ҳамзамон, барои фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти корхонаҳои экологӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бо сохторҳои давлатӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ фаъол бояд кард. Ҳамаи ин кӯшишҳо ба устувортар ва сабзтар шудани ҷаҳон мусоидат намуда, ба неқӯаҳволӣ ва шукуфоии одамон ва дар маҷмӯъ сайёра мусоидат мекунанд.

Рушди соҳибкории экологӣ як қадами муҳим дар роҳи ноил шудан ба устувории экологии ҷаҳонӣ мебошад. Афзоиши огоҳӣ дар бораи масъалаҳои экологӣ ва зарурати ҳалли инноватсионӣ боиси он мегардад, ки шумораи

⁶³ Зеленая экономика: управление развитием. Стратегия и тактика / С. А. Липина, Е. В. Кудряшова, Е. В. Агапова [и др.]. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2022. – 264 с.

бештари одамон ба эҷоди лоихаҳои соҳибкориҳои экологии худ тавачҷуҳ зоҳир кунанд. Тавачҷуҳ ба соҳибкориҳои экологӣ мунтазам меафзояд ва ин тааҷҷубовар нест, ки бо назардошти иқтисодии он барои ноил шудан ба ҳамбастагии манфиатҳои иқтисодӣ ва экологӣ ба он зиёдтар мегардад.

Механизми иқтисодии идоракунии муҳити зист низоме мебошад, ки усулҳо, воситаҳо ва шароитҳои ба ҳам алоқаманди барои ноил шудан ба ҳадафҳои экологӣ ва иқтисодии идоракунии устувори табиатро дар бар мегирад.

Ҳамчун шартҳои фаъолияти пурсамари иқтисодиёт механизми меъёрии ҳуқуқӣ ва сохтори ташкилию иқтисодии идоракунӣ мебошанд. Бояд зикр намуд, ки набудани яке аз сохторҳои унсурҳои низомии идоракунии муҳити зист, ҳуди низомии идоракунӣ, аниқтараш, механизми иқтисодии онро нишон медиҳанд.

Идоракунии муҳити зист ҳам барои аҳоли ва ҳам барои корхонаҳо хуб аст. Аҳли ҷамъияти ҷаҳон кайҳо боз бо ҳамин роҳ пеш рафтааст.

Банақшагирии фаъолияти иқтисодӣ бо назардошти омилҳои экологӣ дар низомии идоракунии муҳити зист ва ҳифзи муҳити зист нақши асосиро мебозанд, зеро он дар раванди банақшагирии шароити кори объектҳои хоҷагӣ оид ба дарозмуддат, тамоми давраи зиндагии онҳоро фаро мегирад⁶⁴.

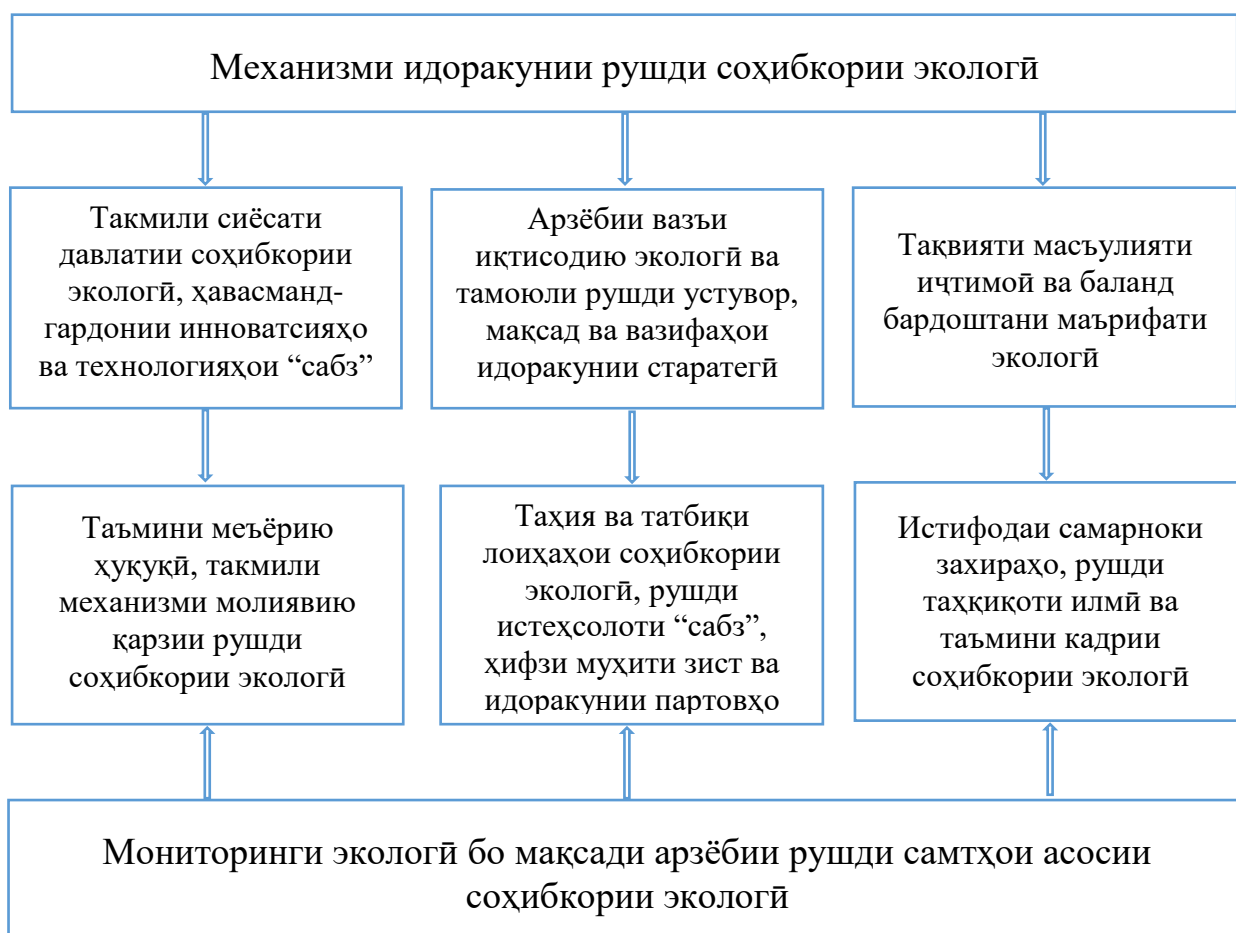
Бояд зикр намуд, ки банақшагирии ин равандест, ки тавассути он корхона воқеан метавонад бисёр проблемаҳои экологиро ҳал кунад ё пешгирии намояд.

Корхона бо роҳи гузаронидани фаъолияти фаврий дар самти истеҳсолот, бо истифодаи захираҳои табиӣ маҳсулот истеҳсол мекунад. Набояд фаромуш кард, ки вазифаи асосии истеҳсолот истихроҷ кардан ва ғайра, ки сарфи назар аз ҳама чиз тараққиёти устуворро таъмин карда метавонад.

⁶⁴Блинов А.О. Экологическое развитие малого предпринимательства. Стратегии бизнеса- анализ, прогноз, управление. - 2019. - №3. – С. 145-154

Дар кучо зарурат ба миён меояд, аввалан, таъкид кардани чизи асосӣ омилҳои муҳити зист ва дуҷум, ба вуҷуд овардани низоми нишондиҳандаҳо, ки таъсири ҳар як омилро ба фаъолияти корхона инъикос мекунад.

Умуман, сохтори механизми идоракунии рушди соҳибқорӣ экологӣ, ки дар расми 4.4. инъикос гардидааст, нишон медиҳад, ки тамоми сохтори иқтисодӣ, механизми идоракунии муҳити зистро низоми муайяне фаро гирифтааст. Мазмуни асосиро маҳз механизми иқтисодии идоракунии муҳити зист муайян мекунад.

Расми 2.1. Механизми идоракунии рушди устувори соҳибқорӣ экологӣ (таҳияи муаллиф)

Маврид ба ёдоварист, ки доираи манфиатҳои соҳибқорӣ экологӣ метавонад васеъ бошанд ва ҳамаи намудҳои фаъолиятро дар бар гиранд: масалан, истеҳсолӣ, тичоратӣ, миёнаравӣ, машваратӣ, инчунин фаъолият дар

соҳаи илм ва тадқиқот, ки бевосита бо ҳалли ҳама масъалаҳои асосии экологӣ алоқаманд мебошанд.

Усули таҳлили иқтисодӣ омӯзиши ҳамаҷониба, андозагирӣ ва умумикунони таъсири омилҳо ба натиҷаҳои кори корхона, аз тарафи коркарди нишондиҳандаҳои нақшавӣ, ҳисобу китоб, ҳисобот ва дигар манбаъҳо, маълумот барои баланд бардоштани самаранокии корхона мебошад.

Фаъолияти истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ бо назардошти чихати экологӣ ду тарафи масъаларо дарбар мегирад:

- имконпазирии зарар ба чамбият;
- оқибатҳои ғайрииқтисодии фаъолияти корхона.

Аз ин рӯ, баҳодихии фаъолияти корхона бояд ба се равиши методологӣ асос ёбад:

- баҳодихии зарар ба хоҷагии халқ;
- зарар дидан ва тағйир додани табиат;
- баҳо додан ба самарои тадбирҳои муҳофизати муҳити зист ва баҳодихии самаранокии фаъолити корхонаҳо.

Дар айни замон шумораи хеле зиёди усулҳои методологӣ, тарзҳо ва методикаи арзёбии арзиши молҳои табиӣ; захираҳо ва ҳадамоти экологӣ вучуд дорад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили иқтисодӣ ва экологӣ дар замони муосир, усулҳои анъанавии арзёбии экспертиро истифода мебаранд, ба монанди⁶⁵:

- таҳлили муқоисавии уфуқӣ ва амудӣ;
- таҳлили омилҳо ва истифодаи коэффитсиентҳои молиявӣ;
- таҳлили маржиналии хароҷот ва фоида.

⁶⁵ Белокрылова, Е.А., Уаге, М.Б. Наилучшие доступные технологии в экологическом праве Российской Федерации: проблемы и перспективы // Вестник Удмуртского университета. - 2014. - № 24. - С.119-123.

Нақши «иқтисоди сабз» дар рушди устувор дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо муҳим аст. Ин изҳорот бар асоси арзёбии аҳамияти омили «иқтисоди сабз» дар модели рушди устувори кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барои солҳои 2020-2027 садо дод.

Ба андешаи мо, барои арзёбии аҳамияти соҳибкориҳои экологӣ моделеро истифода намудан мумкин аст, ки дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо васеъ истифода мешавад ва бо номи “Ҳалқаи панҷгона” (Quintuple Helix) маъруф аст. Модели инноватсионии “Ҳалқаи панҷгона” аз якчанд зернизомҳо иборат аст: низоми маориф (сармояи инсонӣ), зернизоми иқтисодӣ (сармояи иқтисодӣ), зернизоми сиёсӣ (сармояи сиёсӣ-ҳуқуқӣ), маҷмӯи «сармояи иҷтимоӣ» ва «сармояи иттилоотӣ», муҳити зист (сармояи табиӣ). Нишондиҳандаи интегралӣ модели “Ҳалқаи панҷгона” ҳамчун миёнаи арифметикии арзишҳои панҷ зерсистема гирифта шуд (расми 4).

Расми 2.2. Модели инноватсионии “Ҳалқаи панҷгона”

Аз рӯи натиҷаҳои ин методология нишондиҳандаи баландтарини интегралӣ дар Шветсия, Дания, Олмон, Британияи Кабир, Финландия ва Нидерландия, пастрин дар Руминия, Полша, Кипр, Булғористон ва Маҷористон мебошад⁶⁶.

Дар айни замон дараҷаи таъсири идоракунии экологӣ бо мавҷуд будани миқдори кофии нишондиҳандаҳои сифатӣ, ки ҳамчун меёрҳои фаъолияти иқтисодии корхона хизмат мекунад, зарур аст. Вазъияти имрӯза истифода бурдани муносибати комплекс ва системаҳои ташаккулёбиро талаб мекунад.

Самаранокии фаъолияти экологиро аз рӯи усулҳои мухталиф ва нишондиҳандаҳои зерин баҳо додан мумкин аст:

- афзоиши даромаднокӣ;
- самаранокии истифодаи фондҳои истеҳсолӣ;
- ҳаҷми фондҳои ҷорӣ ва маблағгузориҳои асосӣ;
- самаранокии истифодаи натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ;
- оқилона истифода бурдани захираҳои мавҷуда ва ғайра.

Дар фаъолияти корхонаи хурд ба тадбирҳои зерин афзалият дода мешавад: беҳарҷот ё камхарҷӣ; кабудизор кардани идора ва сарфаи энергия; сарфаи гармӣ; сарфаи захираҳои об; сарфаи коғаз ва масолах; дастгирии иттилоотӣ ва ғайра.

1. Сарфаи энергияи электрикӣ аз байн бурдани истифодаи лампаҳои тафсон, ғайр аз мавридҳои, ки истифодаи онҳо ҳатмӣ аст, мулоҳизаҳои технологӣ ё беҳатарӣ. Илова бар ин, дар мавридҳои зарурӣ, низоми автоматии идоракунии рушноиро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

2. Сарфаи гармиро метавон мувофиқ бо истифода аз низоми дастӣ ё автоматии хуроки ҷорво, ба истиснои истифодаи тирезаҳо барои танзими ҳарорат дар бино, таъмин кард. Чунин система бояд танзими ҳароратро вобаста ба ҳузури кормандон дар ҳуҷра юа инобат гирад.

⁶⁶ Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., Lazdans, D. (2022). The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(3), 1113-1126. DOI: 10.9770/jesi.2022.6.3(4).

3. Барои сарфаи захираҳои об асбобҳо кам кардани истеъмоли об (масалан, соплоҳои махсус барои кранҳо), ҳисобкунакҳои об, музд аз рғи нишондодҳояшонро ба роҳ мондан зарур аст.

4. Сарфаи коғаз ва масолеҳи масрафӣ нишон медиҳад, ки чопи лоиҳаи ҳуҷҷатҳо дар тарафи паси коғази идоравӣ таҳия карда мешаванд. Инчунин тавсия дода мешавад, ки истифодаи зарфҳои якдафъаина истисно карда шавад. Кай агар бо сабабҳои гигиенӣ чунин рад кардан ғайриимкон бошад, афзалият ба ашёи якдафъаинаи аз картони намнок сохташуда дода мешавад, пас аз он барои коркарди дубора супурдани он пешбинӣ мешавад.

Дастгирии иттилоотӣ дар ин раванди татбиқи концепсияи сабз нақши махсус мебозад. Маълумот дар биноҳои корӣ ҷойгир карда шудааст, аз он ҷумла тарғиби аёнӣ, ки энергия ва технология сарфа карда шавад. Харочоти иқтисодӣ барои нигоҳдорӣ, тарғиботи экологӣ шояд қариб ба сифр баробар бошад, вале ба иқтисодиёти корхона таъсири назаррас аст.

Дастгирии иттилоотӣ дар баробари маҷмӯи фаъолияти дигар ба тағйир ёфтани муносибати кормандон ба табиат ва дарк намудани нақш ва аҳамияти худ дар ҳалли мушкилоти экологӣ мусоидат мекунад.

Равишҳо барои арзёбии самаранокии ташкилот ба маҷмӯи категорияҳои захираҳо, иқтидорҳои бозорӣ ва иқтисодӣ ва қобилияти корхонаҳо барои ба амал баровардани чорабиниҳои экологӣ муфид аст. Дар идоракунии корхона нишондиҳандаҳо ва омилҳои самарабахш дар ташкили низоми ягонаи ташхис ва баҳодиҳии ҳолати экологӣ нақши калон мебозанд.

Ба амал баровардани аксарият чорабиниҳои экологӣ маблағгузори калони иқтисодиро талаб намекунад. Самаранокии иқтисодӣ метавонад тавассути татбиқи низоми идоракунии муҳити зист, баланд бардоштани дараҷаи маданияти экологии кормандон, истифодаи банақшагирии стратегӣ бо таваҷҷуҳ ба кабудизоркунӣ ба даст оварда мешавад. Дар бораи тичорати

экологӣ суҳан ронда, бояд қайд кард, ки стратегияи идоракунии ташкилот бояд дар асоси принципҳои масъулияти экологии соҳибкорӣ асос ёбад⁶⁷.

Идоракунии муҳити зист як фаъолияти мураккаби бисёрҷониба мебошад, ки ба иҷрои мақсадҳо, лоиҳаҳо ва барномаҳои экологӣ нигаронида шудаанд. Мақсади асосии идоракунии муҳити зист ба ҳадди ақалл кам кардани хавфҳо ва таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад.

Шартҳои зарурӣ барои татбиқи сиёсати экологӣ, инчунин манфиатҳо ё таъсир ба муҳити зист метавонанд характери иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дошта бошад. Таваччуҳи сармоягузoron, мақомоти давлатии ҳифзи муҳити зист, омма ба баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсолшаванда ва хизматрасонӣ; баланд бардоштани самаранокии маркетинг ва таблиғот; ғоиданокии рушди муносибатҳо бо шарикони тичоратӣ дар хориҷа; мустаҳкам намудани мавқеи корхонаҳо дар бозорҳои байналмилалӣ мол; гирифтани ғоида, беҳтар намудани обрӯи корхона, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва муҳити зист ва ғайра равона карда шудааст. Дар ин ҷо рӯйхати нопурраи имтиёзҳо барои ташкилотҳое, ки ба идораи низоми экологӣ машғуланд, оварда шудааст.

Манфиатҳои корхонаҳо ва ғоидаи онҳо аз татбиқ ва амалиёту дастурҳое, ки дар назди система ҷойгиранд, системаҳои идоракунии муҳити зист вобаста ба ҳадафҳо зиёд мешаванд.

Моҳияти ин назария аз он иборат аст, ки се категорияи дастовардҳои ташкилотҳо дар соҳаи системаҳои идоракунии муҳити зист сертификати мутобиқатро мегиранд - Стандарти ISO 14001, эҷоди низоми фаъоли муҳити зист идоракунии бо мурури замон ва истифодаи система инкишоф меёбад; идоракунии муҳити зисти корхона барои ҳалли ҳама гуна муҳити зист проблемаҳое, ки амалан ба даст овардан мумкин аст⁶⁸.

⁶⁷Попков В.В. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления: научное издание. - М.: Экономика. - 2017. - 295 с.

⁶⁸Мавляутдинова Г.С. Формирование оценочных критериев «полезности» экосистем в рамках концепции устойчивого развития. // Вестник Казанского ГАУ. - 2020. - №4. - С. 56-63.

Низоми идоракунии муҳити зист як қисми низоми умумии идоракунии мебошад, аз ҷумла сохтори ташкилӣ, банақшагирӣ, тақсимкунӣ, масъулият, амалия, тартиб, равандҳо ва захираҳо барои таҳия, татбиқ, ноил шудан ба ҳадафҳои ҳимояи муҳити зист заруранд.

Мақсади низоми идоракунии муҳити зист идоракунии самаранок ва самараноки ҷанбаҳои экологии фаъолияти ташкилот (назорат ва кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити фаъолият ва маҳсулот) мебошад.

Низоми идоракунии муҳити зист барои соҳибкори хурд ҷолибноктар аст, зеро дар идоракунии чунин субъектҳо душвории гуногун вучуд дорад.

Принсипҳои асосии татбиқи низоми идоракунии муҳити зист инҳо мебошанд:

- кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист яке аз авлавиятҳои асосии фаъолияти корхона мебошад;

- татбиқи созишномаи байни кормандон бо роҳбар ва коркунони ташкилоти экологӣ бо равшан фаҳмидани уҳдадорӣҳои иқтисодӣ;

- ворид намудани расмиёти банақшагирӣ ва баҳисобгирии ҷанбаҳои экологӣ дар тамоми давраи ҳаёти маҳсулот ё хидматҳо;

- баҳодиҳии ҳаҷми ҷараёнҳои истеҳсолӣ бо мақсади ноил шудан ба сатҳи зарурии нишондиҳандаҳои экологӣ;

- баҳодиҳии ҳосиятҳои муҳити зист, мутобиқати онҳо бо сиёсати экологии ташкилот ва мақсаду вазифаҳои он;

- арзёбии равандҳои идоракунии муҳити зист тавассути санҷишҳо ва муайян кардани имкониятҳои беҳтар намудани вазъияти муҳити зист ва идоракунии ҷараёни экологӣ⁶⁹.

Дар корхона барои ҷорӣ намудани низоми идоракунии экологӣ иҷрои корҳои зерин зарур аст:

- муайян намудани сиёсати экологии корхона ва тартиб додани талабот ба низоми идоракунии муҳити зист;

⁶⁹Киселева, С. П. Теория эколого-ориентированного развития: автореф. дис. доктора экон. наук: 08.00.05 / С. П. Киселева – ООО «Издательство Спутник+». - 2018. - 56 с

- таҳияи барномаи татбиқи сиёсати экологӣ;
- таҳияи механизме, ки ноил шудан ба мақсадҳо ва ҳадафҳои сиёсати қабулшудаи экологӣ;
- таъмини мониторинги доимӣ, назорати самаранок, аудити ҳолати муҳити зист;
- таҳлили ҳолат ва имкониятҳои тақмили хусусиятҳои системаҳои идоракунии муҳити зист. Муҳим аст, ки мутобиқат ба тағйироти назарраси беруна ва дохилии омилҳо, аз қабилӣ талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи истифодаи оқилонаи табиат ва ҳифзи муҳити зист доимӣ таъмин карда шавад;
- таҳлили ҷанбаҳои экологӣ дар доираи масъалаҳои иқтисодӣ.

Таҳлили ҳолати кунунии идоракунии сифати муҳити зист, ки бо роҳи мувофиқат кардан бо нишондиҳандаҳои ибтидоӣ иҷро карда мешавад, унсури муҳими фаъолияти низоми идоракунии муҳити зист ба шумор меравад. Таҳлил бояд доираи васеи шароитҳоро дар бар гирад, ки корхона дар он фаъолият карда метавонад, аз он ҷумла ҳолатҳои фавқулодда. Бояд гуфт, ки маълумотро барои таҳлил аз ҳуччатҳо бо роҳи ҷенкунии бевоситаи нишондиҳандаҳои муҳити зист гирифтани мумкин аст.

Барои ҳалли мушкилоти экологӣ, ба корхона дар бораи онҳо саривақт, маълумоти бозғамод ва пурра дода мешавад. Дар шароити муосир дастгирии иттилоотӣ метавонад сифати қарорҳои қабулшударо беҳтар гардонида, тасмимҳои стратегӣ ва тактикӣ, ҳам аз ҷониби мақомот ва ҳам субъектҳои тичорат андешида шуда, инчунин самаранокии идоракунӣ ва иҷрои мақсадҳои рушди устувор баланд бардошта шавад.

Ҳангоми татбиқи низоми идоракунии муҳити зист, дастгирии иттилоотӣ ҳамчун низоми муносибатҳои, ки дар бораи фаъолияти субъектҳои хоҷагидор маълумот тавлид мекунад, бояд тақмил дода шавад. Дар он инчунин масъалаҳои иштироки онҳо дар татбиқи сиёсати экологии мақомоти давлатӣ, паҳн кардани маълумот дар бораи мушкилоти мавҷуда ва натиҷаҳои ҳалли онҳо, вазифаҳои экологӣ, дар бораи ба вучуд овардани шароите, ки дар

он бештар роҳу усулҳои пешгирӣ ва ҷуброн дар ҷараёни идоракунии муҳити зист пешниҳод карда мешавад.

Субъектҳои идоракунӣ бояд барои муайян кардани тамоилҳои асосии инкишофи вазъияти экологӣ ва иқтисодии дар минтақа ва қабули қарорҳои стратегӣ маълумоти заруриро дошта бошанд. Дар рафти мониторинг маълумоти зерин арзёбӣ карда мешавад:

- а) вазъи иҷтимоию экологӣ ва иқтисодии минтақа;
- б) дараҷаи зарари пешгиришавандаи муҳити зист;
- в) соҳаҳои эҳтимолан хатарнок аз нуқтаи назари экологӣ;
- г) самараи тадбирҳои ҳифзи муҳити зист⁷⁰.

Дар низоми идоракунии муҳити зист, ҳамчун низоми бисёрҷатҳа низоми муносибатҳои байни субъектҳо ва объектҳои идоракунӣ, ҳаракати маълумот дар як самт, ҷамъоварии маълумот, коркард ва тақсими минбаъдаи онҳо фаҳмида мешавад.

Тадбирҳои асосии танзими фаъолияти корхонаҳо дар соҳаи муҳити зист ба марҳилаҳои зерин ҷудо мешавад: миллӣ, байналмилалӣ ва байниширкатӣ. Чунин тасниф ба ширкатҳои трансмиллӣ татбиқ карда мешавад.

Мувофиқи ISO 14000, низоми идоракунии муҳити зист қисми низоми умумии идоракунӣ мебошад, аз ҷумла сохти ташкилӣ, банақшагирии фаъолият, тақсимоли масъулият, кори амалӣ, инчунин тартиб, равандҳо ва захираҳо барои таҳия, татбиқ, арзёбии дастовардҳо натиҷаҳои татбиқ ва тақмили сиёсати экологӣ, мақсадҳо ва вазифаҳо дар бар мегирад.

Бо татбиқ кардани низоми идоракунии муҳити зист ба стратегияи бизнеси иқтисодӣ, як қатор афзалиятҳо метавон муайян кард:

- мувофиқсозии таҷрибаи бизнес;
- баланд бардоштани масъулият дар масъалаҳои таъмини беҳатарӣ ва муҳофизати саломатии кормандон, муҳити зист, аҳоли;

⁷⁰Гареев, Т.Ф. Эволюция моделей инновационного процесса // Вестник Академии управления «ТИСБИ». – Казань: Академия управления «ТИСБИ». - 2016. - № 2. - С. 24-32.

- назорат пурзӯр карда шуда, дар натиҷа баланд шудани сатҳи истехсолот ва сифати маҳсулот ба вучуд меояд;

- арзиши ҷаримаҳое, ки бо риоя накардани талаботи экологӣ ё тамоман вучуд надорад;

- сатҳи партовҳо ва таъсири онҳо ба муҳити зист назорат ва кам карда мешавад;

- ташаббусҳои экологиро ҳавасманд мекунанд, ки харочот ва мусоидат ба афзоиши даромадро коҳиш медиҳанд;

- симои мусбати «сабз»-и ташкилот ташаккул меёбад

- бартарии рақобатпазириро таъмин менамояд.

Аксари навоариҳо дар низоми идоракунии муҳити зист ба корхонаҳои калон тааллуқ доранд. Аммо, таъсири биснеси хурд низ ба муҳити зист ҳамон қадар бузург аст. Ҷорӣ намудани низоми универсалии муҳофизати муҳити зист ба ҳалли масъалаҳои мавҷуда ёрӣ мерасонад.

Бояд тазаккур намуд, ҷорӣ намудани низоми менечменти экологӣ барои ҷараёни идоракунии корхонаҳои хурду миёна, ҳам аз ҷиҳати техникӣ ва ҳам аз нигоҳи мавҷудияти захираҳои молиявӣ мушкilotи муайянеро ба бор меорад. Аз ин рӯ, ба субъектҳои биснеси хурд тавачҷуҳи бештар ба воситаҳои низоми идоракунии муҳити зист доранд, ки инҳоро дар бар мегиранд: низоми байналмиллалӣ стандартҳо, тамғагузории экологии молҳо, маркетинги экологӣ, баҳисобгирии экологӣ ва аудит, шаффофияти муҳити зист ва ғайра.

Воситаи муҳими таъсири давлат ба фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ оид ба масъалаи экологӣ иҷозатномадиҳии экологӣ мебошад. Сертификатсияи экологӣ воситаи мустақими танзими давлатӣ буда, маҷсади асосии муқаррар намудани сифат ва стандартҳои маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад.

Калиди муваффақияти биснеси хурду миёна истифодаи сохторҳои ғайрирасмии идоракунии ва раванди қабул, роҳҳои ҳалли масъалаҳои мавҷуда, роҳ надодан ба сохторҳои аз ҳад мураккаб ва бюрократӣ мебошад.

2.2. Принципи ва меъёрҳои асосии ташаккул ва рушди соҳибкории

ЭКОЛОГӢ

Барои рушди инноватсионӣ раванди таъмини амнияти экологӣ имрӯз яке аз самтҳои муҳимтарини таъмини амнияти миллӣ ба шумор меравад. Дар шароити афзоиши таҳдиду хатарҳо, асосҳои концептуалӣ ва стратегияҳои рушди инноватсионӣ, инчунин механизмҳои татбиқи онҳо метавонанд ба рушди инноватсионии экологӣ нигаронидашуда бо назардошти манфиатҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҳам ҷомеа ва ҳам давлат мусоидат намоянд⁷¹.

Соҳибкории экологӣ дар чараёни рушди худ метавонад вазъи экологии кишварро ба таври назаррас тағйир диҳад, муҳофизати муҳити зистро беҳтар намуда, масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои табииро мунтазам роҳандозӣ менамояд. Мусаллам аст, ки бе беҳтар намудани вазъи молиявӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ва сиёсати самарабахши макроиқтисодии он ҳалли мушкилоти экологӣ ва ноил шудан ба рушди устувор имконнопазир аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон гуфт, ки ҳуди раванди рушди соҳибкории экологӣ бо истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва иҷрои корҳои дахлдор бо пешниҳоди хизматрасонии экологӣ ба ғоидаи устувори максималӣ оварда мерасонад ва инчунин, метавонад боиси тағйирёбии мусбӣ вазъи экологии ҷумҳурӣ гардида, дар рушди устувори экологӣ ва иқтисодии мамлакат нақши калидӣ дошта бошад.

Бояд таъкид дод, ки В.И. Бобошко, А. Гусева ва И.М. Потравний дар натиҷаи тадқиқот ба хулосае омаданд, ки соҳибкории экологӣ як намуди фаъолияти иқтисодӣ мебошад, ки ба меъёрҳои зерин мувофиқат мекунад⁷²:

- дар оинномаи ташкилот нишон додани мақсади асосии фаъолият иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ, аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти ҳифзи муҳити зист.

⁷¹ Вишняков Я.Д. Эколого-ориентированное инновационное развитие национальной экономики [Текст] / Я.Д. Вишняков. -М.: «ЦНИТИ «Техномаш», 2009. -158 с.

⁷² Бобошко, В.И. Особенности экологически ориентированного малого предпринимательства в России [Текст] / В.И. Бобошко, А.А. Гусев, И.М. Потравный // Экономика природопользования. – М., 2006. - №5. – С.31-40

- иҷрои фармоишҳои давлатӣ дар доираи татбиқи барномаҳои экологӣ ва захираҳои экологӣ ҳам дар сатҳи миллий ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ.

- истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқарорсозии захираҳо, иҷрои корҳо ва хизматрасоние, ки ба ҷузъҳои экологӣ мувофиқанд, бо назардошти талаботи меъёрҳои экологӣ.

- аз ҳама ҷиҳат бартарияти ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолшуда дар ҳаҷми умумии истеҳсолот, ки ба корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ алоқаманданд.

А.И. Торопеский чунин мешуморад, ки соҳибкории экологӣ фаъолияти танзими ташкилотҳо ва соҳаҳои мебошад, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истеҳсоли маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ машғуланд, ки риояи талабот ва стандартҳои экологии таҳияшуда ё мавҷударо таъмин мекунад⁷³.

Муаллифи боло инчунин, чунин мешуморад, ки соҳибкории экологӣ як соҳаи мустақили соҳаи саноат буда, маҷмӯи васеи маҳсулоти тичоратӣ дар шакли корхонаҳои истеҳсолӣ, истеҳсоли таҷҳизот, технологияҳои нав, аз ҷумла технологияҳои иттилоотӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Хусусияти фарқкунандаи ин бахши саноат дар он аст, ки мақсади пешбинишудаи натиҷаҳои фаъолияти он муҳофизати ҳифзи табиат ва инсонӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар баробари талаботи умумие, ки барои ҳар як соҳаи саноат ҳатмӣ мебошанд, механизми хоҷагидорӣ бояд хусусиятҳои танҳо ба соҳибкории экологиро инъикос намояд.

Вобаста ба гуфтаҳои боло истилоҳи соҳибкории ба бахши экология нигаронидашуда ҳамчун фаъолияти иқтисодии ташаббускор бо дарназардошти маҳдудиятҳо ва талаботи асосии экологӣ фаҳмида мешавад, ки ба кам кардан ё ҳатто пешгирӣ намудани таъсири манфӣ ба муҳити зист, инчунин беҳтар намудани вазъи умумии муҳити зист, иҷрои талаботҳо ва меъёрҳои муҳити зист, инчунин бо мақсади ба ҳадди аксар расонидани фоида равона шудааст. Барои расидан ба ҳадафи ниҳой, ки гирифтани фоидаи аксар

⁷³ Торопецкий, А.И. Методические подходы к экономической оценке рынка экологических товаров, работ и услуг (на примере Московского региона) [Текст]/ А.И.Торопецкий: Автореф...канд.экон.наук.-М., 2003.- 24с.

мебошад, риояи баъзе принципҳо дар фаъолияти соҳибкориҳои экологӣ амри зарурӣ ҳисобида мешавад.

Принципҳои мушаххасро соли 1989 созмони ғайритиҷоратӣ бо номи CERES - Эътироф барои иқтисоди масъулиятноки бахши табиат таҳия кардааст. То соли 1996 81 ширкат қавл доданд, ки ин принципҳои иттиҳодно иҷро мекунанд. Вазифаи асосии ҳамкорӣ дар доираи CERES мутобиқсозии технологияҳои тағйирёбанда ба хусусиятҳои муҳити табиӣ мебошад.

Татбиқи вазифаи асосии муносибатҳои масъулиятшиносии иқтисодӣ ба табиат, умуман ва махсусан ба сарватҳои табиӣ бо татбиқи принципҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

- ҳифзи биосфера – ҳифзи муҳити табиӣ аз ифлосшавии ҳавзаи ҳаво бо воситаҳои зарарнок ва кам кардани партовҳои корхонаҳои саноатӣ ва нақлиёти автомобилӣ ба атмосфера, гидросфера ва биосфера;

- дастгирии ҳифзи сарватҳои табиӣ - ҳифзи сарватҳои табиӣ, ба мисли буридани дарахтони чангал, сохтмонҳои ғайриқонунӣ, партовгоҳҳои худсарона, таҳриби объектҳои об ва ғайра;

- нигоҳдорӣ ва истифодаи партовҳо – яъне, коркард ва истифодаи партовҳои саҳти маишӣ, безарар гардонидан ва нобуд кардани партовҳои радиоактивӣ;

- маҳсулот ва хизматрасониҳои беҳавф - истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва беҳавф ва таъмини қору хизматҳои беҳатар дар соҳаи экология;

- барқароркунии муҳити табиӣ – ҳифз ва барқарор намудани муҳити табиӣ бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологӣ иқтисодии кишвар;

- аудит ва ҳисоботҳо - пайваста гузаронидани аудит ва ҳисоботи экологӣ бо мақсади таъмини эътимоднокии баҳисобгирии экологӣ ва ҳисоботдиҳӣ⁷⁴.

⁷⁴ Григорьев А. И. Захарова Е.С., Сущность, основные принципы и пути развития экологического предпринимательства, Омск-2004.

Мувофиқи талаботи ГОСТ ISO 14004 унсурҳои асосии низоми идоракунии муҳити зист иборатанд аз: ӯҳдадориҳо ва сиёсатҳо, банақшагири, татбиқ, андозагири ва арзёби, таҳлил ва такмил (ҷадвали 2.1.).

Ҷадвали 2.1. Принсипҳои асосии низоми идоракунии муҳити атроф

	Принсипҳои асосӣ	Мақсад ва вазифаҳои принсипҳои асосӣ
1.	Уҳдадорӣ ва сиёсат	Ташкилот бояд сиёсати экологии худро муайян кунад ва ба низоми идоракунии муҳити зист уҳдадор шавад.
2.	Банақшагири	Ташкилот бояд нақшаи татбиқи сиёсати экологии худро таҳия намояд
3.	Татбиқ	Ташкилот бояд имкониятҳо ва механизмҳои дастгириро фароҳам оварад, ки барои амалисозии фаъолияти он дар соҳаи беҳтар намудани муҳити зист ва ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсадноки экологӣ ва иқтисодӣ заруранд.
4.	Андозагири ва арзёби	Ташкилот бояд натиҷаҳои экологӣ ва иқтисодии фаъолияти худро андоза, арзёби ва назорат кунад.
5.	Таҳлил ва такмил	Ташкилот бояд мунтазам таҳлиро назорат кунад ванизоми идоракунии муҳити зистро такмил диҳад, то самаранокии умумии экологӣ ва иқтисодии худро беҳтар созад.

Тибқи ақидаи В.И. Бобошко, принсипҳои дар боло зикргардидаи низоми идоракунии муҳити зист сохтори ташкилӣ мебошанд, ки бояд пайваста таҳти назорат ва давра ба давра таҳлил карда шаванд, то самти самараноки фаъолияти экологии ширкат вобаста ба тағйирёбии омилҳои берунӣ ва дохилӣ таъмин карда шавад. Дар ин сурат, ҳар як коркуни ташкилот барои беҳтар намудани муҳофизати муҳити зист масъул аст. Дар

баробари ин таҳлили низоми идоракунии ҳифзи муҳити зист аҳамияти аввалиндараҷа хоҳад дошт⁷⁵.

Ба андешаи мо, ҳамаи принципҳои дар боло зикршуда барои инкишофи соҳибкории экологӣ аҳамияти калон доранд. Вале, ба нуқтаҳои боло мо пешниҳод менамоем, ки принципҳои афзалиятноки зеринро илова намоем:

1. Навоварӣ. Соҳибкории экологӣ бояд фаъолиятро дар соҳаи муҳити зист тибқи принципҳои инноватсионии таъмини амнияти экологӣ ва самаранокии иқтисодӣ ташкил намояд;

2. Рақобатпазирӣ. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология бояд барои субъектҳои хоҷагидоре, ки дар фаъолияти экологӣ бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологӣ дар соҳаи муҳити зист иштироки фаъолро ташкил мекунад, рақобатпазир бошад.

3. Масъулият. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология масъулияти махсусро барои таъмини самти самарабахши фаъолият дар соҳаи ҳифзи табиат ва фароҳам овардани имкониятҳои амалӣ намудани фаъолияти бевоситаи худ дар самти беҳдошти муҳити зист ва ноил шудан ба нишондиҳандаҳои мақсадноки экологию иқтисодиро талаб мекунад.

Дар баробари гуфтаҳои боло Н.П. Казаков, ба ғайр аз принципҳои аз тарафи умум эътирофшудаи фаъолияти соҳибкорӣ, чунин принципҳои соҳибкории экологиро низ қайд намудаанд: мувофиқати биосфера; афзалият; мураккабӣ; самти иҷтимоӣ; тичорати маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза; афзалияти ҳифзи ҳаёт ва саломатии инсон; муҳофизати муҳити табиӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ. Дар баробари ин, Н.П. Казаков қайд менамоянд, ки вазифаҳои асосии соҳибкории экологӣ бояд ба талабот ва меъёрҳои асосии экологӣ муайян карда шуда, мазмуни онҳо бояд чунин бошад:

1. Бо сифати баланд таъмин намудани муҳити табиӣ ҳаёт ва саломатии инсон.

⁷⁵ Бобошко В.И. Принципы экологического управления в экономике малого бизнеса [Текст] / В.И. Бобошко -М.: РЭФИА, НИА Природа, 2002 – 86 с.

2. Харақтери мададгор, барқароркунанда ва пешгирикунанда, нисбат ба муҳити табиӣ доштан.

Ҳамин тариқ, яке аз меъёрҳои муҳими муайян кардани фаъолияти корхонаҳо ё ташкилотҳои хурд доир ба иҷрои нақши масъулияти экологӣ амалҳои зерин буда метавонанд:

1. Ба оинномаи корхона ё ташкилоти хурд ба сифати яке аз аломатҳои асосии мақсади фаъолият дохил кардани чараҳои иҷрои қору хизматрасонӣ, инчунин истеҳсоли маҳсулот вобаста ба талабот ва табиноти ҳифзи муҳити зист.

2. Истеҳсоли маҳсулоти гуногуни рӯзгор, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳои, ки ба эҳтиёҷоти ҳифзи муҳити зист ва корҳои барқароркунии захираҳо ҷавоб медиҳанд.

3. Бартариҳои ҳиссаи маҳсулот дар ҳаҷми умумии истеҳсолот, инчунин корҳо ва хизматҳои, ки ба ҳифзи табиат нигаронида шудаанд.

Аз ақидаҳои дар боло зикршуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки соҳибқорӣ экологӣ яке аз асосҳои институтсионалии ташаккул ва рушди бозори хизматрасонии экологӣ, инчунин унсури асосии танзими иқтисодии он мебошад.

Ба андешаи Я.В. Мамлеев соҳибқорӣ экологӣ яке аз намудҳои соҳибқорие мебошад, ки барои он дар маҷмӯи ин принципҳо дурустанд:

- принципҳои умумишуда доир ба фаъолияти соҳибқорӣ бо назардошти хусусиятҳои хоси соҳаи иҷрои вазифаҳои он;

- принципҳои рушди устувор, зеро ин намуди тичорат низ яке аз механизмҳои татбиқи он мебошад. Принципҳо ва хусусиятҳои асосии соҳибқорӣ экологӣ дар шакли ҷадвал оварда шудаанд (ҷадвали 2.2.).

Қадвали 2.2. Принципҳои асосии соҳибкории экологӣ

Ҳуқуқ ба ҳаёти солим ва пурсамар дар ҳамоҳангӣ бо табиат	Мақсади соҳибкори экологӣ ҳалли мушкилоти экологӣ бо шарт ба даст овардани фоида мебошад.	Баррасии кабудизоркунӣ ҳамчун ҳадафи пайдоиш ва рушди соҳибкории экологӣ
Тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ бояд ба баланд бардоштани дараҷаи зиндагонии одамон нигаронида шавад		Ба назар гирифтани талаботи экологии одамон ҳамчун гавари фаъолияти пурсамари корхонаҳои СЭ
Рушд бояд баробари қонъ кардани ниёзҳои асосии зиндагии наслҳои ҳозира ва ояндаро бо нигоҳ доштани NPS таъмин намояд		Арзёбии самаранокии фаъолияти СЭ дар заминаи се ҷузъ: экологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ Истифодаи технологияи беҳтарини дастрас
Тараққиёти иқтисодӣ, одилона тараққӣ додани соҳаи иҷтимоӣ ва амнияти экологӣ бояд дар як қулл якҷоя карда шавад	СЭ барои пешгирӣ ё рафъи оқибатҳои фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ шудааст, аммо истехсоли бевоситаи он метавонад манбаи ифлосшавӣ бошад.	Гузариши «кӯшишҳои» ДМ ба марҳилаи ибтидоии ҷалб ва истифодаи хосиятҳо ва сифатҳои сарватҳои табиӣ ба ҷои амалияи мавҷуда оид ба рафъи оқибатҳои истифодаи ғайримантиқии табиат
Истифодаи васеи принципи эҳтиётӣ, пешгӯии андешидани ҷораҳои самарабахш барои пешгирии бад шудани ҳолати муҳити атрофи табиӣ		Паҳншавии технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва таҷрибаҳои идоракунии истехсолот
Рушди ҳамкорӣҳои байналмилалӣ ва шарикӣ глобалӣ бо мақсади ҳифз, ҳифз ва барқарор кардани тамомияти эконизомии замин	СЭ як ҷузъи фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, дар навбати аввал фаъолияти мутақобила, таъсири мутақобилаи онҳоро дар бар мегирад ва дуюм, ба субъектҳои худ заминаи васеи қонунгузорӣ, аз ҷумла қонунгузории марбут ба фаъолияти соҳибкорӣ дар маҷмӯъ, инчунин дар соҳаро фароҳам меорад.	Ташаккули ошкорбаёнӣ ва муколама бо мардум
Экологизатсияи шуур ва ҷаҳонбинӣ		Таъмини иттилооти дастрас ва боэътимоди экологӣ, кабудизоркунӣ

Манбаъ: Мамлеева Я.В. Организационно-экономическое инструменты развития экологического предпринимательства [Текст] / Я.В. Мамлеева // Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. –Уфа, 2008. –С.9.

Дар асоси ин ва риояи принципҳои метавон гуфт, ки дуруст ва моҳирона ба назар гирифтани омилҳои экологӣ боиси болоравии рақобатпазирии корхонаҳои ширкатҳои алоҳида мегардад.

Ҳамзамон, рақобати шадидтар метавонад муносибатро ба тичорати экологӣ, ки дар татбиқи постулатҳои асосии сиёсати экологӣ нақши калидӣ мебозад, ба куллии тағйир диҳад. Бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ тадричан истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашударо ҳамчун як соҳаи ояндадори рушд ва инчунин, дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун алтернативаи ягонаи фаъолияти он баррасӣ менамояд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло, бояд қайд кард, ки роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳияи принципҳои асосии пешбурди соҳибкории экологӣ, ки дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар сатҳҳои гуногун ба таври қонунӣ ифода ёфтааст, фаъолона иштирок менамоянд.

Дар моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» принципҳои асосии ҳифзи муҳити зист ҳангоми татбиқи фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, ки ба вазъи муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд, муқаррар гардидаанд ва субъектҳои хоҷагидор бояд принципҳои зеринро риоя намоянд:

1. Хусусиятҳои муҳими ҳифзи ҳаёт ва саломатии инсон, риояи шароити мусоиди муҳити зист барои ҳаёт, инчунин фароғати аҳоли.

2. Маҷмӯи манфиатҳои экологӣ ва иқтисодии аҳоли, ки кафолатҳои имконпазири ҳуқуқи инсонро ба муҳити солим ва мусоиди ҳаёт ва бештар қонеъ гардонидани талаботи моддӣ, маънавӣ ва маърифатии шаҳрвандон таъмин менамояд.

3. Истифодаи ҳамаҷониба ва оқилонаи сарватҳои табиӣ, зарурати такрористеҳсоли онҳо ва пешгирии ҳама гуна таъсири манфии муҳити зист ва саломатии аҳоли.

4. Риояи санадҳои меъёрии қонунгузории экологӣ, уҳдадорихои муқаррарнамудаи қонун, ҷавобгарӣ барои вайрон кардани онҳо.

5. Огоҳӣ ва робитаи зич бо ҷомеа ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ, инчунин бо аҳоли дар ҳалли мушкилоти экологӣ.

6. Ҳамкорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист дар сатҳи миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ⁷⁶.

Ҳамин тавр, сиёсати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист аҳамияти манфиатҳои экологии кишварро бо дарназардошти омезиши аз ҷиҳати илмӣ асосноки рушди соҳаи хоҷагидорӣ ё фаъолияти дигар, муносибати эҳтиёткорона ва оқилона ба табиат ва сарватҳои он, инчунин оқилона ва эҳтиёткорона истифода бурдани сарватҳои табиӣ, ҳифзи ҳуқуқи одамон ба муҳити солиму мусоиди ҳаёт кафолат дода мешавад.

Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиш ва таҳлили принципҳои гуногуни баррасишуда, мо метавонем шартан ҳамаи онҳоро ба 4 гурӯҳи асосӣ муттаҳид намуда, тавсифи онҳо пешниҳод намоем (ҷадвали 2.3.).

Ҷадвали 2.3.Принципҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ

Нишонаҳо	Принсипҳо	Тавсиф
1. Устуворӣ ва таъсир ба муҳити зист	1.1. Рушди устувор	Чунин модели рушде, ки дар он фаъолияти ҷорӣ ва қонеъ кардани ниёзҳои ҷомеаи муосир ба наслҳои минбаъда зарар намерасонад, балки дар байни онҳо мувозинат пайдо мекунад
	1.2. Давраи истеҳсолии пӯшида	Истеҳсоли маҳсулоте, ки барои такроран истифода, таъмир ва коркард пешбинӣ шудаанд. Иқтисодиёти даврӣ
	1.3. Коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист	Беҳтар кардани истифодаи захираҳои табиӣ барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист
2. Навоварӣ ва рушд	2.1. Инноватсияҳо	Истифодаи равишҳо ва технологияҳои инноватсионӣ барои ҳалли мушкилоти экологӣ, аз ҷумла коркарди мавод ва энергияи алтернативии аз ҷиҳати экологӣ тоза
	2.2. Суботи иқтисодӣ	Сарфи назар аз тамаркуз ба устуворӣ ва кам кардани зарар ба муҳити зист, соҳибкории экологӣ низ бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид бошад ва фоиданокӣ ва рушди тижоратро таъмин намояд.
	2.3. Мутобиқшавӣ ва чандирӣ	Қобилияти зуд мутобиқ шудан ба тағйироти муҳити зист, шароити бозор ва пешрафти илмию техникӣ. Ин омодагии пайвастаро барои омӯхтан, навоварӣ ва тағйир додани моделҳои тижоратӣ дар посух ба таҳдид ва имкониятҳои нави экологӣ талаб мекунад

⁷⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».- Душанбе, 1993.- С. 4-5

3. Масъулияти иҷтимоӣ ва фарогирӣ	3.1. Масъулияти иҷтимоӣ	Илова ба чузъҳои экологӣ, ба масъулияти иҷтимоии корхонаҳо, аз ҷумла шароити одилонаи кор, эҳтироми ҳуқуқи инсон ва баланд бардоштани сифати зиндагӣ дар ҷомеа таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад
	3.2. Фарогирӣ ва дастрасӣ	Истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳое, ки барои доираи васеи истеъмолгарон, аз ҷумла қишри осебпазири аҳоли дастрас бошанд. Он инчунин уҳдадории одилона тақсим кардани манфиатҳо ва сарбории экологиро дар ҷомеа дар назар дорад
	3.3. Таҳсилот ва огоҳӣ	Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи масъалаҳои экологӣ ва тарғиби таҷрибаҳои устувор дар байни истеъмолгарон, шарикон ва умуман ҷомеа. Ташаббусҳои таълимӣ метавонанд ба ташаккули фарҳанги экологӣ ва дастгирии рафтори масъули экологӣ мусоидат кунанд
4. Идоракунии ва стратегия	4.1. Шаффофият ва ҳисоботдиҳии экологӣ	Шаффофият, дастрасӣ ва ошқори маълумот оид ба таъсири муҳити зист, наشري мунтазами гузоришҳо
	4.2. Идоракунии таваккал	Арзёбӣ ва коҳиши хатарҳои экологии марбут ба фаъолияти корхона. Ин муайян кардани хатарҳои эҳтимолии муҳити зистро дар аввали таҳияи маҳсулот ё лоиҳа ва андешидани чораҳо барои бартараф кардани онҳо дар бар мегирад
	4.3. Ҳамкорӣ ва шарикӣ	Ҳамкорӣ ва шарикӣ бо дигар ташкилотҳо ва мақомоти давлатӣ барои пешбурди ташаббусҳои аз ҷиҳати экологӣ устувор

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Принсипҳои гурӯҳи яқум (рушди устувор, давраи истеҳсолии пӯшида, коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист) заминаи соҳибқорӣ экологиро ташкил дода, ба зарурати истеҳсоли маҳсулоти устувори аз ҷиҳати экологӣ тоза, коҳиши партовҳо ва пешгирии ифлосшавии муҳити зист нигаронида шудаанд.

Ба гурӯҳи дуҷуми принсипҳо аҳамияти инноватсия, суботи иқтисодӣ ва қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаро ҳамчун унсурҳои асосии муваффақият дар соҳибқорӣ экологӣ дохил кардан мумкин аст.

Принсипҳои категорияи сеюм ҷанбаи иҷтимоии устувориро таъкид намуда, зарурати баробарӣ, таҳсилот ва баланд бардоштани сатҳи огоҳӣ аз масъалаҳои экологиро дар байни ҳамаи аъзои ҷомеа таъкид мекунанд.

Принсипҳои гурӯҳи чорум ба аҳамияти муносибати ростқавлона, идоракунии хавфҳо ва ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор барои ноил шудан ба натиҷаҳои устувори экологӣ таъкид мекунанд.

Бояд қайд кард, ки истифодаи оқилона, ҳамаҷониба ва сарфакоронаи захираҳои моддӣ, инчунин партовҳои фаъолияти истеҳсолӣ ҳангоми пешбурди фаъолияти бахши экология имрӯз ба яке аз муҳимтарин вазифаҳои умумидавлатӣ табдил ёфтааст, ки ҳалли онҳо бо рушди минбаъдаи хоҷагии халқи Тоҷикистон вобастагӣ дорад.

Усули меъёрии банақшагирии фаъолияти экологӣ дар фаъолияти корхонаҳое, ки ба фаъолияти муҳити зист машғуланд, торафт бештар ҷорӣ карда шуда, нишондиҳандаҳои меъёрии технологияи сарфҳои захираҳо такмил меёбанд. Тавачҷуҳ ба таҳияи меъёрҳои экологии самаранокии истифодаи оқилонаи захираҳо, ки тавассути ҳавасмандгардонии иқтисодии корхонаҳои дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ фаъолияткунанда, ҷорӣ намудани имтиёзҳои иловагии андоз, дигар имтиёзҳо барои субъектҳои хоҷагидор, ки доираи истифодаи захираҳоро васеъ менамоянд, ба даст оварда мешавад.

Омилҳои зиёде мавҷуданд, ки ба раванди дар боло зикргардидаи татбиқи рушди устувори экологӣ дар кишварҳо таъсир расонидаанд:

1. Зухуроти меъёрҳои нави баҳодихӣ дар ҷомеа, ки ба эҳтироми муҳити табиӣ нигаронида шудаанд, дар афзоиши талаботи истеъмоли аҳолии кишварҳои пешрафта ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ифода меёбад.

2. Риояи ҳатмӣ ба талаботи рӯзафзуни меъёрҳои ҳам давлатӣ ва ҳам байналмилалӣ дар соҳаи экология.

3. Ҳавасмандгардонии муассир барои бештар намудани нишондиҳандаҳои экологии соҳаҳо, ки мувофиқан метавонанд ҳамчун фишангҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба рушди устувор хизмат кунанд.

4. Баланд бардоштани мақоми корхона аз нигоҳи истеъмолкунандагон ва ҳам аз нигоҳи ташкилотҳои давлатӣ, ки обрӯи хуби экологӣ доранд, гирифтани иҷозат барои рушди корхона тавассути васеъ кардан ё сохтани иншооти нави истеҳсолӣ ва ташкилотҳои суғуртавию молиявӣ — кредиторони дахлдор осонтар мегардад. Дар баробари ин, шарти муҳими баҳисобгирии хароҷоти экологӣ барои пешбурди тичорати муосир зуҳури имкониятҳои нав барои рушди фаъолияти ин ширкатҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, истеҳсолоти рақобатпазир бояд мустақиман бо ҷалби ҷузъҳои экологӣ на ҳамчун омили боздоранда аз рушд, балки ҳамчун омилҳои баррасӣ карда шаванд, ки имкониятҳои иловагии баланд бардоштани рақобатпазириро фароҳам оранд.

Бояд гуфт, ки аз ҳисоби кам кардани арзиши аслии маҳсулот, кам шудани талафот, аз нав кор фармудани партовҳо ва захираҳои дуюмдараҷа рафти тадбирҳои муҳофизати муҳити зист дар натиҷа боиси бевосита кам шудани арзиши аслии маҳсулот мегардад. Аксар вақт мушкилоти экологӣ барои ширкатҳои рақобаткунанда барои рушд ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасмандии иловагӣ фароҳам меорад⁷⁷.

Ба андешаи мо, ташкили фаъолияти соҳибкориҳои экологӣ, ки навіҳои муайяни маҳсулоти экологӣ, мувофиқати онро ба талаботи меёру стандартҳо таъмин менамояд, гирифтани иҷозатнома барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои илман асоснок ва барои истеҳсоли замонавӣ технологияи прогрессивӣ ва нави муосир зарур аст. Таҳия ва татбиқи чунин механизми низоми дар боло зикршуда, ба андешаи мо, барои рушди устувори экологии хоҷагии халқи Тоҷикистон ниҳоят муҳим аст.

Дар айни замон ба ҳам пайвастании табиат ва истеҳсолот, фаъолияти иқтисодии инсон ба дараҷае расидааст, ки тадбирҳои муҳофизати табиат унсурҳои муҳим ва зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ - иқтисодӣ гардиданд. Дар

⁷⁷ Глухин В.В. Экономическое основы экологии [Текст] / В.В. Глухин, Т.В. Лисочкина, Т.П. Некрасова. -Санкт-Петербург, 1997. -С.11-14.

раванди истеҳсоли маҳсулоти замонавӣ ё хизматрасонии босифат маблағгузории сармояи экологӣ мунтазам меафзояд, ки барои истифодаи самараноки онҳо фаъолияти ҳифзи муҳити зистро ба натиҷаҳои ниҳони иқтисодӣ равона кардан лозим аст.

Ба фикри мо, низоми идоракунии корхонаҳоеро, ки дар соҳаи соҳибкории экологӣ амал мекунанд, дуруст ба роҳ мондан лозим аст, то ки тамоми қисмҳои захираҳои табиӣ бештар истифода бурда, зарар ба муҳити атроф кам карда шавад.

Тартиб додани феҳристи нишондодҳои истифодаи захираҳои дуюмдараҷа ва партовҳои истеҳсоли барои истеҳсолкунандагони миллий, ки мехоҳанд дар соҳаи соҳибкории экологӣ фаъолият дошта бошанд, ба андешаи мо, дар рушди ин намуди фаъолияти иқтисодӣ кумаки муҳиме мебошад.

Ҳар як корхонае, ки дар ҷумҳурӣ қору фаъолият менамояд, ба фикри мо, бояд чунин ҷиҳатҳои фаъолияти муҳофизати табиат, монанди қорӣ намудани равандҳои истеҳсолии кампартов ва бепартов, инчунин сиклҳои пӯшидаи технологӣ дошта бошад ва онҳоро такмил диҳад.

Дар роҳи равишҳои методологӣ оид ба муайян кардани сметаи арзиши сифати захираҳои табиӣ, дараҷаи ҷуброни ифлосшавии муҳити зист, муайян кардани ҷавобгарӣ барои вайрон кардани зарари экологӣ ва иқтисодии аз ҷониби корхонаҳо расонидашуда бо назардошти воқеияти муносири иқтисодӣ душвории ҷиддӣ ба миён меоянд.

Ба андешаи мо, барои рушду тавсеаи минбаъдаи соҳибкории экологӣ дар манотиқи кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд стратегияи фаъолияти соҳибкории экологӣ таҳия карда шавад, ки дар он принципҳо ва меъёрҳои асосии чунин фаъолият пешбинӣ карда шавад. Мо чунин мешуморем, ки чунин дурнамо бояд интиҳоби мақсадҳои муҳимтарини иҷтимоию иқтисодӣ ва техникӣ, низоми афзалиятноки раванди ба даст овардани онҳо, ҷустуҷӯи роҳҳои бештар истифода бурдани захираҳои воситаҳои техникиро дарбар гирад.

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми миллии афзалиятҳо дар соҳаи соҳибкории экологӣ таъсис дода шуда, низомҳои иқтисодии баҳодихии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши иқтисодиёт мавриди баррасӣ қарор доранд. Агар ба интиҳоби дурамо дар баҳши соҳибкории экологӣ аз мавқеи рушди иқтисодии низоми иқтисодии ҷумҳурӣ муносибат намоем, пас, ба назари мо, пеш аз ҳама, барои корхонаҳое, ки дар ин самт соҳибкорӣ мекунад, шароити мусоиди рақобатӣ фароҳам овардан лозим аст, зеро ки ин корхонаҳо дар минтақаҳои сараҳолӣ воқеъ гардида, дар онҳо иқтисодии асосӣ ва зарурии саноатӣ, инчунин объектҳои нодири табиӣ мавҷуданд.

Дар вақти дида баромадани самараи иқтисодии ин ё он корхона бояд ба назар гирифта шавад, ки ин масъала на ҳамеша якхела ҳал мешавад. Ҳодисаҳое чой доранд, ки дар баъзе мавридҳо тадбири такмил додани низомҳои истеъмоли об, тоза кардан ва ҳифзи объектҳои об аз ифлосшавӣ дар миқёси корхонаҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ бесамар буда метавонад, вале самараи умумии он барои хоҷагии халқ баланд буда метавонад.

Бо масъалаҳои таҳияи стратегияи рушди устувори муҳити зист дар Тоҷикистон, инчунин самаранокии фаъолияти корхонаҳои ин намуд робитаи ногусастанӣ бо равишҳо ба усулҳои ҳисобдорӣ, аз сабаби мураккабии методологӣ ва заҳматталабии татбиқи онҳо вучуд дорад. аз сабаби хусусиятҳои зерин:

1. Бисёрсуроғавӣ. Партовҳои зарарноке мебошанд, ки ҳангоми истеҳсоли маҳсулоти алоҳида ба вучуд омада, ба муҳити зист партофта мешаванд ва аз он дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ зарар мебинанд.

2. Зарар як навъ арзиши мустақил набуда, балки дар шакли хароҷоти оддии истеҳсолӣ ё баръакс, кам шудани натиҷаҳои иқтисодии ҳаҷми истеҳсолот, ғоида, даромаднокии ва ғайра зоҳир мегардад.

3. Тадричан зиёд шудани зарар, ки ба ин якҷанд омил мусоидат мекунад: аввал, миқёси ифлосшавӣ меафзояд; дуюм, афзоиши арзиши воҳиди ҳама гуна захираҳо, ки талафи онҳо ҳарчи бештар арзиш дорад, мушоҳида

мегардад; сеюм, харочоти муқаррарии истехсолӣ ба як воҳиди маҳсулот кам мешавад, бинобар ин нақши нисбии зарар торафт коҳиш меёбад.

Ба андешаи мо, дар ҳисоб кардани ҳаҷми зарари иқтисодӣ ҳангоми муайян кардани самаранокии иқтисодии технологияҳои инноватсионии информатсионӣ, таҷҳизоти махсус ва мошинҳо, ки вазифаи муқоисаи вариантҳои гуногунро аз рӯи сатҳи таъсири муҳити зист дар давраи ҳисобкунӣ осон мекунад, фаъолияти корхонаҳои экологӣ ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳангоми тартиб додани чунин стратегия, ки самараи тадбирҳоро дар қисми экологияи минтақавӣ хеле баланд мебардорад, принципи минтақавӣ хеле муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Дар шароити зикргардида кам кардани ифлосшавии муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳо, пеш аз ҳама, аз корхонаҳо харочоти заруриро талаб мекунад, ки дурнамои зина ба зина ба ҷо овардани тадбирҳои экологиро амалӣ намоянд. Агар корхонаҳо дар татбиқи лоиҳаҳои экологӣ равандҳои дахлдори технологиро дағалона вайрон кунанд, бояд аз ғайри ин худ ба маблағи бештар аз ғайри муайяни харочоти барои кори муътадил зарур ҷарима супоранд. Ҳаҷми зарари иқтисодии пешгиришударо қонунӣ гардонидани онро бо дигар самараҳои иқтисодӣ баробар карда, дар қонунгузорию андоз ба нишондиҳандаҳои ғайрибаҳш табдил додан лозим меояд.

Ҳамин тавр, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология, ба назари мо, яке аз роҳҳои умедбахши ҳалли мушкилоти экологӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки ба ташкили ҳаёти мусоиди инсон дар Тоҷикистон нигаронида шудааст. Дар баробари ин, вазифаи аввалиндараҷаи илми иқтисод, олимон – иқтисоддонҳо ва мутахассисони ба тадқиқот ҷалбшуда, ҳуди соҳибкоруни, ки дар ин самт фаъолияти мустақили хоҷагидорӣ анҷом медиҳанд, аз он иборат аст, ки таъминоти ҳуқуқии ин намуди соҳибкорӣ бо дарназардошти он, ки соҳибкории экологӣ бояд ҳамчун соҳаи алоҳида, аз ҷумла намудҳои махсуси фаъолияти иқтисодӣ эътироф карда шавад.

2.3. Омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир

Аз нуқтаи назари таҳқиқоти экологӣ, ба омилҳои экологӣ инҳо дохил мешаванд: хусусиятҳои алоҳида ва унсурҳои муҳити зист, ки ба таври мустақим ё ғайримустақим ба организмҳои зинда дар яке аз давраҳои инкишофи фардӣ таъсир мерасонанд; ҷомеаи инсонӣ ва фаъолияти он; дигар системаҳои фаъолияти воқеӣ.

Омилҳои экологӣ хело зиёд буда, аз рӯи равишҳои гуногун гурӯҳбандӣ мешаванд:

- аз рӯи таъсири онҳо ба фаъолияти ҳаётии организмҳо;
- аз рӯи дараҷаи тағирёбӣ бо мурури замон;
- вобаста аз давомнокии фаъолият.

Чунин равишҳо фаҳмо ва асоснокшуда мебошанд, агар сухан дар бораи организмҳои зинда равад, аммо барои субъектҳои иқтисодӣ таъсир бояд аз нуқтаи назари тағйир додани шароит ва натиҷаҳои фаъолияти онҳо дар муҳити иқтисодӣ арзёбӣ карда шавад.

Бояд қайд кард, ки дар таҳқиқоти Рулевский А.М.⁷⁸ маҷмӯи омилҳои, ки ба рушди соҳибкории экологӣ таъсир мерасонанд, асоснок карда шудаанд: ташаккул ва рушди муҳити соҳибкорӣ, таъсиси рейтингҳо ва нишондиҳандаҳои сатҳи самаранокии фаъолияти соҳибкории экологӣ; вазъи сиёсӣ ва низоми арзишҳои, ки барномаҳои давлатиро оид ба ҳифз ва ҳифзи муҳити зист ва ҳалли мушкилоти экологӣ ташаккул медиҳанд; имкониятҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ва иқтидор барои татбиқи барномаҳои рушди соҳибкории экологӣ; шароити техникую истеҳсолӣ барои ба истеҳсол, тақсим ва аз нав тақсим кардани маҳсулот, технология, молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза (ҷадвали 2.4.).

⁷⁸ Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Донецк. - 2022. - С. 8-9.

Чадвали 1.5. Маҷмӯи омилҳои рушди стратегии соҳибкории экологӣ

Омилҳо	Тавсифи асосӣ
Захиравӣ-табӣӣ	Сарватҳои табиӣ дар шакли иқтисодии табиӣ-захиравӣ, захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, захираҳои об ва ашёи хом ифода мегарданд
Экологӣ	Омилҳои экологӣ ба ҳолати муосир ва воқеии муҳити зист, нишондиҳандаҳои назорат ва аудити экологӣ, нишондиҳандаҳои низоми назорати давлатии ҳифзи муҳити зист ва танзими истифодаи захираҳои табиӣ асос ёфтаанд
Иқтисодӣ	Омилҳои иқтисодӣ бо нишондиҳандаҳои низоми молиявӣ, бонкӣ ва иқтисодии рушди давлат ифода карда мешаванд
Қонунгузорӣ-ҳуқуқӣ	Ба омилҳои меъёрии ҳуқуқӣ сатҳи танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкории экологӣ, мавҷудияти барномаҳои давлатӣ ва байналмилалӣ танзими соҳибкории экологӣ, мавҷудияти ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ки фаъолиятро дар соҳаи соҳибкории экологӣ танзим мекунанд, ташаккули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти соҳибкории экологӣ дохил мешаванд
Технологӣ	Ташаккул ва рушди марказҳои илмию пажӯҳишӣ, ташкилотҳои, ки фаъолияти онҳо ба омӯзиши ҳолат ва инкишофи илмию техникӣ, рушди равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкории экологӣ нигаронида шудааст
Иҷтимоӣ	Омилҳои иҷтимоии рушди соҳибкории экологиро фарҳанги ташкилӣ, экологӣ, ахлоқӣ, фарҳангии истеъмолии аҳоли, масъалаҳои амнияти иҷтимоӣ ва экологӣ, шароити таъмини ҳифзи муҳити зист, сатҳи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, иншооти осоишгоҳӣ ва фароғатӣ ифода мекунанд
Инфрасохторӣ	Дастгирии инфрасохтори рушди соҳибкории экологиро маҷмӯи ташкилотҳои давлатӣ, ғайридавлатӣ, ҷамъиятӣ, таълимӣ ва тичоратӣ намояндагӣ мекунанд
Иттилоотӣ	Таъсиси платформаи иттилоотӣ барои ҷамъоварӣ, паҳн ва истифодаи маълумот дар бораи экология, рӯйдодҳои экологӣ ва рушди соҳибкории экологӣ

Инноватсионӣ	Омилҳои инноватсионии рушди соҳибкории экологӣ аз таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва таҷҳизоти тозакунии захираҳои табиӣ иборатанд, ки ифлосшавии муҳити зист пешгирӣ ва ба рушди соҳибкории экологиро мусоидат мекунанд.
--------------	---

Манбаъ: Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Донецк. - 2022. - С. 8-9.

Вобаста ба шакли зуҳури омили антропогенӣ ду варианти таъсири экологӣ ва иқтисодӣ ба корхонаи истеҳсоли вучуд дорад:

1. Хавфҳои иловагии соҳибкорӣ, ҳамчун оқибати ба вучуд омадани хавфҳои экологӣ ва хароҷоти иқтисодӣ, аз ҷумла ҷуброн ва пешгирии оқибатҳои манфӣ аз ифлосшавии (дар ҳолати иҷрои фаъолияти эковайронкунандаи корхона). Дар ин ҳолат омили экологӣ барои корхонаи истеҳсоли ҳамчун хавфи иловагӣ баромад мекунад, зеро он хароҷоти иловагии иқтисодӣ ва молиявиро пешакӣ муайян мекунад ва аз ин рӯ, манфӣ шудани нишондиҳандаҳои молиявӣ иқтисодии корхонаро муайян мекунад. Таъсири омили антропогенӣ аз таъсири манфии фаъолияти истеҳсоли-ҳочагидории корхона ба муҳити зист вобаста аст.

Афзалиятҳои иловагии иқтисодӣ дар шакли афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ корхона, аз ҷумла, баланд шудани сатҳи боварии сармоягузрон, қарздиҳандагон, баланд бардоштани ҷолибнокии сармоягузорӣ (дар сурати фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба самти экологӣ нигаронидашуда), кам шудани арзиши маблағҳои қарзӣ ва ғайра.

Тавре ки маълум аст, ҳамаи равандҳои таъсири мутақобилаи экологӣ ва иқтисодӣ дар сатҳи миллӣ бо таъсири омили экологӣ, пеш аз ҳама, дар сатҳи микроиқтисодӣ муайян карда мешаванд. Аз ин рӯ, баҳодиҳии таъсири омилҳои экологӣ ба самтҳои фаъолияти молиявӣ сармоягузории субъектҳои соҳибкорӣ, бо мақсади муттаҳидсозӣ ва истифодаи минбаъдаи натиҷаҳои бадастомада, барои баланд бардоштани сатҳи самаранокии

истеҳсолоти чамъиятӣ, рақобатпазирии миллӣ ва қолибнокии сармоягузори корхонаҳо ва умуман мамлакат, хеле муҳим аст.

Фаъолияти ба экология нигаронидашудаи рушди корхона маънои онро дорад, ки ин корхона аз ҳамаи намудҳои фаъолияти худ фоидаи иловагӣ мегирад. Ин ҳолат аз афзоиши нақши омили экологӣ ҳамчун омили сармоягункунии корхона ва ба мақсад мувофиқ будани он ҳамчун ҳадафи экологӣ дар банақшагирии тактикӣ ва махсусан стратегии фаъолияти молиявӣ, сармоягузорӣ ва амалиётӣ, далолат мекунад. Аз ин рӯ, барои корхона анҷом додани фаъолияти экологӣ на онқадар муфид аст, ки дар ин бора пардохтҳои имконпазир ва набудани даромад шаҳодат медиҳанд. Баръакс, ба рушди устувори экологӣ, ки ба даст овардани захираҳои иловагии инвестиционӣ, махсусан дар муддати тӯлонӣ ва мавҷуд набудани хуручи пули нақдро дар бар мегирад, тавсия дода мешавад.

Ҳаҷми зиёди маблағгузориҳои иловагӣ (ба иншооти тозакунии ва таҷҳизоти сарфакунандаи захираҳо ва ғайра), ки корхона бояд дар давраи қорӣ ба амал барорад, бояд ҳудуд дар давраи миёнамуҳлат ва дарозмуддат аз ҳисоби фоидаи калон дар фаъолияти амалиётӣ ва афзоиши умумии маҳсулот пурра асоснок намоянд.

Бояд зикр намуд, ки дигар омиҳои рушди соҳибқории экологӣ инҳо мебошанд:

- 1) сарфаи хароҷот дар асоси истифодаи самараноки захираҳо;
- 2) сарфаи хароҷот дар асоси кам кардани ҳаҷми партовҳо;
- 3) кам кардани муҳлати гирифтани иҷозатнома ва кам кардани ҳаҷми қорҳои марбут ба гирифтани иҷозатнома;
- 4) кам кардани хароҷоти пӯшонидани хавфи пардохтҳои экологӣ;
- 5) такмил додани иқтидори бозори хизматрасониҳои экологӣ;
- 6) баланд бардоштани обрӯи корхона ҳамчун қорфармо (нигоҳ доштани саломатии қормандон);
- 7) такмил додани симои умумии қорхона;

8) афзоиши арзиши доройҳои ғайримоддии корхона ва арзиши он дар маҷмӯъ.

Низоми нишондиҳандаҳои табиӣ ва экологӣ метавонад асос барои татбиқи схемаи намунавии идоракунии (танзими) фаъолияти экологии истеҳсолоти корхонаҳои кишоварзӣ ва корхонаҳои саноатии ифлоскунанда бошад. Аз ин рӯ, омилҳои экологӣ бояд барои ҳалли вазифаҳои зерин равона карда шаванд:

- омӯзиши таъсири амиқи омилҳои экологӣ ба натиҷаҳои ниҳони истеҳсолӣ, иқтисодӣ ва молиявии фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ корхона;

- тавсифи умумӣ, ҳаматарафа ва муфассали таъсири омилҳои экологии корхонаҳо дар давраи муайян (масалан, дар доираи банақшагирии стратегӣ идоракунии табиат ва ҳифзи муҳити зист);

- танзими идоракунии табиат дар асоси ба таври чидди ба назар гирифтани омилҳои экологи хангоми хусусигардонии моликияти давлатӣ, нархгузори, тадқиқоти маркетинги, таҳияи нақшаҳои бизнес ва ғайра.

Самаранокии таъсири омилҳои соҳибкорӣ экологиро метавон дар сатҳҳои гуногун муайян кард:

- дар сатҳи ҷамъият - бо қор таъмин кардан (нишондиҳандаҳоро ҳам зиёд ва ҳам кам кардан мумкин аст), маҳсулоти иловагӣ;

- дар сатҳи минтақавӣ - истифодаи захираҳои дуҷумдараҷа ва ғайра.

- дар сатҳи корхона - ба даст овардани фоидаи иловагӣ.

Самаранокии омилҳои соҳибкорӣ экологӣ муқоисаи таъсирот (экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ) ва хароҷот барои ноил шудан ба натиҷаҳо мебошад. Таъсири соҳибкорӣ низ метавонад дар шакли хизматрасонӣ бошад.

Таҷрибаи тичорати сабз дар хориҷа нишон медиҳад, ки бисёр ширкатҳо аз ҳисоби кам кардани ифлосшавии муҳити зист фоидаи калон ба даст меоранд. Ширкатҳо барои кам кардани ифлосшавии муҳити зист, нестунобуд кардани партовҳо лоиҳаҳои гуногун таҳия мекунанд. Ҳифзи муҳити зист самти муҳими сармоягузорию оқилона мегардад. Таҷрибаи мусбати

эҷодӣ дар матбуот васеъ инъикос карда мешавад. Ин симои зоҳирии экологии ширкатро таъмин намуда, инчунин ба паҳн кардани дониш ва ташаккули тафаккури экологии кормандон ва аҳолии мусоидат мекунад

Омилҳои таҳдидкунандаи экологӣ ба рушди соҳибкорӣ. Барои рушди соҳибкорӣ омилҳои таҳдидкунандаи экологӣ мавҷуд мебошанд. Масалан, яке аз чунин *омилҳо бӯҳрони иқтисодӣ* мбошад, ки метавонад ба қобилияти харидории муштариён таъсир расонад. Дар натиҷа одамон дигар имкони хариди маҳсулот ва хидматҳои соҳибкоронро надоранд. Дар ин ҳолат соҳибкорон зарар мебинанд.

Дигар омилҳои экологӣ *тағйирёбии шадиди обу ҳаво ва иқлим* буда, метавонад ба муваффақияти ширкатҳои соҳибкорӣ таъсир расонад. Пеш аз ҳама, ин омил ба рафтори харидорон, вобаста ба он, ки онҳо кадом маҳсулотро мехаранд, таъсир мерасонанд. Агар соҳибкор дар соҳили руд ё баҳр осоишгоҳ дошта бошад ва ҳарорат паст шавад, шояд шумораи муштариён кам шавад, ки дар натиҷа соҳибкор даромади интизории худро гирифта наметавонад.

Тағйирёбии иқлим низ ҳамчун омилҳои экологӣ ба мавҷудияти захираҳои табиӣ таъсири мустақим мерасонад. Масалан, хушксолӣ, боришоти зиёд, обхезӣ ва ғайра ба истеҳсолоти кишоварзӣ таъсир мерасонад ва бемориҳои растаниро зиёд мекунад. Дар натиҷа истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ кам шуда, ин ҳолат ба болоравии нархҳо дар бозор оварда мерасонад. Хулоса, рушди тамоми самтҳои фаъолияти соҳибкорӣ аз тағйирёбии иқлим ҳамчун омилҳои экологӣ саҳт вобастагӣ доранд.

Имрӯз дар шароити рушди бемайлоии истеҳсолот таъсири воситаҳои техникии муосир ба муҳити зист чунон равшан аён аст, ки он характери глобалӣ гирифтааст.

Истеъмоли беназорати захираҳои табиӣ дар истеҳсолот боиси суғат ва дар баъзе мавридҳо зуд вайрон шудани муҳити табиӣ мегардад. Чунин вазъият боиси ба вучуд омадани минтақаҳои офати экологӣ, ҳолатҳои

фавқуллода, ки зарари калони иктисоди мерасонад, омилҳои умуман нави манфии муҳит мегардад.

Партовҳои тиббӣ яке аз омилҳои экологии таъсири субъекти хоҷагидорӣ ба муҳити зист мебошад. Партовҳои тиббӣ ҳама гуна партовҳои мебошанд, ки пурра ё қисман аз бофтаҳои инсон ё ҳайвонот, хун ё дигар моеъҳои бадан, наҷосат, доруҳо ё дигар маҳсулоти фармасевтӣ, бинтҳо ё либосҳо, асбобҳои нигоҳубини тиббӣ ва дандонпизишкӣ, сӯзандоруҳо, сӯзанҳо ва дигар ашёи тезро дар бар мегиранд.

Партовҳои тиббиро ба партовҳои саҳти коммуналӣ баробар кардан мумкин нест. Таснифоти гуногуни партовҳо ва технологияҳои нобудсозии партовҳо, ки ҷамъбасти корҳои илмӣ, рисолаҳои олимони маъруфи ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи безаргардонӣ ва нобудсозии партовҳои хатарноки тиббӣ мебошанд, нишон дод, ки ҳар як дараҷаи хавфи партовҳо хусусиятҳо ва усулҳои хоси худро дорад.

Барои ноил шудан ба низоми самараноки идоракунии партовҳо ба омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта зарур аст. Дар мамлакатҳои Европа дараҷаи баланди истифодаи партовҳо ҳамчун захираҳои дуҷумдараҷаи чи моддӣ ва чи энергетикӣ ба даст оварда шудааст. Ин ба туфайли он имконпазир аст, ки принсипи масъулияти истеҳсолкунандагон барои ҷамъоварӣ ва коркарди навҳои алоҳидаи маҳсулот баъди истифода бурдани онҳо ба амал бароварда мешавад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ усулҳои гуногуни безаргардонии партовҳои эпидемиологии хатарноки тиббӣ маълум мебошанд. Усулҳои физикӣ ва химиявӣ асосан барои безаргардонии партовҳои эҳтимолии сироятӣ ва сироятии тиббӣ истифода мешаванд. Хизматрасонӣ оид ба безаргардонии партовҳои тиббии эҳтимолан сироятшуда ва аниқ сироятшуда метавонад ҳам дар ҳудуди партовҳои тиббӣ ва ҳам дар марказ амалӣ карда шавад.

Ҳангоми интиҳоби ин ё он технологияи безаргардонии партовҳои тиббӣ, новобаста аз он, ки кадом субъект хидмат мерасонад, безаргардонии партовҳо бояд, пеш аз ҳама, ба нишондодҳои зерин равона карда шаванд:

- миқдори партовҳои тиббии коркардшуда;
- намуди партовҳо; арзиши технология (дар ҳама марҳилаҳо);
- ҳосилнокии технология; мавҷудияти ҷой барои ҷойгиркунии таҷҳизоти тиббӣ;
- дастрасии хидматрасонии таҷҳизот;
- риояи меъёрҳои танзими қонунгузории истифодаи технология.

Бояд зикр намуд, ки интиҳоби аз ҳама мувофиқи усулҳои нобудсозии партовҳои тиббии синфҳои В ва С - харидани иншоот барои нест кардани ин партовҳо ва аз ҳама беҳтаринаш безараргардонии онҳо, тавассути таъсири шуоъҳои офтобӣ, таъмини безараргардонӣ мебошад. Аз сабаби таъсири бевоситаи радиатсионӣ ба партовҳои сироятшуда онҳо пурра безараргардонида мешаванд ва мувофиқан хатари таъсири зараровари он партовҳо ба муҳити зист ва саломатии одамон кам карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, дар самти безараргардонии партовҳои хатарноки тиббӣ мушкилоти зерин вучуд доранд:

- бюрократизми аз ҳад зиёди ин чараён, ки дар афзоиши ҳаққи меҳнат оид ба таҳияи ҳуҷҷатҳои асосӣ ва ҳисоботӣ барои дарёфти таҷҳизоти баландсифати технологӣ ифода меёбад;

- нокифоягии маблағгузории соҳаи тандурустӣ, ки боиси вайрон шудани меъёру қоидаҳои санитарӣ мегардад ва дар натиҷа партовҳои хатарноки тиббӣ зиёд мешаванд;

- нарасидани ҳамшираҳои тиббӣ, аз сабаби набудани муносибати дурусти идоракунӣ ба ҳалли масъалаҳои безараргардонӣ ва нобудсозии партовҳои хатарноки тиббӣ. Барои нигоҳ доштани амнияти экологӣ ва иқтисодӣ на танҳо риояи қонун, балки таҳияи модели муассири арзёбии пешгирии таъсири манфӣ ва таҳдиди омилҳои экологӣ ба субъекти хоҷагидорӣ зарур аст.

Як қатор омилҳои экологии манфии берунӣ ва дохилӣ ба амнияти молиявии субъектҳои соҳибкорӣ таъсири ҷиддӣ мерасонанд, масалан, хидматрасонии ширкатҳои аутсорсингӣ. Зеро дар натиҷаи таъсири ин омилҳо

амалиёти бошууронои одам барои ба даст овардани фоидаи иктисодии худ ба амал меояд. Дар натиҷа беасос боло рафтани арзиши хизматрасонӣ, ба вучуд омадани ҳолатҳои макроиқтисодӣ, бюрократизми баланд дар раванди интиҳоби ширкатҳо ва хоҳиши ба ҳадди ақал расонидани талафоти молиявии онҳо дар риояи қонунгузориҳои экологӣ мебошад.

Ҳар як намуди партовҳо ба гуруҳи муайяни хатарҳо тааллуқ дошта, ба муҳити зист дараҷаи хоси таъсири худро доранд.

Беҳатарии экологии субъекти хоҷагидорӣ танҳо дар сурати ташкили дурусти низоми безараргардонӣ ва нобудсозии партовҳои тиббӣ имконпазир аст.

Дар самти робитаи табиат ва ҷамъият танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ду равияро дар бар мегирад:

- аз як тараф, онро меъёрҳои қонунгузориҳои граждани танзим мекунанд;
- аз тарафи дигар, соҳаи ҳифзи муҳити зист асосан бо меъёрҳои ҳатмии ҳуқуқи экологӣ ифода ёфта, муқаррар намудани танзими давлатӣ (ба воситаи назорати экологӣ, танзим, иҷозатномадиҳӣ ва ғайра) ба ҷараёни хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, ки бо таъсири манфӣ ба вазъияти муҳити зист алоқаманданд, мебошад.

Аз ин рӯ, тааҷҷубовар нест, ки рушди низоми соҳибкориҳои экологӣ баҳснок мебошад. Аз як тараф, охири асри XX бо афзоиши босуръати ташкилотҳои тичоратӣ, ки хизматрасониҳои гуногуни консалтингӣ, аудиторӣ ва дигар хизматрасониҳои экологиро пешниҳод мекарданд, хос буд. Аз тарафи дигар, таъсири мусбати ин фаъолиятҳо дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ночиз буданд.

Ҷиҳати мусбати фаъолияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назари экология ташкили соҳибкориҳои экологӣ мебошад, ки фаъолияти асосии он истеҳсоли мол, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ мебошад, ки ба пешгирии зарар ба муҳити зист ва саломатии инсон нигаронида шудаанд. Доираи манфиатҳои соҳибкориҳои экологӣ тамоми намудҳои фаъолияти истеҳсоли ва тичоратӣ,

миёнаравӣ, машваратӣ, тадқиқотӣ, ки бевосита бо ҳалли масъалаҳои муайяни экологӣ алоқаманданд, дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, соҳибкории экологиро метавон ҳамчун соҳибкорие ҳисоб кард, ки натиҷаи он чунин аст:

- беҳтар намудани сифати муҳити табиӣ ё кам кардани таъсири манфии низоми иқтисодӣ ба муҳити зист;

- роҳи ба даст овардани даромади иловагӣ тавассути ҳамкорӣ бо муҳити табиӣ, бо назардошти баланд бардоштани самаранокии муҳити зист;

- соҳибкорӣ, ки ба риояи принципҳои рушди устувори системаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст;

Ду самти асосии соҳибкории экологӣ вучуд дорад:

а) фаъолият оид ба таъмини амнияти экологии субъектҳои соҳибкорӣ;

б) ташаккули бозори мол ва хизматрасониҳои экологӣ.

Дар баррасии масъалаҳои рушди соҳибкории экологӣ ва муттаҳидсозии сохторҳои соҳибкорӣ ва ҷомеаи манфиатдор ба ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбанд, нақши муҳим дорад. Рушди соҳибкории экологӣ пайваста дар ҳамоишҳо ва баррасиҳои илмӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Дар мамлакатҳои хориҷӣ Ассотсиатсияҳои соҳибкории экологӣ бо мақсади мусоидат ба ташаккули бозори таҷҳизот ва хизматрасонӣ барои мақсадҳои экологӣ таъсис дода мешаванд.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани омилҳои таъсиррасон ба ин раванд ба шумор меравад. Ба андешаи мо, омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо ба шумор мераванд:

- дар соҳаи экология ва идоракунии табиат ба ҳам пайвастании нерӯи зеҳнӣ, ташкилӣ ва дигар имкониятҳои корхонаҳо ва соҳибкорон;

- рушд ва такмили механизмҳои давлатӣ, коммуналӣ, истеҳсолии идоракунии фаъолияти экологӣ;

- мусоидат ба рушди инфрасохтори дахлдори истехсолӣ, молиявӣ ва савдо;
- танзими муносибатҳои байни соҳибкорон ва шарикони иҷтимоии онҳо;
- рушди ҳамаҷонибаи соҳибкории аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда;
- муносибатҳои тичоратию иқтисодӣ ва илмию техникии соҳибкорон;
- баланд бардоштани самаранокии экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии лоиҳаҳо, барномаҳо ва чорабиниҳои экологӣ;
- иштирок дар ҳамоҳангсозӣ ва намояндагии манфиатҳои корхонаҳо, соҳибкорон ва иттиҳодияҳои онҳо, сарфи назар аз шакли моликият, тобеият ва ҷойгиршавӣ.

Омилҳои дигари хизматрасонии экологӣ инҳо мебошанд⁷⁹:

- кор оид ба омӯзиш ва баҳисобгирии иқтисодии захираҳои табиӣ (аз ҷумла арзёбии иқтисодии онҳо), таъсис ва истифодаи системаҳои мониторинги муҳити зист, омӯзиши таъсири ғайриҷидаи иқтисодӣ ба муҳити табиӣ, аз ҷумла баҳодихии иқтисодии зарари таъсири манфии ғайриҷидаи антропогенӣ ва ғайра;
- таҳияи маҳдудиятҳои экологӣ ва қоидаҳои ғайриҷидаи иқтисодӣ, муайян намудани нерӯи азхудкунии ҳудудҳо, стандартҳои таъсиррасонӣ ба муҳити зист (лимитҳо, квотаи истифода ва ғайра);
- корҳо оид ба барқарорсозии заминҳои вайроншуда, ландшафтҳо, барқарорсозии захираҳо (мелиоратсия, барқарорсозии ҷангалҳо, барқарор намудани ҷӯби ғарқшуда, нест кардани партовҳо ва ғайра);
- кор оид ба истехсоли воситаҳои ҳифзи муҳити зист (истехсоли асбобҳои обкашонӣ ва обтаъминкунӣ, газтозакунӣ, корхонаҳои ҷудокунии партовҳо, таҷҳизоти сарфакунандаи энергия, захираҳои табиӣ ва ғайраҳо).

Омили дигари рушди бозори молу хизматрасониҳои экологӣ истехсол ва пешниҳоди молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, аз ҷумла ғизо мебошад.

⁷⁹Мавляутдинова Г.С. Теоретические особенности развития предпринимательства в эколого-экономической системе. // Казанский экономический вестник. - 2019. - №4. - С.50-54

Маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки бидуни истифодаи нуриҳои кимиёвӣ, физо, пеститсидҳо ба даст оварда мешаванд, ҳоло ҳам дар байни истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагони маҳсулоти хӯрокворӣ тарафдорони бештар пайдо мекунад. Дар дунё тамоюли зиёд кардани «хохиши пардохт»-и истеъмолкунандагон барои озукавории тоза мушохида карда мешавад. Ба ин тартиб, тибқи назарсанҷӣ, 69%-и пурсидашудагон дар Бразилия, 60% дар Эрон ва Испания, 59% дар Фаронса, 53% дар Россия ва Африқои Ҷанубӣ омодаанд, ки барои маҳсулоти органикӣ бештар пардохт кунанд⁸⁰.

Соҳибкорон метавонанд бисёре аз мушкилоти экологиро тавассути ҷорӣ кардани маҳсулот ва хидматҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ҳал кунанд. Мумкин аст, ки соҳибкорӣ роҳи ҳалли тамоми мушкилоти экологӣ бошад. Бо вучуди ин, барои фаҳмидани иқтидор ва маҳдудиятҳои соҳибкории сабз корҳои зиёдеро бояд анҷом дод.

Соҳибкорон метавонанд роҳҳои бештар кардани фаъолияти маркетингии муҳити зистро барои онҳое, ки онро қадр мекунад, таҳия кунанд (ҳал кардани асимметрияи иттилоотӣ бо муштариён), роҳҳои баланд бардоштани арзиши маводи такрорӣ ва дигар молҳои экологиро пайдо кунанд ё технологияро эҷод кунанд, ки моликияти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаро фароҳам меорад (ба ҳавасмандгардонии муҳити зист мусоидат мекунад) таъмин намудани молҳои ҷамъиятӣ). Манфиатҳои беандозаи субъектҳои иқтисодӣ дар ҷаҳоне, ки захираҳо маҳдуданд, устувор буда наметавонанд. Соҳибкорони экологӣ метавонанд муносибатҳои байни тичорат ва муҳити зистро тавре тағир диҳанд, ки ҳамзамон арзиши иқтисодии шахсӣ ва арзиши экологии ҷомеаро эҷод кунанд.

Омилҳои татбиқи системаҳои гуногуни идоракунии муҳити зист аз марҳилаҳои зерин иборат мебошанд:

⁸⁰Игнатъева М. Н. Формирование системы экологического риск-менеджмента на предприятии: Монография. Екатеринбург: Изд-во УГГУ. - 2012. – 412 с.

- қабули қарор аз ҷониби роҳбарият. Мудир бояд дар бораи оғози лоиҳа, оғоҳ кардани кормандони ширкат ва эҷоди шартҳои зарурии зудтар ба амал баровардани ҳамаи марҳалаҳои дигар қарор қабул намояд;

- арзёбии вазъи кунунӣ. Аудити ташкилот, ошкор намудани камбудихоҷойҳо дар идоракунии, дар равандҳои бизнес, тавсияҳои роҳҳои имконпазир бартаараф намудани номутобиқатӣ;

- муайян намудани мақсад ва вазифаҳо. Корхона қарор мекунад, ки кадом натиҷаро мехоҳад гирад, доираи мушаххаси тағйирот. Дар ин марҳила низ муҳим аст ченакҳои иҷро муайян шавад, ки бо онҳо муқоиса кардан мумкин аст мавқеи оғоз ва анҷомро;

- таълим ва ҳавасмандгардонии кадрҳо. Барои муваффақияти доимӣ кормандони ширкат бояд назарияи идоракунии сифатро омӯзанд, дар он бора маълумоти фаҳмо дошта бошанд, амалиёти ин соҳаро донанд, инчунин муносибати экологиро дар ҳаёти ҳаррӯза инкишоф диҳанд

- стратегияи ширкат метавонад одатҳои тамоми кормандонро тағйир диҳад;

- ташаккул додани барномаҳои ҷорӣ чараҳои идоракунии муҳити зист. Тавсифи марҳилаҳои татбиқ, тартиб додани рӯйхати шахсони масъул дар ҳар як марҳилаи лоиҳа, буҷетсозӣ, муайян кардани тартиби арзёбӣ;

- тавсиф ва мувофиқсозии равандҳои бизнес. Асоси низоми идоракунии сифат равиши равшан аст. Дар ҷои аввал он чараҳои кориеро тавсиф кардан лозим аст, ки идоракунии онҳо барои воситаҳои ахбори омма муҳимтарин мебошанд;

- низоми назорат ё мониторинги ҳуҷҷатӣ ва дастгирии ҳама гуна фаъолият;

- арзёбии объективии самаранокии фаъолият;

- ҳамгирии масъалаҳои марбут ба идоракунии экологӣ дар тамоми самтҳои фаъолияти ҳаррӯзаи корхонаи муайян⁸¹.

Омили афзалиятноки рушди соҳибкории экологӣ дар ҳудуди мамлакат ё минтақа ташаккули низоми баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли мебошад. Ин раванд заҳматталаб буда, вақти зиёдро талаб мекунад. Дар самти бардоштани маърифати экологии аҳоли истифода бурдани модели дар як қатор кишварҳои Иттиҳоди Аврупо (Финландия, Норвегия, Шветсия, Австрия, Белгия ва ғайра) манфиатовар мебошад⁸².

Саводнокии экологии аҳоли ба ташаккули «тарзи ҳаёти солим» мусоидат мекунад, ки боиси ташаккули талаботи устувор ба молу хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза мегардад. Дар навбати худ, бозорҳои молҳо ва хизматрасониҳои иловагӣ ба таври динамикӣ инкишоф меёбанд:

- афзоиши фуруши молҳо барои тарзи ҳаёти фаъол ва варзиш;
- талабот ба хизмати ташкилотҳои, ки бо фаъолияти истироҳату солимгардонӣ машғуланд (марказҳои истироҳат, санаторияҳо, ҳавзҳои шиноварӣ, курортҳои лижаронӣ, майдончаҳои конкибозӣ ва ғайра) меафзояд;
- идеяи ҷамъоварии партовҳои интиҳобӣ ва назарияи давраи пӯшидаи истеҳсоли (азнавкоркунии молҳо ва бастабандӣ) таҳия карда мешаванд, ки ба ташаккули фаъолияти самараноки низоми иқтисодии мамлакат дар маҷмӯъ мусоидат мекунад ва самарайи иқтисодӣ ба даст меорад.

Инкишофи бозор бо назардошти хусусиятҳои экологӣ имкон медиҳад, ки модели нави пешрафти иҷтимоӣ бунёд карда шавад, ки мувозинати байни ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити табииро бо назардошти қаноатмандӣ таъмин намояд. Зарурати интиҳоби стратегияи нави

⁸¹Портнов А.В. Экологическое предпринимательство как важнейшее направление инновационного развития региона. // Региональная экономика. // - 2019. - №1. - С.125-129

⁸²Гусев, А. А. Экологическая политика Европейского союза в контексте концепции устойчивого развития / А. А. Гусев // Обозреватель. – 2018, - № 4. - С.88-100.

таракқиёти чамъият, ки ба мақсадҳои дарозмуддат нигаронида шудааст, дар хама ҷо эътироф карда мешавад.

Дар натиҷаи омӯзиши фикри андешаҳои олимони гуногун ва таҷрибаи пешқадам, мо метавонем маҷмӯи омилҳои ба рушди соҳибкории экологӣ таъсиррасонро дар шароити муосир пешниҳод намоем (ҷадвали 2.5.).

Ҷадвали 2.5. Омилҳои, ки ба рушди соҳибкории экологӣ таъсир мерасонанд

Омили рушд	Шарҳ	Таъсир ба рушди соҳибкории экологӣ
Дастгирии давлатӣ	Имтиёзҳои андоз, грант ва субсидияҳо	Монеаҳои молиявиро коҳиш медиҳад, сармоягузори ва инноватсияро ҳавасманд мекунад
Заминаи ҳуқуқӣ ва танзим	Қонуну стандартҳо, ки ба рушд мусоидат мекунанд	Барои ҳифз ва рушди ташаббусҳои экологӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам меорад
Дастрасӣ ба маблағгузори	Инвеститсия, қарҳзо ва маблағгузори	Дастрасӣ ба сармояи ибтидоӣ ва афзоиширо барои лоиҳаҳои экологӣ осон мекунад
Дастгирии инфрасохтор	Нақлиёти тозаи экологӣ, идоракунии устувори партовҳо	Таъсири логистикиро беҳтар мекунад ва таъсир ба муҳити зистро коҳиш медиҳад
Инноватсия ва технологияҳои нав	Дастрасии технология ва навоариҳо	Рақобатпазирро афзоиш дода, бозорҳои нави молу хидматрасонии аз ҷиҳати экологӣ тозаро мекушояд
Маркетинг ва бозор	Дастрасӣ ба бозорҳои “сабз”, тамғагузори экологӣ, маркетинги иҷтимоӣ	Намоиши маҳсулоти сабзро афзоиш медиҳад ва ба ташаккули бренд кӯмак мекунад
Таҳсилот ва омӯзиш	Барномаҳои тайёр кардани соҳибкорон, курсҳои махсус оид ба рушди устувор	Мутахассисони соҳибхтисос тайёр намуда, дар байни соҳибкорон огоҳӣ мебахшад.
Баланд бардоштани огоҳии ҷомеа	Тақозо ба маҳсулоти экологӣ, арзаи маҳсулоти тоза экологӣ	Бозори маҳсулоти экологиро васеъ мекунад, эътироф ва дастгирии иҷтимоиро зиёд мекунад
Масъулияти иҷтимоии соҳибкорӣ	Ташаббусҳои ширкатҳо оид ба коҳиши газҳои гулхонаӣ ва дастгирии лоиҳаҳои экологӣ	Садоқати истеъмолкунандагон ва рақобатпазирӣ ширкатҳоро афзоиш медиҳад, рушди инноватсионии экологиро ҳавасманд мекунад
Ҳамкориҳои байналмилалӣ	Мубодилаи дониш ва технология, ҳамкорӣ дар соҳаи таҳқиқот ва коркардҳо	Имкониятҳои таълим ва ҳамгириро ба бозорҳои байналмилалӣ васеъ мекунад, ҷорӣ намудани технологияҳои нави экологиро суръат мебахшад

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Ҳамин тавр, дастгирии давлатӣ ва маблағгузорӣ омили асосии пешбурди соҳибкории экологӣ мебошанд. Соҳибкорон метавонанд аз механизмҳои гуногуни дастгирии молиявӣ самаранок истифода баранд. Масалан, грантҳо, сармоягузорӣ ва қарзҳо воситаҳои мебошанд, ки ба соҳибкорон имкон медиҳанд ғояҳои худро амалӣ созанд, моделҳои устувори тиҷорат эҷод кунанд ва дар оянда васеъ шаванд. Аммо маблағгузорӣ воситаи ягонаи рушди соҳибкории экологӣ нест.

Дар ин соҳа паҳн кардани дониш ва машварат низ нақши калон мебозад. Барномаҳои махсуси таълимӣ ва хизматрасониҳои машваратӣ ба соҳибкорон дар рушди маҳорат ва такмили салоҳияти онҳо кӯмак мекунанд. Илова бар ин, табодули таҷриба байни соҳибкорон ба рушди соҳибкории экологӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои нав барои рушди нумӯи мусоидат мекунанд.

Имрӯз рушди устувори соҳибкории экологӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Шумораи кишварҳо ва созмонҳои, ки ба принципҳои масъулияти экологӣ риоя мекунанд, сол то сол меафзояд. Ин нишон медиҳад, ки фаҳмиш ва арзиши онҳо ба зинаи нав расидааст. Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ муҳим аст. Барои ин зарур аст, ки барномаҳои махсус ва захираҳои таълимие таъсис дода шаванд, ки ба соҳибкорон дар фаҳмидани аҳамияти рушди устувор ва омӯختани принципҳои он дар фаъолияти худ кӯмак расонанд. Ғайр аз ин, ташкил намудани семинару конференсия ва тренингҳо ба мубодилаи таҷриба ва паҳн намудани таҷрибаи пешқадам дар ин соҳа мусоидат мекунанд.

Рушди соҳибкории экологӣ инчунин муқаррар намудани стандартҳо ва қоидаҳои тақозо мекунанд, ки ба риояи принципҳои рушди устувор ва соҳибкории масъулиятнок кафолат медиҳанд. Таъсиси низоми сертификатсия ва мониторинг барои пайгирӣ ва арзёбии фаъолияти корхонаҳо аз рӯи саҳми онҳо дар ҳифзи муҳити зист кӯмак хоҳад кард.

Илова ба маблағгузорӣ ва маориф, ҳамкории ҳукумат ва бахши хусусӣ дар рушди соҳибкории экологӣ низ нақши муҳим дорад. Ҳамкорӣ ва

кӯшишҳои муштарак метавонад ба эҷоди лоиҳаҳо ва ташаббусҳои инноватсионӣ боис гардад, ки ба беҳбудии муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ риояи принсипҳои рушди устувор, масъулият ва ахлоқ зарур аст. Маблағгузорӣ ва маориф дар дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорон дар ин самт нақши муҳим мебозад. Ташкил кардани барномаҳои махсус ва захираҳои омӯзишӣ ба баланд шудани огоҳӣ ва салоҳияти соҳибкорон мусоидат мекунад. Кӯшишҳои муштаракӣ ҳукуматҳо ва бахши хусусӣ инчунин ба соҳибкории экологӣ мусоидат намуда, барои наслҳои оянда иқтисоди устуворро муҳайё месозад.

Муносибати экологӣ бояд яке аз самтҳои афзалиятноки рушди мамлакат гардад, ки он ба шароити якҷояи ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва иқтисодии ташаккули низоми устувори соҳибкории экологӣ асос мегузорад. Низоми ҳамаҷониба устувори соҳибкории экологӣ имкони иҷрои на танҳо вазифаҳои ҷорӣ экологӣ иқтисодӣ, балки татбиқи афзалиятҳои стратегӣ рушди тамоми мамлакатро дар назар дорад.

Ҳалли проблемаҳои экологӣ дохилиистеҳсолӣ ба доираи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ дохил карда мешавад ва мувофиқи он бояд ҳам дар тарҳрезии рушди иҷтимоӣ иқтисодии корхона ва ҳам дар раванди идоракунии ҷорӣ таъмин карда шавад. Баланд бардоштани ҳавасмандии иқтисодии соҳибкорон дар ҳалли мушкилоти экологӣ метавонад дар натиҷаи иттилооти мақсадноки онҳо дар бораи фоидаи иқтисодӣ, ки корхона тавассути сармоягузорӣ ба фаъолияти экологӣ ба даст меорад, дар мисоли ҷораҳои беҳтар намудани фаъолияти экологӣ имконпазир мегардад.

Дар шароити муосири рушди ҷомеа ба назар гирифтани таъсири омилҳои истеҳсолӣ ба муҳити зист аҳамияти махсус дорад, зеро афзоиши минбаъдаи сарбории экологӣ метавонад ба оқибатҳои бебозгашт оварда расонад. Тозагии муҳити зист бояд ҳамчун як омил баррасӣ карда шавад.

Пешрафти илмию техникӣ, дигаргуниҳои сохтори соҳаҳои саноат ва умуман хоҷагии халқ, тағйир ёфтани нархи ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ, такмили инфраструктура ва механизми хоҷагидорӣ, омилҳои иҷтимоию экологӣ ба сафарбар намудани сарфаи захираҳо бештар таъсир мерасонанд.

Ба андешаи мо, ҳангоми таҳлили таъсири омилҳои пешрафти илмию техникӣ ба иқтисодиёт, ба назар гирифтани он нуқта ба мақсад мувофиқ аст, ки сифат, эътимоднокии маҳсулот, нобаробарии тараққиёти илмӣ-техникии соҳаҳои иқтисоди миллӣ, соҳаҳои саноат занҷири ягонаи технологиро ташкил медиҳанд.

БОБИ 3. ШАРОИТҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ЭКОЛОГИИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Фаъолияти иқтисодии инсон аз замонҳои қадим ба муҳити зист таъсири манфӣ расонидааст. Дар асл, фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои он роҳи васеъ қардани муҳити табиӣ инсонӣ дар шароити маҳдуди захираҳои табиӣ ва имкониятҳои ҷисмонӣ мебошад. Аллақай дар замонҳои қадим аввалин механизмҳои танзими ин таъсир ба вучуд омадаанд (минтақаҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда, манъи шикор ва буридани ҷангал ва ғ.). Аммо дарки зарурати муносибати оқилона ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок ба фаъолияти иқтисодӣ ҳамчун низоме, ки манфиатҳои зинда ва наслҳои ояндаро ба назар мегирад, танҳо дар асри ХХ пайдо шуд.

Дастгирии давлатҳо ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳон ва миллӣ зарур аст. Идеҳои ҷорӣ намудани модели нави «иқтисоди сабз», ки дар он хатарҳои афзояндаи экологӣ, касри экологӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ неқӯаҳволии моддиро таъмин намекунанд, модели «иқтисоди серталаб»-ро иваз кард.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш қайд карданд, ки Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани

иктисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд⁸³.

Инчунин Президенти мамлакат дар иҷлосияи пленарии Конфронси 28-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ доир ба тағйирёбии иқлим чунин қайд намуданд, ки “Имрӯз тағйирёбии иқлим зимни истифодаи захираҳои табиӣ ва фаъолияти бемайлони соҳаҳои мухталифи ҳаёти инсон аз муносибати дастаҷамъона ва мукамалро тақозо менамояд. Офатҳои табиӣ ҳамасола ба соҳаҳои кишоварзӣ, муҳити зист ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти кишварҳои рӯ ба тараққӣ хисороти зиёд ворид менамоянд. Кишвари мо ба мақсади дастрасӣ ба ҳадафҳои “иктисоди сабз” Стратегияи рушди ин соҳаро барои солҳои 2023-2037 таҳия намуда, мавриди татбиқ қарор додааст. Ин санад истифодаи самараноки обу замин, маъданҳои табиӣ, ҷалби сармоя, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалиро дар ин самт дар назар дорад. Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Тоҷикистон ва соҳаҳои ояндадори он, бо назардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар имкониятҳои мавҷуда, афзоиши истеҳсоли “энергияи сабз” мебошад. Аз пардохтҳои экологӣ, аз ҷумла андоз аз “гази карбон” озод намудани маҳсулоти алоҳида, ки бо истифода аз “энергияи сабз” истеҳсол шудааст, метавонад дар оянда заминаи ташвиқи рушди ин соҳа гардад”⁸⁴.

Ҳадафи асосии ислоҳоти иқтисодӣ таъмини рушди босуръати иқтисодию иҷтимоӣ дар сатҳи кишвар, фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ, аз он ҷумла инкишофи бемайлони он ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар сиёсати нави иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти муҳим ва афзалиятноки иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад.

⁸³ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 28 декабри соли 2023. Душанбе: “Шарқи озод”, 2023. – С. 10.

⁸⁴ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи пленарии Конфронси 28-уми ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ доир ба тағйирёбии иқлим. Амроти Муттаҳидаи Араб, 01 декабри соли 2023.

Бинобар ин, Ҳукумати кишвар аз солҳои аввали гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ ба бахши ташаккули соҳибкорӣ, аз ҷумла суръат бахшидан ба фаъолияти соҳибкорӣ, шаклу намудҳои мухталифи он аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад.

Дар ин росто, Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади ба вуҷуд овардани муҳити мусоид барои рушди босуботи фаъолияти соҳибкорӣ як қатор чораю тадбирҳои судманд таҳия намуда, онҳоро пайгирона дар амал татбиқ намуд, ки барои фароҳам овардани муҳити зарурӣ на танҳо барои рушди соҳибкорӣ замина гузошт, балки ба тараққиёти қиёсан босурати ин шакли фаъолияти озоди иқтисодӣ мусоидат намуд. Дар ин давра санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ ва барномаҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардиданд. Дар заминаи ин чорабиниҳои сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосию ояндадори рушди иқтисоди миллӣ эътироф гардид.

Омӯзиш ва таҳқиқи роҳҳои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир бо якчанд сабаб мубрам ва муҳим мебошад:

1. Рушди иқтисодӣ: соҳибкорӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, зеро соҳибкорон ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳанд, ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ сармоягузорӣ мекунанд ва рушди истехсолу тиҷоратро ҳавасманд мекунанд.

2. Навоварӣ: соҳибкорӣ дар рушд ва татбиқи технологияҳо ва идеяҳои нав нақши муҳим доранд. Онҳо аксар вақт манбаи инноватсия буда, маҳсулот ва хизматҳои нав эҷод мекунанд, ки метавонанд талаботи бозорро қонеъ гардонанд.

3. Чандирӣ ва ҳаракат: Тиҷорати ба соҳибкории инфиродӣ асосёфта одатан нисбат ба ширкатҳои калон чандиртар мебошанд. Ин ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбандаи бозор тез мутобиқ шаванд ва ба талаботи муштариён зуд посух диҳанд.

4. Рушди шахсият ва худшиносӣ: Соҳибкорӣ барои рушди шахсият ва худшиносӣ имконият фароҳам меорад. Соҳибкор метавонад истеъдод ва идеяҳои худро тавассути эҷод ва пешбурди тиҷорати худ баён намояд.

5. Баланд бардоштани рақобат: Соҳибкорӣ аксар вақт фаъолияткунандагони асосии бозор мебошанд, ки ба рақобати бештар мусоидат мекунанд. Рақобат - навоарӣ, бехтар шудани сифати молу хизматҳо ва коҳиши нархҳо ба манфиати истеъмолкунандагон ҳавасманд мекунад.

6. Рушди иқтисоди рақамӣ: бо пайдоиши интернет ва рушди технологияҳои рақамӣ, имкониятҳои зиёде барои соҳибкорӣ кушода шуданд. Онҳо метавонанд онлайн маҳсулот ва хизматҳоро эҷод ва таблиғи пешниҳод намоянд, ки дастрасӣ ба бозорҳо ва мизочони навро осон мегардонад.

7. Мутобиқшавӣ ба тағйирот: тавре ки таҷриба нишон медиҳад, соҳибкорӣ ба тағйирот дар муҳити иқтисодӣ ва талаботи ҷомеа бехтар мутобиқ мешаванд. Онҳо метавонанд ба тағйирёбии талабот зуд вокуниш нишон диҳанд, технологияҳои навро ҷорӣ кунанд ва ба шароити нави бозор мутобиқ шаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои то ҳанӯз истифоданашудаи рушди соҳибкорӣ, махсусан дар соҳаҳои истеҳсоли хеле зиёд мавҷуданд ва ин имкониятҳо ҳоло ба таври бояду шояд истифода нашудаанд. Тавре, ки маълум аст соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ махсусан дар соҳаи савдо, харид ва миёнаравӣ рушд ёфтанд, вале фаъолияти соҳибкории истеҳсоли новобаста ба имтиёзҳои зиёде пешбинишуда ба таври зарурӣ рушд накардааст, ки ин ҳолат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ мушоҳида мешавад. Ҷамчунин мушкилотҳои мавҷуда, аз қабели мавҷуд набудани шароити мусоид дар рушди минтақаҳои ҷумҳурӣ, нарасидани маблағҳои молиявӣ, сатҳи баланди андозбандӣ, нокифоягии дастгирии давлатӣ ва номукаммалии механизми татбиқи дастовардҳои илмӣ-техникӣ ва ғайра ба рушди бемайлоии соҳаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ҷумҳурӣ, баъзан ба таъсири манфӣ анҷом меёбад.

Тавре ки маълум аст, дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ҳиссаи бештар ба соҳаҳои хизматрасонӣ (45 – 47 фоиз) ва кишоварзӣ (21 – 23 фоиз) рост меояд. Дар ҳар ду ин соҳаи воқеии иқтисодиёти миллӣ соҳибкорӣ маҳаки асосии рушд буда, ҳиссаи бештари маҷмӯи маҳсулоти ин соҳаҳо ба соҳибкорӣ рост меояд. Дар дигар соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ ба монанди саноату сохтмон низ соҳибкорӣ ҳиссаи арзандаву муайян дорад. Дар ҷадвали 3.1 суръати афзоиши ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар шуғли аҳоли ва ҳиссаи қарзҳои додасудаи соҳибкорӣ дар ММД оварда шудааст.

Ҷадвали 3.1. - Суръати афзоиши ММД, ҳиссаи соҳибкорӣ дар ташшақули он ва шуғли аҳоли дар солҳои 2015-2022, бо фоиз

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							Фарқияти с. 2022 нисбат ба с. 2015
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Афзоиши суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, %	6,1	7,2	7,3	7,4	7,3	7,5	7,5	+1,4
Ҳиссаи соҳибкорӣ дар ММД, %	64,5	61,3	62,5	63,1	62,7	64,5	65,2	+0,7
Ҳиссаи соҳибкорӣ дар шуғли аҳолии Тоҷикистон, %	66,8	66,5	66,3	65,8	66,2	67,1	67,5	+0,7
Ҳиссаи қарзҳои ба ҳамаи соҳаҳои соҳибкорӣ додасуда дар ММД, %	17,3	19,1	20,7	11,8	7,2	8,4	9,6	-7,7

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 115.

Аз маълумотҳои оморӣ бармеояд, ки сол то сол саҳми соҳибкорӣ дар иқтисодиёт афзуда, шурӯъ аз соли 2015, зиёда аз нисфи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ ташаккул дода мешавад.

Вазни қиёсии соҳибкорӣ дар ММД соли 2015-2022 ба ҳисоби миёна 63,4 фоизро ташкил медиҳад.

Чи хеле ки мебинем, ҳиссаи соҳибкорӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ сол то сол бемайлон афзудааст, вале соли 2017 нисбат ба соли 2015 ба андозаи 3,2 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст. Вале соли 2022 ин нишондиҳанда ба

65,2 банди фоизи баробар шудааст. Ба истифода додани корхонаҳои нав – шахсони ҳуқуқии ба гурӯҳи субъектҳои соҳибкории хурду миёна вориднашаванда ва рушди босуръати соҳаи саноат (16,0 фоиз) дар соли 2022 сабабҳои асосии ин раванд мебошанд.

Тавре аз маълумотҳои чадвал бармеояд, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат ба афзоиши мунтазами ҷойҳои корӣ мусоидат намуда истодааст. Соли 2022 ҳиссаи бахши соҳибкорӣ дар шуғли аҳоли 0,4 банди фоизӣ нисбат ба соли 2021 афзоиш ёфтааст, ки ба мушкилиҳои иқтисодии солҳои охир ва ба баланд шудани суръати афзоиши шумораи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ вобаста аст. Дар таҷрибаи солҳои гузашта пешбинӣ намудан мумкин аст, ки истеҳсоли молу маҳсулот ва хизматрасонӣ дар ин бахш боз афзоиш меёбад.

Соли 2022 ҳиссаи қарзҳои додасуда ба ҳама соҳаҳои соҳибкорӣ 9,6 банди фоизиро ташкил медиҳад, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 7,7 фоиз коҳиш ёфтааст. Агар нисбат ба соли 2021 гирем ин нишондиҳанда ба 1,2 банди фоизи афзоиш ёфтааст, ки ин аз дастгирии пайваставу ҳамешагии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳад.

Тибқи таҳлили маълумотҳои бюллетени омори бонкӣ мушоҳида карда мешавад, ки ҳаҷми маблағҳои пешниҳодгардидаи қарзӣ дар соли 2022 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт 14 миллиарду 382 миллион сомониро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда 2 миллиарду 433 миллион сомонӣ ба соҳаи кишоварзӣ, 1 миллиарду 478 миллион сомонӣ ба соҳаи саноат, 527 миллион сомонӣ ба соҳаи сохтмон, 244 миллион сомонӣ ба соҳаи нақлиёт, 31 миллион сомонӣ ба хӯроки ҷамъиятӣ, 1 миллиарду 463 миллион сомонӣ ба соҳаҳои хизматрасонӣ, 2 миллиарду 15 миллион сомонӣ ба соҳаи савдои хориҷӣ, 8 миллион сомонӣ ба соҳаи миёнаравии молиявӣ, 5 миллиарду 603 миллион сомонӣ барои истеъмолот ва 576 миллион сомонӣ ба дигар соҳаҳо пешниҳод гардидааст. Вобаста ба ин, мо пешниҳод менамоем, ки додани қарз бештар ба соҳаҳои истеҳсоли, аз қабиле соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ бештару зиёдтар карда шавад.

Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи шакли моликият дар соли 2022 вобаста ба пешниҳоди маблағгузориҳо дар ҳамаи шаклҳои моликият 13 миллиарду 656 миллион сомониро ташкил намудааст, ки аз ин рақам 2 миллиарду 125 миллион сомони ба корхонаҳои давлатӣ, 3 миллиарду 664 миллион сомони ба корхонаҳои хусусӣ, 4 миллиарду 886 миллион сомони ба шахсони воқеӣ, 3 миллион сомони ба лизинг, 250 миллион сомони ба манзилӣ, 50 миллион сомони ба овердрафт, 2 миллиарду 669 миллион сомони ба соҳибкорон ва 6 миллион сомони ба дигар бахшҳо рост меояд.

Дар робита ба ин, вазъи тағйирёбии теъдоди умумии соҳибкорӣ тибқи шаҳодатнома ва патент амалкунанда дар ҷадвалҳои 3.2 ва 3.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.2. - Теъдоди субъектҳои соҳибкорони тибқи шаҳодатнома амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019 - 2023 (адад)

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	Соли 2019			Соли 2023			Фарқияти с. 2023 назар ба с.2019, (+, -)		
	Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	аз он ҷумла:		Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	аз он ҷумла:		Шаҳодатнома (Аз ҷумла ХД)	Занҳо	Шахсони хориҷӣ
		Занҳо	шахсони хориҷӣ		Занҳо	шахсони хориҷӣ			
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ	230231	50612	899	277331	76360	932	+47100	+25748	+33
ВМКБ	1997	459	29	4425	1337	31	+2428	+878	+2
Вилояти Хатлон	72191	13868	70	89699	21293	72	+17508	+7425	+2
Вилояти Суғд	81111	22575	100	93962	31688	113	+12851	+9113	+13
Шаҳри Душанбе	26801	4626	680	33705	9097	694	+6904	+4471	+14
НТҶ	48131	9084	20	55540	12945	22	+7409	+3861	+2
А) Теъдоди субъектҳои соҳибкории фаъолияткунанда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	183346	43254	518	207902	67908	520	+24556	+24654	+9
ВМКБ	1366	339	25	3543	1205	25	+2177	+866	+0
Вилояти Хатлон	63935	12843	16	75095	20169	14	+11160	+7326	-2
Вилояти Суғд	71068	21039	78	77822	30043	86	+6754	+9004	+8
Шаҳри Душанбе	10105	1698	389	11077	5971	391	+972	+4273	+2
НТҶ	36872	7335	10	40319	11091	11	+3447	+3756	+1
Б) Теъдоди субъектҳои соҳибкории барҳамдодашуда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	46885	7358	381	69476	8452	412	+22591	+1094	+24
ВМКБ	631	120	4	882	132	6	+251	+12	+2
Вилояти Хатлон	8256	1025	54	14605	1124	58	+6349	+99	+4
Вилояти Суғд	10043	1536	22	16141	1645	27	+6098	+109	+5
Шаҳри Душанбе	16696	2928	291	22627	3126	303	+5931	+198	+12
НТҶ	11259	1749	10	15221	1854	11	+3962	+105	+1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Тибқи маълумотҳои ҷадвали 3.3 чунин хулоса намудан мумкин аст, ки сол то сол шумораи соҳибкорне, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамоянд дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба афзоиш доранд. Дар соли 2023 шумораи соҳибкороне, ки тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда дар якҷояги бо хоҷагиҳои деҳқонӣ ба 207902 адад баробар шудааст, ки аз ин шумора 67908 ададро фаъолияти соҳибқорони занҳо ташкил медиҳад. Агар нисбат ба соли 2019 муқоиса намоем соҳибкороне, ки тибқи шаҳодатнома фаъолияткунанда ба андозаи 24556 адад, аз он ҷумла фаъолияти занҳо 24654 адад афзоиш ёфтааст. Мушкилоти нигаронкунанда ин шумораи зиёди соҳибкороне, ки тибқи шаҳодатнома ба қайд гирифта шудаанд, фаъолияти худро қатъ мегардонанд.

Ҷадвали 3.3. - Теъдоди субъектҳои соҳибқорони тибқи патент амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2019 – 2023 (адад)

Минтақаҳои ҷумҳурӣ	соли 2019			соли 2023			Фарқияти с. 2023 назар ба с.2019, (+, -)		
	Патент	аз он ҷумла:		Патент	аз он ҷумла:		Патент	Занҳо	Шахсони хориҷӣ
		Занҳо	шахсони хориҷӣ		Занҳо	Шахсони хориҷӣ			
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамагӣ	295773	53430	876	377640	62365	892	+81867	+8935	+16
ВМКБ	5802	1368	3	9384	1524	5	+3582	+156	+2
Вилояти Хатлон	68859	11951	156	86915	13125	156	+18056	+1174	+0
Вилояти Суғд	102914	18966	522	135803	21254	528	+32889	+2288	+6
Шаҳри Душанбе	66470	12671	164	82338	16567	170	+15868	+3896	+6
НТҶ	51728	8474	31	63200	9895	33	+11472	+1421	+2
Аз ҷумла: А) Теъдоди субъектҳои соҳибқорони фаъолияткунанда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	101368	20911	280	99405	30586	290	-1963	+9675	+10
ВМКБ	1956	528	1	2256	666	3	+300	+138	+2
Вилояти Хатлон	25846	5255	15	24757	6390	14	-1089	+1135	-1
Вилояти Суғд	33938	7385	185	34400	9671	189	+462	+2286	+4
Шаҳри Душанбе	23166	4718	66	23737	9609	70	+571	+4891	+4
НТҶ	16462	3055	13	14255	4250	14	-2207	+1195	+1
Б) Теъдоди субъектҳои соҳибқорони барҳамдошуда									
Ҷумҳурии Тоҷикистон	194405	32489	596	278233	31779	602	+83828	-710	+6
ВМКБ	3846	840	2	7128	858	2	+3282	+18	0
Вилояти Хатлон	43013	6696	141	62158	6735	142	+19145	+39	1
Вилояти Суғд	68976	11581	337	101401	11583	339	+32425	+2	2
Шаҳри Душанбе	43304	7953	98	58601	6958	100	+15297	-995	2
НТҶ	35266	5419	18	48945	5645	19	+13679	+226	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Дар соли 2023 теъдоди субъектҳои соҳибқорӣ бақайдгирифташуда тибқи патент 377640 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда назар ба соли 2019 ба андозаи 81867 адад зиёд мебошад. Аз ин теъдод шумораи соҳибқорони фаъолияткунанда тибқи патент 99405 ададро ташкил медиҳад, ки хеле ташвишовар мебошад, зеро қисми зиёди соҳибқорони тибқи патент фаъолити худро барҳам додаанд. Шумораи занҳои соҳибқор, ки тибқи патент фаъолият мекунад дар умум 62365 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин 30566 адад фаъолиткунанда ва 31779 адад барҳамдодашуда мебошад.

Дар ҷадвали 3.4. шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ машғуланд (аз рӯи миқдори шаҳодатнома ва патентҳои додашуда) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаат.

Ҷадвали 3.4. - Динамикаи шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ машғуланд (аз рӯи миқдори шаҳодатнома ва патентҳои додашуда) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015 – 2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо								Соли 2022 нисбат ба соли 2015 (+, -)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ, ҳазор нафар аз онҳо машғулин, ғоиз	243,8	257,1	270,1	284,7	295,7	304,0	307,8	307,2	+63,4
- савдо ва хӯроки омма	35,2	32,7	39,8	31,5	32,0	25,2	25,2	18,6	-16,6
- хизматрасонии маишӣ	2,9	2,0	2,5	2,2	3,2	2,0	2,5	2,3	-0,6
-дар соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ	-	0,7	-	0,6	0,4	0,4	0,5	0,7	+0,7
-дигар намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	64,3	64,6	57,7	66,3	64,8	72,4	71,8	78,4	+14,1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 238.

Аз таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.4 ба хулоса омадан мумкин аст, ки теъдоди шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ аз рӯи шаҳодатнома ва патентҳои додашуда машғуланд дар соли 2022 ба 307,2 ҳазор нафар расидааст, ки ин дар муқоиса бо соли 2015 (243,8 ҳазор нафар) 63,4 ҳазор нафар ё 1,3 маротиба зиёд гардидааст. Бояд гуфт, ки аз ҳама бештар ҳиссаи нисбии ин нишондиҳанда дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ мушоҳида мешавад, гарчанде дар соли 2022

(18,6%) нисбат ба соли 2015 (35,2%) ба андозаи 16,6 фоиз кам шудааст. Вале соҳаи номбурдаи иқтисодиёти кишвар дар пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ мавқеи пешсафро ишғол мекунад.

Инкишофи фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи таҳлили динамикаи субъектҳои хоҷагидорӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки татбиқи пайгириона ва мунтазами чорабиниҳои ислоҳоти иқтисодӣ ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ, бешубҳа таъсири мусбат мерасонад. Аз ин рӯ, дар шароити амали низоми иқтисоди бозорӣ, махсусан шуғли шаҳрвандон ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ дар солҳои таҳлилшуда (2015-2022) аз 284,7 ҳазор нафар дар соли 2015 то ба 307,3 ҳазор нафар дар соли 2022 расидааст ё 7,9% зиёд шудааст, ки инро чун тамоюли мусбат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ кардан дуруст аст.

Дар ҷадвали 3.5. теъдоди корхонаҳо аз рӯи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016 – 2022 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.5. - Теъдоди фаъолияти соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи шаклҳои моликият дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2016 – 2022

Шаклҳои моликият	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба соли 2016, адад	Соли 2022 нисбат ба соли 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022		
Ҳамагӣ	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134	+ 9787	123,1
аз он ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият, адад									
Давлатӣ	9356	9098	8940	9838	10150	10197	10541	+ 1185	112,7
Хусусӣ ва коллективӣ	32137	32197	33361	35592	36434	37265	40371	+8234	125,6
Дигар шаклҳои моликият (аз ҷумла моликияти омехта ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва ғ.)	854	736	951	1035	1052	1163	1222	+368	143,1
Бо ҳисоби фоиз нисбат ба теъдоди умумӣ, %									
Давлатӣ	22,1	21,7	20,7	21,2	21,3	21,0	20,2	-	- 1,9
Хусусӣ ва коллективӣ	75,9	76,6	77,2	76,6	76,5	76,6	77,4	-	1,5

идомаи чадвали 4.5.									
Дигар шаклҳои моликият (аз ҷумла моликияти омехта ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва ғ.)	2,0	1,7	2,1	2,2	2,2	2,4	2,4	-	0,4

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 226.

Дар асоси таҳлили муқоисавии маълумоти оморӣ чадвали 3.5. ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар соли 2022 аз рӯи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи бештарро моликияти хусусӣ ва коллективӣ 77,4 фоиз, моликияти давлатӣ 20,2 фоиз ва дигар шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти омехта, моликияти шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, шахрвандон ва шахсони бетабаъа дар сатҳи 2,4 фоиз ташкил доданд.

Дар барбари ин бояд зикр намуд, ки теъдоди корхонаҳо аз рӯи гурӯҳбандӣ вобаста ба шакли моликият нисбати соли 2016 – м бо суръати афзоиши гуногун: моликияти давлатӣ 12,7% нисбатан паст, хусусӣ ва коллективӣ 25,6% ва дигар шаклҳои моликият 43,1 банди фоизи рушд кардааст, гарчанде, ки ин нишондиҳанда дар ҷумҳурӣ ба андозаи 23,1 фоиз афзоиш ёфтааст.

Аз нишондиҳандаҳои ҳисоботи оморӣ чадвал ҳулоса кардан мумкин аст, ки ҳиссаи аз ҳама зиёд дар байни шаклҳои моликияти амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар моликияти хусусӣ ва коллективиро дар бар мегирад, ки соли 2022 ҳиссаи ин моликият нисбати ҳамаи шаклҳои моликият 77,4 % ро ташкил намуд. Ин нишондиҳанда дар соли 2016–м бошад ба 75,9 фоиз баробар буд. Ҳиссаи моликияти давлатӣ дар соли 2022–м 20,2 % ва дар соли 2016 –м бошад ба 22,1 фоиз баробар аст. Тавре мушоҳида кардан мушкิลӣ надорад, теъдоди корхонаҳо дар заминаи моликияти давлатӣ нисбат ба соли 2015–м паст мебошад. Дигар шаклҳои моликият дар соли 2022 –м дар сатҳи 2,4 фоиз ва дар соли 2015 –м ба 2,0 фоиз баробар шудааст. Аз таҳлилҳои иттилоотӣ – оморӣ маълуму равшан мегардад, ки сол то сол ҳиссаи моликияти хусусӣ ва коллективӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан боло рафта истодааст. Ин ҳолати воқеӣ аз он шаҳодат

медихад, ки соҳибкорӣ дар иктисодиёти ба иҷтимоиёт нигаронидашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми бениҳоят нишонрас дорад.

Ҳамчунин, дар ҷадвали 3.6. маълумот оид ба тамоюли тағйирёбии шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳисоби нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва нисбӣ (бо фоиз) инъикоси худро ёфтааст.

Ҷадвали 3.6. – Тамоюли тағйирёбии шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015- 2022, адад

	Солҳо							Соли 2022 нисбат ба:	
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	соли 2016	соли 2021
Ҳамагӣ, адад	42347	42031	43252	46465	47639	48625	52134	123,1%	107,2%
аз он ҷумла:									
ВМКБ	1725	1609	1669	1797	1870	1920	2015	116,8%	104,9%
в. Хатлон	12346	12484	12773	13805	14021	14218	14820	120,0%	104,2%
в. Суғд	10325	10716	11025	11906	12187	12359	13228	128,1%	107,0%
ш. Душанбе	10856	10280	10656	11275	11708	12498	13886	127,9%	111,1%
НТҚ	7095	6942	7129	7682	7853	7630	8185	115,4%	107,3%
Вазни ҳос, бо фоиз									
Ҳамагӣ, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-
ВМКБ	4,1	3,8	3,9	3,9	3,9	3,9	3,9	-0,2	0,0
в. Хатлон	29,2	29,7	29,5	29,7	29,4	29,2	28,4	-0,7	-0,8
в. Суғд	24,4	25,5	25,5	25,6	25,6	25,4	25,4	1,0	0
ш. Душанбе	25,6	24,5	24,6	24,3	24,6	25,7	26,6	1,0	0,9
НТҚ	16,8	16,5	16,5	16,5	16,5	15,7	15,7	-1,1	0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 226.

Маълумотҳои ҷадвали 3.6 далолат аз он медиҳанд, ки дар соли 2022-м шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 52134 ададро ташкил медиҳад, ки аз ин нишондиҳанда 2015 адад ё 3,9 фоиз ба ВМКБ, 14820 адад ё 28,4 фоиз ба в. Хатлон, 13228 адад ё 25,4 фоиз ба в.

Суғд, 13886 адад ё 26,6 фоиз ба ш. Душанбе ва ба НТҚ 8185 адад ё 15,7 фоиз рост меояд. Ҳиссаи аз ҳама зиёд дар субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ ба вилояти Хатлон ва шаҳри Душанбе рост меояд, ки мутаносибан 28,4-26,6 фоизро ташкил медиҳанд. Шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқӣ дар ҷумҳури назар ба соли 2016 ба андозаи 23,1 фоиз ва нисбати соли 2021 бошад ба андозаи 7,2 фоиз зиёд шудааст. Тамоюли тағйирёбии аз ҳама бештар нисбат ба соли 2016 дар шаҳри Душанбе рост меояд, ки афзоиши он ба 11,1 фоиз баробар мебошад. Вобаста ба ин, мо дар идомаи таҳлили худ доир ба тақсими корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 3.7. маълумот пешкаш менамоем, ки боз моҳияти иқтисодию иҷтимоии таҳлили моро асосноку эътимоднок мегардонад.

Ҷадвали 3.7. - Тақсими фаъолияти соҳибкории корхонаву ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, адад

	Соҳҳо							Соли 2022 бо % нисбати соли	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2015	2021
Ҳамагӣ	42358	42031	43252	46465	47639	48625	52134	123,1	107,2
<i>Аз он ҷумла:</i>									
Кишоварзӣ, хочагии ҷангал ва моҳидорӣ	8989	9521	9775	9972	10194	10252	10461	116,4	102,0
Саноати истихроҷ	335	370	408	493	537	569	608	181,5	106,9
Саноати коркард	2711	2732	3286	3449	3586	3658	4648	171,4	127,1
Таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво	44	46	51	52	56	65	95	2,2 мар.	146,2
Таъмини об, коркарди партовҳо ва дарёфти ашёи хоми тақрорӣ	556	592	661	671	676	681	693	124,6	101,8
Соҳтмон	2781	2818	2953	3327	3463	3523	3833	137,8	108,8
Савдои яқлухт ва чакана	7831	8024	8704	9020	9255	9345	9721	124,1	104,0
Фаъолияти нақлиётӣ ва ниғаҳдорӣ борҳо	1180	1302	955	991	1012	1087	1780	150,8	163,8
Фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	848	741	1176	1207	1299	1377	1135	133,8	82,4
Миёнаравии молиявӣ ва суғурта	283	308	354	364	378	450	692	2,4 мар.	153,8

Идомаи чадвали 5.7.									
Амалиёт бо амволи ғайриманкул	3496	3454	674	680	698	727	765	21,9	105,2
Идоракунии давлатӣ ва мудофия	2493	2417	2401	2404	2412	2415	2156	86,5	89,3
Маориф	4398	4528	4951	5351	5364	5424	5682	129,2	104,8
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоии аҳоли	1120	1136	1183	1259	1277	1356	1554	138,8	114,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 224.

Тибқи маълумотҳои оморӣи чадвали 3.7. чунин мушоҳида мегардад, ки тақсимои фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯи корхонаю ташкилотҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022 –м 52134 адад ташкил намудааст, ки 9776 адад нисбати соли 2015 зиёд шудааст. Ҳиссаи аз ҳама зиёд дар байни соҳаҳои иқтисодиёт ин соҳаи кишоварзӣ аст, ки 10461 ададро дар соли 2022 ташкил намудааст ва нисбати соли 2021 –м 209 адад зиёд мебошад. Дар соҳаи саноати коркард низ соли 2022 –м 4648 адад корхонаю ташкилотҳо мавҷуд аст, ки нисбати соли 2021 –м 990 адад фзоиш ёфтааст. Яке аз соҳаҳои, ки солҳои охир хеле бо суръати баланд рушд карда истодааст, ин соҳаи саноат ба шумор меравад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 хело бо суръати баланд тағйир ёфтааст. Ҳамзамон бо ин дар диаграммаи 1 мо вазни ҳоси корхонаҳои соҳаи саноат, таъмини нерӯи барқ, коркарди партовҳо нисбати ҳамми намудҳои фаъолияти иқтисодӣ пешкаш намудем.

Аз диаграммаи 3.1 чунин мушоҳида карда мешавад, ки дар соли 2022 ҳиссаи шахсони ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи саноати коркард дар маҷмӯъ 8,9 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2015 ин нишондиҳанда 2,5 фоиз, саноати истихроҷи маъдан бошад 0,4 фоиз, таъмини нерӯи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 0,1 фоиз, таъмини об, тозакунии ва коркарди партовҳо 1,3 фоиз зиёд шудаанд. Ин тамоюлро манфӣ ҳисобидан мумкин нест, зеро дар ҷумҳурӣ дар шароити муосир ба саноатикунони иқтисодиёт, рушди сайёҳӣ ва ғайра аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад. Табиист, ки дар шумораи умумии шахсони ҳуқуқӣ ҳиссаи ташкилотҳо ва корхонаҳо дар ин соҳаҳо меафзояд.

Диagramмаи 3.1. - Вазни хоси корхонаҳои соҳаи саноат, таъмини нерӯи барқ, коркарди партовҳо нисбати ҷамъи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, барои солҳои 2015-2022

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омили Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2023. – С. 224.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар таркиби фаъолияти соҳибкорӣ солҳои охир шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ бо суръати баланд меафзояд (ҷадвали 3.8.).

Ҷадвали 3.8. - Шумораи соҳибкдороне, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, адад

	Ҷамъи намудҳои соҳибкдорони инфиродӣ			
	Шаҳодатнома	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Патент	Ҷамағӣ
Ҷамъи намудҳои соҳибкдорони инфиродӣ				
2015	56206	98368	189075	343649
2020	82388	171691	338715	592794
2021	86994	179413	360766	627173
2022	91045	186286	377640	654971
2022 / 2015, бо %	162,0	189,4	199,7	190,6
Аз шумораи умумии соҳибкдорон - фаъолияткунанда				
2015	31352	97122	82784	211348
2020	37264	161370	105401	304041
2021	36637	167000	104241	307878
2022	35749	172108	99405	307262
2022 / 2015, бо %	114,0	177,2	120,1	145,4

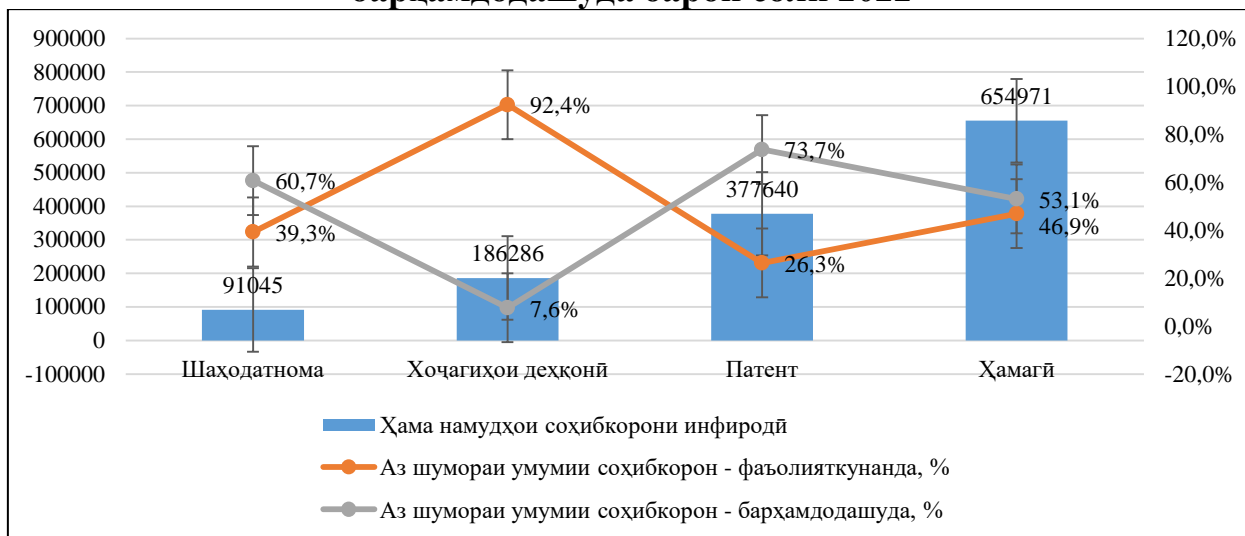
Аз шумораи умумии соҳибкорон - барҳамдодашуда				
2015	24854	1246	106201	132301
2020	45124	10315	233314	288753
2021	50357	12413	256525	319295
2022	55298	14178	278233	347709
2022 / 2015, бо %	2,2 маротиба	113,8	2,6 маротиба	2,6 маротиба

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: Тоҷикистон: 25 соли истиқлолияти давлатӣ. маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. – С. 227; маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2020. Душанбе. – С. 215; Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021. – С. 347; Маҷмуаи омили Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Аз таҳлили маълумотҳои қадвали 3.8. мушоҳида карда мешавад, ки шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома амал мекунанд, дар соли 2022 - м 654971 ададро ташкил медиҳад. Аз ин шумораи умумӣ 307262 адад ё 46,9% соҳибкорони инфиродии амалкунанда ва 347709 адад ё 53,1% соҳибкорони инфиродии барҳамдодашуда мебошанд. Махсусан агар ба хоҷагиҳои деҳқонӣ назар афканем, шумораи онҳо дар соли 2022 ба 186286 адад баробар шудааст, ки аз ин нишондиҳанда 172108 адади онҳо фаъолияткунанда ва 14178 адади онҳо барҳамдодашуда мебошад.

Дар баробари мувафакқиятҳо ва пешравиҳо дар баҳши соҳибкорӣ мо мушоҳида мекунем, ки вобаста ба баъзе монетаҳои мушкилотҳои ҷойдошта аксарияти соҳибкорон фаъолиятҳои худро қатъ мегардонанд, дар баробари ин боз ташкили фаъолиятҳои нав ба қайд гирифта мешавад. Вобаста ба ин масъала бояд диққати ҷиддӣ дода шавад, зеро ҳадафи асосии стратегии мамлақати мо ин рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Дар диаграммаи 2 ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда барои соли 2022 пешниҳод мегардад.

Диаграммаи 3.2. - Ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳамдодашуда барои соли 2022

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи маҷмуаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С. 231.

Нишондиҳандаҳои оморӣ гувоҳӣ медиҳад, ки шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар ҷумҳурӣ дар соли 2022 ба 362145 адад баробар мебошад, соҳибкорони инфиродӣ ба 307262 баробар шудааст, ки зиёда аз 88,8 фоизи теъдоди умумиро ташкил менамояд. Дар соли 2022 нисбати соли 2015 теъдоди соҳибкорони инфиродӣ ба миқдори 95914 нафар афзоиш ёфтанд, ки он ба 31,2 фоиз баробар гашт. Дар соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон тадриҷан тағйир ёфта, ба 362145 адад расид, ки ин нишондиҳанда назар ба соли 2015-ум ба миқдори 25 ҳазор зиёд мебошад.

Ҳамин тариқ, дар як соли охир фақат теъдоди соҳибкорони инфиродӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд ба миқдори 4836 кам гашта (95,4%), дигар субъектҳои соҳибкорӣ, аз қабилӣ бо тариқи шаҳодатнома фаъолияткунанда ва хоҷагиҳои деҳқонӣ рӯ ба афзоиш доранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар чор соли охир ҳамаи намуди субъектҳо афзоиш ёфта, фақат теъдоди шахсони воқеӣ, ки тибқи патент фаъолият менамоянд, соли 2022 нисбат ба соли 2021 ба миқдори 4836 нафар кам гаштааст. Миқдори шахсони воқеӣ, ки тибқи шаҳодатнома фаъолият менамуданд, соли 2022 нисбат ба соли 2015 баръакс ба миқдори 4397 нафар афзоиш ёфтааст, ки ин аз он гувоҳӣ медиҳад, шумораи соҳибкоре, ки тибқи

патент фаъолият менамуданду ба тарзи фаъолият тибқи шаҳодатнома гузаштанд, афзоиш ёфт, ки ин барои иқтисодиёти ҷумҳурӣ падидаи хуб аст.

Гарчанде ки дар назари аввал таъсири соҳибкорӣ ба муҳити зист ночиз ба назар мерасанд, аммо таъсири маҷмӯии онҳо хеле назаррас аст.

Дастгирии давлатӣ асоси рушди самараноки соҳибкории экологии ватанӣ мебошад. Дастгирӣ бояд дар асоси меъёрию ҳуқуқии дахлдор амалӣ карда шавад ва ба манфиати иқтисодии соҳибкорӣ дар соҳаи экология мусоидат намояд.

Ҳангоми таҳлили таҷрибаи кишварҳои саноатӣ, мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳавасмандгардонии иқтисодии соҳибкории экологӣ дар самтҳои гуногун амалӣ карда мешавад, аммо дар навбати аввал ба бахшҳои андоз ва молиявӣ-қарзӣ таъсир мерасонад.

Дар ҷадвали 3.9. шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият ва андоза дар соҳаи саноат пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 3.9. - Шумораи субъектҳои соҳибкории шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият ва андоза дар соҳаи саноат, адад

Соҳа	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла амалкунанда	Аз рӯи шакли моликият		
			давлатӣ	Хусусӣ ва коллективӣ	Хориҷӣ ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)
Соли 2015					
Саноати коркард	2815	2643	128	2458	57
То 30 нафар		2365	90	2228	47
Аз 31 то 200 нафар		241	30	206	5
Аз 201 нафар зиёд		37	8	24	5
Саноати истихроч	384	298	15	268	15
То 30 нафар		273	8	252	13
Аз 31 то 200 нафар		18	2	15	1
Аз 201 нафар зиёд		7	5	1	1
Соли 2020					
Саноати коркард	3586	2165	111	1959	95
То 30 нафар		1923	74	1783	66
Аз 31 то 200 нафар		210	31	158	21
Аз 201 нафар зиёд		32	6	18	8
Саноати истихроч	537	353	13	313	27

То 30 нафар		311	6	288	17
Аз 31 то 200 нафар		30	3	21	6
Аз 201 нафар зиёд		12	4	4	4
Соли 2021					
Саноати коркард	3658	2358	112	2162	84
То 30 нафар		2097	71	1964	62
Аз 31 то 200 нафар		228	34	179	15
Аз 201 нафар зиёд		33	7	19	7
Саноати истихроҷ	569	393	14	353	26
То 30 нафар		351	6	324	21
Аз 31 то 200 нафар		28	3	21	4
Аз 201 нафар зиёд		14	5	8	1
Соли 2022					
Саноати коркард	4648	2861	112	2658	91
То 30 нафар		2700	89	2541	70
Аз 31 то 200 нафар		132	17	101	14
Аз 201 нафар зиёд		29	6	16	7
Саноати истихроҷ	608	429	14	389	26
То 30 нафар		394	6	368	20
Аз 31 то 200 нафар		20	3	12	5
Аз 201 нафар зиёд		15	5	9	1
Фарқият нисбати соли 2015					
Саноати коркард	1833	218	-16	200	34
То 30 нафар		335	-1	313	23
Аз 31 то 200 нафар		-109	-13	-105	9
Аз 201 нафар зиёд		-8	-2	-8	2
Саноати истихроҷ	224	131	-1	121	11
То 30 нафар		121	-2	116	7
Аз 31 то 200 нафар		2	1	-3	4
Аз 201 нафар зиёд		8	0	8	0

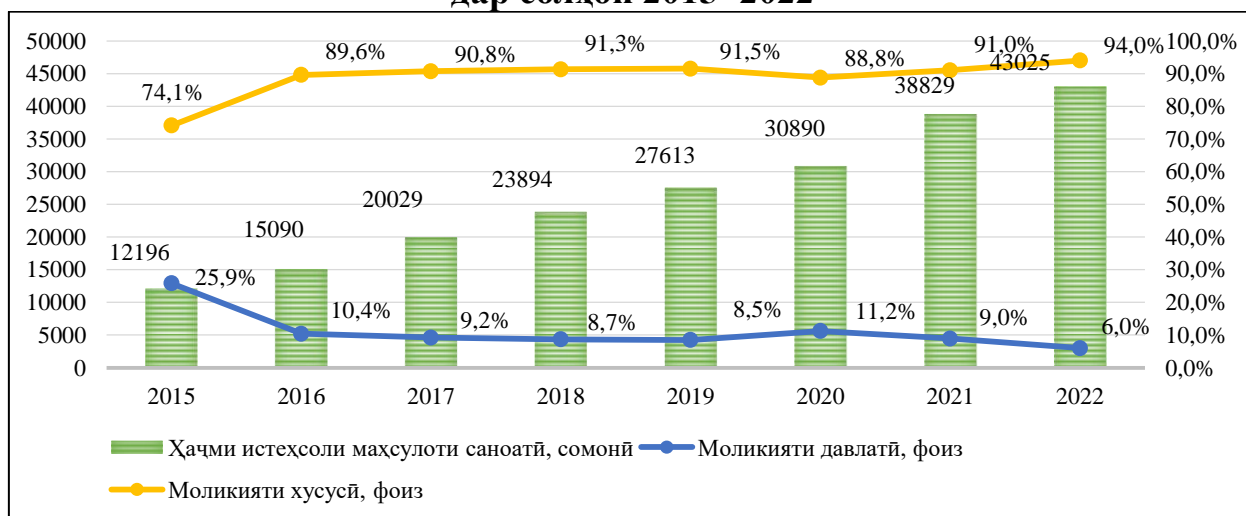
Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ Вазъи иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии оморӣ назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2011. – С. 231. 2016. – С. 233, 2023. – С. 236.

Аз таҳлили рақамҳои ҷадвали 3.9 чунин хулоса намудан мумкин аст, ки шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда соли 2022 дар соҳаи саноат нисбат ба соли 2015 зиёд гардидааст. Агар дар соли 2015 шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташудаи амалкунанда дар соҳаи саноат 3199 ададро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 5256 адад баробар шуд. Тағйирёбии ин нишондиҳанда нисбати соли 2015-ум 2057

ададро ташкил медиҳад. Вобаста аз миқёс агар назар афканем мушоҳида мешавад, ки то 30 нафар коргар аз рӯйи шакли моликият дар соли 2015-ум 2638 адад ва дар соли 2022—м 3094 адад рост меояд.

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ вобаста ба шаклҳои моликият яке аз масъалаҳои муҳим ва зарурӣ ба ҳисоб меравад, ки мо дар диаграммаи 3 ҳиссаи шаклҳои моликиятро дар ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ пешниҳод намудем.

Диаграммаи 3.3. Ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи моликият дар солҳои 2015 -2022

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 252.

Мувофиқи маълумотҳои омили диаграммаи 3.3. чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноати аз рӯйи шакли моликият бештар ба моликияти ғайридавлатӣ 88,7 банди фоизӣ ва ба моликияти давлатӣ 11,3 фоиз рост меояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯз дар иқтисодиёти миллӣ нақши соҳибкории хусусӣ дар ташаккул ва рушди истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ хеле зиёд мебошад.

Дар даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар шудани фазои мусоиди соҳибкорӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёде анҷом дода шудааст, ки ҳамаи ин ба он оварда расонидааст, ки имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёбандиҳои сатҳи ҷаҳони мавқеи намоёнро сол то сол ишғол карда истодааст. Исботи ин гуфтаҳо ин таҳлили раёбани кишварҳои ҷаҳон дар рейтинги пешбурди тиҷорат мебошад, ки дар ҷадвали 10 пешниҳод гардидааст.

Чадвали 3. 10. - Мавқеи Тоҷикистон дар рейтинги пешбурди тичорат (солҳои 2018-2021)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Фарқият нисбати соли 2019
		2018 / 2019	2019/ 2020	2020/ 2021	
1.	Бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ	57	60	36	-21
2.	Гирифтани иҷозат барои сохтмон	136	135	137	+1
3.	Пайвастшавӣ ба шабакаи таъминоти барқӣ	171	173	163	-8
4.	Бақайдгирии моликият	90	91	77	- 3
5.	Дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ (қарз)	122	124	11	-111
6.	Ҳимояи манфиатҳои сармоягузoron	33	38	128	+95
7.	Андозбандӣ	132	136	139	+7
8.	Тичорати байналмилалӣ	149	148	141	-8
9.	Таъмини иҷрои созишномаҳо	54	61	76	+22
10.	Барҳамдиҳии корхонаҳо	148	146	153	+5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электронии <http://www.doingbusiness.org/rankings>

Вобаста ба маълумотҳои овардашудаи чадвали 10 хулоса кардан мумкин аст, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи байналмилалӣ аз рӯйи баҳодиҳии пешбурди соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Аз рӯйи маълумотҳои таҳлилии ин баҳодиҳии байналмилалӣ маълум мегардад, ки дар ҷаҳон аз рӯйи пешбурди сабуки тичорат Зеландияи нав ва Сингапур яке аз давлатҳои пешрафта ба ҳисоб мераванд. Аз рӯйи рейтинги ҷаҳонии пешбурди соҳибкорӣ дар соли 2021 маълум аст, ки ҷумҳуриҳои Сингапур дар байни 190 давлати ҷаҳон дар ҷойи 2 –ро ишғол намудааст, ки нисбати соли 2015 – 1 зина поён шудааст ва Зеландияи нав аз ҷойи 2 –юми соли 2015 ба мақеи 1 дар соли 2021 баромадааст. Қайд кардан зарур аст, ки ҷумҳуриҳои номбурда дар рейтинги пешбурди тичорат муддати 5 соли охир мавқеи худро аз даст надодаанд. Дар рейтинги пешбурди соҳибкорӣ дар соли 2021 ҷумҳуриҳои Германия ҷойҳои 22 – бо 79,7 ҳол (2015 - 14), Япония - 29 бо 78,0 ҳол (2015 - 29), Россия - 28 бо 78,2 ҳол (2015 - 62), Қазоқистон - 25 бо 79,6 ҳол (2015 - 77), Узбекистон – 69 бо 69,9 ҳол (2015 - 141) қарор доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар ин чадвал соли 2021 ҷойи 106-умро бо 61,3 ҳол ишғол намудааст, нисбати соли 2015 – 60 зина боло рафтааст.

Бо вучуди ин, дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки дар қатори дастовардҳо, боз монеаҳо ва камбудии ҷиддӣ низ дар фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида мегарданд. Аз ҷумла бақайдгирии давлатии соҳибкорӣ, чараёни қатъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, риоя нагардидани баъзе муқаррароти Кодекси амалкунандаи андоз нисбати сиёсати маъмурикунонии андоз, мураккабии тартиби андозбандӣ, пешпардохти маблағҳои андоз, дастгирии соҳибкорон ба воситаҳои қарзӣ, беҳад баланд ва дастнорасии сатҳи ғоизии қарзи бонкҳои тичоратии кишвар ва асосан дар шакли кӯтоҳмуддат пешкаш кардани қарзҳо ба соҳибкорони истехсолӣ ва тичоратӣ ва ғ. таъсири манфӣ мерасонанд.

Саҳми соҳибкории истехсолӣ дар ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, муттаасифона ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ намебошад, зеро, соҳибкорон барои пешбурди ин фаъолият ба хавфу хатарҳои гуногун дучор гардида, ҳавасмандӣ надоранд. Фаъолияти соҳибкории истехсолӣ ба сабук кардани речаи андозбандӣ, ба даст овардани қарзҳои дар ҳақиқат имтиёзнок, бахусус дар се-панҷ соли аввали фаъолиятшон, таъмини мустақилият ва озодии фаъолияти соҳибкорӣ, истифода нашудани маблағҳои давлатӣ ҳамчун дастгирӣ аз ҳисоби бучети давлат ва дигар хазинаҳои махсусгардонидашудаи миллӣ, хоричӣ ва ғ. имрӯз беш аз пеш ниёз дорад.

Аз ин рӯ, барои баромадан аз ин мушкилиҳо ва сари вақт амалӣ намудани Барномаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рушди соҳибкорӣ тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Барои босуръат ва босубот пеш бурдани соҳибкорӣ қорҳои зерин аҳамияти аввалиндараҷа доранд:

- таҳия ва такмил додани ҳолати қонунгузорӣ ва омода намудани санадҳои нави меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар бахши дастгирӣ ва танзими давлатӣ маҳз барои соҳибкории истехсолӣ;

- озодии иқтисодии соҳибқорон истеҳсоли ҷавобгӯ ба талаботҳои ҷаҳонӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ба таври қонунӣ аз тарафи давлат ҳифз карда шавад ва ин кор хусусан барои соҳибқорон хурд ва соҳибқорон инфиродӣ таъмин карда шавад, дар ин бобат ҳар гуна монеаҳои маъмурӣ, фишорона ба фаъолияти соҳибқорон манъ карда шуда, шахсони давлатие, ки ба ин кор ба таври ғарзнок даст мезананд ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноӣ кашида шаванд, ин тадбир танҳо бо роҳи қонунӣ ба тариқи қарори судӣ ҳаллу фасл карда шавад;
- ҳамқорон самарабахши давлат бо бахши хусусӣ ба таври назарас ба роҳ монда шавад, барои ин чораю тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ кардан зарурат дорад, истифодаи самараноки ресурсҳои иқтисодии камёфти кишвар замин, об, ҷангал, канданиҳои ғоиданок, ресурсҳои меҳнатӣ, маблағҳои бучети давлат дар шароити давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи истеҳсолот бо мақсади истифодаи дастовардҳои илму техника, навоариҳо ва технологияҳои инноватсионӣ бояд афзолият дода шавад, фаъолияти соҳибқорон ба ин раванд сафарбар ва ҳавасманд карда шаванд.

2. Низоми таҳия кардан ва дастрас кардани иттилооти зарурии бозорӣ барои соҳибқорон дар тамоми қаламрави Тоҷикистон дар асоси омӯхтани таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафтаи дуру наздики хориҷӣ ба роҳ монда шавад.

3. Низоми таҳким бахшидан ва рушди инфраструктураи соҳибқорон хурд ва миёнаи истеҳсоли, ки асосан пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он вобаста аст, дар амал ҷорӣ кардани технологияҳои навтарин ва дар муддати кӯтоҳтарин таъмин мекунанд, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ИМА, мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо, Япония, кишварҳои аъзои АСЕАН ва ғ. исбот кардааст ҳамаҷониба омӯхта мавриди истифодаи амалӣ қарор дода шавад.

4. Барои рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибқорӣ дар истеҳсолот, аз ҷумла дар соҳаи саноат, аз ҷумла саноати коркард, саноати истихроҷи

маъдан, саноати маҳсулоти хӯрокворӣ ва соҳаи кишоварзӣ бояд аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад. Таҳлили ҳолати ин соҳа дар солҳои охир гувоҳӣ медиҳад, ки ҳазорҳо тонна меваю сабзавот ва маҳсулоти чорводорӣ, аз ҷумла шир, гӯшт, пӯст, пашм ва ғ. бинобар набудани корхонаҳои замонавӣ коркарди саноатӣ дар маҳалҳо, дурии роҳ аз корхонаҳои истеҳсолӣ то истеъмолгарон, гаронии қимати таҳвили молу маҳсулот ба бозор нарасида, аз 30 то 40 фоизи ресурсҳои молии ин намуди маводи ғизоии барои қонё намудани талаботи аҳолии дохили кишвар ва бозорҳои хориҷӣ талаф меёбанд. Аз ин рӯ, дар оянда бояд тадбирҳои пешгирӣ кардани талафоти молу маҳсулотҳо андешида шуда, соҳибкорони ин соҳаи иқтисодиёт бояд аз тарафи давлат дастгирӣ ёбанд ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гарданд.

5. Бори гарони фоизи қарзҳои бонкӣ барои соҳибкорони истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, хусусан дар давраи кӯтоҳмуддат бо меъёрҳои пастар ба соҳибкорон расонида шавад. Танҳо бо ҷорӣ намудани чунин амали зарурӣ соҳибкорони бахши истеҳсолот ҳавасмандии воқеӣ пайдо мекунанд ва нархи молу маҳсулот низ барои истеъмолгарони ниҳой – аҳоли то як андоза дастрас мегардад. Дар баробари ин ба соҳибкоре, ки барои таъсис додани корхонаҳои нави истеҳсолӣ камари ҳиммат мебанданд ва ин корро аз ҳисоби мабалағҳои шахсии худашон роҳандозӣ карда, ҷойҳои нави кориро боз ҳам зиёдтар мекунанд давлат метавонад онҳоро дар навбати аввал бо ҳар гуна роҳу васила дастгирӣ намояд, яъне имтиёзҳои андозӣ аз аҳамият ҳолӣ нест.

6. Вазорати рушди иқтисод ва савдо, Вазорати кишоварзӣ, Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кумитаю вазоратҳои дахлдори соҳаи истеҳсолоти ватанӣ вазифадор карда шаванд, ки дар якҷоягӣ бо олимон, институтҳои тадқиқотӣ-илмӣ, мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ Стратегияи рушди соҳибкории хурду миёнаро таҳия намуда ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2040 пешниҳод намоянд.

7. Чораю тадбирҳои судманд андешида шавад, ки соҳибкории хурду миёна дар соҳаи истеҳсолот таи панҷ соли охир нисбат ба миқдори

корхонаҳои мавҷудаи ин соҳа ба андозаи то панҷ маротиба зиёд карда шаванд. Нисбат ба шумораи аҳолии Тоҷикистон, аз он ҷумла шумораи аҳолии шуғлноқ; нисбат ба ҳаҷми ММД.

8. Дар шароити бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ (таҳримҳои иқтисодӣ аз ҷониби ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Канада, Австралия ва ғ. ба иқтисодиёти Федератсияи Русия ба роҳ монда шудааст) ба андешаи мо ҳар чӣ бештар ташкил намудани ҷойҳои кории нав ва таъсиси корхонаҳои хурду миёна дар баҳши саноати коркард, бофандагию ресандагӣ ва кишоварзӣ (манзур эҳё, таҷдид ва ташаккули сохтори навини пахтакорӣ, парвариши пилла, чорводорӣ) ва дар ин раванд ҷалби шумораи бекорон, баҳусус муҳочирони меҳнати мамлакат, аз ҷиҳати иҷтимоӣ хеле манфиатноқ мебошад.

9. Гарчанде тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон миқдори андозҳо кам карда шудааст. Боз бештар мегардид, агар теъдоди ин андозҳо бори дигар аз тарафи Ҳукумати мамлакат мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирад. Чунин тартиботеро бояд муқаррар кард, ки ҳам барои соҳибкор ва ҳам барои ҷомеа мувофиқ бошад ва соҳибкорон бо дасти дили гарм ҳудашон андозҳоро сари вақт ба бӯҷети давлат ва бӯҷетҳои маҳаллӣ супоранд. Чунин таҷриба дар кишварҳои мутамаддини ҷаҳон мушоҳида мегардад.

Аз маводҳои дар боло зикршуда хулосабардори қардан мумкин аст, ки ҳиссаи соҳибкорӣ дар иқтисодиёт имрӯз наздик ба 65,2 фоизи ММД кишварро ташкил менамояд, ки ин аз бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ нақарда ҳоло ҳам фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алалҳусус саноат бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкилоту монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибқории хурду миёна, мусоидати бештар намудан дар мавриди дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди баҳши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба

хазинаҳои молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгарони сармоягузoron ва ғ. аҳамияти бузург дар пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт.

3.2. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкориҳои экологӣ

Дар баробари гузаштан ба иқтисоди бозорӣ як қатор қонуну санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав, аз ҷумла дар бораи корхонаҳо, моликият, фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайра қабул карда шуданд, ки барои эҳёи соҳибкорӣ дар шароити нави замони муосир шароити зарурӣ ва заминаҳои муайян фароҳам меоранд.

Рушди иқтисодӣ ба ислоҳоти иқтисодие, ки дар кишвар пас аз ба даст овардани истиқлолият гузаронида шуд, асос ёфта, ба ташаккул ва рушди иқтисодӣ гуногунсоха нигаронида шудааст. Тибқи маълумотҳои оморӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин давра шумораи корхонаҳои хурду миёна қариб 2,4 баробар ва шумораи коргарони онҳо 1,5 баробар зиёд шудааст. (ҷадвали 3.11.).

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 11 нишон медиҳад, ки дар солҳои аввал афзоиши интенсивии шумораи корхонаҳо мушоҳида карда мешавад. Дар асоси натоиҷи ин таҳқиқот мушоҳида мекунем, ки дар соли 2022 дар муқоиса бо соли 2016 теъдоди корхонаҳои хурд 4021 адад (беш аз 2,4 маротиба), шумораи коргарон 24,1 ҳазор нафар (1,5 маротиба), даромад аз фурӯши мол ва хизмат бештар аз 9,7 миллиард сомонӣ (қариб 22,5 баробар) афзудаанд.

Фаъолияти ташаккул ва рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ ҷумҳурӣ, ба истиснои соҳибкориҳои экологӣ мушоҳида мешавад. Шакли асосии моликият дар соҳаи тиҷорати хурд корхонаҳои хусусӣ мебошанд.

Ҷадвали 3.11. - Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022/2016, маротиба
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи корхонаҳои хурд ва миёна, адад	1669	2291	2865	3367	3633	3985	4021	2,4 мар.
Шумораи миёнаи коргарон (бе коргарони нопурра), ҳазор нафар	16,5	18,9	19,8	18,7	22,5	23,0	24,1	1,5 мар.
Фонди музди меҳнат (аз ҷумла коргарони нопурра), мил. сомонӣ	19,3	57,8	92,3	133,3	152,2	165,5	176,4	9,1 мар.
Даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) дар як сол, мил. сомонӣ	435,2	1615,2	1836,2	2363,2	8632,7	9560,0	9785,4	22,5 мар.
Шумораи корхонаҳои хурду миёна ба ҳар ҳазор аҳоли, воҳид	0,24	0,31	0,35	0,37	0,27	0,25	0,26	1,1 мар.
Ҳиссаи маҳсулоти истеҳсолкардаи корхонаҳои хурду миёна (корҳо ва хизматрасониҳо) дар сохтори ММД, %	6,03	10,2	7,43	8,6	13,5	14,8	15,4	2,6 мар.

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи солонаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: АСП РТ, 2016. – С. 11, 198, 222-224; соли 2014. – С. 12, 210, 221; соли 2017. – С.189, 213-215; Тоҷикистон 25 солагии истиқлолияти давлатӣ // Маҷмӯаи солонаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АСП РТ, 2023. – С. 219, 245-248.

Бояд гуфт, ки ташаккул ва рушди соҳибкорӣ экологӣ дар ҷумҳурӣ бо мушкилоти назаррас сурат мегирад; таъсири қавии оғозёбӣ ҳангоми рушди тичорати хурд устувор набуд

Аз соли 1992 инҷониб, рушди соҳибкорӣ хурд дар кишвар бо пайдоиши як қатор тамоюлҳои басо манфӣ хос буд, ки таъсири онҳо боиси сустшавии рушди соҳибкорӣ гардид⁸⁵.

Ҳамин тариқ, бо дарназардошти вазъи умумии Тоҷикистон дар робита ба рушди соҳибкорӣ дар маҷмӯъ, масъалаҳои зеринро робита ба ташаккул ва фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ қайд кардан лозим аст:

- мавҷуд набудани низоми мукаммали ташаккул ва рушди соҳибкорӣ экологӣ, ки метавонад хизматрасонии босифат ва дар айни замон арзони машваратӣ, иттилоотӣ ва молиявиро, ки ба сатҳи гуногуни инкишофи соҳибкорӣ экологӣ оварда мерасонад, таъмин намояд, махсусан дар он маҳалҳое, ки механизми дастгирии он вучуд надорад;

⁸⁵ Султонов, З.С. Предпринимательство (малое) состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, Н.Н. Носиров, З.И. Асророва. – Душанбе, 2009. – С. 5 - 14.

- набудани рушди дурусти суғурта дар соҳаи соҳибкории экологӣ, ки боиси коҳиш ёфтани иқтидори робитаҳои иқтисодӣ, зиёд шудани шумораи муфлисшавиҳо гардида, дар навбати худ боиси паст шудани ҳавасмандии равандҳои сармоягузорию инноватсионӣ мегардад.

Мушкилоти дигаре, ки ба рушди соҳибкории экологӣ монеъ мешавад, номукаммалии низоми андозбандӣ мебошад. Ҳарчанд давлат барои аз нав дида баромадан ва такмил додани конунгузории андоз чораҳои муайян андешида истодааст, то ҳол бори тоқатнопазири андоз ба соҳибкорӣ боқӣ мемонад⁸⁶.

Монеаи назаррас дар рушди соҳибкории экологӣ, ба андешаи мо, мушкили таъминоти кадрӣ, инчунин мавҷуд набудани системаи муассир ва устувори оmodасозии аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Барои такмили ихтисоси соҳибкорони экологӣ, инчунин кормандони дар ин раванд иштирокдошта бояд пешбинӣ карда шавад⁸⁷.

Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки ба нақшаҳои таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллечҳо ва донишгоҳҳо омӯзиши асосҳои соҳибкории экологиро қорӣ кардан зарур аст, зеро ҳисси масъулиятшиносӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷавонон бояд ҳарчи зудтар тарбия карда шавад.

Тибқи таҳқиқоти мо, дар солҳои охири соҳибистиклолии кишвар шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар самтҳои гуногуни фаъолият афзоиш ёфтааст (ҷадвали 3.12).

⁸⁶ Султонов, З.С. Предпринимательство (малое) состояние, проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов, Н.Н. Носиров, З.И. Асророва. – Душанбе, 2009. – С. 5 - 14.

⁸⁷ Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. ... канд. экон. наук. - Санкт-Петербург, 2009. – С. 15 - 27.

Ҷадвали 3.12. - Шумораи субъектҳои хурду миёнаи фаъоли соҳибкорӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то 01.01.2023

Минтақаҳо	Шаҳодатнома	Хочагиҳои деҳқонӣ	Патент	Шахси ҳуқуқӣ	Ҳамагӣ	Бо % хангоми ҷамъбаст
ВМКБ	885	78	1928	1106	3997	1,4
Хатлон	6020	47541	23717	9966	87244	31,6
Сӯғд	10456	50472	28327	8366	97621	35,4
Душанбе	9693	7	20148	7276	37124	13,5
НТМ	5032	25278	14265	5092	49667	18,1
Ҳамагӣ	32086	123376	88385	31806	275653	100
Бо % хангоми ҷамъбаст	11,7	44,7	32,1	11,5	100	-

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023

Мувофиқи маълумотҳои дар ҷадвали 12 бояд қайд кард, ки аз шумораи умумии субъектҳои хурду миёна қариб 44,7 фоизро хочагиҳои деҳқонӣ, 32,1 фоизро бо патент, 11,7 фоиз тибқи шаҳодатнома ва 11,5 фоизро шахсони ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Рушди соҳибқорӣ экологӣ ва умуман иқтисодиёти ҷумҳурӣ бештар бо рушди истеҳсолоти соҳаи саноат ва кишоварзӣ, инчунин коркарди маҳсулоти партовҳо алоқамандӣ дорад.

Мусаллам аст, ки Тоҷикистон кишвари кӯҳистон буда, қаторкӯҳҳои Тиён-Шон, Ҳисор-Олой ва Помир 93 фоизи майдони кишварро ишғол менамоянд. Пиряхҳо тақрибан 6% масоҳати кишварро ишғол намуда, тақрибан 550 км³ захираҳои об мавҷуд аст. Бояд зикр намуд, ки дар кишвари мо муҳити зист, рушди устувор ва мушкилоти камбизоатӣ бо ҳам зич алоқаманданд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилии шӯрашавӣ ва ботлоқшавии заминҳо вучуд дорад. Зиёда аз 15 фоизи заминҳои обӣ шур буда, ҳар сол 2500 гектар аз муомилот мебарояд. Ҳоло дар мамлакат қариб 4000 манбаи ифлоскунанда ба қайд гирифта шудааст. Хусусан, партофтани обҳои коллекторӣ-дренажии ба қайд гирифтанишуда (тоза нашуда), ки боиси шуста

шудани қабати ҳосилхезии хок, пайдо шудани захбурҳо ва ботлоқшавии заминҳои кишоварзӣ мегардад, ташвишовар аст.

Мушкилоти воридот, истифода ва нигоҳдории пестисидҳо дар тамоми мамлакат масъалаи ҳалталаби актуалӣ менамояд. Дар мавзӯҳои аҳолинишини калон иншоотҳои тозакунанда ва ҳифзи муҳити зист иқтисодии пешбинишудаи худро пурра ба истифода дода, аксарияти онҳо ба азнавсозӣ ва таъмир ниёз доранд, ғайр аз ин, қисми асосии онҳо дар наздикии минтақаҳои ҳифзи об сохта шудааст.

Дар тамоми ҳудуди шаҳрҳои бузурги саноатӣ – Душанбе, Қўрғонтеппа, Хучанд, Исфара, Қўлоб, Конибодом, Ҳисор, Турсунзода миқдори зиёди партовҳои маишӣ ва саноатии дорои захролудшавии гуногун, аз ҷумла партовҳои радиоактивӣ ҳам шудаанд.

Идоракунии ва коркарди партовҳо ғайриқаноатбахш ба роҳ монда шудааст, ки ба он на танҳо партовҳои маъданҳои куҳӣ, балки дигар соҳаҳои саноат, инчунин партовҳои маишӣ ва тиббӣ низ дохил мешаванд.

Аксари партовҳо дар кишвар, ки бештари онҳо хатарнок ва радиоактивӣ мебошанд, дар саноати кўҳӣ тавлид мешаванд. Дар ҳоли ҳозир дар кишвар зиёда аз 126 созмони ғайриҳукумати экологӣ расман сабти ном шудаанд, вале таҳлилҳо нишон доданд, ки танҳо ҳудуди 30-тои онҳо фаъоланд. Ҷамъиятҳои мазкур, асосан ба таъмини ҳадафҳои худ – таъмини оби нӯшокӣ ва анҷом додани корҳои тозакунии санитарӣ ва кабудизоркунии ҳудудҳо машғуланд.

Захираҳои обӣ унсури муҳимтарини сармояи табиӣ мебошанд, ки миқдори зарурӣ ва ҳолати он воқеан ҳалли мушкилоти мубрами соҳаҳои экология, ғизо ва энергетикаро, ки дар назди инсоният қарор доранд, муайян мекунад.

Таҳлили ҳолат ва самаранокии истифодаи захираҳои обӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки дар шароити мавҷудияти боигарии захираҳои обии ҷумҳурӣ ва истифодаи интенсивии онҳо, беасос талафи зиёд шудани оби ширин, афзудани миқдори ифлосшавӣ мушоҳида мешавад, ки сарфи

назар аз тадбирҳои андешидашуда ва кам шудани сарфи об, мушкилоти истифодаи оқилонаи об сол то сол афзуда истодааст. Ҳар сол афзояндаи сарбории техногенӣ ба муҳити зист боиси таназзули экосистемаҳои обӣ мегардад, ки боиси бад шудани сифати оби тоза гардида, ба фаъолияти хоҷагӣ ва саломатии аҳолии таъсири манфӣ мерасонад⁸⁸.

Ифлосшавии антропогенӣ ҳавзаҳои асосии оби Тоҷикистон ва обҳои зеризаминӣ дар солҳои навадум асосан бо нишондиҳандаҳои зерин тавсиф карда мешуд.

Ба обҳои дарёҳои асосии водии Ҳисор пестидсидҳо, нитратҳо, хлоридҳо ва сулфатҳо ҳамроҳ гардида, ифлосшавӣ меафзояд.

Концентратсияи нитратҳо дар обҳои зеризаминӣ аз меъёри концентратсияи максималии иҷозатдодашуда (КМИ, ПДК) 2 маротиба аз он зиёд аст.

Дар Сирдарё концентратсияи ионҳои сулфат назар ба КМИ 5,5 баробар, барои магний аз ЧДХ 1,4 баробар, селитра — 1,8 баробар зиёд аст.

Бо моддаҳои захрнок бештар ифлосшавии ҳавзаҳои обҳои зеризаминӣ дар минтақаҳои истифодабарии объектҳои калони саноатӣ ба амал меояд.

Ҳамин тариқ, аз сарчашмаҳо бармеояд, ки дар натиҷаи фаъолияти саноатии комбинати электрохимиявии Ёвон концентратсияи ионҳои нитрат дар обҳои зеризаминӣ 5,5 баробар, намакҳои аммоний аз меъёри КМИ 60 баробар, намакҳои оҳан 180 маротиба, фтор 2 маротиба зиёд мешаванд⁸⁹.

Маълумоти тадқиқотӣ нишон медиҳад, ки дар дарёҳои Панҷ 4 фоиз, Вахш 8 фоиз, Кофарниҳон 58 фоиз, Сурхондарё 8 фоиз, Сирдарё 22 фоиз ва дар умум, ифлосшавии об 6,3 мг/м³ фоизро барои ҳар як шахс ташкил додааст.

⁸⁸ Одинаев Х.А. Совершенствование управления водными ресурсами в регионе: бассейновый подход [Текст] / Х.А. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. – Душанбе, 2015. – №3. – С.3-7.

⁸⁹ Хикматов С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. – Душанбе: ТГУК, 2001. – 114 с.

Системаҳои канализатсия шакли тозанашуда ва хатарнокро ба манбаъҳои наздики об равон мекунад, ки аз он аҳолии наздиктарин бевосита барои эҳтиёҷоти рӯзгор об мегиранд.

Муносибати бевичдонона ба манбаъҳои оби тоза ба авҷи бемориҳои сироятӣ барои аҳоли табдил ёфт, ки онҳо тавассути об ба осонӣ интиқол меёбанд. Тибқи маълумоти расмӣ, дар давоми солҳои баъди ҷангҳои шаҳрвандӣ дар маҷмӯъ дар кишвар шумораи гирифторон ба бемории домана 36,2 баробар афзуда буд.

Аз ҷумла, дар шаҳри Душанбе — 21,0 баробар, дар вилояти Хатлон — 32,5 баробар, дар НТМ (ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ) — 31,1 баробар, дар вилояти Суғд ва ВМКБ бошад 4,3 баробар афзуда буд.

Вараҷа барои аҳоли хатар дорад, ки гирифторшавӣ ба он низ афзуда, дар тамоми ҷумҳурӣ 85,9 маротиба афзуда буд: дар шаҳри Душанбе – 29,8 маротиба, дар вилояти Хатлон – 76,8 маротиба, дар ноҳияҳои тобеи марказ – 50,7 маротиба, дар вилояти Суғд ва ВМКБ бошад, 54 маротиба афзуда буд.

Мувофиқи маълумотҳои Хадамоти назорати санитарияю эпидемиологияи Тоҷикистон (СЭС) дар солҳои 1991-1995 шумораи фавтидагон аз бемориҳои шадиди руда (АКИ) дар як сол 2000-4000 нафар ва пандемияи домана дар солҳои 1996-1997 буд, қариб 30 ҳазор кас зарар дид. Бемории дигар бемориҳои хатарноки сироятӣ: паратиф, лептоспироз, гепатити А, дизентерияи бактериявӣ, ҷуноне ки маълумотҳо нишон медиҳанд, низ афзуда буд⁹⁰.

Илова ба бемориҳои сироятии номбаршуда, омӯзиши маълумот тамоюли афзоиши шумораи бемориҳои норасоии йодро муайян кард, ки бешубҳа аз сабаби кам будани миқдори табиӣ моддаҳои йоддор дар обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ҳок ва растаниҳо дар Тоҷикистон мебошад.

Мушкилоти таъмини аҳоли бо оби тоза, ҳатто бо дарназардошти сарвати бузурги захираҳои оби дохили Тоҷикистон, сол то сол бо

⁹⁰ Хикматов, С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. -Душанбе: ТГУК, 2001. -114 с.

ифлосшавӣ ва олудашавии ҳавзаҳои об, ки боиси нарасидани оби босифат мегардад, тезутунд ва нигаронкунанда мегардад, ки дар миқёси минтақавӣ ба оқибатҳои ногувор ва дарозмуддати вазнин оварда мерасонад⁹¹.

Таъсири сохторҳои соҳибкорӣ, ки дар соҳаи коркарди партовҳои корхонаҳои коркарди металл, ифлосшавӣ бо моддаҳои радиоактивӣ ва кимиёвӣ зарарнок (ТадАз, айни замон КВД ТАЛКО), инчунин партовҳои саҳти дорои моддаҳои радиоактивӣ ва кимиёвӣ фаъолият мекунанд, баррасӣ карда шуд.

Маҳсулоти ТадАз (айни замон КВД ТАЛКО) барои кишвари мо як самти стратегӣ ва яке аз манбаъҳои асосии дарёфти асбӯру мавод барои табодул ба сифати ивазнамоя (бартер) бо ғалла ва ғайра маҳсуб мешавад.

Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки дар айни замон, КВД ТАЛКО манбаи асосии олудашавии шаҳри Турсунзода ва ноҳияҳои наздики он маҳсуб ёфта, аз 30 то 70 фоизи ҳаҷми умумии партовҳои моддаҳои саҳт ва газ ба атмосфераи Тоҷикистонро ташкил медиҳад.

Ба чуз аз КВД ТАЛКО, инчунин партовҳои саноатӣ, ки манбаи радиоактивӣ ба шумор мераванд, аз корхонаҳои “Востокредмет” ва корхонаи нуриҳои азотии Вахш ба муҳити зист хатари бузургро эҷод мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки боз як мушкили дигар вучуд дорад – дар ҳудуди баъзе хоҷагиҳои деҳқонӣ ё минтақаҳои наздик миқдори хеле зиёди пеститсидҳои кӯҳна ва корношоям чамъ шудаанд, ки аксар вақт ғайриқонунӣ истифода мешаванд ва ё танҳо ин партовҳо ба партовгоҳи хоҷагӣ бурда мешаванд. Муайян гардид, ки зиёда аз 2400 тонна ин гуна доруҳои захрнок дар Вахшу Конибодом зери хок карда шудаанд.

Дар заминаи гуфтаҳои боло мо зарур мешуморем, ки стратегияи миллии соҳаи соҳибкории экологӣ таҳия карда шавад, зеро ҳар қадар шумораи чунин корхонаҳо ба корҳои ободонӣ ва фароғатӣ ҷалб карда шаванд, барои ҷомеа ва тамоми иқтисодиёт ҳамон қадар ғоиданоктар аст.

⁹¹ Хикматов, С.И. Экономико-экологические проблемы загрязнений окружающей среды [Текст] / С.И. Хикматов. -Душанбе: ТГУК, 2001. -114 с.

Рушди минбаъдаи иҷтимоию экологии Тоҷикистон бо вазъи экологии он алоқаманд аст, зеро экосистемаҳои кӯҳӣ ва манбаи захираҳои об, макони ташаккули шароити иқлими маҳаллӣ ба шумор меравад ва вайрон кардани мувозинати экологии экосистемаҳои кӯҳистон барои тамоми минтақа хавфи калон дорад.

Тавре ки дар Концепсияи ҳифзи муҳити зист пешниҳод шудааст, об барои Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо дар ҷумҳурӣ, балки дар заминаи минтақавӣ низ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар ҳудуди мамлакати мо соли ба ҳисоби миёна 80,0 миллиард метри мукааб об ҳосил мешавад. Ҳаҷми муайяншудаи об ба ҳавзаи баҳри Арал чорӣ шуда, дар маҷмӯъ 55,4 фоизи оби ҳавзаро ташкил медиҳад (Ҷадвали 13).

Аз сабаби риоя накардани тартиби обёрӣ ва дар наздикии соҳилҳои дарёҳо чой додани партовҳо захираҳои оби дарёҳои Сирдарё ва Зарафшон ифлос шуда, дар баъзе маҳалҳо ба камобӣ табдил меёбанд. Дар Помири шарқӣ бошад, таназзули чарогоҳҳо дар натиҷаи решакан кардани терискен барои сӯзишворӣ ба амал меояд.

Ҷадвали 3.13. – Захираҳои оби дарёҳои калонтарин, км³

Ҳавза ва дарёҳои абстраксияи об талафоти ҳаҷми истифодашуда	Ҳаҷми миёнаи бисёрсолаи рехтани солона	Аз он ҷумла, дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон	Ҷамъшавии об	Ҳаҷми оби истифодашуда	талафот
1. Панҷ	33,4	17,1	1,97	1,5	0,47
2. Вахш	20,2	18,3	4,6	3,5	1,10
3. Кофарниҳон	5,1	5,1	2,5	1,95	0,55
4. Қаратог	1,0	1,0	0,64	0,38	0,26
5. Зарафшон	5,3	5,1	0,43	0,4	0,03
6. Сирдарё	15,0	0,8	2,96	2,6	0,36
Ҷамагӣ:	80,0	47,4	13,10	10,33	2,77

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Ҳисоботҳои арзёбӣ оид ба масъалаҳои афзалиятноки экологии Осиёи Марказӣ. - Ашқобод, - 2016. – С. 46.

Вазъияти экологӣ дар ҳудуди иншоотҳои саноатӣ, махсусан дар саноати маъдан, пеш аз ҳама дар водии Зарафшон, Тақоб ва ҳавзаи дарёи Ёх-Су дар ҳолати номусоид қарор дорад.

Дар шароити Тоҷикистон, ки дар он миқдори зиёди боришот (то 2000 мм) дар як сол меафтад ва дар як мавсим бо назардошти хатари сейсмикӣ

минбаъд чамъ шудани ин партовҳо ҳам барои кишвари мо ва ҳам барои тамоми минтақа хеле хатарнок ба шумор меравад⁹².

Маълум аст, ки солҳои охир ҳаҷми истеҳсолот дар ҳолати рушд қарор дорад, вале масъалаи аз партовҳои истеҳсоли ва партовҳои саҳти маишӣ ифлос кардани табиат ва муҳити зист кам намешаванд ва ҳатто майли зиёд шуданро доранд.

Тибқи маълумоти оморӣ, дар ҷумҳурӣ 97 партовгоҳ мавҷуд аст, ки масоҳати он 1354,56 гектарро ташкил медиҳад. Аз ин шумора 63 партовгоҳи партовҳои саҳти маишӣ масоҳати 254,02 гектар, 22 партовгоҳ партовҳои саноатӣ бо масоҳати 848,07 гектар замин, 10 партовгоҳ партовҳои радиоактивӣ бо масоҳати 248,27 гектар замин мебошад ва 2-тои онҳо партовҳои захролуд буда, масоҳати 2,40 гектар заминро ташкил медиҳанд⁹³.

Ҳоло дар ҳудуди ҷумҳурӣ 63 партовгоҳи партовҳои саҳти маишӣ мавҷуд аст. Масоҳати партовгоҳҳо беш аз 254 гектарро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки танҳо дар давоми солҳои охир дар ҷумҳурӣ зиёда аз 50 партовгоҳҳои худсарона ба вуҷуд омадаанд ва танҳо дар шаҳри Душанбе зиёда аз 10 адад партовгоҳҳои беичозатро ташкил медиҳанд.

Бо дарназардошти мушкилоти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва миқдори зиёди партовҳои саҳти маишӣ, ки дар солҳои қаблӣ чамъ шудаанд, яке аз параметрҳои асосии ифлосшавии муҳити зист партовҳои саҳти маишӣ мебошад, зеро онҳо ба манбаъҳои кушоди обтаъминкунӣ дохил шуда, ба миқдори зиёди партовҳои саҳти маишӣ ҳамроҳ шуда, ба нишондиҳандаҳои бактериологии ҳолати оби нӯшокӣ таъсири калон мерасонад⁹⁴.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари кӯҳистонист, ки ҳудуди он ба кишварҳои камзамини ҷаҳон тааллуқ дорад. Дар ибтидои соли 2016 фонди замини ҷумҳурӣ тибқи маълумот 14137,7 ҳазор гектарро ташкил дода, аз он

⁹² Сафаров, Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. – Душанбе, 1998. -55 с.

⁹³ Маҷмӯаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. –Душанбе, 2015. – С .

14

⁹⁴ Интегрированная оценка состояния окружающей среды [Текст]. - Душанбе, 2006. -С.40-42. -103 с.

худуди 3611,9 ҳазор гектараш дар муомилоти иқтисодӣ қарор дошта, худуди 593,9 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ мавриди обёрӣ қарор доштанд⁹⁵.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сарватҳои гуногуни маъданӣ бой буда, зиёда аз сад манбаи обҳои шифобахш ва маъданиҳои дорои таркибҳои физикӣ ва химиявӣ гуногун омӯхта шудаанд.

Вобаста ба таркиб, ҳосият ва таъсири табобатӣ обҳо ба ҳафт гурӯҳи асосии балнеологӣ ҷудо карда мешаванд: обҳои бе ҷузъ ва ҳосиятҳои ҳос, обҳои карбондор, обҳои сулфиди гидроген, обҳои феррогин, обҳои йод ва бром, радон, обҳои термалии кремнийдор.

Дар худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 35 кон ва зухуроти обҳои термалӣ муайян карда шудаанд. Дар заминаи чашмаҳои минералӣ ва термалии Тоҷикистон як қатор муассисаҳои санаторию курортӣ «Хоча Оби Гарм», «Оби-Гарм», «Хаватог», «Шоҳамбарӣ», «Гармчашма», «Калтуч» ва ғайра амал мекунанд.

Дар Тоҷикистон нӯҳ обанбор амал мекунад, ки ҳаҷми умумии ғоиданокиашон 15344 км³ мебошад, ки ин қариб 13% -и ҳаҷми миёнаи солони ҳавзаи баҳри Аралро ташкил медиҳад. Дар худуди Тоҷикистон имкони ташаккули обанборҳои нав бо ҳаҷми тақрибан 70 км³ вучуд дорад, ки метавонад 56,6%-и ҳаҷми миёнаи солони дарёҳои ҳавзаи Аралро ташкил диҳад. Обанборҳо бо мақсадҳои энергетикӣ, обёрӣ, обтаъминкунӣ, моҳипарварӣ ва ҳифзи сел истифода мешаванд⁹⁶.

Худуди Тоҷикистон бо гуногунии ландшафтҳои амудии табиӣ набототӣ низ бо набототи бой ва асил муаррифӣ мешавад, тибқи маълумоти сарчашмаҳо – 9771 намуди наботот ва 20 намуди растанӣ мавҷуд аст. Танҳо дар худуди Тоҷикистон қариб 850 намуди растаниҳои гулдор ва шифобахш мерӯяд, ки онҳо бешубҳа фонди бебаҳои табиати кишвари мо мебошанд.

⁹⁵ Сафаров, Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. – Душанбе, 1998. -55 с.

⁹⁶ Маҷмуаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. –Душанбе, 2023. – С .

Аз сабаби бо маводи сӯзишворӣ таъмин набудани аҳоли дар солҳои охир ғайриқонунӣ ва худсарона буридани ҷангалҳо хеле зиёд шудааст, ки дар натиҷа захираи ҷӯб дар дарахтзорҳои ҷангал кам мешавад (ҷадвали 3.14).

Ҷадвали 3.14. – Тақсими майдони ҷангал ва захираи ҷӯбу тахта ба ҳолати 01.01.2018 ва 01.01.2023

Намуд	Ҳамагӣ				Аз он ҷумла фонди давлатии ҷангал, ки барои истифодаи дарозмуҳлат пешбинӣ гардидаанд			
	Майдон, ҳаз. га		Захира, млн, куб. м.		Майдон, ҳаз. га		Захира, млн, куб. м.	
	2018	2023	2018	2023	2018	2023	2018	2023
Солҳо								
Ҳамагӣ	421,8	423,0	5,11	5,12	421,8	423,0	5,11	5,12
Аз он ҷумла:								
Дарахти сӯзанбарг	150,0	150,0	3,46	3,46	150,0	150,0	3,46	3,46
Писта	78,0	81,5	0,3	0,3	78,0	81,5	0,3	0,3
Чормағзи юнонӣ	8,0	9,5	0,06	0,06	8,0	9,5	0,06	0,06
Тӯс	2,3	2,3	0,03	0,03	2,3	2,3	0,03	0,03
Сафедор	7,0	7,0	0,05	0,05	7,0	7,0	0,05	0,05
Маҷнунбед	11,0	11,0	0,08	0,08	11,0	11,0	0,08	0,08
Заранг	44,0	40,0	0,68	0,68	44,0	40,0	0,68	0,68
Бодом	12,0	18,2	0,1	0,1	12,0	18,2	0,1	0,1
Саксавул	8,0	8,9	0,04	0,04	8,0	8,9	0,04	0,04
Олуча	2,6	3,7	0,02	0,02	2,6	3,7	0,02	0,02
Бутгазор	58,4	58,4	0,23	0,23	58,4	58,4	0,23	0,23
Фарқияти соли 2023 назар ба соли 2018	-	+1,2	-	+0,01	-	+1,2	-	+0,01

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – С. 30.

Барои ташкили шуғли аҳолии маҳаллӣ ва таъсиси корхонаҳои хурд дар маҳалҳо нақшаи дарозмуҳлати истеҳсоли маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2026 тасдиқ карда шуд (ниг. ҷадвали 3.15).

Ҷадвали 3.15. - Дурномаи истеҳсоли маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал барои солҳои 2022-2026

Номгӯи маҳсулоти асосии хоҷагии ҷангал	Воҳиди ченак	Солҳо							
		2018	2019	2020	2022	2023	2024	2025	2026
Писта	тонна	280,0	320,0	360,0	440,0	480,0	520,0	560,0	600,0
Чормағз	тонна	120,0	180,0	240,0	300,0	355,0	410,0	470,0	540,0
Чормағзи бодом	тонна	12,0	16,0	17,0	21,0	23,0	26,0	29,0	32,0
Хуч	тонна	60,0	100,0	130,0	160,0	170,0	185,0	215,0	240,0
облепиха	тонна	90,0	120,0	150,0	170,0	195,2	210,0	230,5	240,0
Анзур	тонна	60,0	80,0	100,0	125,0	140,0	155,0	170,0	190,0
Асал	тонна	50,0	120,0	145,0	165,0	190,0	210,0	230,0	250,0
Растаниҳои шифобахш	тонна	80,0	120,0	140,0	170,0	190,0	210,0	230,0	250,0
Коркард ва истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии ҷангал	ҳаз. қуттии шартӣ	700,0	1000,0	1250,0	1450,0	1510,0	1620,0	1730,0	1840,0

Сарчашма: Барномаи давлатии рушди соҳаи ҷангал барои солҳои 2022-2026

Ҳамаи ҷангалҳо моликияти давлат мебошанд. Низоми хочагии ҷангал 36 хочагии ҷангал, 4 беша, 13 мамнуъгоҳ, 1 боғи миллӣ, 2 боғи табиӣ, инчунин корхонаҳои коркарди маҳсулоти хӯрокаи ҷангалро дар бар мегирад (ҷадвали 3.16).

Ҷадвали 3.16. – Бешаҳо, мамнуъгоҳҳо, боғи миллӣ ва боғи табиӣ то соли 2022

	1991	2007	2011	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Шумораи бешаҳо, адад	3	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Майдони онҳо, ҳаз. га	86	173	173	173	183	183	183	183	183	183
Шумораи мамнуъгоҳҳо, адад.	14	13	13	13	13	13	13	13	13	13
Майдони онҳо, ҳаз. га	300	183	183	183	313	313	313	313	313	313
Боғи миллӣ, адад	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Майдони онҳо, ҳаз. га	-	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6	2,6
Боғи табиӣ	-	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Майдон	-	6,8	6,8	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9	6,9

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2023. – С . 34.

Бо назардошти бархӯрди ҳамаҷониба ба масъалаи таъмини суботи иқтимоию иқтисодии кишвар, бояд қайд кард, ки яке аз муҳимтарин ҷузъҳои он иқтидори сармоягузорӣ мебошад⁹⁷.

⁹⁷ Тошматов М.Н., Дададжанова Н.М. Инвестиционный потенциал республики Таджикистан: Особенности формирования и проблемы эффективного использования [Текст] / М.Н. Тошматов, Н.М. Дададжанова.–Душанбе: Ирфон, 2012. -С.23.

Тибқи таҳқиқоти мо, сармоягузори дар соҳаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ аз вазифаҳои асосии рушди устувори экологӣ ва иқтисодӣ мебошад (ҷадвали 3.17).

**Ҷадвали 3.17. - Сармоягузориҳо ба ҳифзи муҳити зист ва оқилона истифодаи захираҳои табиӣ дар соли 2023
(бо нархҳои ҷорӣ, ҳазор сомонӣ)**

	Фондҳои асосии дар фаъолият қарордошта					Иҷро карда шуд маблағгузориҳои асосӣ					Корҳои сохтмонӣ монтаж анҷом дода шуданд				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	35800,2	12513,7	8513,7	6513,7	3885,7	35867,5	11675,4	12911,1	112321,5	152498,2	30494,4	11494,8	52364,3	96145,5	148477,2
Ҳифзи ҳавои атмосфера	340,0	3346,9	2945,1	1297,9	0	340,0	2508,6	1235,7	0	0	306,3	2431,6	1543,4	0	-
Корҳои соҳилмуштақамкунӣ	25460,2	9166,8	5568,6	5215,8	3885,7	35527,5	9166,8	10661,9	97108,1	133321,2	30188,1	9636	42256,1	86491,2	131415,0
Тозакунӣ обҳои ифлос	0	0	0	0	0	0	0	1013,5	15213,4	19177,0	0	0	8564,8	9654,3	17062,9

Сарчашма: Маҷмуаи омории Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019.–С. 28, 2020. С.-27, 2021.–С. 28, 2022.–С. 26, 2023.–С. 28.

Таҳлили омӯзиши вазъи коркарди партовҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати таҷдиди назарро дар тамоми самтҳои идоракунии партовҳо нишон дод. Бояд гуфт, ки мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии маҳаллӣ тарифҳои хеле пасти ҷамъовари партовҳо аз аҳоли ва корхонаҳоро муайян ва тасдиқ намудаанд, ки ин боиси хеле кам шудани шумораи соҳибкорони потенциали соҳаи соҳибкории экологӣ мегардад. Заминаи мавҷудаи меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон номукамал буда, дар айни замон истифодаи ҳамаҷонибаи тамоми механизмҳо дар соҳаи идоракунии ҳама намуди партовҳо ва сарфаи захираҳо вучуд надорад.

чиҳати экологӣ тоза, захираҳои меҳнатӣ) шароити хуб ва ояндадор мавҷуд аст. , талаби аҳоли, инчунин шароити нақлиёт ва ғайра).

Танҳо хоҳиши соҳибкорони ватании мо барои аз нав ташкил кардан ба соҳибкории экологии саноатӣ боқӣ мемонад. То имрӯз вазъи соҳибкории экологӣ, миқёс ва суръати густариш ва рушди он барои қонеъ гардонидани талаботи ҷомеа ва иқтисодиёти кишвар нокифоя аст.

Вазъи соҳибкории экологиро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар мамлақати мо барои ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон айни замон рушди густурдаи соҳибкории экологӣ мушоҳида намешавад.

Зоҳиран, ин мушкилоте будааст, ки ҳар севамин корхонаи хурди сабаиномшуда дар Тоҷикистон фаъолиятро мутаваққиф ва ё барҳам додааст. Дар шароити муайяни иҷтимоию иқтисодии давлати мо иқтисодии микродорӣ рушди соҳибкории экологӣ хеле маҳдуд аст, вале дар доираи имкониятҳои мавҷуда ташкил намудани ин намуди соҳибкорӣ аз манфиат ҳолӣ нест.

Тамоюлҳои номусоиде, ки дар вусъат ва рушди соҳибкории экологӣ зуҳур мекунанд, на танҳо бо мушкилоти иҷтимоию иқтисодии миллӣ, балки бо хусусиятҳои муайяни фаъолияти корхонаҳои хурд, ки субъектҳои хоҷагидорӣ системаи хоҷагии халқ мебошанд, низ алоқаманданд.

3.3. Рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисоди кишвар

Пеш аз баррасии мафҳум ва моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд мебошанд, ба мафҳуми умумии фаъолияти соҳибкорӣ таваччуҳ зоҳир кардан зарур аст.

Соҳибкорӣ фаъолияти мустақил буда, бо мақсади гирифтани мунтазами фоида аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷроиши кор ё хизматрасонӣ нигаронида шудааст.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ин коркарду истихроҷи захираҳои табиӣ ва истифодаи самараноки онҳоро ба гардиши иқтисодӣ ҳамчун субъекти фоида дар назар дорад.

Инчунин, ба фаъолияти машғуланд, ки асосан бо табиат ва захираҳои маҳдуди он алоқамандии зич дорад: ба монанди истихроҷи маъданҳо ва дигар канданиҳои фойданок, истифодаи захираҳои об, аз ҷумла, обҳои зеризаминӣ, ҷамъовариҳои ҳезум ва захираҳои ҷангал, ҷамъовариҳои растаниҳои доруворӣ, моҳидорӣ ва ғайра, ки бо мақсади ба даст овардани фоида аз фурӯш ва коркарди ин сарватҳои табиӣ машғуланд.

Мавриди зикр аст, ки соҳибкорӣ дар соҳаи муҳити зист ва экология метавонад истифодаи ғайримустақими иншооти табииро низ амалӣ намояд. Масалан, истифодаи иншоотҳои обӣ барои истеҳсоли қувваи барқ, таҳқиқоти муҳандисӣ ва геологӣ, сохтмон ва истифодаи иншооти зеризаминӣ ва ғайраҳо. Аммо қайд намудан зарур аст, ки дар баробари ба даст овардани фоида инчунин, ба вайронкунии воқеии қабати замин, хок, сарватҳои табиӣ ва вайрон кардани низоми табиӣ хокҳои бебаҳо оварда мерасонад. Аз ин лиҳоз, ба фаъолияти соҳибкорӣ, ки дар соҳаи муҳити зист ба роҳ монда мешавад, зарур аст, ки техника ва технологияи муосирро самаранок истифода бурда, таъсири манфии зарароварро ба объектҳои табиӣ кам намояд.

Дар доираи фаъолияти иқтисодӣ аз истихроҷ, коркард ва фурӯши захираҳои табиӣ даромад ба даст меоранд, аммо бевосита ба ҳолати як объекти табиӣ ва дар маҷмӯъ ба муҳити зист таъсир мерасонанд. Яъне, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ аз як тараф ба рушди босуботи иқтисодӣ мусоидат намуда, вале аз ҷониби дигар ба муҳити зист таъсири манфӣ мерасонад. Масалан, соҳаи саноати ангишт ва нафту газ яке аз соҳаҳои афзалиятноки мамлакат ба шумор рафта, маҷмӯи маъданҳои

фоиданок, тиҷорати даромаднок ва инчунин, манбаи муҳими даромади буҷети давлатӣ мебошанд.

Ҳамзамон, таъсири соҳаҳои мазкур ба вазъи экологии муҳити зист ба тариқи зайл ифода карда мешавад:

- ифлосшавии кимиёвии хок, обанборҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, сарватҳои зеризаминӣ, ҳавои атмосфера бо ашёи истихроҷшуда, моддаҳо ва реактивҳои кимиёвӣ, ки дар чоҳҳои пармакунӣ ва коркард истифода мешаванд;
- кам шудани ҳаҷм ва сифати канданиҳои фоиданок бинобар сабаби вайрон кардани технологияи истехсолот, об, сӯхтор ва дигар омилҳо;
- гирифтани захираҳои об;
- вайрон кардани низомҳои ҳароратии равандҳои геологӣ, рушди равандҳои геологии экзогенӣ, эрозия, ботлоқшавӣ, пастшавӣ, ярч, пайдоиши сейсмикӣ;
- тағйирёбии муҳити зисти объектҳои олами ҳайвонот ва бадтар шудани шароити зиедкунии онҳо, хӯронидан, истироҳат ва масири муҳоҷират ва ғ.

Ба ҳама намудҳои ҷузъҳои табиӣ зарар расонида мешавад. Вобаста ба ин, дар соҳа зарур аст, ки маҷмӯи чорабиниҳо оид ба ҳифз ва барқароркунии муҳити зист, истифодаи оқилонаи захираҳои минералӣ ва дигар захираҳои табиӣ, пешгирии ва рафъи оқибатҳои таъсири манфии муҳити зист ба роҳ монда шавад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз роҳҳои беҳтарини ҳифзи табиат ин оқилона ва сарфакорона истифода бурдани он мебошад. Илова бар ин, бояд зикр намуд, ки принципи идоракунии оқилонаи табиат на танҳо заминаи танзими ҳифзи муҳити зист, балки яке аз принципҳои асосии танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии табиат мебошад.

Бо вучуди ин, Қонун дар бораи ҳифзи муҳити зист истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, иштироки онҳо ба гардиши иқтисодӣ, аз ҷумла

ҳама намуди таъсир ба онҳо дар чараёни фаъолияти иқтисодӣ ва дигар фаъолиятҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тавр, мо метавонем чунин хулоса барорем, ки ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба истифодаи захираҳои табиӣ ва ё таъсири муҳити зист бо равиши низоми экологӣ маҳдуд аст, яъне амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ бо дарназардошти танзими талаботи меъёрҳои экологӣ имконпазир аст.

Умуман, фаъолиятҳои соҳибкорӣ ё дигар фаъолият бояд дар асоси таъсири ҳадди ақали имконпазир ба муҳити зист ба роҳ монда шаванд.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист, пеш аз ҳама, ба принсипи истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ҳангоми анҷом додани фаъолияти хоҷагидорӣ (соҳибкорӣ) асос ёфтааст. Ин намуди фаъолият аз ҷиҳати илмӣ асоснок буда, бояд истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои табиӣ, ҷалби онҳо ба муомилоти иқтисодӣ бидуни зарар ба муҳити зист, пардохти ҳама намуди таъсири манфӣ ба объектҳои табиӣ, инчунин риояи талаботи меъёрҳои экологӣ дар чараёни иҷрои фаъолияти иқтисодиро таъмин намояд.

Маврид ба ёдоварист, ки тайи солҳои истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ сохта ба истифода дода шуданд, аз ҷумла ҚДММ «Хуаксин Ғаюр семент», «Хуаксин Ғаюр Суғд семент» дар ноҳияи Бобоҷон Ғафуров, «Чунгтсай Моҳир семент» дар ноҳияи Ёвон, корхона оиди истеҳсоли гачкартон ҚСК «Ху Чан индустриал –и ноҳияи Ёвон, “Ҳишти сабук” дар ноҳияи Рудакӣ ва ғ. мебошанд. Шумораи умумии нишондиҳандаҳои соҳаи саноат дар ҷадвали 3.19 оварда шудааст.

Чадвали 19. - Тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии соҳаи саноат дар солҳои 2016 -2022

Нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии саноат	Солҳо							Соли 2022 нисбати соли 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Шумораи корхонаҳо, адад	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2802	121,3
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с. 2020), млн. сомонӣ	19650	23835	26362	29841	32467	39221	43025	2,2 мар.
Шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	106,7
аз ҷумла, коргарон	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	108,0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф да асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 267. Омери солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 249.

Вобаста ба маълумотҳои таҳлилгардидаи нишондиҳандаҳои оморӣ чадвали 3.19 чунин натиҷагари кардан мумкин аст, ки шумораи корхонаҳои соҳаи саноат дар соли 2022-м 2802 адаро ташкил намудааст, ки нисбати соли 2016-м 21,3 банди фоизӣ ё 492 адад зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 –м 43025 млн. сомониро ташкил додааст, ки нисбати соли 2016 –м 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 86,3 ҳазор нафар, аз он ҷумла коргарон 71,2 ҳазор нафар мебошад, ки нисбати соли 2016 –м 6,7 ва 8,0 банди фоизи афзоиш ёфтаанд. Ин тамоюли тағйирёбӣ дар соҳаи саноат аз он шаҳодат медиҳад, ки бо дастгирии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба даст оварда шудааст, зеро барои рушту ташаккули ин соҳаи ҳаётан муҳим ва таъмини бозори дохилии мамлакат ба маҳсулотҳои истеҳсоли ватанӣ тамоми тадбирҳову имтиёзҳои заруриро пешниҳод намудааст.

Тибқи маълумотҳои омӯи мушоҳида карда мешавад, ки шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аз рӯи намудҳои фаъолият сол то сол рӯ ба афзоиш дорад, ки мо онро дар ҷадвали 3.20 пешниҳод намудем.

Ҷадвали 3.20. – Афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкории саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат, адад

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022 нисбат ба 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Саноат, ҳамагӣ аз он ҷумла:	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	137,2
1. Саноати истихроҷи маъдан, аз он ҷумла:	232	229	249	250	264	291	303	130,6
- истихроҷи маводҳои энергетикӣ	31	29	30	26	24	29	27	87,1
- истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	201	200	219	224	240	262	276	137,3
2. Саноати коркард аз ҷумла:	1772	1732	1806	1746	1846	1927	2318	130,8
- истеҳсоли маҳсулоти хурукворӣ	507	478	468	462	501	515	634	125,0
- истеҳсоли насочӣ ва дузандагӣ	352	361	390	368	397	414	451	128,1
- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	15	18	20	18	20	20	24	160,0
- коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	28	30	33	17	18	19	21	75,0
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти табуи нашр	152	145	150	142	143	144	152	100,0
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	22	22	24	23	24	26	24	109,1
- истеҳсоли кимиёвӣ	44	41	47	58	62	66	88	2,0 мар.
- истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	57	63	69	77	82	93	157	2,8 мар.
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ	348	331	362	354	365	388	476	136,8
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилзӣ	134	128	124	112	115	116	131	97,8
- мошинсозӣ	53	57	58	32	36	38	42	79,2
- ҳаргуна соҳаҳои саноат	60	59	61	83	83	88	118	196,7
3. Истеҳсоли тақсими нуруи барқ, газ ва об	39	38	106	168	173	179	181	4,6 мар.

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи омӯи, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 251.

Таҳлили нишондиҳандаҳои омӯрии ҷадвали 20 шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳаи саноат ба як чанд гурӯҳ ҷудо мешавад, агар дар соли 2022 шумораи умумии корхонаҳо дар ин соҳа 2802 ададро ташкил дода бошад, пас ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз ин нишондиҳанда 303 адад ба саноати истихроҷи маъдан рост меояд, ки нисбати соли 2016-м 30,6 фоиз зиёд

мебошад, саноати коркард дар соли 2022-м 2318 ададро ташкил медиҳад, нисбати соли 2016-м 30,8 банди фоизи афзоиш ёфтааст. Вобаста ба маълумоти чадвал маълум аст, ки дар таркиби саноати коркард, ҳиссаи зиёд дар саноати маҳсулоти хӯрокворӣ – 634 адад ё 25,0 банди фоиз, истеҳсоли насочӣ ва дузандагӣ 451 адад ё 28,1 фоиз, истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол 24 адад ё 60,0 фоиз, истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъбу нашр 152 адад ё 100,0 фоиз, истеҳсоли маҳсулоти нафт 24 адад ё 9,1 фоиз, истеҳсоли кимиёвӣ 88 адад ё 2 маротиба, истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ 157 адад ё 2,8 маротиба, истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилитии маъданӣ 476 адад ё 36,8 фоиз ва ҳаргуна соҳаҳои саноат 118 адад ё 98,7 фоиз нисбати соли 2015 афзоиш ёфтааст. Аммо, мутасифона саноати коркарди чӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз чӯб 21 адад ё 25 фоиз, истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилитӣ 131 адад ё 2,2 фоиз ва мошинсозӣ 42 адад ё 20,8 банди фоизи нисбат ба соли 2015 коҳиш ёфтааст. Яке аз қисматҳои асосии соҳаи саноат ин истеҳсолу тақсими неруи барқ, газ ва об мебошад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022-м 181 ададро ташкил додааст, ки нисбати соли 2015 ба андозаи 4,6 маротиба рушд намудааст. Дар идомаи таҳлил оид ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нуқтаи назар пешниҳод менамоем, ки нишондиҳандаҳои он дар чадвали 3.21 оварда шудааст.

Чадвали 3.21. - Тамоюли тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат, бо нархҳои солҳои дахлдор – млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							2022 нисбат ба 2016, маротиба
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Саноат, ҳамагӣ аз он ҷумла:	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025	2,9 мар.
1. Саноати истихроҷи маъдан, аз он ҷумла:	3004	4524	4686	4853	4309	8409	8906	2,9 мар.
- истихроҷи маводҳои энергетикӣ	222	298	331	377	429	485	582	2,6 мар.
- истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	2782	4226	4355	4476	3880	7924	8324	3,0 мар.
2. Саноати коркард аз ҷумла:	9368	11776	13520	15952	19054	22313	26497	2,8 мар.
- истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ	3690	4304	4900	5399	7089	7608	10383	2,8 мар.
- истеҳсоли насочӣ ва дузандагӣ	1520	2354	2479	2636	2870	4096	4720	3,1 мар.

- истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	49	57	63	71	91	120	137	2,8 мар.
- коркарди чӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз чӯб	103	119	138	148	142	125	147	1,4 мар.
- истеҳсоли селулозаю қоғаз, ғаёлияти таъбу нашр	115	142	241	260	182	210	272	2,4 мар.
- истеҳсоли маҳсулоти нафт	62	79	105	127	87	123	77	1,2 мар.
- истеҳсоли кимиёвӣ	95	107	147	154	182	268	439	4,6 мар.
- истеҳсоли маснуоти резинӣ ва пластмассӣ	85	157	200	265	291	390	524	6,2 мар.
- истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизии маъданӣ	1655	2091	2298	2593	2713	2856	2924	1,8 мар.
- истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёрифилизии	1850	2187	2708	3874	4978	5967	6093	3,3 мар.
- мошинсозӣ	114	142	203	308	291	392	588	5,2 мар.
- ҳаргуна соҳаҳои саноат	30	37	38	117	138	158	193	6,4 мар.
3. Истеҳсоли тақсими нури барқ, газ ва об	2718	3729	5688	6808	7527	8107	7622	2,8 мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиклолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 252.

Аз маълумотҳои қадвал чунин мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҳама намудҳои ғаёлияти иқтисодӣ 43025 млн. сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбати соли 2016 ба андозаи 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар умум тамоми нишондиҳандаҳои соҳаи саноат, аз ҷумла саноати коркард 26497 млн. сомонӣ ва саноати истихроҷи маъдан 8906 млн. сомонӣ зиёд шудааст ва мутаносибан нисбати соли 2016 ба андозаи 2,8, 2,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи саноат дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳеле бо суръати баланд бо дастгирии бевоситаи Ҳукумати мамалакат рӯ ба афзоиш овардааст. Мо бовари дорем, ки дар оянда соҳаи саноат яке аз соҳаҳои мешавад, ки таъмини бозори истеъмолии миллиро пурра ба молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ таъмин менамояд ва би ин васила сатҳи некуаҳволии аҳолиро таъмин менамояд. Яке аз нишондиҳандаҳои баҳодихии ҳолат ва рушди соҳаи саноат ин муайян намудани тамоюли тағйирёбии

индексҳои ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ мебошад, ки дар диаграммаи 4 пешкаш гардидааст.

Диаграммаи 3.4. Тамоюли тағйирёбии индексҳои ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмӯаи оморӣ, Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 - С. 234. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. С. 249.

Тибқи маълумотҳои диаграммаи 3.4 мушоҳида мегардад, ки индекси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 109,7 фоизро дар соли 2022 ташкил намудааст, ки 1,6 фоиз нисбати соли 2015 кам мебошад. Агар ба индекси саноати истихроҷ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 20,6 фоиз коҳиш ёфтааст ва саноати коркард бошад ба андозаи 3,4 фоиз афзоиш ёфтааст. Ҳама ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки соҳибқориҳои экологӣ дар ташаккул ва рушди саноатикунони босуръати иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст, зеро ки шумораи корхонаҳои саноати сол то сол рӯ ба афзоиш доранд. Вобаста ба ин истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар ҷадвали 3.22 оварда шудааст.

Чадвали 3.22. - Тағйирёбии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан дар солҳои 2015-2022

	Солҳо								с. 2022 / с. 2015, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ангишт, ҳаз. т.	1041,9	1361,4	1759,7	1907,0	2027,8	2029,1	2088,7	2393,6	2,2 мар.
Нафт (ҳамроҳии конденсати газ), ҳаз. т.	24,6	25,0	23,4	23,6	23,3	24,5	24,6	24,9	101,2
Газ, млн. м ³	4,1	3,2	1,5	0,9	0,7	0,7	0,8	0,8	19,5
Маводи сохтмони ғайримаданӣ, ҳаз. м ³	1167,4	1276,0	1105,2	1339,0	1541,1	1537,6	1459,7	1689,8	144,7
Истихроҷи намак, ҳаз. тонна	35,7	35,5	41,4	39,0	35,5	37,0	26,9	31,1	87,1

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 262.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали 3.22 чунин мушоҳида карда мешавад, ки истеҳсоли ангишт аз 1041,9 ҳазор тонна соли 2015 ба 2393,6 ҳазор тонна дар соли 2022 баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 –м 2,2 маротиба зиёд мебошад. Дар соли 2022 ҳаҷми истеҳсоли нафт (ҳамроҳии конденсати газ), 24,9 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, ки назар ба соли 2015-ум 1,2 фоиз (24,6 ҳазор тонна) афзоиш ёфтааст. Маводи сохтмони ғайримаданӣ дар соли 2022 ба 1689,8 ҳазор м³ баробар шудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 1167,4 ҳазор м³ баробар шудааст, ки нисбат ба соли 2015 –ум 44,7 фоиз зиёд мебошад. Тибқи маълумотҳои оморӣ муайян карда мешавад, ки сол то сол ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд шуда истодааст, ки барои ин рушди ҳамаҷонибаи соҳибкорӣ экологӣ зарур ва муҳим мебошад.

Дар ҷадвали 3.23 тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ дар корхонаҳои саноатӣ пешкаш карда шудааст.

Чадвали 3.23. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ дар корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои солҳои 2015-2022

	Солҳо								Фарқият, +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Бензин, тонна	411,8	697,0	733,1	932,7	465,8	258,3	420,2	510,3	+98,5
Сӯзишвории дизелӣ, тонна	2467	4620	9752	17119	12492	5912	7666	4003	+1536
Мазут, тонна	4637	7026	9219	25866	14747	7548	10326	5110	+473
Битум, тонна	2138	2725	3059	2511	2680	2698	3089	3161	+1023
Асфалт, тонна	141041	142976	69235	135356	103437	106371	150746	174881	+33840

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 263.

Аз маълумотҳои чадвал мушоҳида мешавад, ки истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ дар корхонаҳои саноатӣ рӯ ба афзоиш дорад, агар ба нишондиҳандаи соли 2022 –м назар афканем мушоҳида мешавад, ки бензин 510,3 тонна назар ба соли 2015-м 95,5 тонна (411,8 тонна), сӯзишвории дизелӣ 4003 тонна нисбат ба соли 2015-м 1536 тонна (2467 тонна), мазут назар ба соли 2015-м 473 тонна, битум 1023 тонна ва асфалт 33840 тонна нисбат ба соли 2015 зиёд шудааст.

Корхонаҳои истеҳсолии саноат бо истифода аз ашёи хоми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ фаъолият карда, иншоотҳои сохтмониро бо масолеҳи сохтмонӣ таъмин менамоянд. Дар соли 2022 ба маблағи 1,5 миллиард сомонӣ масолеҳ истеҳсол шудааст, ки нисбат ба соли 2021 -м 214,5 миллион сомонӣ зиёд мебошад. Ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар соли 2021-м 12,4 ва дар соли 2022 бошад, 10,8 %-ро ташкил дод. Истеҳсоли семент ба 4,3 миллион тонна (чадвали 25 ва диаграммаи 5), хишт 182,3 млн. дона хишти шартӣ, газоблок 18,2 ҳазор метри мукааб, масолеҳи ғайримаъданӣ 850,0 ҳазор метри мукааб, гачқартон 751,0 ҳазор дона ва шифер 2,3 млн. тахтаи шартӣ баробар шудааст.

Аз нишондиҳандаҳои диаграммаҳои 3.4 ва 3.5 бармеояд, ки ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти сохтмонӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2016 тамоюли мусбӣ дошта, сол аз сол зиёд гардидааст.

Ҷадвали 3.24. – Ҳаҷми умумии истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ дар солҳои 2015-2022, млн. сомонӣ бо нархҳои муқоисавӣ

	Солҳо								Фарқият +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ, млн. сомонӣ	1201	1655	2091	2298	2593	3543	4256	5163	+ 3962

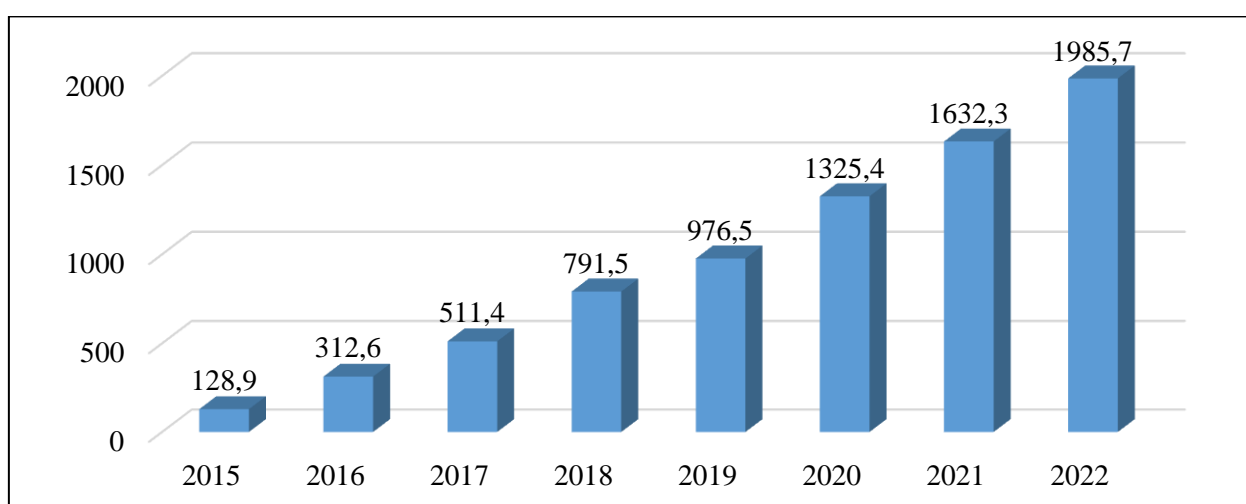
Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 325.

Чӣ тавре ки аз рақамҳои ҷадвали 3.24 дида мешавад, дар соли 2015 дар Тоҷикистон 1201 млн. сомонӣ масолеҳи сохтмонӣ истеҳсол карда шудааст. Дар соли 2022 бошад ин нишондиҳанда ба 5163 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 3962 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Дар зиёд шудани истеҳсоли семент саҳми ҶДММ “Чунгтсай Моҳир семент”-и ноҳияи Ёвон 30,1 %, “Хуаксин Ғаюр семент”-и ноҳияи Ёвон 27,0 %, “Хуаксин Ғаюр Суғд семент”-и ноҳияи Бобоҷон Ғафуров 27,5 %, “Сементи Тоҷик” 4,8 % назаррас мебошад.

Дар диаграммаи 4 маблағи даромад аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ оварда шудааст.

Диаграмма 4. - Ҳаҷми даромад аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ дар соли 2015-2022, млн. сомонӣ

Сарчашма: дар асоси маълумоти фондӣ тартиб дода шудааст

Аз таҳлили маълумотҳои диаграммаи 3.4 дида мешавад, ки дар соли 2022 –м 1985,7 млн сомони аз истеҳсоли маҳсулоти сохтмонӣ даромад ба даст оварда шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 15,4 маротиба зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯзҳо вобаста ба дастгириҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз саноати коркард шаҳодат медиҳад.

Дар ҷадвали 3.25 истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ оварда шудааст, аз маълумотҳои оморӣ маълум мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли ин намуди маҳсулотҳои саноатӣ низ сол то сол рӯ ба афзоиш доранд.

Ҷадвали 3.25. - Тамоюли тағйирёбии истеҳсоли ҳаргуна маҳсулоти ғайрифилизи маъданӣ, солҳои 2015-2022

	Солҳо								Фарқият, +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
семент, ҳаз. тонна	1418	2001	3121	3844	4202	4243	4280	4353	+2935
конструксия ва маснуоти оҳану бетонӣ, ҳаз. м ³	61,4	50,3	56,1	28,5	18,2	15,5	12,9	13,6	-47,8
масолеҳи деворсозӣ, млн. дона хишти шартӣ	113,1	116,0	116,3	128,6	156,3	163,6	170,5	182,3	+69,2
аз ҷумла хишти бинокорӣ	113,1	116,0	116,3	128,6	156,3	163,6	170,5	182,3	+69,2
Тахтаҳои асбесту сементӣ (шифер), млн. тахтаи шартӣ	0,01	0,1	0,3	0,9	1,4	1,8	2,3	2,3	+2,29

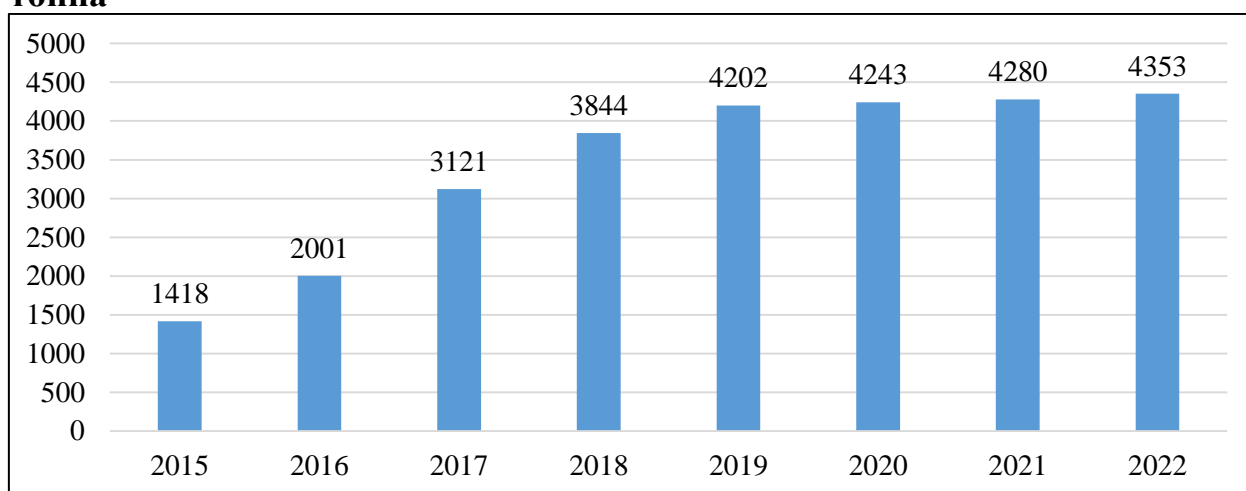
Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 264.

Тибқи маълумотҳои таҳлилии ҷадвали 25 мушоҳида мегардад, ки истеҳсоли саноатии ҳаргуна маҳсулотҳои ғайрифилизи маъданӣ рӯ ба афзоиш дорад. Агар дар соли 2022-м ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти конструксия ва маснуоти оҳану бетонӣ 13,6 ҳазор м³-ро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда назар ба соли 2015 ба андозаи 47,8 ҳазор м³ коҳиш ёфтааст. Дар соли 2022 масолеҳи деворсозӣ, аз ҷумла хишти бинокорӣ 182,3 млн. дона хишти шартӣ истеҳсол карда шудааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 69,2 млн. дона хишти шартӣ ё 61,2 банди фоизи зиёд мебошад. Тахтаҳои асбесту

сементӣ (шифер) дар соли 2022 назар ба соли 2015 -м 2,29 млн. тахтаи шартӣ афзоиш ёфтааст.

Саноати сементбарорӣ яке аз соҳаҳои пешбарандаи хоҷагии халқ буда, ҳалли масъалаҳои равандҳои тақрористеҳсолкунӣ ба он вобаста аст. Илова бар ин, саноати сементбарорӣ яке аз соҳаҳои рушдкардаи бозори дохилӣ буда, барои рушди иқтисодиёти кишвар аҳамияти калидӣ дорад. Яке аз маҳсулотҳои асосии сохтмонӣ, ки дар саноати коркард истеҳсол мешавад ин семент мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти семент дар диаграммаи 5 оварда шудааст.

Диаграммаи 3.5. - Ҳаҷми истеҳсоли семент дар соли 2015-2022, ҳазор тонна

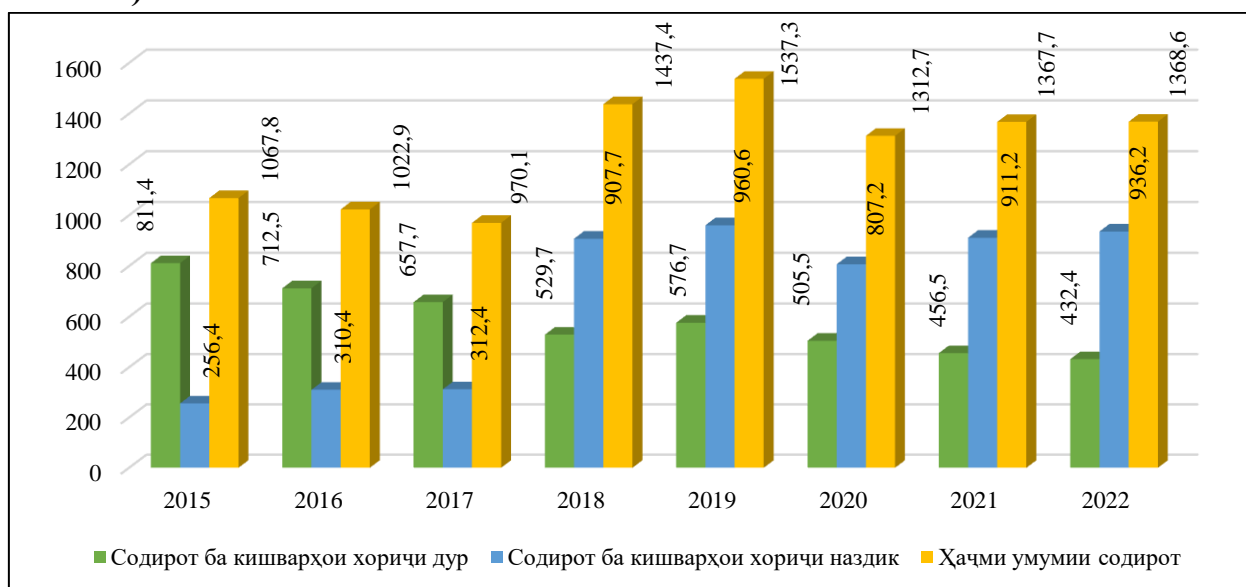
Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 264.

Аз маълумотҳои диаграммаи 3.5. дида мешавад, ки истеҳсоли семент дар соли 2022-м ба 4353 ҳазор тонна баробар шудааст, ки ин нишондиҳанда дар соли 2015 ба 1418 расида буд. Дар тафовут назар ба соли 2015-м 2935 ҳазор тонна зиёд мебошад. Истеҳсоли ин намуди маҳсулоти стратегӣ аз рӯйи маълумотҳои оморӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки сол то сол зиёд шуда истодааст. Вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли семент дар солҳои гузашта ҳаҷми содироти ин намуди маҳсулот афзоиш ёфта истодааст. Ин яке аз маҳсулотҳои сохтмонӣ мебошад, ки дар таркиби маҳсулотҳои содиротӣ ҳиссаи назаррас дорад. Агар ба маълумотҳои оморӣ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми содироти масолеҳ 41,5 миллион доллари ИМА ва ҳаҷми воридот 24,7

миллион долларро ташкил дод, ки содирот 16,9 миллион доллар зиёд мебошад. Зиёдшавии ҳаҷми содирот аз ҳисоби фурӯши семент мебошад, ки маблағи он 41,3 миллион долларро ташкил медиҳад. Қисми зиёди воридотро кошин (11,0 миллион доллар), шиша (5,0 миллион доллар), маснуоти санитарӣ (1,3 миллион доллар), гаҷкартон (1,6 миллион доллар) ташкил додааст.

Дар ин давра 919,0 ҳазор тонна семент, аз ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 532,0 ҳазор тонна, Афғонистон 342,0 ҳазор тонна ва Қирғизистон 45,0 ҳазор тонна содир гардидааст.

Диаграммаи 3.6. - Содироти семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 364.

Агар ба маълумотҳои оморӣ назар афканем, мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми содироти семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022- ба 1368,6 млн. сомонӣ, аз ҷумла содироти семент ба кишварҳои хориҷи дур 432,4 млн. сомонӣ ва ба кишварҳои хориҷи наздик 936,2 млн. сомонӣ баробар шудааст, ки назар ба соли 2015 мутаносибан ба андозаи 318,8 млн. сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Тибқи маълумотҳои оморӣ ҳаҷми воридоти семент дар соли 2022 ба 24,2 ҳазор тонна баробар шудааст, ки нисбати соли 2015-м 21,8 ҳазор тонна зиёд мебошад. Дар чадвали 3.26 ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Чадвали 3.26. - Ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон, барои солҳои 2017-2022

Нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Воҳиди андоза	Солҳо						Фарқият, +/-
		2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Истеҳсол	ҳазор тонна	3328	3800	4221	4243	4280	4353	+1025
Воридот	ҳазор тонна	46	39,2	29,1	26,5	25,6	24,2	-21,8
Содирот	ҳазор тонна	960,6	1430	1537,3	1312,7	1367,7	1368,6	408
Масраф дар бозори дохилӣ	ҳазор тонна	2467,4	2409,2	2712,1	2789,6	2813,5	2911,4	404
Ҳиссаи истифодаи семент дар бозори дохилӣ	%	74,1	63,4	64,3	65,7	65,7	66,9	-7,2

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. - С. 364.

Вобаста ба маълумотҳои чадвали 3.26 муайян мегардад, ки ҳиссаи истеҳсоли сементи ватанӣ дар бозори дохилии Тоҷикистон дар соли 2022 –м 4353 ҳазор тоннаро ташкил додааст, ки назар ба соли 2015 ба андозаи 1025 ҳазор тонна зиёд мебошад. воридоти семент дар соли 2022 ба 24,2 ҳазор тонна расидааст, ки назар ба соли 2015-м 21,8 ҳазор тонна коҳиш ёфтааст. Дар соли 2022 содироти семент аз кишвар 1368,6 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, назар ба соли 2015 –м 408 ҳазор тонна зиёд гардидааст. Ҳаҷми масраф дар бозори дохилӣ соли 2022 назар ба соли 2015 ба андозаи 404 ҳазор тонна афзоиш ёфтааст. Ҳиссаи истифодаи семент дар бозори дохилӣ соли 2015 –м 74,1 фоизро ташкил меод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2022 ба 66,9 фоиз баробар шудааст, нисбат ба соли 2015 ба андозаи 7,2 фоиз коҳиш ёфтааст.

Корхонаҳои сементбарорӣ аз як тараф ба иқтисодиёти кишвар саҳми муносиб мегузоранд, вале аз тарафи дигар ҳавои атмосфераро ифлос намуда, ба вазъи экологии кишвар ва муҳити зист таъсири манфӣ мерасонанд.

Соҳибкорие, ки ба муҳити зист алоқамандӣ дорад, ҳамчун соҳибкориҳои экологӣ эътироф гардида, дар аснои рушди босуботи худ бо чунин корхонаҳои саноатӣ ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба роҳ монда, тавассути ворид намудани техника ва технологияи муосири ба талаботи байналмилалӣ ҷавобгӯ имкон фароҳам меоварад, то ки вазъи экологии кишвар мунтазам беҳтар гардида, ҳифзи муҳити зист дар асоси талабот ва меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда шавад.

Агар усули таъсири маъмурию ҳуқуқӣ аз муносибатҳои ҳокимият ва тобеият пайдо шуда бошад, пас механизми иқтисодӣ ба манфиати моддии иҷроқунанда барои ноил шудан ба ҳадафи воқеӣ асос ёфтааст.

Моҳияти механизми иқтисодӣ, ки ҳифзи муҳити зистро таъмин месозад, истифодаи усулҳои таъсири иҷтимоию иқтисодӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие мебошад, ки фаъолиятшон ба ҳолати табиат таъсир мерасонад, то онҳоро бо риояи қонунгузориҳои самти экологӣ таъмин намоянд.

Усулҳои иқтисодӣ ва маъмурию усулҳои хеле самарабахши ташаккули соҳибкорӣ дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ ба шумор рафта, аз ҷиҳати экологӣ асоснок мебошанд. Аммо, дараҷаи самаранокии онҳо асосан аз вазъи рушди иқтисодии кишвар вобаста аст.

Моделҳои идеалии механизми иқтисодии ҳифзи табиат ин муқаррар кардани қонунҳо барои ситонидани пардохтҳо, андозҳо ва пардохтҳо мебошад, ки мувофиқи онҳо соҳибкор фаъолияти истеҳсолию тижоратии худро ба роҳ монда, иҷрои талаботи қонунҳои экологиро таъмин намоянд.

Аз ин рӯ, яке аз воситаҳои самаранок, ин истифодаи пулакии намудҳои дахлдори табиат ба шумор меравад. Аз истифодабарандаи табиат тибқи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ бо ду намуд пардохт ситонида мешавад: барои истифодаи объекти табиӣ ва таъсири манфии муҳити зист. Пардохт

барои истифодаи захираҳои табиӣ, аз ҷумла, барои ҳар як манбаи табиӣ тибқи қонунгузори махсус, инчунин қонунгузори андоз (андози замин, пардохт барои истифодаи об, андози истихроҷи маъданҳо ва ғайра) муқаррар карда мешавад.

Ҳамаи пардохтҳо, андозҳо ва пардохтҳо, ҳаққи иҷора, инчунин пардохтҳои давлатӣ ва пардохтҳои яқвақта барои додани иҷозат оиди истифодаи табиат мебошанд. Бояд қайд кард, ки истифодаи пулакии захираҳои табиӣ бо масъулияти соҳибкор барои вайрон кардани меъёрҳои экологӣ яққоя карда мешавад.

Ҷавобгарӣ барои ҳуқуқвайронкунии экологӣ як ниҳоди мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мебошад ва мутаносибан ду шакл дорад: иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Низоми иқтисодӣ ба фаъолияти қонунӣ асос ёфтааст ва бо усулҳои дар боло зикршудаи иқтисодӣ, пеш аз ҳама манфиати моддӣ ифлоскунанда ба қоҳиш додани партовҳо танзим карда мешавад ва ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд намеорад (ҳамчун ҷавобгари ҳуқуқӣ), аммо пас аз расонидани зарар ҷавобгар ҳисобида шуда, пардохти ҷаброн менамояд. Ин пардохт барои таъсири манфӣ ба муҳити зист мебошад.

Дар муқоиса бо масъулияти соҳибкорӣ, шартҳои асосии ба миён омадани ҷавобгари ҳуқуқӣ, ин мавҷудияти қонуншиканиҳои экологӣ мебошад. Зарар ба муҳити зист аз қониби субъектҳои хоҷагидорӣ ва дигар фаъолиятҳо, оид ба аз байн бурдани ҷузъҳои муҳити зист ҷаброн карда мешавад. Ду роҳи ҷаброни зарар вучуд доранд - дар шакли асли (воқеӣ) ва пулӣ.

Мо метавонем бо матни консепсияи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истифодаи захираҳои табиӣ розӣ шавем, ки онро Ю.Е. Будникова дар асарҳои худ қайд намудааст:

- фаъолияти соҳибкорӣ, ки бо истифодаи захираҳои табиӣ алоқаманд аст, ин як навъи соҳибкорӣ мебошад, ки таҳти низоми махсуси ҳуқуқӣ қарор гирифтааст;

- бо вучуди он, озодии фаъолияти соҳибкорӣ бо тавлиди ҳуқуқи истифодаи захираҳои табиӣ аз ҳуқуқи моликияти давлат ва мақсадноки онҳо маҳдуд карда мешавад.

Дар ҳулоса, қайд намудан зарур аст, ки вазъи экологие, ки дар он иқтисодиёти муосир бояд инкишоф ёбад, зарурияти баррасии мушкилоти ҳуқуқии рушди иқтисодиро барои нигоҳдории муҳити табиӣ тақозо менамояд. Бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки ба истифодаи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, муттаҳид намудани ин мафҳумҳо ва принсипҳо дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба танзими давлатии иқтисодиёт мувофиқи мақсад мебошад.

Мусаллам аст, ки ташкили соҳибкории экологӣ дар оянда дар рушди вазъи экологию иқтисодии минтақаҳои озоди иқтисодии мазкур нақши муҳим мебозад.

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ) қисми ҷанубии Тоҷикистон буда, бо Афғонистон, Чин ва Қирғизистон ҳамсарҳад аст ва бо кӯҳҳои баланд ва қуллаҳои Помир хос буда, минбаъд ин самти муҳими ояндадори рушди сарҳадро пурра мекунад. Барои ривож додани тичорат дар шароити ВМКБ самаранок истифода бурдани шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ дар ин минтақа нақши муҳим дорад. Муаллиф таснифоти шаклҳои асосии фаъолияти соҳибкориро дар савдои наздисарҳадии минтақа пешниҳод менамояд, аз қабилӣ:

- дар самти ҳаракати селай мол ва хизматрасонӣ;
- дар самти хариду фурӯш;
- аз руи дараҷаи танзими меъёрию ҳуқуқӣ;
- бо роҳи интиқоли мол ва хизматрасонӣ.

Мо чунин мешуморем, ки ба ин таснифот шаклҳои асосии фаъолияти соҳибкориро дар соҳаи экология илова кардан мумкин аст, зеро соҳибкории экологӣ яке аз потенциалҳои тавоноии рушди устувори вазъи экологию иқтисодии минтақаҳои кишвар мебошад. Зеро фаъолияти соҳибкории

экологӣ самараи хуб бахшида, вазифаи он истехсол намудани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад. Инчунин, идоракунии раванди меҳнат ва хизматрасониҳои экологиро пешниҳод намуда, дар рушди устувори экологӣ ва иқтисодии минтақаҳои кишвар нақши бузург мебозад.

Рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои стратегии татбиқи тағйироти экологӣ ба шумор рафта, дар рушди соҳаи муҳити зист нақши муҳим дорад. Барои таъмини амнияти экологӣ ва беҳбудии муҳити табиӣ дар минтақа бояд ҳадафи аввалиндараҷа ташкили соҳибкории экологӣ бошад, ки он на танҳо дар раванди истехсолот, балки дар фурӯши маҳсулот, аз ҷумла амалӣ намудани фаъолият ва хизматрасониҳои ба онҳо нигаронидашуда фаъолият намуда, барои кам кардани зарар ба муҳити табиӣ ва саломатии инсон фаъолият менамояд.

Шаклҳои соҳибкории экологӣ метавонанд хеле гуногун бошанд.

Ба ақидаи А.Рауфӣ, дар шароити гузариш ба иқтисоди бозор ташаккул ва инкишофи рӯҳияи соҳибкор мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки мафҳуми соҳибкорӣ тафсирҳои гуногун доранд. Масалан, мафҳуми соҳибкорӣ аз ҷониби баъзеҳо ҳамчун як раванди анҷом додани кори махсуси нав, ки арзиш дорад, муаррифӣ карда мешавад ва соҳибкор шахсест, ки вақт ва қувваи муайяни заруриро барои истехсолот сарф намуда, фоидаи ниҳоиро ба даст меорад.

Аз ин рӯ, соҳибкорӣ асоси рушди иқтисоди бозорӣ ва рӯҳияи соҳибкорӣ асоси рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Аз ин рӯ, такмили минбаъдаи рӯҳияи соҳибкорӣ ва ба ин васила фаъолияти соҳибкории аъзои ҷомеа яке аз омилҳои муҳими ташаккули иқтисоди бозаргонии рақобатпазир мегардад.

Тавре ки маълум аст, намудҳоро на танҳо ба субъектҳои хоҷагидорӣ асосӣ ва иловагӣ, балки аз рӯи шакли моликият, аз ҷумла соҳаи фаъолият ва ғайра чудо кардан мумкин аст.

Дар ин чо маҷмӯи мухтасари таърифҳо барои шакли соҳибкории экологӣ, ки имрӯз дар адабиёти иқтисодӣ мавҷуд аст, оварда шудааст. Ба гуфтаи Э.Р. Черняховский, соҳибкории экологӣ фаъолиятест, ки ба соҳаи ҳифзи муҳити зист тааллуқ дорад, илова бар ин, он чӯзӣ чудонашавандаи соҳибкорӣ дар маҷмӯъ буда, пеш аз ҳама ба принсипҳои умумии иқтисоди бозоргонӣ ҷавобгӯ буда, фоидаи устувор, ва инчунин дорои бозори ғанӣ ва устувор мебошад.

Доираи манфиатҳои шаклҳои соҳибкории экологӣ бояд тамоми навъҳои истеҳсолию тичоратӣ, тадқиқоти илмӣ, коллективӣ ё миёнаравӣ, машваратӣ, фаъолиятҳоеро дар бар гирад, ки бевосита бо ҳалли мушкилоти экологӣ ба миён меоянд.

Дар боло мо баъзе шаклҳои соҳибкории экологиро таҳлил кардем. Баъзе тамоюлҳои соҳибкории ба соҳаи экология нигаронидашуда ва истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза дар марҳалаи кунунии рушди хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистонро мухтасар баррасӣ мекунем.

Маҳсулоти экологӣ дар Тоҷикистон ҳоло ҳам дар бозор кам мавҷуд аст. Таваҷҷӯҳ ба бозори маҳсулоти экологӣ на танҳо барои истеҳсолкунандагони ватанӣ, балки барои истеҳсолкунандагони хориҷӣ низ мебошад. Чунин ҳалли мушкилоти мавҷудаи экологӣ тавассути эҷоди инфрасохтори зарурӣ ва соҳибкории хурду миёнаи ватанӣ дар соҳаи истеҳсолот ва хизматрасонии экологӣ ҳифзи иқтисодии истеҳсолкунандаи ватанӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки тафриқаи мавҷудаи минтақавӣ, ки ба номутаносибии ба назар намоёни рушди иҷтимоию иқтисодӣ, хусусиятҳои, ки дар соҳаи нерӯи захираҳои табиӣ ба вучуд омадаанд, боиси тағйир додани саъю кӯшишҳо барои рушди бозор ва истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар сатҳи минтақавӣ мегардад. Ба назари мо, имрӯз соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон чандон густариш наёфтааст.

Мо чунин меҳисобем, ки барои ташаккули шаклҳои нави соҳибкории экологӣ ва рушди минбаъдаи он кӯшишҳои иловагии ҳукумат лозим аст.

Яке аз механизмҳои самарабахши иқтисодӣ омехта ба соҳибкорӣ озод, ки ба моликияти хусусӣ ё усули бозор асос ёфтааст, дар ҷараёни ташкили иқтисодиёт ва муомилоти маҳсулот ба вуҷуд меояд.

Ба вуҷуд омадан ва татбиқи минбаъдаи сиёсат дар соҳаи ҳифзи табиат боиси ба вуҷуд омадан ва васеъ шудани бозори экологӣ гардид. Биёед қайд кунем, ки дар байни истилоҳоте, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» пешбинӣ шудаанд, чунин мафҳум вуҷуд надорад ва созмонҳои байналмилалӣ то ҳол таснифоти ягонаи байналмилалии бозори экологиро таҳия карда истодаанд.

Аммо, имрӯз ҳам он яке аз бахшҳои фаъолтарини иқтисоди ҷаҳонӣ маҳсуб мешавад ва ҳамчун яке аз механизмҳои муҳими ҳалли масъалаҳои рушди устувор муаррифӣ мешавад. Дар кишварҳои дорой иқтисоди бозоргонӣ пешрафта соҳибкорӣ экологӣ худро ҳамчун бахши мустақил ва хеле намоёни иқтисодиёт, ки мавҷудияти он нишонаи ҳатмии бозори мутамаддин аст, дилпуруна муаррифӣ мекунад.

Бозори экологиро метавон ҳамчун механизми муаррифӣ кард, ки байни ҳамкорӣ харидор ва фурӯшанда оид ба мол (кор) ва хизматрасониҳои экологӣ ба вуҷуд меояд. Баъзе муаллифон бозорро минтақае мешуморанд, ки барои ҳалли мушкилоти экологӣ номувофиқ аст. Аммо муҳолифони онҳо бар ин назаранд, ки низоми бозорҳои рақобатпазир (шаффоф) бояд омилӣ зарурии рушди устувори экологӣ ва соҳибкорӣ аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда бошад, ки дар он нархҳо арзиши захираҳои табиӣ ва дигар захираҳоро инъикос кунанд.

Барои бозори экологӣ ҳамчун як қисми бозори «калон» сегментатсия вобаста ба объекти муносибатҳои бозорӣ хос аст, ки метавонад: фурӯши захираҳои табиӣ; қувваи корӣ (кадр); сармоя (молия); комёбиҳои асосноки илмӣ, техникӣ; сарватҳои маънавӣ; воситаҳои истеҳсолот истифода мешаванд; молҳои истеъмолии халқ ва хизматрасониҳо ба роҳ монанд.

Ҳамин тариқ, бозори хизматрасониҳои экологиро низоми «хурд», яъне бозорҳои хусусӣ муаррифӣ мекунад.

Барои кишварҳои гуногун мафҳуми маҳсулоти экологӣ намудҳои гуногуни маҳсулотро дар бар мегирад, аз ин рӯ, зарур аст, ки меъёрҳои умумии гурӯҳбандии молҳо (корҳо) ба сифати экологӣ муайян карда шаванд, ки метавонанд:

- мавҷудияти омилҳои экологӣ ё набудани таъсири заҳронокӣ заҳролуд ҳангоми истифодаи маҳсулоти муайян;

- ченкунии миқдори таъсири муҳити зист аз ҳисоби муқоисаи арзёбии арзиши таъсири муҳити зист ҳангоми ба назар гирифтани ва бидуни баҳисобгирии истифодаи воситаҳои ҳифзи муҳити зист сурат мегирад;

- беҳатарии экологии истеҳсол, истеъмол, тақсимоли ин маҳсулот.

Барои хизматрасониҳои экологӣ ва молҳои, ки дар бозори ҷаҳонӣ пешниҳод мешаванд, яқинд самтҳои мушаххас ва мустақил пешниҳод карда шудаанд:

- истеҳсол ва фурӯши воситаҳои экотехника, асбобҳо ва таҷҳизоти назорати ҳолати муҳити зист;

- ихтирои технологияи сарфакунондаи захираҳо;

- истеҳсоли таҷҳизоти тозакунии бо имконияти истифодаи масолеҳи аз нав истифодашаванда;

- маърифати экологӣ ва фарҳанги экологӣ;

- пешниҳоди дигар хизматрасониҳои экологӣ.

Чунин кор одатан дар асоси грантҳо сурат мегирад, аммо ин кофӣ нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати таҳияи барномаи мақсадноки рушди бозори экологӣ ба миён омадааст, ки дар он таҷдиди қонунгузори амалкунанда – қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, ки роҳҳои самарабахши фаъолияти бозорро роҳандозӣ менамоянд, пешбинӣ карда шавад. Пеш аз ҳама, бояд қонунӣ танзим карда шавад:

- андозбандии фоидаи корхонаҳое, ки корҳо ва хизматрасониҳоеро иҷро намуда, дорой хосиятҳои экологӣ мебошанд ё маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза меофаранд, бояд дар асоси шартҳои имтиёзнок сурат гирад;
- таъини нархгузориҳои ҳавасмандкунанда ва имтиёзҳо барои маҳсулоти экологӣ; андозбандии иловагӣ барои истеҳсолоти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ зараровар ва ғайра.

Барномаҳои таҳия ва пешниҳодшуда бояд самтҳои афзалиятноки рушди бозори муосир, аз қабилӣ корҳо ва хизматрасониҳои экологӣ, аз ҷумла на танҳо рушд, балки татбиқи раванди танзими соҳибкорӣ экологиро дар бар гиранд, инчунин сармоягузориҳо ва технологияҳои донорию хориҷиро барои иҷрои мақсадҳои экологӣ ба роҳ монда, шароити ҷалби сармоя ва истифодаи оқилонаи онро пешбинӣ намоянд.

Мо чунин мешуморем, ки Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки рӯйхати корҳо ва хизматрасониҳои муздноки ба соҳаи фаъолияти онҳо дохилшударо тартиб дода, давра ба давра барои шӯъбаҳо баррасӣ намояд, аз ҷумла:

- роҳбарӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ экологӣ ва барои ин истифода бурдани низоми сертификатсия ва иҷозатномадиҳӣ, низоми аудит, аккредитатсияи корхонаҳои саноатӣ, ташкилоту ширкатҳои гуногун, ки ба истеҳсоли мол, қор ва хизматрасониҳои экологӣ машғуланд ва ғайра;
- расонидани ёриҳои методологӣ ва техникаӣ зарурӣ барои ҳамроҳангсозӣ, ташҳиси ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва додани иҷозатнома оид ба истифодаи табиат;
- таъсиси маҳзанҳои маълумот оид ба технологияҳое, ки ба сарфаи захираҳо, равандҳо дар истеҳсоли маҳсулоти экологӣ ё таҷҳизот, корҳо ва хизматрасониҳо имкон медиҳанд;
- тайёр кардан, бозомузӣ кадрҳо ва такмили доимии ихтисос;
- таҳия ва асосноккунии пешгуиҳои экологии пешниҳодшаванда барои соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва минтақаҳои истироҳатӣ;

- иҷозатномадиҳӣ ва сертификатсияи экологии молҳо, аз ҷумла технологияҳои истеҳсолот, таҷҳизоти истифодашаванда, ашёи хом, масолеҳ ва ғайра.

Ширкатҳои Тоҷикистон, ки ба фаъолиятҳои экологӣ машғуланд, метавонанд барои фаъол гардонидани бозори миллии экологӣ аз таҷрибаи ғании байналмилалӣ истифода баранд. Илова ба гуфтаҳои боло, бояд дар бозори хизматрасонии экологии пешниҳодшаванда таълиғи маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, масалан, барои нигоҳ доштани молҳои ватанӣ дар бозор аз ҳамтоёни хориҷии худ ҷои муҳимро ишғол намояд.

Бояд зикр намуд, ки бозори молу хизматрасониҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол вучуд надорад ва барои фаъолияти зарурӣ заминаи меъёрию ҳуқуқӣ комилан мавҷуд нест ва механизми муассири дастгирии он таҳия нашудааст. Ақидаи мо бар он аст, ки барои ҷалби соҳибкории хурд ба рушди соҳибкории экологӣ зарурати эҷоди механизми чандир ва ҳамвор барои ҳамкории сохторҳои экологӣ ва бозорӣ, таъмини ҳавасмандии моддӣ ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ба роҳ монда шавад.

Мавриди зикр аст, ки бисёр корхонаҳои саноатӣ дар раванди истеҳсолот ба ифлосшавии ҳаво таъсири манфӣ расонида, тарзи ҳаёти солими ҷомеаро халалдор мекунанд. Аз ҷумла, КВД ТАЛКО, ҶДММ «Хуаксин Гаюр Семент», ҶСК «АЗОТ» (Нуриҳои Осиё) ҶСК «Сементи тоҷик» ва ғайра дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҷадвали 27).

Ба андешаи мо корхонаҳои сементбарорӣ яке аз механизмҳои пешбарандаи саноати масолеҳи сохтмонӣ буда, бо як қатор хусусиятҳои хоси соҳавӣ нисбати дигар намудҳои корхонаҳо бартарӣ доранд. Масалан, ҳаҷми истеҳсол, шумораи ҷойҳои корӣ, ҷараёнҳои истеҳсолӣ, масоҳати корхона, маблағгузорӣ, талабот ба маҳсулот ва дигар хусусиятҳои соҳавӣ аз дигар намудҳои корхонаҳои соҳа аз ҳам фарқ мекунанд. Аз ин хотир бунёди корхонаҳои соҳа дар ҷойҳои мувофиқ айни мудаост.

Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 корхонаи хурду бузурги сементбарорӣ, аз ҷумла, 6 адад дар вилояти Суғд, 5 адад дар вилояти Хатлон, 4 адад дар ноҳияҳои тобеи марказ ва 1 адад дар шаҳри Душанбе фаъолият намуда истодаанд. Иқтисодии истеҳсолии солони корхонаҳои сементбарорӣ 5,6 миллион тоннаро ташкил медиҳад.

Мувофиқи маълумоти ҷадвали 3.27 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи корхонаҳои нави истеҳсоли тадриҷан зиёд шуда, онҳо бояд технологияи нави мутамаддини истеҳсоли маҳсулот ва пешбурди раванди истеҳсолотро бо мақсади ҳалли мушкилоти экологӣ бо шарт ба даст овардани фоида истифода баранд.

Ҷадвали 3.27. – Феҳристи корхонаҳои сементбарорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Номгӯи корхонаҳо	Тавоноии истеҳсоли, ҳаз. тонна	Соли таъсисёбӣ	Маблағи сармоя, млн. дол.	Ҷойи корӣ
1.	ҚСК «Сементи Тоҷик»-и ш.Душанбе	300	1942	-	1030
2.	ҚММ «Заводи ба номи Самадов» ш.Исфара	60,0	2007	20,0	285
3.	ҚММ «Унистром» ш.Исфара	60,0	2007	20,0	16
4.	ҚММ «Сементи Рушди Хатлон»-и ш. Леваканд	60,0	2009	20,0	33
5.	ҚММ «Тоҷсемент» н. Б.Ғафуров	60,0	2009	20,0	24
6.	ҚММ «Ғаюр»-и н. Ёвон	60,0	2010	20,0	179
7.	ҚММ «Суғд-семент» н. Мастҷоҳ	1000	2012	20,0	256
8.	ҚММ «Хуаксин Ғаюр»-и н. Ёвон	1200	2013	120,0	388
9.	ҚММ «Тоҷикистон»-и н.Варзоб	60,0	2014	60,0	45
10.	ҚММ «Ваҳдат Хуалун»-и ш.Ваҳдат	60,0	2014	60,0	37
11.	ҚММ «Точ Чайна-2013»-и ш.Ваҳдат	600,0	2015	60,0	250
12.	ҚММ «Хуаксин Ғаюр Суғдсемент» н. Б. Ғафуров	1200	2016	140,0	376
13.	ҚММ «Чунгтсай Мохир семент»-и н.Ёвон	1200	2016	145,0	398
14.	ҚММ «Мохир семент»-и н.Ҷ.Балхӣ	600,0	2017	60,0	120
15.	ҚММ «Соҳибдӯсти Усмон» ш. Конибодом	20,0	2018	20,0	28
16.	ҚММ «Хишти Сабук»-и н.Рудакӣ	20,0	2019	20,0	20
Ҷамағӣ		6560 ҳазор тонн	-	-	3485

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Аз таҳлилҳои чадвали мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки корхонаҳои хурду бузурги сементбарорӣ аслан фаъолиятшонро пас аз истиқлолияти ҷумҳурӣ оғоз намудаанд. Талаботи аҳоли ба намудҳои гуногуни масолеҳи сохтмонӣ, хусусан семент рӯз аз рӯз зиёд шуда истодааст ва ин боис гардид, ки корхонаҳои нав бунёд карда шаванд.

Соли 1938 сохтмони аввалин корхонаи сементбарорӣ оғоз ёфта, соли 1942 мавриди истифодабарӣ қарор дода шуд. ҶСК «Семента Тоҷик» ягона корхонаи сементбарорӣ мебошад, ки дар миқёси ҷумҳурӣ бо усули тар (мокрый способ) семент истеҳсол карда, иншооти муҳими ҷумҳуриро бо семент таъмин менамояд⁹⁹. Дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ вобаста аз мавҷуд будани ашёи хоми сементӣ, корхонаҳои сементбарорӣ бунёд гардидаанд. Аз ҷумла:

- ҶММ «Ширкати байналмилалии истеҳсолии Ҷжунгтсай Моҳир семент» дар ноҳияи Ёвон бо иқтидори солонаи 1,2 миллион тонна, бо таъсиси 398 ҷойҳои нави корӣ ва маблағгузориҳои 145,0 миллион доллари ИМА;

- ҶММ «Хуаксин Гаюр-Суғд семент»-и ноҳияи Б.Ғафуров бо иқтидори солонаи 1,2 миллион тонна бо маблағгузориҳои 140 миллион доллари ИМА. Шумораи ҷойҳои корӣ 376 нафар;

Бо ин мақсад заминаҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ алақай аз ҷониби олимони ва кормандони соҳа ҷиҳати бунёди корхонаҳои сементбарорӣ дар ноҳияҳои Данғара, Шаҳритуз, Муъминобод, Ванҷ, ва Айнӣ пешниҳод шудааст. Маҳз дар ноҳияҳои зикр гардида, шароит ва имкониятҳо ҷиҳати бунёди корхонаҳои сементбарорӣ аз манфиат ҳолӣ нест. Инчунин имкон медиҳад, ки бо мақсади нишондиҳандаҳои барномаи саноатикунонии босуръат ва барномаҳои соҳавӣ тибқи ҳадафи чоруми стратегияи миллии рушд баҳри ноилшавӣ ба он тадбирҳои самаранокро роҳандозӣ намоянд.

⁹⁹ Ташрипов, К.К. Развитие цементной промышленности в Республике Таджикистан / К.К. Ташрипов, Б.К. Холов, Б.А. Юнусов // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2019. – № 4(48). – С. 58-62.

Хушбахтона тамоми шароитҳои зарурӣ ҷиҳати самараноки фаъолияти корхонаҳои сементбарорӣ дар кишварамон имрӯзҳо вучуд доранд ва талаботи хоҷагии халқро бо сементи худӣ таъмин намуда истодаанд.

Ҷадвали 3.28. - Ҳаҷми истеҳсоли семент дар корхонаҳои сементбарории Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Корхонаҳо	Воҳиди ченак	Солҳо						Фарқият, +/-
			2017	2018	2019	2020	2021	2022	
1.	ҚММ «Хуаксин Гаюр Суғд-семент»-и н. Б. Гафуров	ҳазор тонна	722,2	989,8	1144,1	1170,7	1293,0	1453,3	+731,1
		ҳозор сомонӣ	314086,7	389035,8	499463,4	568654,1	666552,7	726432,8	412346,1
2.	ҚММ «Суғд-семент»-и н. Мастҷоҳ	ҳазор тонна	54,6	85,3	115,6	70,2	57,2	63,2	8,6
		ҳозор сомонӣ	23108,7	39482,8	46819,0	30523,6	26947,2	28764,5	5655,8
3.	ҚММ «Тоҷсемент»-и н. Б. Гафуров	ҳазор тонна	21,2	19,8	20,3	3,5	9,7	11,4	-9,8
		ҳозор сомонӣ	8302,7	8365,3	9167,9	1838,9	5713,2	6523,4	-1779,3
4.	ҚММ «Заводи ба номи Самадов»-и ш. Исфара	ҳазор тонна	19,9	20,7	22,9	17,7	17,6	17,9	-2
		ҳозор сомонӣ	8611,4	9108,0	11307,0	9060,9	9735,5	9998,8	1387,4
5.	ҚММ «Унистром»-и ш. Исфара	ҳазор тонна	8,4	18,5	14,1	14,2	14,7	15,3	6,9
		ҳозор сомонӣ	3482,4	7193,4	6103,4	5564,7	6267,1	6552,4	3070
6.	ҚММ «Соҳибдӯсти Усмон»-и ш. Конибодом	ҳазор тонна	-	-	-	0,4	0,14	0,19	0,19
		ҳозор сомонӣ	-	-	-	1714,5	561,2	962,5	962,5
7.	ҚММ «Ҷунгтсай Моҳир семент»-и н. Ёвон	ҳазор тонна	907,5	1172,0	1204,4	1130,9	1057,6	9965,4	9057,9
		ҳозор сомонӣ	511239,0	372540,6	368547,2	346081,7	323635,1	312656,3	-198582,7
8.	ҚММ «Хуаксин Гаюр»-и н. Ёвон	ҳазор тонна	946,9	1100,5	1143,1	1160,3	1183,4	1194,5	247,6
		ҳозор сомонӣ	75393,6	537736,0	563997,5	605553,2	666552,7	682589,4	607195,8
9.	ҚММ «Сементи Рушди Хатлон»-и ш. Леваканд	ҳазор тонна	33,5	41,1	20,8	14,1	9,9	11,2	-22,3
		ҳозор сомонӣ	15823,4	20312,5	11109,0	7,4	5233,0	5636,8	-10186,6
10.	ҚММ «Гаюр»-и н. Ёвон	ҳазор тонна	24,4	40,7	44,9	46,6	46,8	47,4	23
		ҳозор сомонӣ	12234,8	19261,2	20847,9	21,6	21758,5	22145,6	9910,8
11.	ҚММ «Моҳир	ҳазор	-	-	188,6	290,2	272,3	285,6	285,6

	семент»-и н.Ч.Балхй	тонна							
		хозор сомонӣ	-	-	56975,0	89950,0	87150,0	88625,3	88625,3
12.	ҚММ «Тоҷикистон»- и н.Варзоб	ҳазор тонна	9,5	1,5	0,3	0,2	-	0,2	-9,3
		хозор сомонӣ	5038,5	740,0	190,0	75,0	-	78,2	-4960,3
13.	ҚММ «Хишти Сабук»-и н.Рӯдакӣ	ҳазор тонна	-	-	1,8	5,5	0,8	2,3	2,3
		хозор сомонӣ	-	-	1067,8	5893,8	497,1	653,2	653,2
14.	ҚСК «Сементи Тоҷик»-и ш.Душанбе	ҳазор тонна	224,2	249,0	196,3	239,8	241,0	256,4	32,2
		хозор сомонӣ	154217,4	185980,9	135872,0	163,9	157600,6	158623,2	4405,8
15.	ҚММ «Ваҳдат Хуалун»-и ш.Ваҳдат	ҳазор тонна	16,4	6,5	0,0	0,0	0,0	0,0	-16,4
		хозор сомонӣ	8321,3	3237,5	0,0	0,0	0,0	0,0	-8321,3
16.	ҚММ «Тоҷ Чайна-2013»-и ш.Ваҳдат	ҳазор тонна	128,2	103,2	84,6	74,1	74,2	74,8	-53,4
		хозор сомонӣ	59217,0	47745,6	42990,0	37,6	37607,2	38562,3	-20654,7

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки тибқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои саноатӣ дар раванди истеҳсолот барои мукамал ва коркарди партовҳои саноатӣ аз техника ва технологияҳои гуногуни муосири дараҷаи 1-5 истифода мекунанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки аз шумораи корхонаҳои дар боло зикршуда «Хуаксин Ғаюр Семент»-и ноҳияи Б.Ғафуров, «Чунтсай Моҳир семент»-и ноҳияи Ёвон, корхонаи истеҳсоли гипсокартони ҚДММ «Ху Чан индустриал»-и ноҳияи Ёвон ва Хишти Сабук дар ноҳияи Рӯдакӣ аз техника ва технологияи нави ҳозиразамон истифода мекунанд.

Дар ин корхонаҳо таҷҳизоти ҳозиразамон гузошта шудааст, ки ин имконият медиҳад ба сарфай газу қувваи барқ, инчунин ба кам кардани миқдори моддаҳои зарарноки ба атмосфера партофташаванда мусоидат намоянд.

Ҳамин тариқ, мо пешниҳод менамоем, ки барои беҳтар намудани вазъи экологии ҷумҳурӣ тамоми корхонаҳои истеҳсоли маҳсулот бояд аз

технологияи нави муосир ва мутамаддин самаранок истифода баранд, то ба таъсири муҳити зист ва вазъи экологии минтақаҳои ҷумҳурӣ таъсири манфӣ нарасонанд.

Дар асоси ин мо таҳлили ҳамаҷонибаи баъзе корхонаҳои истеҳсолиро пешниҳод менамоем:

Корхонаи алюминии Тоҷикистон (ТадАЗ) ягона корхонаи тавлиди алюминий дар шаҳри Турсунзода ба шумор меравад. Соли 2007 Корхонаи алюминии Тоҷикистон расман ба Корхонаи воҳиди давлатии Ширкати Алюминийи Тоҷик (ТАЛКО) табдил ёфт. Маҳсулоти асосии корхонаи мазкур алюминийи аввалия мебошад. Ҳамасола тақрибан 98% алюминийи аввалия содир карда мешавад. Корхонаи мазкур яке аз манбаҳои асосии содироти Тоҷикистон мебошад. Иқтисодори лоиҳавии он дар як сол 517 ҳазор тонна мебошад. То 75 фоизи тамоми даромади асбӯриро ба буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қариб 1/4 ҳиссаи содироти кишварро ташкил медиҳад (ҷадвали 3.29).

Ҷадвали 3.29. - Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2015 – 2022, млн. долл. дар сол

Солҳо	Содироти Тоҷикистон	Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон	Саҳми КВД ТАЛКО дар ҳаҷми содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон (%)
2015	792,5	370,0	46,7
2016	979,0	233,0	23,8
2017	890,6	219,2	24,6
2018	899,0	205,5	22,9
2019	1200,0	196,6	16,4
2020	1406,8	195,6	13,9
2021	2149,6	204,4	9,5
2022	2142,0	210,6	9,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электронии talco.com.tj – сайти расмии КВД «ТАЛКО».

КВД ТАЛКО корхонаи алюминии шаҳри Турсунзода ба шумор рафта, барномаи ба ашёи хоми маҳаллӣ гузаштани он тартиб дода шудааст, ки муҳлати ба қор андохтани он барои 5 сол пешбинӣ шуда, баъд аз он корхона бо гилхок, фторид, алюминий, криолит, маснуоти графит, таҷҳизот ва

кисмҳои эҳтиётии маҳаллӣ тақрибан 60% таъмин карда мешавад (ҷадвали 3.30 ва 3.31).

Ҷадвали 3.30. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти КВД ТАЛКО дар солҳои 2018-2022 (бо тонна)

№	Номгӯи маҳсулот	Вох. ченак	Солҳо					Соли 2022 нисбат ба соли 2021	
			2018	2019	2020	2021	2022	тонна	фоиз
1.	Алюминий хом	Т	218477	122388	140447	130175	103354	-26821	79,4
2.	Алюминий аввалия аз он ҷумла молӣ	Т	216369	121261	139123	129291	103147	-26144	79,8
		Т	216284	121241	139065	129270	103119	-26119	79,8
3.	Анодҳо	Т	150016	110698	100148	100790	82627	-18163	82

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электроники talco.com.tj – сайти расмии КВД «ТАЛКО».

Ҷадвали 331. - Иқтидори истеҳсоли КВД ТАЛКО барои солҳои 2018-2022, бо %

№	Нишондиҳандаҳо	Вох. ченак.	Солҳо					Фарқият, +,-
			2018	2019	2020	2021	2022	
1.	Иқтидори корхона	%	54,6	30,6	35,1	32,5	25,8	-28,8

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси манбаи электроники talco.com.tj – сайти расмии КВД «ТАЛКО».

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки фаъолияти истеҳсоли КВД ТАЛКО ба амнияти экологӣ, воситаҳои зиндагӣ ва рушди устувори Ўзбекистон, Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳдид мекунад.

Бинобар ин мо таклиф менамоем, ки дар оянда технологияи нави мутамаддинро дар раванди истеҳсолот чорӣ намуда, фаъолияти истеҳсоли ин корхона мувофиқи талаботи меъёрҳои экологӣ ба роҳ монда шаванд.

ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» дар соли 2011 бо ҷалби захираҳои сармоягузорию Huaxin Cement Co. Ltd, ки яке аз бузургтарин истеҳсолкунандагони семент дар ҷаҳон ба шумор меравад ва инчунин бо истифода аз имконоти худ ба сохтмони бузургтарин корхонаи истеҳсоли семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқтидори 1 миллиону 200 ҳазор тонна семент дар як сол оғоз намуд (Ҷадвали 32). Сохтмон соли 2013 ба итмом

расида, маблағи сармоягузорӣ 145 миллион доллари амрикоиро ташкил дод. Имрӯз ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» бузургтарин корхонаи истеҳсоли ва яке аз андозсупорандагони калонтарин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Соли 2015 содироти маҳсулот ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аз ҷониби ин ширкат оғоз гардид.

ҚДММ «Хуаксин Гаюр Семент» дар якҷоягӣ бо Huaxin Cement Co. Ltd дар ноҳияи Б.Ғафурови вилояти Суғд як корхонаи семент бо иқтидори 1 миллиону 200 ҳазор тонна дар як сол бунёд кардааст. Сармоягузорӣ дар татбиқи лоиҳа 160 миллион доллари ИМА-ро ташкил дод. Маҳсулоти корхона на танҳо талаботи вилояти Суғдро ба маҳсулоти семент пурра таъмин мекунад, балки ба кишварҳои ҳамсоя содир менамояд. Соли 2016 содироти семент аз ин корхона ба Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Қирғизистон оғоз гардид (ҷадвали 3.32).

Ҷадвали 3.32. - Ҳиссаи ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент дар ҳаҷми истеҳсоли семент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои солҳои 2015 - 2022), ҳаз. тон. дар сол

Солҳо	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ, ҳазор тонна	Ҳаҷми истеҳсоли семент дар ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент, тонна	Ҳиссаи ҚСҚ Хуаксин Гаюр семент дар ҳаҷми истеҳсоли семент (%)
2015	1412	1084,3	76,7
2016	2001	936,6	46,8
2017	3117	946,9	30,4
2018	3844	1020,2	26,5
2019	4202	1123,2	26,7
2020	4243	1364,2	32,2
2021	4280	1423,5	33,3
2022	4353	1585,2	36,4
Фарқият нисбати соли 2015, +/-	+2941	+500,9	-40,3

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Чадвали 32. - Содироти семент дар солҳои 2016-2022

№	Давлатҳо	Воҳиди ченак	2016	2022	Фарқияти с. 2022 нисбати с. 2015, + -
1.	Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон	ҳаз.тонн	204,5	657,9	453,4
		ҳаз. сомонӣ	96700,0	290477,6	193777,6
2.	Ҷумҳурии Узбекистан	ҳаз.тонн	42,2	249,1	206,9
		ҳаз. сомонӣ	16600,0	89940,0	73340,0
3.	Ҷумҳурии Қирғизистон	ҳаз.тонн	35,5	115,5	80,0
		ҳаз. сомонӣ	12000,0	38730,8	26730,8
Ҳамагӣ		ҳаз.тонн	1022,5	282,2	740,3
		ҳаз. сомонӣ	419148,4	125400,0	293748,4

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Дар чадвали 3.33. нишондиҳандаҳои содироти семент аз ҷониби корхонаҳои гуногуни истеҳсоли дар солҳои 2016-2022 пешниҳод гардидааст.

Чадвали 3.33. - Содироти семент аз ҷониби корхонаҳои гуногуни истеҳсоли дар солҳои 2016-2022

№	Номи корхонаҳо	Воҳиди ченак	Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон	Ҷумҳурии Узбекистан	Ҷумҳурии Қирғизистон
1.	Хуаксин Ғаюр семент (Ёвон)	ҳазор тонна	293,3	54,0	0,0
2.	Хуаксин Ғаюр Суғд семент (Б.Ғафуров)	ҳазор тонна	0,0	186,4	115,5
3.	Моҳир семент (Ёвон)	ҳазор тонна	272,0	8,7	0,0
4.	Тоҷ Чайна (ш.Ваҳдат)	ҳазор тонна	68,0	0,0	0,0
5.	Рушди Хатлон (Сарбанд)	ҳазор тонна	24,6	0,0	0,0
Ҳамагӣ		ҳазор тонна	657,9	249,1	115,5

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ширкат ба нақша гирифтааст, ки дар солҳои наздик дар бахшҳои афзалиятноки иқтисоди Тоҷикистон, аз қабili истеҳсоли шиша, черепитса ва дигар масолеҳи сохтмонӣ якҷанд лоиҳаҳои сармоягузори амалӣ намояд. Корхона ҳоло сементи навъи М-400 ва М-500 истеҳсол мекунад.

Корхонаи мазкур ангиштро ба сифати сузишворӣ истифода мебарад ва маълум гардид, ки истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ арзиши аслии маҳсулотро нисбатан паст намуд. Ин омил боиси паст шудани нархи семент дар дохили

чумхурӣ гардида, агар пештар арзиши як тоннаи он 1,2 ҳазор сомони ро ташкил меод, ҳоло ин рақам 800 сомони ро ташкил медиҳад.

Иқтидори лоиҳавии корхонаи «Ҳуаксин Гаюр Семент» дар як сол 1 миллион тонна семент мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯз ҚДММ «Ҳуаксин Гаюр Семент» андозсупорандаи калон ва бозътимод дар Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҚДММ «Ҳуаксин Гаюр Семент» иқтидори тавоноии рушди устувори хоҷагии халқи чумхурӣ буда, корхона аз нигоҳи талаботи экологӣ технологияи нави муосирро истифода бурда, фаъолияти истеҳсолиро дар асоси тамоми меъёрҳои экологӣ ба роҳ мондааст.

ҚДММ “Ҳуаксин Гаюр (Суғд) Семент” 23 март соли 2016 дар ноҳияи Фафурови вилояти Суғд ба истифода дода шуд. Сохтмони ин корхона соли 2014 аз ҷониби ширкати ватании «Гаюр» дар якҷоягӣ бо шарикони чинӣ – ширкати «Ҳуаксин-семент» оғоз гардида, корхона дар майдони 48 гектар заминҳои бекорхобида ба маблағи беш аз 1 миллиард сомонӣ бунёд шудааст. Иқтидори лоиҳавии корхона дар як шабонарӯз 3300 тонна семент, иқтидори солона зиёда аз 1 миллион тонна семент мебошад.

Корхонаи сементи Ҳуаксин Гаюр (Суғд) бо истифода аз технологияҳои муосири ҷаҳонӣ сохта шуда, истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тозаро ба роҳ мондааст. Дар корхона навҳои 400, 500 ва 600 семент истеҳсол мешавад, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, дар бозори Аврупо маъруф ва рақобатпазиранд.

Солҳои охир ба далели ворид нашудани газ аз хориҷи кишвар корхонаҳо ангиштро ҳамчун сӯзишворӣ истифода мебаранд. Мувофиқи маълумоти ҷадвали 34 ҚСҚ «Сементи тоҷик» фаъолияти истеҳсолии худро идома дода, тавре маълумотҳо нишон медиҳанд, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро нисбат ба дигар корхонаҳои нави замонавӣ кам кардааст. Бояд

гуфт, ки ҳаҷми солонаи маҳсулот дар корхона сол то сол тадричан меафзояд (ҷадвали 3.34).

Ҷадвали 3.34. - Саҳми ҶСК Сементи Тоҷик дар ҳаҷми истеҳсоли сементи Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳо 2015 – 2022 (ҳаз. тон. дар сол)

Солҳо	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ, ҳазор тонна	Ҳаҷми истеҳсоли семент дар ҶСК Сементи Тоҷик, ҳазор тонна	Саҳми ҶСК Сементи Тоҷик дар ҳаҷми истеҳсоли семент, бо %
2015	1412	211,5	15,0%
2016	2001	223,0	11,1%
2017	3117	323,2	10,4%
2018	3844	324,2	8,4%
2019	4202	336,5	8,0%
2020	4243	325,0	7,7%
2021	4280	365,6	8,5%
2022	4353	402,6	9,2%
Фарқият нисбати соли 2015, +,-	+2941	+191,1	-5,8

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар ин давра музди меҳнати миёнаи кормандони корхонаҳои саноатӣ ба таври назаррас беҳтар гардид, яъне музди миёнаи якмоҳаи ин корхонаҳо аз 1100 то 2320 сомони ро ташкил медиҳад (ҷадвали 3.35).

Ҷадвали 3.35. - Музди меҳнати миёна дар корхонаҳои саноатӣ барои давраи солҳои 2015-2022 (интиҳобан)

№	Номгӯи корхонаҳо	Воҳ. ченак	Солҳо					с. 2022 нисбат ба с. 2015, (+,-)	с. 2022 нисбат ба с. 2015, (%)
			2015	2018	2019	2021	2022		
1.	Дар маҷмуъ дар соҳаҳо	сомонӣ	1100	1120	1200	1230	1420	320	129,1
2.	Корхонаҳои сементбарорӣ	сомонӣ	1460	1520	1850	1900	2320	860	158,9
3.	Корхонаҳои хиштбарорӣ	сомонӣ	1000	1050	1100	1150	1453	453	145,3
4.	Корхонаи Алебастрбарорӣ	сомонӣ	800	740	740	740	1121	321	140,1
5.	Истеҳсоли оҳак	сомонӣ	850	865	900	900	1342	492	157,9
6.	Масолеҳи рангубор	сомонӣ	1150	1000	1000	1050	1415	265	123,0

Сарчашма: Муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиб додааст

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки дар ҳоли ҳозир дар Тоҷикистон 16 корхонаи сементбарорӣ бо иқтидори тавлиди 5,6 миллион тонна дар як сол фаъолият мекунад. Талаботи солонаи Тоҷикистон ба истеҳсоли семент аз ҳисоби сохтмони НБО-и Роғун, роҳҳо ва дигар иншоотҳо хеле афзуд. Ҳоло талаботи солонаи Тоҷикистон ба семент зиёда аз 3,1 миллион тоннаро ташкил медиҳад.

ҶСК «Азот» як корхонаи бузурги кимиёвии Тоҷикистон оид ба истеҳсоли нуриҳои минералӣ мебошад, ки аз соли 1967 инҷониб фаъолият дорад. Пеш аз бозсозӣ дар ширкат қариб 1000 нафар коргар кор мекард.

ҶСК «Азот» расман ба ҶСК «Нуриҳои Осиё» табдил дода шуд.

ҶСК «Нуриҳои Осиё» нуриҳои минералии мочевина, аммиак, гази карбон, кислород ва азоти моеъ истеҳсол мекунад. Карбамид дар соҳаи кишоварзӣ, аммиак дар истеҳсолот, гази карбон дар саноати сабук, оксиген дар тиб ва азоти моеъ дар соҳаи чорводорӣ истифода бурда мешавад. Маҳсулоти корхона ба Афғонистон, Эрон, Туркманистон, Украина, Венгрия, Полша, Словакия ва Руминия содир карда мешавад.

Мусаллам аст, ки 3-юми сентябри соли 2013 байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати чинии Ҳенан Чжун-Яи гурӯҳи холдингӣ «Дар бораи азнавсозӣ ва ба кор андохтани корхонаҳои истеҳсоли аммиак ва карбамид дар шаҳри Душанбе созишномаи сармоягузорӣ ба имзо расид. Дар маҷмӯъ барои навсозии таҷҳизоти технологӣ ва бунёди коргоҳҳои нав 360 миллион доллар сарф гардида буд.

Сармоягузoron аз Чин ба марҳилаи дуввуми бозсозии корхонаи тавлиди нуриҳои маъданӣ – «Азот», воқеъ дар ҷануби Тоҷикистон шуруъ намуданд.

Дар ин марҳилаи лоиҳа дар масоҳати 45 гектар коргоҳҳо барои истеҳсоли 500 ҳазор тонна аммиак ва карбамид дар як сол пешбинӣ шудааст. Маблағи лоиҳа 325 миллион сомони ро ташкил медиҳад.

Чадвали 3.36. - Ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ ба ҳисоби 1 км мураббаъ минтақаҳо, бе назардошти паҳншавии онҳо (кг ба ҳар як км мураббаъ)

	Масофа, ҳаз. км ²	Партовҳои моддаҳои зарарнок, кг					Соли 2022 назар ба соли 2018, %
		Солҳо					
		2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	141,4	340,9	433,5	434,9	470,3	469,8	137,8
ш. Душанбе	0,14	115714,3	122857	134286	123571	121840	105,3
в. Суғд	25,2	464,3	400,8	599,2	507,9	573,7	123,6
ш. Хуҷанд	0,03	30000	40000	100000	90000	43846	146,2
в. Хатлон	24,6	227,6	406,5	345,5	813,0	663,5	291,5
ш. Бохтар	0,01	180000	183000	50000	40000	42098	23,4
ш. Кӯлоб	0,02	10000	30000	20000	5000	19465	194,7
ВМКБ	62,9	-	-	-	-	-	0,0
НТҚ	28,6	514,0	608,9	667,8	576,9	650,2	126,5
ш. Турсунзода	0,01	1460000	1570000	1750000	1920000	1702150	116,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣ Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2023. – С. 30.

Мувофиқи маълумотҳои ҷадвали 3.36 мушоҳида карда мешавад, ки сол то сол аз ҳисоби зиёд шудани корхонаҳои нави саноатӣ ба ҳавои атмосфера паҳн кардани моддаҳои зарарнок афзоиш ёфта истодааст. Партовҳои моддаҳои зарарнок соли 2022 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 469,8 кг-ро ташкил намудааст, аз ин нишондиҳанда 121,8 кг. ба ш. Душанбе, 573,7 кг. ба в. Суғд, 438,5 кг. ба ш. Хуҷанд, 663,5 кг. ба в. Хатлон, 420,9 кг. ба ш. Бохтар, 194,6 кг. ба ш. Кӯлоб, 650,2 кг. ба НТҚ ва 17021,5 кг. ба ш. Турсунзода рост меояд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аз ҳисоби зиёд шудани шумораи корхонаҳои саноатӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҳиссаи партовҳои моддаҳои зарарнок афзоиш ёфта истодаанд. Барои он, ки партовҳои моддаҳои зарарнок ба атмосфера кам карда шавад, бояд корхонаҳои саноатӣ аз технологияҳои наву замонавӣ самаранок истифода намоянд.

Чадвали 3.37. - Миқдори моддаҳои зараровар, ки аз манбаъҳои доимӣ ҳосил мешаванд (аз рӯи ингредиентҳо), ҳаз. тонна дар як сол

	Солҳо						Соли 2022 назар ба соли 2018, %
	1991	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҳамагӣ	656,8	460,9	584,1	282,8	220,4	183,6	-277,3
аз он ҷумла:							
моддаҳои саҳт	558,1	428,4	551,9	246,1	188,8	151,5	-276,9
газмонанд ва моеъ	98,7	32,5	32,2	36,7	31,6	32,1	-0,4
аз он онҳо:							

ангидриди сулфат	19,7	9,7	10,9	11,3	9,7	9,0	-10,7
оксиди карбон	47,3	17,9	17,7	18,5	15,3	16,7	-30,6
оксиди азот	7,4	1,0	1,1	1,7	1,5	1,5	-5,9
карбогидридҳо	2,1	1,4	1,3	2,9	3,1	2,5	+0,4
дигар моддаҳо	22,2	2,6	1,2	2,3	2,0	2,4	-19,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣи Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – С. 30.

Дар соли 2022 миқдори моддаҳои зараровар, ки аз манбаъҳои доимӣ ҳосил мешаванд дар ҳудуди ҷумҳурӣ 183,6 ҳазор тоннаро ташкил намудааст, ки назар ба соли 2018 –ум 277,3 ҳазор тонна кам мебошад, аз ҷумла 276,9 ҳазор тонна моддаҳои саҳт, 0,4 ҳазор тонна газмонанд ва моеъ, 10,7 ҳазор тонна ангидриди сулфат, 30,6 ҳазор тонна оксиди карбон, 5,9 ҳазор тонна оксиди азот ва 19,8 ҳазор тонна дигар моддаҳо кам шудаанд. Дар баробари ин дар соли 2022 –ум моддаҳои карбогидридҳо нисбат ба соли 2018 -м 0,4 ҳазор тонна зиёд шудааст.

Ҷадвали 3.38. - Ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ аз рӯи ингредиентҳо, ҳаз. тонна / сол

	Солҳо						Соли 2022 назар ба соли 2018, +/-
	2012	2018	2019	2020	2021	2022	
Ҷамагӣ	100,5	48,2	64,8	61,5	66,5	66,4	+18,2
аз он ҷумла							
моддаҳои саҳт	28,7	16,4	33,2	25,2	35,6	35,2	+18,8
газмонанд ва моеъ	71,8	31,8	31,6	36,3	30,9	31,2	-0,6
аз он онҳо:							
ангидриди сулфат	17,0	9,2	10,4	11,2	9,7	9	-0,2
оксиди карбон	42,9	17,8	17,6	18,5	15,3	16,7	-1,1
оксиди азот	7,1	1,1	1,0	1,7	1,5	1,5	+0,4
карбогидридҳо	2,1	1,4	1,1	2,9	2,5	1,9	+0,5
дигар моддаҳо	2,7	2,3	1,5	2,0	1,9	2,2	-0,1

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Маҷмӯаи оморӣи Ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2018. – С. 23.

Аз маълумотҳои ҷадвали 3.38 ба хулоса омадан мумкин аст, ки ба ҳавои атмосфера паҳн намудани моддаҳои зарарнок аз манбаъҳои доимӣ аз рӯи ингредиентҳо дар соли 2022-м 66,4 ҳазор тонна шудааст, ки назар ба соли 2018 -м 18,2 ҳазор тонна зиёд шудааст, аз ҷумла моддаҳои саҳт 35,2 ҳазор тонна нисбат ба соли 2018 –м 18,8 ҳазор тонна афзоиш ёфтааст, газмонанд ва моеъ 31,2 ҳазор тонна, дар фарқият назар ба соли 2018 –м ба андозаи 0,6 тонна кам гаштааст.

Дар баробари ин қайд кардан лозим аст, ки корхонаҳои сементбарорӣ дар баробари ҷанг ба атмосфера зиёда аз ду ҳазор моддаҳои ифлоскунанда мебароранд, ки инҳо оксиди карбон, сулфур, нитроген мебошанд. Фуранҳо, диоксинҳо, металлҳои вазнин, моддаҳои зарарноки органикӣ низ ба атмосфера дохил мешаванд. Ҳамаи ин партовҳо моддаҳои қавитарин аллергенӣ мебошанд, ки ба узвҳои нафаскашӣ ва пӯст таъсири калони манфӣ мерасонанд. Илова бар ин, моддаҳои мазкур ба растаниҳои атроф низ зарар мерасонанд.

Таҳлилҳои гузаронидашуда имкон дод, ки як қатор омилҳо, масъалаҳо ва имкониятҳо, ки ҷиҳати бунёди корхонаҳои сементбарорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасонанда мебошанд, ошкор карда шаванд. Аз ҷумла:

- фаровонии ашёи хом (оҳаксанг, гач ва хок) ва дар ин асос бунёди корхонаҳои сементбарорӣ;
- омилҳои географӣ-табӣӣ (ноҳияҳои дар ҳамворӣ ҷойгиршуда ва масъалаҳои бо инфрасохтор алоқаманд);
- вучуд доштани нерӯи зиёди корӣ хусусан имкониятҳои беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳоли дар деҳот;
- имкониятҳои истифодабарии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ (барномаҳои соҳавӣ, стратегияҳо ва консепсияҳо);
- маблағгузориҳои на он қадар зиёд ва дар муҳлати кӯтоҳ рӯйпӯш намудани хароҷоти сохтмони корхона;
- зиёд гаштани талаботи хоҷагии халқ ба семент, хусусан дар соҳаи сохтмон.

Новобаста аз он, ки корхонаҳои сементбарорӣ дар ҷумҳурӣ рушд карда истодаанд, омилҳои низ мавҷуданд, ки баргараф намудани онҳо аз манфиатҳои ҳоли нест. Масалан:

- ба роҳ мондани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ марбут ба саноати масолеҳи сохтмонӣ вобаста ба соҳаҳои иқтисодӣ ва дар амал татбиқ намудани он;
- истифода нагаштани таҷрибаҳои давлатҳои хориҷии пешсаф;

- вучуд надоштани кластерҳои соҳавӣ дар назди корхонаҳои сементбарорӣ.

Ба андешаи мо бунёди корхонаҳои сементбарорӣ дар самти воридотивазкунӣ ва ба содиротнигаронидашуда хусусан барои ҳадафи саноатикунони кишварамон нақши калидӣ дошта метавонад. Барои амалӣ гаштани мақсадҳои дар пеш гузошта шуда зарурат ба миён омадааст, ки корҳои илмӣ анҷом дода шаванд. Ҳамин тавр аз нуқтаи назари илмию амалӣ корхонаҳои сементбарорӣи ҷумҳурӣ ҳанӯз ҳам пурра омӯхта нашудаанд. Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон дод, ки аксарият корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ анҷом дода шудаанд. Хуб мешуд, ки корҳои илмӣ хусусан дар самти илмҳои иқтисодӣ анҷом дода шаванд. Барои рушд намудани корхонаҳои сементбарорӣ пешниҳод карда мешавад, ки модернизатсияи корхонаҳои соҳавӣ гузаронида шаванд ва аз таҷрибаи хориҷӣ истифода намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Дар асоси ин, мо пешниҳод менамоем, ки ҳамаи корхонаҳое, ки маҳсулот истеҳсол мекунанд, бояд риояи талаботи экологиро, ки қонунгузорию амалкунанда муқаррар кардааст, таъмин намоянд. Ва онҳо низ бояд мавқеи худро оид ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист муайян намоянд.

БОБИ 4. ТАНЗИМ ВА ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

4.1. Нақши давлат дар фароҳам овардани шароит барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки иқтисоди бозорӣ, ки дар маркази он соҳибкор қарор дорад, дар ҳолате муваффақона амал карда метавонад, ки агар давлат фаъолияти соҳибкориро ба таври таъмини манфиати тарафҳо ба танзим дарорад. Низоми идоракунии бозор на танҳо истисно намекунад, балки танзими давлатии равандҳо ва зухуротро, ки барои ҷомеа муҳиманд, дар назар дорад.

Барандаи Ҷоизаи Нобелӣ П.Самуэлсон дар асараш менависад, ки аз охири асри XIX то ҳол тақрибан дар ҳама кишварҳо васеъ шудани функцияҳои иқтисодии давлат ба назар мерасад¹⁰⁰.

Аксар иқтисодшиносони муосир аввалин кӯшиши танзими давлатии иқтисодиётро ба давраи ташаккулёбии муносибатҳои бозорӣ дар асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд. Дар он замон меркантилизм назарияи асосии иқтисодӣ буд¹⁰¹. Аммо, ба назари мо, танзими давлатӣ аз лаҳзаи пайдоиши давлат ба татбиқи он шурӯъ кард. Дар асл, ин аввалин функцияи идоракунии давлатӣ мебошад.

Ба гуфтаи А. Смит, ҳар як соҳибкор, ки ҳадафи ба даст овардани фоидаро дорад, бо рақибони дигар рақобат мекунад ва дар натиҷа баъзеҳо шикаст хӯрда, бозорро тарк намуда, ба рақибони муваффақ роҳ медиҳанд, дигарон мавқеи бозори худро мустаҳкам мекунанд ва фаъолияти худро васеъ мекунанд.

¹⁰⁰Самуэлсон П. Экономика- М.: Прогресс, 1964. - С. 186.

¹⁰¹Николаева Т.И., Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования. – Екатеринбург: УГЭУ, 1998. - С. 26.

Адам Смит навиштааст, ки ҳар як иштирокчии бозор «манфиатҳои худро чустуҷӯӣ карда, ... одатан ба манфиатҳои ҷомеа низ ба таври доимӣ хизмат мекунад»¹⁰². Ҳамин тариқ, ҳаёти иқтисодии ҷомеа бо «дасти ноаён» идора карда мешавад ва иқтисодиёт бе даҳолати давлат метавонад кор кунад. Ин ақида бо формулаи машҳури “laisser passer, laisser faire” (“Laisser passer, laisser faire” - суханони иқтисодшиноси фаронсавӣ Вейсен де Гурнет (1712-1759) аз нутқа, ки ӯ (1758) дар як ҷаласаи иқтисодшиносони физиократӣ карда буд. Дар он ӯ изҳор дошт, ки барои рушди касибӣ ва савдо ҳукумат набояд ба ғаъолияти соҳибкорӣ даҳолат кунад. Ин ақида ғояи асосии мактаби иқтисодиёти либералии сиёсӣ гардидааст.

Д. Рикардо инчунин ҷонибдори маҳдудкунии ҷаҳонии даҳолати давлат ба иқтисодиёт буд. Монанди Смит, ӯ боварӣ дошт, ки қонунҳои объективӣ ва стихиявӣ, вале шинохта дар иқтисодиёт амал мекунанд. Механизми амали онҳо ҳангоми набудани даҳолати беруна (давлатӣ) низоми иқтисодӣ ва тавозунро дастгирӣ мекунад. Ҳамзамон, Рикардо ба зарурати таҳияи сиёсати иқтисодии давлатӣ, ки ба афзоиши қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеа мусоидат менамояд, диққати махсус дод.

Намояндагони илмии танзими давлатии иқтисодиёт Артур Сесил Пигу ва шогирди ӯ Ҷон Мейнард Кейнс мебошанд. Онҳо амалан аввалин буданд, ки зидди низоми нуқтаи назари мактаби классикӣ баромад карда, зарурати даҳолати давлатро исбот карданд.

А. Пигу муқаррароти Адам Смитро аз нав дида баромад, ки бо ёрии рақобат некӯаҳволии ҳадди аксари аъзои ҷомеа таъмин карда мешавад. Тибқи назарияи ӯ, ду сабаб, пешгирии фарқияти арзёбиҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро пешгирӣ мекунад - "таъсири беруна, ғайримуқаррарӣ барои ҷонибҳои сеюм" ва аз ин рӯ барои ҷомеа дар маҷмӯъ ва шароити рақобати озоди монополияҳоро ҳалалдор мекунад. Барои ба даст овардани ҳадди ниҳонии беҳбудии ҷамъиятӣ хусусан дар ин самтҳо, олим чунин мешуморад,

¹⁰²Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Наука, 1993. - С. 332.

ки фаъолияти ислоҳии давлат лозим аст. Ғайр аз он, Пигу ба тақсимоти бештари даромад тавассути низоми андоз аҳамияти махсус дод.

Аз ин рӯ, ба гуфти А. Пигу, даҳолати давлат ба иқтисодиёт бояд амали ислоҳи механизми бозор бошад. Чунин даҳолат бояд барои аз нав тақсим кардани даромади миллӣ бо мақсади коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии ҷаҳонӣ низ амалӣ карда шавад.

Рушди минбаъдаи ғояи даҳолати давлат ба иқтисодиётро шогирди А. Пигу - Ҷон Мейнард Кейнс таҳия кард. Асари асосии ӯ - "Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул" - ҳамоҳангии бузург дошт. Б. Селигман навиштааст, ки таъсири кори асосии Кейнсро "танҳо бо асари «Капитал»-и Маркс ва «Боигарии мардум» Смит муқоиса кардан мумкин аст."¹⁰³

Ақидаи асосии Кейнс ин буд, ки барои қонеъ кардани ниёзҳои муносири ҷомеа ҷораҳои муайяни ҳукумат барои таъсир расонидан ба иқтисодиёт заруранд. Ба ибораи дигар, иқтисоди бозорӣ (капитализм) бидуни даҳолати ҳукумат бидуни танзимоти фаъолонаи он наметавонад муваффақона рушд кунад.

Олимони машҳури амрикоӣ Р. Хейлбронер ва Л. Турроу мазмуни асосии таълимоти Кейнсро шарҳ доданд: "Маънои инқилобии назарияи Кейнс дар он аст, ки низоми бозорӣ барои дастгирии рушд моликияти худтанзимкуниро надорад"¹⁰⁴.

Дар айни замон усулҳои кейнсӣ аз ҷониби кишварҳои нави саноатии Осиё - Ҳонконг, Малайзия, Таиланд, Сингапур, Тайван самаранок истифода бурда мешаванд. Сиёсати тағйироти чандирӣ дар меъёрҳои андоз ва хароҷоти давлатро Австрия, Британияи Кабир, Австралия, Япония, Шветсия ва Зеландияи Нав фаъолона пеш бурда истодаанд.

Олими маъруф дар соҳаи маркетинг ва бозор ва муаллифи китоби "Асосҳои маркетинг" Филип Котлер се сабаби танзими давлатии фаъолияти соҳибқориро номбар мекунад:

¹⁰³ Дар Ҷамин ӯ. Саъ.318

¹⁰⁴Хейлбронер Р., Турроу Л. Экономика для всех. -Новосибирск: Экор, 1994. - С. 45.

- зарурати ҳимояи ширкатҳо аз ҳамдигар, пешгирӣ ва роҳ надодан ба ҳолатҳои рақобати беинсофона;
- зарурати ҳимояи истеъмолкунандагон аз амалҳои номуносибии тижоратӣ. Котлер менависад, ки баъзе ширкатҳо, "беназорат монда, метавонанд ба истеҳсоли молҳои пастсифат шурӯъ кунанд, бо таблиғоти дурӯғ, тавассути бастабандӣ ва сатҳи нархҳо харидоронро гумроҳ намоянд"¹⁰⁵;
- зарурати «ҳимояи манфиатҳои олии ҷомеа аз соҳибкорони саркаш»¹⁰⁶. Ин нуктаро тавзеҳ дода, Котлер диққати хонандаро ба он ҷалб мекунад, ки фаъолияти соҳибкорӣ на ҳамеша сатҳи беҳтари зиндагиро таъмин мекунад ва бад шудани вазъи муҳити зист, қавъи намудани қонунгузориҳои дахлдор лозим меояд.

Ба ақидаи мо, маркази душворӣ дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муносири рушди ҷомеа ба иштироқи фаъоли давлат дар танзими ташкилию иқтисодии истеҳсолот мавҷуд мебошад. Раванди ташаккули низоми идоракунии комплекси саноатӣ мустақиман ба мавҷудияти манфиатҳо ё зиддияти гурӯҳҳои мухталиф дар сатҳҳои гуногуни идоракунии вобаста аст, ки ҳамбастагии онҳоро, ҷустуҷӯи созиши устувори манфиатҳои гуногунро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, бо назардошти мушкилоти рафъи ихтилофҳо ба манфиати давлат ва соҳибкорӣ, қаблан ошкор карда будем, ки барои фаъолияти бомуваффақият ва рушди соҳибкорӣ, давлат ба фароҳам овардани муҳити мутамаддини рақобат мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, корхонаҳои саноатӣ, доираҳои соҳибкорӣ, новобаста аз шакли моликият, бо фазои муносиби низоми ҳокимияти давлатӣ дохил карда шудаанд, ки дар фаъолияти худ дастгирии низоми сиёсӣ, манбаи воридоти андоз ва кафили суботи иҷтимоиро мебинанд; соҳибони корхона бошад мушкилоти дарёфт кардани бозори фурӯш, кам кардани хароҷот, пардохти андозҳо ва рақобат дар бозорро ҳал мекунанд. Аммо, бо сабаби манфиати

¹⁰⁵ Котлер Ф. Основы маркетинга. М: Бизнес-книга; ИМА-Кросс. Плус, 1995. - С. 130.

¹⁰⁶ Дар ӯнамон ӯо, с.130.

шахсӣ доштанишон, одатан соҳибкорон аз иҷрои уҳдадориҳои иҷтимоӣ саркашӣ мекунанд.

Рушди самараноки соҳибкорӣ бояд бо манфиатҳои тарафайн алоқаманд карда шавад: мақомоти давлатӣ барои барқарор ва васеъ намудани бозори дохилӣ, муносибатҳои мутамаддини бозорӣ, манфиатҳои иҷтимоӣ ва экологӣ ва манфиатҳои соҳибмулкони. Ба ибораи дигар, раванди синтези манфиатҳои муқобил, ба монанди соҳибкорӣ, давлат, ҷомеа лозим аст. Бо ҳамбастагии як низоми ягонаи бозории самарабахши инфрасохтори институтсионалӣ, ки бояд на танҳо механизмҳои риояи муносибатҳои шартномавӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликияти хусусӣ, аз ҷумла сиёсати рақобат, институти муфлисшавӣ ва механизмҳои танзими таҷдиди сармояи саноатӣ, рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ҳавасмандгардонӣ барои сармоягузорӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ ва ғайраро дарбар гирад¹⁰⁷.

Интихоби воситаҳои танзими давлатии соҳибкорӣ, характер ва механизми истифодаи онҳо тасодуфӣ буда наметавонанд. Таҳқиқи танзим бо стратегияи беҳтарини интихобшуда ва роҳҳои рушди иқтисодӣ муайян карда мешавад. Маҷмӯи василаҳои таъсири давлат ба иқтисодиёт дар кишварҳои гуногун метавонанд якхела бошанд. Аммо, хусусиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии дар ин кишварҳо мавҷудбуда, мушкилотҳои мубрам, фарқияти ҳадафҳо ва вазифаҳо, хусусан кӯтоҳмуддат, интихоби оқилонаи шаклҳо ва усулҳои танзими давлатии соҳибкорӣ, муайян кардани афзалият ва омезиши онҳоро талаб мекунанд.

Ҳамин тавр, мо боварӣ дорем, ки дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ танзими давлатии соҳибкорӣ тавассути усулҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1. Танзими ҳуқуқӣ;
2. Усулҳои маъмурӣ;

¹⁰⁷Вдовенко З.В. Формирование системы эффективного управления предприятиями химического комплекса региона в рыночных условиях; дисс. на соискание ученой степени доктора эк. наук: 08.00.05/ Вдовенко Зинаида Владимировна. - М, 2005. - 466 с.

3. Танзими иқтисодӣ.

Танзими ҳуқуқӣ қоидаҳои фаъолияти бозор, муносибатҳои иқтисодиро муқаррар менамояд, ҳимояи фаъолияти субъектҳои ҷамъият ва умуман аъзои онро таъмин мекунад. Он ҳама соҳаҳои фазои бозор (моли, молиявӣ, меҳнатӣ) ва инчунин муносибатҳои дар ин фазо ташаккулёфтaro фаро мегирад.

Сабаби асосии танзими ҳуқуқии иқтисодӣ дар шароити нав ин набудани низоми бозорӣ ба монанди хоҳиши ба даст овардани фоида бе назардошти оқибатҳои эҳтимолии манфӣ мебошад. Мақсади танзими ҳуқуқӣ таъмин намудани муносибатҳои мутамаддини бозорӣ, эҳтироми манфиатҳои иштирокчиёни онҳо мебошад.

Усулҳои ҳуқуқии танзими давлатии соҳибкорӣ барои фароҳам овардани заминаи мустаҳкамаи ҳуқуқӣ бо истифодаи усулҳои қонунгузорӣ, судӣ ва маъмурӣ тарҳрезӣ шудаанд.

Давлат танзими ҳуқуқии худро дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ менамояд: сохтори мақомоти танзими давлатӣ, вазъи ҳуқуқии корхонаҳо, тартиби бастан ва иҷрои шартномаҳои хочагидорӣ ва созишномаҳо, ҳифзи ҳуқуқии амволи субъектҳои соҳибкорӣ, тартиби ҳалли баҳсҳои корхонаҳо, ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, ташаккул ва танзими баъзе масъалаҳои низоми шартнома, масъалаҳои марбут ба ҷанбаи этикии савдо ва ғайра.

Танзими давлатии соҳибкорӣ дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Ҳама санадҳои меъёрии ҳуқуқии марбут ба танзими ин фаъолият бояд ба принципҳои конституционӣ мувофиқ бошанд.

Вобаста ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба умумӣ (танзими давлатии баъзе ҷанбаҳои иқтисодӣро таъмин намояд) ва махсус (таъсири давлатӣ ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ) тақсим карда шавад.

Санадҳои қонунгузори танзими умумӣ бояд, пеш аз ҳама, Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар гиранд, ки танзими давлатии муносибатҳои бозориро дар чаҳорҷӯбаи муайяни ҳуқуқӣ муқаррар менамояд.

Танзими махсуси меъёрии ҳуқуқии соҳибкорӣ дар фармон ва дастуру супоришҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои вазорату идораҳо, инчунин қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дастурҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дарҷ карда шудаанд.

Мундариҷаи умумии танзими давлатӣ бояд ба дарки он асос ёбад, ки дар ҳама сатҳҳои низом вазифаҳои иҷозатдиҳӣ, назоратӣ ва манъкунӣ, таҳлилӣ, иттилоотӣ, ҳамоҳангсозӣ, инчунин функцияҳои дастгирии соҳибкорӣ, ташаккул ва татбиқи сиёсати илмию техникӣ ва кадрҳо бояд тибқи қонун пешбинӣ шаванд.

Вобаста ба муносибати умумӣ ба мушкилоти танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ вазифаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ташкили заминаи меъёрию ҳуқуқӣ, танзими гумрукӣ, асбӯрӣ ва молиявӣ, бурсияҳо ва субсидияҳо, ташаккули сиёсати ягона дар соҳаи стандартизатсия, сертификатсия, муқаррар намудани қоидаҳои фурӯши баъзе молҳо ва пешниҳоди хизматрасонӣ, намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ, таҳияи барномаҳои индикативии соҳавӣ ва арзёбии оқибатҳои татбиқи онҳо, нигоҳ доштани сатҳи зарурии рақобат дар бозор, ташаккули дастгирии бозьтимоди иттилоотӣ барои иштирокчиёни бозори истеъмолӣ, таҳияи сиёсати соҳавии илмию техникӣ ва кадрӣ мебошад.

Танзими ҳудудии фаъолияти соҳибкорӣ бояд ба он асос ёбад, ки механизми он, аз як тараф татбиқи принципҳои хизматрасонии муштаракро таъмин намояд ва аз тарафи дигар, сохтори махсуси идоракунии нишондиҳандаҳои фаъолиятро, ки ташкили сиёсатро ҳамоҳанг мекунад, ташкил кунад.

Дар ин робита, вазифаҳои асосии мақомоти танзимкунандаи ҳокимияти маҳаллӣ бояд инҳо бошанд: ташаккули сиёсати ҳудудии соҳибкорӣ ва афзалиятҳои он; таъмини иҷрои принципҳои умумии андозбандӣ ва таҳияи хусусиятҳои татбиқи онҳо ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар сатҳи ҳудудҳои маъмурӣ; таҳкими заминаи меъёрӣ дар асоси стандартҳои танзими доимӣ ё муваққатӣ, фароҳам овардани муҳити босамари рақобат дар бозори маҳаллӣ; рушди бозори ҳудудӣ дар асоси дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ, танзими сармоягузориҳои хориҷӣ ва ташаккули инфрасохтори рушдӣ; таъмини назорати самараноки риояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон.

Танзими маъмурӣ мустақиман ба ваколати ҳокимияти давлатӣ асос ёфта, чораҳои манъкунӣ, иҷозатдиҳӣ, маҷбуркуниро дар бар мегирад. Дар муқоиса бо усулҳои иқтисодӣ, усулҳои маъмурӣ озодии интихобро ҳангоми қабули қарор барои субъектҳои муносибатҳои бозорӣ ба таври назаррас маҳдуд мекунад. Дар айни замон, танзимгарони маъмурӣ дорои табиати иқтисодӣ мебошанд, зеро татбиқи онҳо ба рафтори субъектҳои хоҷагидорӣ ва дар ниҳоят ба вазъи низоми иқтисодӣ таъсир мерасонад.

Танзими маъмурӣ дар амалияи ҷаҳонӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ дар ҷойҳое зарурӣ доништа мешавад, ки озодии пурраи иқтисодии баъзе субъектҳои муносибатҳои бозорӣ барои дигарон ё дар маҷмӯъ ҷомеа, оқибатҳои ҷиддӣ ба бор орад.

Усулҳои маъмурӣ аз назорати мутобиқати маҳсулоти истеҳсолшуда тибқи стандартҳо; бо мақсади ҳифзи истеҳсолкунандагони ватанӣ муқаррар кардани бурсияҳо, бочҳои гумрукӣ ҳангоми воридот ё содироти маҳсулот; муайян намудани самтҳои афзалиятноки субсидия ва сармоягузорӣ; рушди функцияҳои худидоракунии маҳаллӣ ва ғайра иборатанд.

Танзими иқтисодӣ ба таъсир ба манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ҳавасмандгардонии моддӣ барои рушди намудҳои алоҳидаи фаъолият тибқи талаботи ҷомеа асос ёфтааст. Танзими

иқтисодии давлатӣ маҷмӯи омилҳои зиёди унсурҳоро дар бар мегирад. Ба онҳо дохил мешаванд:

- тадбирҳои мустақиман ба иқтисодиёт, ки маблағгузорию мақсаднокро дар бар мегиранд, аз ҷумла низоми хариди давлатӣ;

- танзими ғайримустақим, ки сиёсати бучавӣ-андозӣ, пулӣ-қарзӣ, асъорӣ ва гумрукиро дар бар мегиранд.

Ҳамин тавр, нақши муайянкунандаи давлат дар ҳавасмандгардонӣ ва танзими соҳибкорӣ дар мавриди гузариши иқтисодиёт ба бозор комилан аён аст. Давлат аксар вақт мекӯшад, ки ба фаъолияти соҳибкорон фаъолна даҳлат кунад ва баъзан ҳамчун нозир ё ҳакам баромад кунад. Дар айни замон, воситаҳои гуногуне истифода мешаванд, аз ҷумла доираи васеи фишангҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ.

Мақсади асосӣ ва асоси танзими давлатии иқтисодиёт таъмини босуботи иҷтимоию иқтисодии ҷомеа мебошад. Оқибатҳои бевоситаи ин ҳадафи асосии танзими давлатӣ дар ҳама гуна кишварҳо ва ҳадафи дар ин баробар муҳим, ташаккули шароити ибтидоӣ ва потенциали рушди иқтисодӣ ва дар ин замина баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии мардум мебошад.

Танзими давлатии иқтисодиёт бевосита бо сиёсати иқтисодӣ алоқаманд буда, барои татбиқи он нигаронида шудааст. Барои ноил шудан ба ин мақсадҳо шаклҳо ва усулҳои мухталифе истифода мешаванд, ки воситаҳои танзими давлатии иқтисодиётро ташкил медиҳанд.

Чи хеле, ки дар боло қайд намудем, давлат усулҳои таъсири мустақим ва ғайримустақимро ба иқтисодиёт истифода мебарад. Истифодаи усулҳои номбаршуда роҳи воситаҳои барои онҳо мувофиқро пешниҳод менамоянд. Ҳамин тавр, усули таъсири мустақим тавассути таъсири маъмурӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Усули ғайримустақим бошад, танҳо бо роҳи иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳамзамон, бо рушди иқтисоди бозорӣ дар Тоҷикистон, тағйиротҳои мусбат дар соҳаи танзими давлатии рушди он ба назар мерасанд. То имрӯз

дар кишвар қонунгузори конститутсионии давлатӣ ташаккул ёфт, қонунгузори маъмурӣ таҳким ёфт, қонунгузори андоз ва гумрук ҳамчун шохаҳои мустақили ҳуқуқ ба вучуд омаданд, қонунгузори меҳнат мавқеи назаррасро ишғол кард.

Дар маҷмӯъ, низоми ҳамоҳангшудаи танзими қонунгузори фаъолияти соҳибқорӣ шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ташаккул ёфтааст, ки барои рушди дарозмуддат ва устувори тичорат имконияти фароҳам меоварад. Ҳамзамон, номукамалии низоми иттилоотӣ танзими қонунии ҷориро қайд кардан ғайриимкон аст, ки ҷустуҷӯи меъёрҳои амалқунандаи танзими ҳуқуқии мушқилоти пайдошударо мушқилтар менамоянд.

Бо тақмили низоми танзими қонунгузори фаъолияти соҳибқорӣ, масъалаҳои тақвияти ҷараёни ислоҳоти корхонаҳо дар сатҳи микроқтисодӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Сиёсати давлатӣ дар ин соҳа бояд ба ташаккули механизми таъмини субот ва шаффофияти муносибатҳои амволӣ, ташаккули инфрасохтори рушдёфтаи иттилооти корхонаҳо, рушди низоми машваратдиҳӣ дар соҳаи идорақунии сифати маҳсулот, мол ва хизматрасонӣ равона карда шавад.

Дар татбиқи сиёсати ислоҳоти фаъолияти корхонаҳо дар сатҳи микроқтисодӣ ақидаи рушди мустақилонаи корхонаҳо нақши муҳим дорад. Дар назария ва амалияи идорақуни бисёр назарияҳои рушди ташкилотҳо мавҷуданд, ки ба хусусиятҳои ин ё он марҳилаи таърихӣ мушаххас ҷавобгӯ мебошанд.

Ба ақидаи мо, бо вучуди он ки қонунгузори Тоҷикистон ва заминаи ҳуқуқии фаъолияти корхонаҳо дар заминаи соҳибқорӣ озод таҳким ёфтаанд, зарур аст ки татбиқи ислоҳоти корхонаҳо дар сатҳи микроқтисодӣ тезонида шавад. Ислоҳоти корхонаҳо бояд натиҷаи фаъолияти мувофиқашудаи роҳбарон, моликон ва кормандон бо нақши ҳамоҳангсозии давлат доништа шавад. Давлат бояд дар мувофиқа бо сиёсатҳои макроқтисодӣ сиёсати микроқтисодиро таҳия ва татбиқ намояд. Айни ҳол, суръатбахшии раванди

дигаргуниҳои муҳим ҳангоми ислоҳоти корхонаҳо бо як қатор омилҳо маҳдуд карда мешавад. Асосии онҳо:

- мавҷуд набудани нақшаҳои комплекси рушди миёнамӯҳлат ва дарозмуддат дар корхонаҳо;
- маълумоти нокифоя дар бораи вазъи кунунӣ ва дурнамои бозор, зарурияти хароҷоти зиёд барои кӯшишҳо ва захираҳо барои самтгирӣ дар бозор;
- омода набудани бисёр корхонаҳо барои тағйир ёфтани тақозои аҳоли, пайдо шудани маҳсулоти баландсифати рақобатпазир;
- фарсудашавии воситаҳо ва технологияҳои асосӣ, истифодаи ғайрисамараноки захираҳо;
- ҳавасмандии пасти меҳнати кормандон;
- усули бесамари роҳбарони корхона, ки байни раёсат ва коллективи меҳнатӣ муҳолифат ба вуҷуд меоваранд;
- таъсири сусти ҷомеа ба фаъолияти корхонаҳо;
- масъулияти пасти иҷтимоии тижорат;
- фарҳанги номукаммали ташкили корхонаҳо;
- сатҳи ғайриқаноатбахши идоракунии донишҳо ва рушди ташкили корхонаҳо.

Ҳамин тавр, чӣ хеле ки мо қайд кардем, ташаббус ва мустақилияти субъектҳои хоҷагидорӣ принципҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд. Соҳибкорон фаъолияти худро дар асоси шартномаҳо бо мол таъминкунандагон ва харидорон бо дарназардошти талабот ва шароити бозор ба даст оварда, миқдори муайяни ғоида ба даст меоранд. Ҳамзамон, мустақилияти сохторҳои соҳибкорӣ бе маҳдудияти назорати давлатӣ, танзим ва ҳамоҳангсозии он номаҳдуд буда наметавонад.

Дар ибтидои асри XXI дар таҳқиқи илмӣ ва амалисозии ҳадафҳо, шаклҳо ва усулҳои танзими давлатии сохторҳои соҳибкорӣ дигаргуниҳои назаррас рух доданд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки

хамкорию давлат ва соҳибкорон набояд танҳо дар мавриди татбиқи танзими маъмурӣ маҳдуд шавад.

Вобастагии дастгирии давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ пеш аз ҳама ба зарурати рушди босуръати барномаҳои давлатӣ дар шароити кунунии сиёсату иқтисодӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ вобаста аст.

Дастгирии давлатӣ набояд ҳамчун вазифаи ҳатмӣ барои ҳама ҳудудҳои маъмурӣ ва субъектҳои соҳибкорӣ, балки ҳамчун механизми муайян кардани намояндагони субъектҳои хурду миёна дар ҳамкорӣ бо сохторҳои калони тиҷоратӣ ва давлат барои ҳалли вазифаҳои муҳими стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмида шавад. Ин дар доираи ҳамгироии онҳо дар ҷустуҷӯи ҳалли оптималӣ ва ба даст овардани самарани синергетикӣ имконпазир аст. Ҳамзамон, бояд эътироф кард, ки дастгирӣ на ҳама вақт бояд аз ҷиҳати молиявӣ бошад, балки он метавонад манфиатҳои ягон соҳаро дастгирӣ кунад, танзиму таъмини фазои солими соҳибкорӣ, инчунин интиқол додани дониш ва технология бо пайдарпайии муайян ва ғайраро дар бар гирад.

Мақсади дастгирии давлатӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ шароити сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодиро барои рушди озод муайян мекунад, аз ҷумла:

-ташаккули табақаи миёна, баланд бардоштани самаранокии иҷтимоии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (афзоиши шумораи корҷӯён, даромади миёна ва сатҳи ҳифзи иҷтимоии кормандон);

-омилҳои стратегии рушди иҷтимоию иқтисодии давлатро тавассути миқёс ва иқтидори иқтисодии корхонаҳо тавсеа медиҳад, суръати рушди корхонаҳои хурду миёна, афзоиши ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар ташаккули ММД (истеҳсоли молҳо, хизматрасонӣ, андозҳои соф) афзоиш меёбад.

Сиёсати муосири дастгирии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври назаррас бо роҳи озмоиш ва ҳатогӣ, бе асоснокии назариявӣ пайдо шудааст, зеро тақрори таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ бе дарназардошти

хусусиятҳои хоси иқтисоди миллӣ дар давраи ислоҳоти сиёсӣ ғайриимкон аст.

Ҳамин тариқ, тавассути омӯзиш ва ошкор кардани қонуниятҳои механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ самараи онро баланд бардоштан мумкин аст.

Такмили механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ, албатта кори душвор мебошад. Чӣ хеле, ки таҷриба нишон медиҳад, таҳия кардани механизм кофӣ нест: дар тамоми ҳудудҳои маъмурӣ низоми дастгирӣ бояд таъсис дода шавад, ки унсурҳои калидиро дар бар гиранд (заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, дастгоҳи давлатӣ, барномаҳои дастгирӣ ва инфрасохтори дастгирӣ), аммо он дар ҳама ҷо босамар нест. Ин ба набудани механизми ягонаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва татбиқи чорабиниҳои дастгирӣ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, бо мақсади рушди соҳибкорӣ давлат бояд вазифаҳои зеринро иҷро кунад:

- ташаккули муҳити ҳуқуқӣ, ки рушди соҳибкориро таъмин мекунад;
- дастгирии молиявии фаъолияти соҳибкорӣ;
- дар доираи инфрасохтори таъсисёфта дастрасии хизматҳо ва захираҳои зарурӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ;
- баланд бардоштани самаранокии механизми дастгирии соҳибкорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва мақомоти маҳаллӣ;
- таҳияи механизми ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорӣ дар муайян намудани самтҳои рушди соҳаҳо ва истифодаи афзалиятҳо;
- ҷалби соҳибкорони ҳудудҳои маъмурӣ дар таҳияи барномаҳои рушди ҳудудҳои маъмурӣ ва миллӣ.

Механизми таҳия ва татбиқи дастгирии мақсадноки давлатӣ дар асоси таҳлили таҳқиқоти маълумоти илмӣ ва ҳуқуқӣ ба мо имкон медиҳад, ки принципҳои асосии ташаккули сиёсати дастгирии давлатии соҳибкорӣ таҳия карда шавад: шаффофият; афзалият; маҷмӯӣ (комплексӣ); интиҳобӣ; муносибати мақсадноки барномавӣ.

Механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ ба таври идоракунии амудӣ амалӣ карда мешавад (идоракунии ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ, ноҳиявӣ ё шаҳрӣ).

Самтҳо, принсипҳо ва шаклҳои дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ муайян карда мешаванд ва мушаххасот дар сатҳҳои ҳудудҳои маъмурӣ амалӣ карда мешаванд.

Эҳтиёҷоти ҷорӣ ва ояндаи иҷтимоию иқтисодӣ дар соҳаи савдо, ки ҳамбастагии манфиатҳои аҳоли, соҳибкорӣ ва умуман давлатро таъмин мекунад, ҳамчун тартиби ягонаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳудудҳои маъмурӣ муқаррар карда шудаанд, ки ба талаботи ҷумҳуриявӣ муҳолифат намекунад.

Устувории фаъолияти соҳибкорӣ аз бисёр номуайяни ва хатарҳо вобаста аст, ки дар онҳо идоракунии давлатӣ равонашуда вучуд надорад. Ҳамин тавр, истифодаи усулҳо ва равишҳои мувофиқ дар ташаккули механизмҳои баланд бардоштани устувории рушди иҷтимоию иқтисодӣ тавсия дода мешавад.

Механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ бояд ба мақсадҳои зерин равона карда шавад:

- ташкили ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани ҷойҳои кории мавҷуда;
- таъмини шуғли аҳоли;
- афзоиши даромади аҳоли;
- таъмини рақобатпазирӣ.

Омили муҳимтарини ташаккули самарани иҷтимоӣ ва дар натиҷа худмаблағгузорӣ татбиқи чорабиниҳои барномавии механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ мебошад, ки ба рушди равандҳои инноватсионӣ оварда мерасонад. Ғайр аз ин, ҳангоми ҳисоб кардани хароҷот ва баҳодихии самарани барномаҳо хусусияти ҳудудҳои маъмурӣ ба назар гирифта мешавад.

Такмил додани механизми дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар асоси ҳамкории самарабахши субъектҳои соҳибкорӣ ва мақомоти давлатӣ имконпазир аст.

Ба андешаи мо, дар шароити муосири иқтисодӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ бояд дар самти таҳияи механизми мувофиқе сураат гирад, ки нерӯи иҷтимоию иқтисодии субъектҳои соҳибкориро таъмин кунад ва захираҳои молиявии буҷетро самаранок тақсим кунад. Хусусиятҳои усули барномавӣ-мақсаднок нобаробарӣ ва номутаносибиро дар низомҳои иҷтимоию иқтисодии ҳам давлат ва ҳам дар минтақаҳо дар тақсими захираҳои молиявии давлатӣ коҳиш медиҳанд. Усули барномавӣ-мақсаднок барои ноил гардидан ба натиҷаҳои ҳалли мушкилиҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудааст.

4.2. Самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкории экологӣ

Хусусиятҳои вазъи экологии Тоҷикистонро ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва иқлимӣ, инчунин хусусияти сарватҳои табиӣ он муайян мекунад. Ҷумҳурӣ бо мушкилоти ифлосшавии ҳаво, об ва хок, истифодаи бесамари захираҳои табиӣ, инчунин маърифати нокифояи экологии аҳоли рӯбарӯ аст. Ин хусусиятҳо ба саломатии инсон ва муҳити табиӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин рӯ, татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон мутобиқшавӣ ва баррасии ин хусусиятҳоро тақозо мекунад, то рушди босамари соҳибкории экологӣ дар кишвар таъмин карда шавад.

Тоҷикистон барои рушди соҳибкории экологӣ иқтидори назаррасро соҳиб аст. Захираҳои бойи табиӣ, аз ҷумла захираҳои об, заминҳои кишоварзӣ ва гуногунии биологӣ, барои рушди тичорат ва лоиҳаҳои аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда имконият фароҳам меоранд. Илова бар ин, кишвар дорои миқдори зиёди энергияи офтобӣ ва гидроэнергетикӣ мебошад, ки барои истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия дурнамо мекушояд. Иқтидори рушди соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон сармоягузори ҳавасманд мекунад, ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳад ва ба рушди иқтисоди кишвар мусоидат мекунад.

Монеаҳо ва мушкилот дар роҳи ҷорӣ намудани таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон ба хусусиятҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар иртибот доранд. Набудани маблағгузорӣ, ноустувории муҳити соҳибкорӣ, захираҳои маҳдуд ва дастгирии нокифояи соҳибкории экологӣ монеаҳо барои мутобиқшавӣ ва татбиқи бомуваффақияти таҷрибаи хориҷӣ мешаванд. Мавҷуд будни зинаҳои бюрократӣ, беҳабарӣ ва маданияти пасти экологӣ низ дар самти ҷорӣ намудани усулҳои пешқадам ва навоарӣ душворҳои ҷиддӣ мебошанд. Бартараф намудани ин монеаҳо таҳияи ҷораҳои дахлдори дастгирнии давлатиро ҷиҳати бунёди инфрасохтори ёрирасон, таълим додан ва омӯзонидани соҳибкорон дар соҳаи экологӣ ва фаълоне дастгирӣ намудан ва ҳавасманд гардонидани корхонаҳои экологӣ тақозо менамояд.

Дастгирии давлатӣ асоси рушди самараноки соҳибкории экологӣ мебошад. Чунин дастгирӣ бояд дар заминаи дахлдори меъёрию ҳуқуқӣ амалӣ карда шавад ва ба манфиати иқтисодии ширкатҳо дар соҳаи экология мусоидат кунанд.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи саноатиро таҳлил намуда, мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳавасмандгардонии иқтисодии барои соҳибкории экологӣ нигаронидашуда дар самтҳои гуногун сурат мегирад, вале дара навабати аввал ба соҳаи андоз, молия ва қарз таъсир мерасонад. Ин ҷо ҷолиб таҷрибаи Чопон аст. Дар Чопон институти дастгирии давлатӣ фаълоне инкишоф меёбад ва маблағ барои муҳофизати муҳити зист аз буҷети марказӣ, буҷетҳои маҳаллӣ, инчунин низоми қарзҳои давлатӣ ва маблағгузорӣ ба воситаи молияи давлатӣ, корпоратсияҳои қарзӣ ҷудо карда мешавад.

Дар Дания дар сатҳи мақомоти қонунгузорӣ ва танзимкунанда субсидияҳои васеи давлатӣ барои технологияҳои кампартов ва дастгирии коркарди партовҳо, мубодила бо дигарон дар самтҳои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ сурат мегирад. Аксар вақт давлат маблағҳои ҷудо мекунад, ки ба онҳо масъалаҳои (барномаҳои) муҳим мувофиқи муҳити зист равшан вобаста

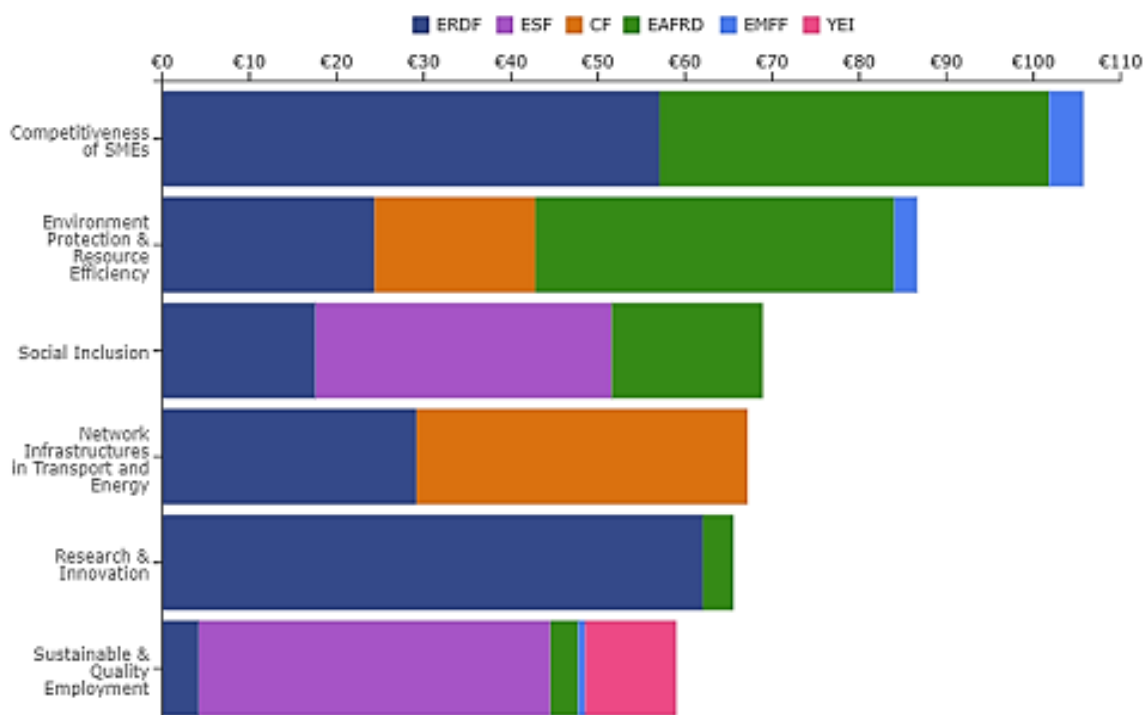
аст. Харочот аз чониби ҳукумат чиддӣ назорат карда мешавад, аз ҷумла ба воситаи низоми фондҳое, ки махсус гардонда шудаанд, корпоратсияҳои давлатӣ, бонкҳо ва ғайра. Мақомоти ваколатдор қабули қарорро оид ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зист дар сатҳҳои гуногун ҳал мекунанд, бинобар ин масъалаҳои мушаххаси экологиро хеле самараноктар ҳал кардан мумкин аст.

Моҳи декабри соли 2019 Комиссияи Аврупо барномаи аврупоии муомилоти сабз, ки тағйиротро дар иқтисоди Аврупо барои ноил шудан ба бетарафӣ гулхонаӣ (сифр намудани партовҳои газҳои гулхонаӣ) то соли 2050 тавсиф мекунад, пешниҳод кард. Дар баробари ин беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ низ аз авлавияти рушд хоҳад буд. Бояд қайд намуд, ки дар давоми 10 сол сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ барои татбиқи стратегияи нав ба маблағи 1 триллион евро пешбинӣ шудааст.

Воситаи муҳими маблағгузори лоиҳаҳои «сабз» дар Иттиҳоди Аврупо фондҳои сохторӣ ва сармоягузори аврупоӣ мебошанд (Фондҳои сохторӣ ва сармоягузори аврупоӣ - ESIF):

- Фонди муттаҳидӣ (ФМ);
- Ҳазинаи рушди минтақавии аврупоӣ (Фонди минтақавии аврупоии рушд - ERDF);
- Ҳазинаи аврупоии кишоварзӣ барои тараққиёти минтақаҳо ва деҳот (Фонди аврупоии кишоварзӣ - ЕАФРД);
- Бунёди Аврупоии баҳрӣ ва моҳипарварӣ (Фонди аврупоии баҳрӣ ва моҳипарварии - EMFF).

Ин фондҳо таносуби захираҳои, ки барои дастгирии лоиҳаҳо равона мешаванд, муайян мекунанд, ки ба ноил шудан ба мақсади иқтисодиёти камгулхонаӣ ёрӣ расонда метавонанд. Ҳаҷми маблағгузорӣ барои солҳои 2014-2020 аз бучети Иттиҳоди Аврупо ба фондҳои сохторӣ ва сармоягузорӣ барои «сабзгардонии» иқтисодиёт дар расми 4.1. нишон дода шудаанд.

Расми 4.1. Ҳаҷми маблағгузорӣ ба фондҳои сохторӣ ва сармоягузорӣ барои «сабзгардонии» иқтисодиёт барои солҳои 2014-2020 аз буҷаи Иттиҳоди Аврупо¹⁰⁸

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соли 1991 истиқлоли давлатиро ба даст овард, ҳамзамон муҳити табиӣ бо партовҳо олударо аз ИҚШС-и собиқ мерос гирифт, ки муддати дароз ба таъсири зараровари соҳаҳои саноатӣ дучор мешуд. Афзоиши мавҷудай истеҳсолоти соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ, ба таври интенсивӣ истифода бурдани пеститсидҳо боиси ифлосшавии муҳити зист дар ҷумҳурӣ гардида буд.

Ҳамзамон, қайд намудан ба маврид аст, ки бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин фароҳам овардан ва таҷдиди заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариш ба модели пешниҳодшудаи рушди устувори экологию иқтисодӣ ба туфайли санадҳои

¹⁰⁸Европейские структурные и инвестиционные фонды. [сайт]. – URL: <https://cohesiondata.es.europa.eu/overview> (дата обращения 22.01.2023).

асосии қонунгузории таҳия ва қабулшуда дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат пешравиҳо ба даст оварда шуданд¹⁰⁹.

Ҳанӯз дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар ҷумҳурӣ қонунҳо ва санадҳои қонунгузорию қабул гардиданд, ки масъалаҳои ҳифзи табиат ва сарватҳои табииро ба таври конституционӣ муайян ва муқаррар намуданд: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1994), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат» (соли 1993), Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1993), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера» (соли 1996), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифз ва истифодаи олами ҳайвонот» (соли 1994), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сарватҳои зеризаминӣ» (соли 1994), Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996), Низомнома «Дар бораи экспертизаи давлатии экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1994), Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1998-2008 (соли 1997).

Мақсади ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар боло зикршуда муайян кардани самтҳои асосии рушди экологӣ ва иқтисодии кишвар мебошад. Ба ғайр аз онҳое, ки дар боло номбар шудаанд, инчунин оид ба пурзӯр намудани ҳифзи хоҷагиҳои моҳигирӣ, ташкили Боғи миллии Тоҷикистон, назорат ва чамбоварии гиёҳҳои шифобахши хурдӯй ва ғайра санадҳои қонунгузорӣ қабул карда шудаанд.

Соли 1996 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳоли»-ро таҳия ва қабул намуд. Ҳамчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз Конвенсияҳои зерини Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳифзи муҳити зистро ба тасвиб расонидааст:

- Конвенсияи СММ «Дар бораи гуногунии биологӣ»;
- Конвенсияи чорчӯбаи СММ «Дар бораи тағйирёбии иқлим»;

¹⁰⁹ Сафаров Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. - Душанбе, 1998. -55 с.

- Протоколи Монреал оид ба моддаҳое, ки қабати озонро вайрон мекунанд ва ислоҳоти Лондон;

- Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо биёбоншавӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои асосии экологӣ дар доираи барномаҳои миллии зерин ҳалли худро ёфтанд:

- Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2000 ва барои то соли 2010;

- Барномаи давлатии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2019;

- Нақшаи чорабиниҳои миллии солимии муҳити зист (2000);

- Нақшаи чорабиниҳои миллии оид ба пешгирии вайроншавии қабати озон (2001);

- Стратегияи миллии ҳифзи саломатии аҳоли (2002);

- Нақшаи миллии амал оид ба паст кардани тағйири иқлим (2002);

- Аввалин Эъломияи миллии оид ба тағйирёбии иқлим (2003);

- Стратегияи миллии ва нақшаи чорабиниҳо оид ба ҳифз ва истифодаи оқилонаи гуногунии биологии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2003);

- Барномаи давлатии рушди ҳудудҳои табиии махсус муҳофизатшаванда барои солҳои 2005-2015;

- Барномаи рушди хоҷагии чангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 (2005);

- Нақшаи чорабиниҳои миллии оид ба ҳифзи муҳити зист (2006).

Барномаҳои миллии таҳия ва қабулшуда ба рафъи мушкилоти экологӣ, аз ҷумла ҳалли масъалаҳои барқарорсозии сифати об ва ҳавои истеъмолшаванда, таҳия ва татбиқи технологияҳои нави экологӣ ва каммасрафи истеҳсолоти саноатӣ нигаронида шудаанд. Барномаҳо, инчунин ба мушкилоти марбут ба беҳтар намудани саломатии одамон, кам кардани таъсири манфии тағйирёбии иқлим нигаронида шудаанд, ки дар навбати худ

бояд рушди устувор ва ҳифзи гуногунии биологии кишварро таъмин намоянд.

Таҳлили масъала нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккули соҳибкории экологӣ ва танзими фаъолияти онҳо имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст, вале қонуни ягонаи махсус дар бораи соҳибкории экологӣ коркард нашудааст.

Вобаста ба ин, бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди соҳибкории экологӣ қабули чунин як санади ҳуқуқӣ зарур буда, метавонад тамоми соҳаҳои соҳибкории экологиро танзим намояд.

Ташаккули соҳибкории мутамаддини экологӣ дар соҳаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин омилҳои стратегии барномаи рушди устувори иқтисодӣ барои ноил шудан ба сатҳи шоистаи зиндагии аҳоли мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар ҷумҳурии мо хизмати машваратӣ, аз ҷумла аудити экологиро пурзӯр намудан лозим аст, зеро ки барои назорат ба вазъи экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти онҳо зарур ҳисобида мешавад.

Самтҳои асосии фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи таъмини ҳифзи муҳити зист инҳо мебошанд:

- қорӣ намудани идоракунии ҳамгироии экологӣ, аз ҷумла усулҳои аз ҷиҳати экологӣ оқилона истифода бурдани атмосфера, замин, об, маъдан, чангал ва дигар захираҳо;
- дар тамоми соҳаҳо қорӣ намудани технологияҳои сарфакунандаи захираҳои фаъолияти иқтисодӣ;
- таҷҳизонидани комплексҳои саноатӣ, таҷҳизоти муносири ҳифзи муҳити зист;
- таҳияи системаҳои истифодаи захираҳои дуҷумдараҷа, аз ҷумла коркарди партовҳо;
- таҳияи усулҳои муайян кардани хавфҳои экологӣ;

- ба инобат гирифтани манфиат ва амнияти аҳоли ҳамчун афзалият ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаҳо ва намудҳои эҳтимолии хавфноки фаъолият.

Дар сатҳи давлатӣ воситаҳои маъмултарин ҳамчун усулҳои ҳавасмандкунии гузаштан ба фаъолияти экологии ширкатҳо инҳо ба шумор мераванд:

- андозбандии экологӣ;
- сиёсати молии ба экологӣ нигаронидашуда;
- хариди давлатии сабз;
- аудити экологӣ;
- тамғаи экологӣ.

Дар кишварҳои пешрафта барои тамоми давраи ҳаёти маҳсулот принципи масъулияти истехсолкунанда амал мекунад, ки мувофиқи он истифодабарандагони сарватҳои табиӣ уҳдадоранд маблағҳое, ки бораи мелиоратсияи заминҳои вайрону ифлосшуда истифода мешаванд дар пасандозҳои бонкӣ ҷойгир кунанд. Бояд зикр намуд, ки корхонаҳои Ҷопон ҳар сол ҳатто 0,3 фоизи маблағи фурушро ба захираи махсус барои ба амал баровардани тадбирҳои муҳофизати муҳити зист равона менамоянд¹¹⁰.

Ҳамин тариқ, дар бисёре аз кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта (кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА, Япония ва ғайра) дар самти танзими муҳофизати муҳити зист ва пурзӯр намудани нақши фишангҳои иқтисодии назорат суеҷи шудани усули маъмури мушоҳида карда мешавад. Нақши усулҳои иқтисодӣ аз ҳавасмандгардонии фаъолияти экологӣ тавассути ҷустуҷӯи роҳҳои кам кардани хароҷоти иқтисодии давлат ва субъектҳои

¹¹⁰Габдинова В.Р. Региональный экологический рынок: особенности формирования и структура. // Экономика и предпринимательство. - 2020. - №2-2. - С. 406 – 411

фаъолияти иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳолати дилхоҳи муҳити зист ва чузъҳои алоҳидаи он иборат аст¹¹¹.

Ба андешаи мо, дар асоси таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки сиёсати экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таҳким бахшида шуда, ба беҳбудии сифати зиндагӣ дар кишвар нигаронида шавад. Бояд гуфт, ки камбудии мавҷуда дар татбиқи сиёсати экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди мамлакат монеъ мешавад.

Коршиносон хавфҳои асосие, ки дар соҳаи сиёсати экологӣ дучор мешаванд, муайян карданд.

Хавфҳои иқтисодӣ. Ин хавфҳо аз ҳама равшананд. Кам кардани партовҳои гулхонаӣ ҳангоми истеҳсоли маҳсулот талаботро ба сӯзишвории истихроҷшаванда коҳиш медиҳад.

Инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сабаби рушди нисбатан сусти технологияҳои "сабз" дар ширкатҳо ва сатҳи баланди гулхонаӣ, *хатарҳои тиҷоратӣ* вучуд доранд.

Дар ҷумҳурӣ афзалиятҳо ва хароҷоти тадбирҳои муҳофизати муҳити зист то имрӯз на ҳамчун саҳмгузори ба рушди мамлакат, балки ҳамчун як навъ ҳиссаи уҳдадорихои иҷтимоии давлат шуморида мешавад, ки ин боиси ниҳоят кам будани хароҷоти буҷетӣ ба соҳаи экологӣ гардидааст.

Агар механизмҳои асосии иқтисодиётро ба назар гирем, ҳавасмандгардони фаъолияти иқтисодии ба экологӣ нигаронидашуда, ки давлат барои ташкили «муколамаи экологӣ» тартиб додааст, пас дар навбати аввал воситаҳои дастгирии давлатиро дар самти фаъолияти сармоягузори дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ қайд кардан лозим аст¹¹².

¹¹¹Балушкина, У.В. Хирономиды как индикаторы степени загрязнения воды / У. В. Балушкина // Методы биологического анализа пресных вод. - Л.: Наука, 1976. - С.106-108.

¹¹²Наумов А.А. Преподавание экологического предпринимательства в рамках изучения экономических дисциплин. // Научные исследования в образовании.// - 2007. - №1. – С. 112-118

Тибқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сатҳи ҷумҳуриявӣ дастгирии давлатии амалӣ намудани тадбирҳои ҳифзи муҳити зист инҳоро пешбинӣ мекунад:

- имтиёзҳои андозӣ, ки имрӯз аҳамияти муҳим доранд чузъи сиёсати давлатӣ дар рушди соҳаҳои афзалиятноки саноат мебошанд;

- ҷуброни хароҷоте, ки барои гузаронидани тадқиқот ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ нигаронида шудаанд, аз ҷумла рушди технологияҳо дар соҳаи муҳити зист;

- қарзҳои андозии сармоягузорӣ;

- шартҳои имтиёзноки истифодаи замин, иҷораи қитъаҳои заминҳое, ки дар ҳудуди давлатӣ ва коммуналӣ воқеъ гардидаанд;

- моликият ё қитъаҳои замин, моликияти давлатӣ, бе савдо бо ҳуқуқи минбаъда гузаштани ҳуқуқи моликият ба қитъаҳои замини истифодашаванда;

- барномаҳои қарздиҳии имтиёзнок барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна;

- кафолатҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қарз ё вомбаргҳо, қарзҳое, ки барои татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ҷалб карда мешаванд;

- татбиқи «тарифи сабз» дар саноати барқ;

- барориши вомбаргҳои «сабз»;

- субсидияҳо барои ҷуброни як қисми арзиши пардохти фоизҳои қарзҳо.

Характери ғайримолиявӣ дастгирии давлатӣ низ аҳамияти хеле зиёд дорад ба монанди чунин тадбирҳо: ташкили минтақаҳои махсуси иқтисодӣ дар сатҳи минтақа, истифодаи технологияи экологӣ, бунёди паркҳои саноатӣ, инчунин минтақаҳои тараққиёти пешқадами иҷтимоию иқтисодӣ.

Бо назардошти чунин воситаи ҳавасмандкунанда, ба монанди хариди давлатии "сабз", бояд қайд кард, ки молрасон ё хизматрасонӣ ба таври илова аз рӯи меъёрҳои экологӣ баҳо дода мешавад. Татбиқ кардани талаботи

экологӣ нисбат ба хариди давлатии "сабз" имкон медиҳад, ки давлат аз лиҳози иқтисодӣ, истеҳсолот ва истеъмол тавоно гардад. Имконияти нигоҳ доштани харидро бо талаботи иловагии экологи қонунҳо танзим мекунад. Бо вучуди ин, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули низоми хариди давлатии «сабз» ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад.

Самти муҳим дар ҷодаи оmodасозии мутахассисони соҳаи харид тартиб додани низоми миллии стандартҳо ҳисобида мешавад. Сарчашмаи асосӣ барои иҷрои ин кор – нишонаҳои экологӣ, алалхусус тамғаҳои навъи I мебошанд, ки онҳо асос барои баҳо додан ва таҳлили тамоми давраи ҳаёти маҳсулот мебошанд.

Бо мурури замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш ва пеш ширкатҳои пайдо мешаванд, ки устуворӣ афзалияти рушди онҳо доништа мешавад. Бисёре аз истеҳсолкунандагони молҳо ва хизматрасониҳо аз расмиёти ихтиёрии сертификатсияи экологӣ мегузаранд.

Сиёсати иқтисодию экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир бояд унсурҳои нав, ки на танҳо барқароркунии кутохмуддатро таъмин мекунад, балки инчунин асоси рушди дарозмуддати иқтисодӣ пас аз он мегардад, дар бар гирад. Дар байни ин унсурҳои нав сохти системаҳои интенсивии идоракунии ҷангал, рушди инфрасохтор дар баҳши сайёҳӣ, рақамикунонии соҳаи энергетика, рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергетика, хавасмандгардонии тараққиёти корхонаҳои ба самти экологӣ нигаронидашуда – ҳамаи ин фаъолияти иқтисодиро ба вучуд меорад, ки дар замони бӯҳрон зарур буда, барои рушди дарозмуддати иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Бо вучуди ин, дастгирии ҳукумат роҳи ягонаи ташаккул ва рушди фаъолияти экологии корхонаҳо намебошад. Масъалаи муҳити зист имрӯз ба маҷрои асосӣ табдил меёбад, ки аз корхонаҳо татбиқи ҳадафҳои мушаххасро дар рушди устувор дар барномаҳои худ талаб мекунад.

Инкишофи салоҳият ва маҳорати нав, гузарондани фаъолияти ошкоро ва оммавӣ, қарорҳои нави идоракунӣ, таваҷҷуҳи муфассал ба арзёбии таъсир ва таъдил додани равандҳои бизнес, маҳсулот ва хидматҳо он чизест, ки аз ширкатҳои муосир талаб карда мешавад.

Масъулияти иҷтимоии корпоративӣ як мафҳуме аст, ки мувофиқи он ташкилотҳо манфиатҳои ҷамъиятро ба назар гирифта, масъулият барои таъсири фаъолияти худ ба ҷомеа ва муҳити зист тавассути рафтори шаффоф ва ахлоқӣ ба зиммаи худ мегузоранд, ки: ба устуворӣ мусоидат мекунад, аз ҷумла ба саломатӣ ва беҳбудии ҷамъият; интизориҳоро нисбат ба ҷонибҳои манфиатдор ба назар мегирад; мувофиқи қонунҳои амалкунанда ва ба стандартҳои байналхалқии рафтор ва ғайра мувофиқ мебошанд.

Ташкилотҳо ихтиёран барои беҳтар намудани сифати зиндагонии коргарон ва оилаҳои онҳо, инчунин аҳли ҷамъият чораҳои иловагӣ меандешанд,

Ҷузъи экологии масъулияти иҷтимоии корпоративӣ як қатор вазифаҳоро иҷро мекунад, ки дар ҷадвали 4.1. оварда шудаанд.

Ҷадвали 4.1. - Вазифаҳои ҷузъи экологии масъулияти корпоративии иҷтимоӣ

Вазифаҳо	Шарҳи моҳияти вазифаҳо
Вазифаи ҷубронкунӣ	Миқдори зарари экологӣ ва иқтисодӣ аз фаъолият, инчунин таҳлили дахлдор оид ба барқарор намудани (ҷуброни) амвол ё дигар талафот (таҷдиди иқтисодии қаламрав ва ғайра)
Вазифаи пешгирикунӣ	Мониторинг ва назорати вазъи экологии идоракунӣ, таҳлил ва пешгӯии пуё ва тадбирҳо ва мувофиқсозии хатарҳои ташкилӣ дар шакли муҳофизати муҳити зист, экологияи сугурта.
Вазифаи ҳавасмандкунӣ	Ҷалби ҳуқуқӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ, ахборот ва фишангҳои дигар дар соҳаи муҳофизати муҳити зист, инчунин афзоиши талабот ба беҳтарин технологияи дастрас ва муҳити зист, навоарӣ.
Вазифаи буҷетӣ	Дар амал ҳамчун аҳамияти экологӣ зоҳир мегардад, маблағгузорӣ бо маблағҳои худӣ, корхона, буҷетҳои ҳамаи

	сатҳҳоро бевосита ё бавосита «бор мекунад», дар татбики лоиҳаҳои миллӣ, мавзӯҳо иштирок мекунад, бо ҳамин мавқеи давлатиро мустақкам намуда, сатҳи эътимоди мардумро ба мақомот меафзояд.
Вазифаи фарҳангӣ-маъмумотнокӣ	Азхудкунии усулҳои нави идоракунии, иштироки фаъолонаи корхонаҳо дар ташаккули баланди дараҷаи маданияти корхона, таъсир ба рафтори истеъмолкунандагон бо назардошти муҳити зист, энергия, омилҳои иқлим ва ғайра дар бар мегирад.

Сарчашма: муаллиф таҳия кардааст.

Бояд зикр намуд, ки бо назардошти ширкатҳое, ки худро ҳамчун як тиҷорати аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва экологӣ масъул муаррифӣ мекунанд, бояд кайд кард, ки ҳамаи ширкатҳо шартан ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. Ширкатҳое, ки фоидаи воқеии иқтисодӣ доранд;
2. Ширкатҳое, ки симои мусбат эҷод мекунанд.

Корхонаҳое, ки ба гурӯҳи якум дохил мешаванд, сарфаи захираҳоро ба амал мебароранд, технология ва бо ҳамин арзиши аслии маҳсулотро арзон мекунанд. Қарори масъалаҳои экологӣ ба фоидаи воқеии иқтисодӣ оварда мерасонад. Дуюм гурӯҳи ширкатҳое, ки ҳадафи асосии фаъолиятшон ба даст овардани фоида аст, бинобар ин, ҳалли проблемаҳои экологӣ аз тарафи онҳо танҳо барои эҷод кардани симои мусбӣ сурат мегирад¹¹³.

Яке аз ин ширкатҳо ширкати бузурги ҷаҳонии Unilever мебошад, ки масъулияти худро дарк карда, технологияҳои инноватсионии сабزو чорӣ мекунад, ки ба коҳиш додани партовҳои моддаҳои зараровар ва ҳифзи захираҳои табиӣ мусоидат мекунанд. Мисоли дигар, ширкати Patagonia мебошад, ки на танҳо маҳсулоти босифат истеҳсол мекунад, балки ҳамчунин роҳҳои нави истифодаи маводи тақрорӣ барои кам кардани партовҳо ва кам кардани бори экологиро фаъолона ҷустуҷӯ мекунад.

Patagonia инчунин барномаҳои тадқиқоти ҳифзи табиат ва муҳити зистро фаъолона дастгирӣ ва амалӣ намуда, ба ҳифзи мувозинати табиат ва пешрафти илми экологӣ мусоидат мекунад. Ин ду ширкат танҳо як қисми

¹¹³Борисова М.И., Воронцова Р.Т. Экологическое предпринимательство: результативность и стимулирование субъектов // Международный научный журнал. - 2019. - №5. - С.61-64

хурди рӯйхати бузурги корхонаҳо мебошанд, ки аҳамияти маърифати экологиро дарк мекунанд ва ба татбиқи таҷрибаҳои муассир ва устувор содиқанд. Онҳо исбот мекунанд, ки бо муттаҳид кардани тичорат ва муҳити зист метавон муваффақият ба даст оварда шавад ва наслҳои ояндаро аз таъсири манфии фаъолият ҳифз намоем.

Дар соҳаи инноватсионии соҳибкории экологӣ моделҳои устувори муҳити зист ва тичорат фаъолона амалӣ мешавад, ки на танҳо ба муҳити зист, балки ба тамоми ҷомеа низ фоида меоранд. Яке аз намунаҳои барҷаста ширкати Tesla истехсолкунандаи мошинҳои барқӣ мебошад, ки намунаи олии тичорат бо амалияҳои устувори экологӣ мебошад. Масъулияти худро дар назди сайёра дарк намуда, онҳо мекӯшанд, ки танҳо аз манбаҳои барқароршавандаи энергия барои истехсоли мошинҳои беназири худ истифода баранд ва ба ин васила вобастагии нафт ва дигар сӯзишвории истихроҷшударо коҳиш диҳанд.

Тавассути технологияҳои муҳандисии оқилона ва пешрафта, Tesla инчунин ҳалли инноватсионӣ барои коҳиш додани партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии захираҳо таҳия мекунад. Patagonia, дар навбати худ, ба истехсоли либосҳои фаъол тахассус дорад ва инчунин намунаи корпоратсияест, ки дар бораи муҳити зист ва ҷомеа фаъолона ғамхорӣ мекунад. Patagonia барои кам кардани сарфи энергия ва об дар равандҳои истехсоли худ ва бартараф кардани партовҳои кӯшишҳои зиёд ба харҷ медиҳад, кӯшиш мекунад, ки ба муҳити зист камтар таъсири манфӣ расонад. Илова бар ин, ширкат ӯҳдадор аст, ки барномаҳои барқарорсозии ҷойҳои фароғатии ҷамъиятиро дастгирӣ кунад, зеро он аҳамияти ҳифз ва дастрасӣ ба захираҳои табииро барои ҳамаи аъзоёни ҷомеа дарк мекунад. Умуман, ширкатҳое ба монанди Tesla ва Patagonia намунаҳои омезиши муваффақи арзишҳои тичорат ва муҳити зист мебошанд. Онҳо таҷрибаҳои инноватсиониро амалӣ намуда, барои рушди устувор фаъолона мубориза

мебаранд, ки ин на танҳо аз ҷиҳати молиявӣ нафъи онҳост, балки ба сайёраи мо ва умуман ҷомеа таъсири мусбат мерасонад.

Дар соҳаи инноватсионии соҳибкории экологӣ бисёр лоиҳаҳои нав фаъолона таҳия карда мешаванд, ки ба ҳалли мушкилоти афзояндаи экологӣ, ки ба сайёраи мо таъсири манфӣ мерасонанд, равона карда мешаванд. Яке аз чунин лоиҳаҳои бузург бо номи Loop, ки аз ҷониби TerraCycle сохта шудааст, истеъмолкунандагонро ба истифодаи бастаҳои такрорӣ барои маҳсулоти истеъмолӣ ташвиқ мекунад, ки истифодаи бастаҳои пластикии якдафъаинаро ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Ин на танҳо ба кам кардани партовҳо, балки ба беҳтаршавии вазъияти умумии экологӣ хеле таъсири назаррас мерасонад. Намунаи дигари лоиҳаи инноватсионӣ Woodly мебошад.

Ин лоиҳа таъсири экологии ширкатро ба таври назаррас беҳтар мекунад ва ба ҳадди ақалл кам кардани истифодаи маводи ноустувор дар бастабандӣ ва дигар соҳаҳо мусоидат мекунад. Чунин лоиҳаҳои инноватсионӣ на танҳо ба соҳибкории экологӣ мусоидат мекунанд, балки инчунин роҳҳои ҳалли устувори мушкилоти ифлосшавии муҳити зистро фароҳам меоранд. Ин ба ширкатҳо ва шахсони алоҳида илҳом мебахшад, ки захираҳо ва кӯшишҳои бештарро барои таҳқиқот ва таҳияи технологияҳо ва маҳсулоти нав, ки метавонанд таъсири манфӣи онҳоро ба муҳити зист камтар кунанд, сармоягузорӣ кунанд.

Гузашта аз ин, чунин лоиҳаҳо сармоягузoron ва маблағҳои хусусиро ба сармоягузорӣ дар корхонаҳои аз ҷиҳати экологӣ нигаронидашуда ҳавасманд мекунанд. Вай дар навбати худ ба рушди соҳаҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза ва таъсиси ҷойҳои корӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, соҳибкории экологӣ омили муҳими ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва инноватсия мегардад.

Хулоса, соҳибкориҳои сабз дар ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист нақши бузург дорад. Он ба мо кӯмак мекунад, ки сайёраи худро ҳифз кунем ва барои ҳудумон ва наслҳои оянда ояндаи устувор ва мусбӣ эҷод кунем. Ҳамаи ин навоариҳо манбаи илҳами бузург ва далели он мебошанд, ки кӯшишҳои экологӣ метавонанд натиҷаҳои воқеӣ ва тағйироти мусбӣ оваранд.

Воситаҳои асосие, ки дар заминаи онҳо ширкатҳо мушкилоти экологиро аз ҷиҳати иҷтимоӣ ҳал мекунанд, инҳо мебошанд:

- арзёбии таъсир, аз ҷумла стратегияи муҳити зист. Он дар марҳилаи таҳияи стратегияҳо ва нақшаҳои тараққиёти иқтисодӣ иҷро мешавад;

- аудити экологӣ. Мақсади асосии аудит ҳарчи зудтар ошкор намудани вайронкуниҳои экологӣ мебошад;

- суғуртаи экологӣ. Бо ин восита корхона метавонад ҷуброни зарарро ба муҳити зист пардохт кунад;

- сертификатсия. Ба ҷаъолияти ширкатҳо муқаррароти стандартҳои экологӣ, аз ҷумла стандартҳои байналмилалӣ силсилаи ISO 14000 (идоракунии муҳити зист), ISO 19011 (аудити системаҳо) идоракунии сифат) мувофиқат мекунад;

- технологияи беҳтарини дастрас. Концепсияи танзими технологӣ ҷорӣ карда мешавад;

- ҳисоботи иҷтимоӣ. Як ҷузъи сиёсати экологии давлатро дар бар мегирад¹¹⁴.

Аксар вақт масъулияти экологиро корхонаҳо ва ширкатҳои байналмилалӣ, чун талаботи қатъии ҷомеаи сармоягузориҳои хориҷӣ ва бозори фондӣ иҷро менамояд.

¹¹⁴Бринчук М. М. Эколого-правовой механизм: понятие и сущность / М. М. Бринчук // Астраханский вестник экологического образования. - 2014. - №2(28). - С.5-16

Чадвали 4.2. – Принципҳои дастгирии давлатии фаъолияти соҳобкории экологӣ

Принсипҳо
Кишварҳои нисбатан рушдёфта масъулияти идома додани таҳқиқи усулҳои нави рушди устувор ва ҳифзи муҳити зистро хоҳанд дошт, ки баъдан аз ҷониби кишварҳои рӯ ба тараққӣ ё дар шароити аз дигарон фарқшаванда татбиқ карда мешаванд
Ҳар як давлат бояд имкониятҳои дохилии худро барои кафолати рушди устувор тавассути сармоягузориҳои дохилӣ ба донишҳои илмӣ ва таълимӣ, инчунин табодули дониш ва технологияҳои нав бо дигар давлатҳо тақвият диҳад
Маълумоти кофӣ дар бораи ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор бояд барои ҳама шаҳрвандоне, ки мехоҳанд ҳар як ташаббусро бо амалҳои худ, новобаста аз сатҳи он, манфиатдор бошанд, дастгирӣ кунанд.
Вазифаи давлат аст, ки мувофиқи низоми байналмилалӣ иқтисодӣ, ки равандҳои рушди устувор ва истеъмолиро ҷонибдорӣ мекунад, ҳамкорӣ кунад, то мушкилоти таназзули муҳити атрофро самараноктар ҳал кунад
Тадбирҳои андешидаи ҳар як давлат бояд дар асоси ризоияти байналмилалӣ бошанд.
Давлат барои консепсияи қонунгузорӣ масъулият дорад ва ба ҳамаи онҳое, ки дар натиҷаи бад шудани муҳити зист зарар дидаанд, ҷуброн кунад.
Онҳо инчунин бояд яққоя бо мақсади муттаҳид сохтани чораҳои дастгирии байналмилалӣ бар зидди падидаҳои алоҳидаи ифлосшавӣ ё зарари экологӣ, ки дар минтақаҳои гуногун зоҳир мешаванд, ҳамкорӣ кунанд.
Давлатҳо бояд назорат кунанд ва ҳамкорӣ кунанд, то ҳаракате, ки ба муҳити зист зарар мерасонад, дар байни қаламравҳои соҳибхотиёр ҳаракат кунад, ки зарари расонидашударо ду баробар зиёд кунад ва андешидани чораҳоро барои решақан кардани он мушкул созад.
Тасаввуроти дуруст ва татбиқи муқаррарот ва қонунгузорӣ дар бораи муҳити зист дар қаламрави ҳар як давлати соҳибхотиёр зарур аст.

Сарчашма: муаллиф таҳия кардааст

Татбиқи таҷрибаҳои тичорати сабз маънои онро надорад, ки аз тамоми стратегияҳо ва воситаҳо ширкат танҳо баъзеашро интихоб мекунад. Ҳамаи воситаҳо бояд дар баста истифода шаванд, аз ҷумла:

1. Воситаҳои танзимкунанда:

- талаботи меъёрӣ барои соҳибкории хурд ва миёна риоя карда мешаванд, соддагардонӣ бо роҳи ҷорӣ намудани меъёрҳои ҳатмии татбиқи

умумӣ ё иҷозатҳои стандартӣ, инчунин дигар пешниҳодҳо такмил дода мешавад;

- ҳавасмандгардонии меъёрӣ барои рушди низомҳои идоракунии муҳити зист муқаррар карда мешаванд;

- таҳияи самтҳои стратегияҳои соҳавии таъмини риояи талаботи меъёрӣ.

2. Усулҳои иттилоотӣ:

- машварат бо ширкатҳо, таҳияи дастурҳои методӣ, бо тавсифи талабот ва таҷрибаи пешқадам, ба таври электронӣ паҳн кардани онҳо;

- паҳн намудани тамғакоғазҳои экологӣ, сертификатҳо дар соҳаҳои гуногуни саноат, пешбурди мукофотҳои шоиста дар соҳа, идоракунии табиат.

3. Ҳавасмандгардонии иқтисодӣ:

- додани грантҳо, додани қарзҳои имтиёзнок ва андозҳои соддакардашуда барои корхонаҳое, ки ба қоидаҳо мувофиқат карда, дар самти технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза сармоягузори мекунанд;

- ҳавасмандгардонии иловагӣ барои ширкатҳои бузург, ки қодиранд ба тичорати хурд дар занҷири таъминот фишор оварда, бо роҳи ҷорӣ намудани ҷараёни хариди давлатӣ талаботи муайяни экологӣ пурзур карда шавад.

Муқаррароти санадҳои қонунгузори, пеш аз ҳама, бояд соҳибкоронро ба рушди фаъолияти истеҳсолӣ ҳавасманд гардонад:

- истифодаи оқилонаи масолеҳи табиӣ;

- истифода бурдан ва сарфа кардани захираҳо, технологияи кампарто ва бепартови аз ҷиҳати экологӣ тоза, ашъёи хоми ҷиҳати экологӣ тоза;

- кам кардани таъсири экологӣ, барқарор кардани мувозинати табиӣ.

4.3. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва баланд гардидани хатарҳои экологӣ дар минтақаҳои ҷаҳон фаъолияти соҳибкории экологӣ яке аз омилҳои асосии беҳтар намудани вазъи муҳити зист дар маҳалҳои кишвар ба шумор меравад.

Мусаллам аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкории хурд ва миёна ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолият дар ҳаёти иқтисодии давлат диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Аз ин рӯ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро лозим меояд, ки барои беҳтар намудани ҳолати экологии маҳалҳо диққати зарурӣ зоҳир намуда, барои амалӣ гардидани ин ҳадаф ташкил ва рушди соҳибкории экологиро дар маҳалҳо бояд роҳандозӣ намоянд. Зеро қайд намудан зарур аст, фаъолияти соҳибкории экологӣ аз як тараф вазъи экологии маҳалҳоро баланд бардорад, аз тарафи дигар барои рушди иқтисодию иҷтимоии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва таъмин намудани сатҳи шуғл саҳми босазо гузошта метавонад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои аввали ба даст омадани истиқлолият муноқишаи шахрвандӣ ба вучуд омад, ки дар натиҷа ба вазъи экологии аксари минтақаю маҳалҳои кишвар таъсири манфии худро расонид.

Ҳамин тариқ, бо мақсади беҳтар гардондани вазъи экологии минтақаю маҳалҳои кишвар аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», аз 5 августи соли 2009, таҳти №549, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ», аз 5 январи соли 2008, таҳти №347, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи муҳити зист, дар бораи ҳифзи олами ҳайвонот,

дар бораи ҳавои атмосфера, Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо ба тасвиб расиданд, ки оиди беҳтар гардондани вазъи санитарию экологӣ ва ҳифзи муҳити зист аҳамияти басо муҳим доранд.

Илова бар ин, бояд тазакур дод, ки тайи солҳои охир бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми манотиқ ва маҳалҳои кишвар ба тариқи ҳашарҳои дастаҷамъона дар мамлакатамон ниҳолҳои зиёди сояфкан ва мевадиханда шинонда мешавад, ки ин амали нек ба беҳтар гардидани вазъи экологӣ дар маҳалҳо таъсири мусбат мерасонад. Аммо бинобар сабаби бе нигоҳубин мондан аксари ниҳолҳо хушк мегарданд.

Аз ин рӯ, бояд зикр намуд, ки нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ин самт ниҳоят муҳим буда, метавонанд ба тариқи ташкил намудани фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳо мушкилоти мавҷударо рафъ намоянд.

Зеро барои ҳалли ин масъалаи ташвишвар соҳибкории экологӣ метавонад парвариш ва нигоҳубини ниҳолҳои шинондашударо зери назорати қатъӣ гирад, усулҳои нави назорат ва нигоҳубини ниҳолҳоро ба роҳ монда, дар беҳтар гардидани вазъи экологиро иқтисодии маҳалҳои кишвар сахм гузорад. Он қодир аст, ки маҳалҳои Тоҷикистонро аз бӯҳрони экологӣ раҳой бахшида, ба рушду нумӯи иқтисоди мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мусоидат намояд.

Бинобар ин, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро зарур аст, ки бо мақсади беҳтар намудани вазъи экологии маҳалҳои дар ҳудудашон буда дар ҳамкорӣ бо мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ташаккул ва рушди босуботи соҳибкории экологиро ба роҳ монанд. Тачрибаи пешқадами давлатҳои абарқудрати хориҷӣ нишон медиҳад, ки ҳанӯз аз солҳои 70-уми асри гузашта оид ба экология ва соҳибкории экологӣ қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардида, дастгирӣ ва танзими давлатии соҳибкорӣ дар ҳифзи экология

ба роҳ монда шудааст ва бо ин васила ҳолати экологии минтақаҳои дар ихтиёрбудаашонро беҳтар намудаанд.

Масалан, дар аввали солҳои 70-уми асри гузашта дар Ҷопон санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва ташкили соҳибкории экологӣ қабул гардида буд.

Инчунин, дар Ҷопон қабл аз дигар мамлакатҳо, соли 1973 қонун дар бораи экспертизаи моддаҳои нави химиявӣ ва соли 1988 қонун дар бораи экспертизаи умумии экологӣ мавриди амал қарор гирифта буданд. Ва метавон гуфт, ки дар замони ҳозира дар самти соҳибкории экологӣ Ҷопон дар ҷои аввал меистад.

Аз ин лиҳоз, ба мо зарур аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои абарқудрат дар тамоми минтақа ва маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории экологиро ҳамаҷониба ба роҳ монда, дар ҳубтару беҳтар гардидани вазъи экологии мамлакати худ саҳмгузор бошем.

Мутахассисон бар он ақидаанд, ки ҷамъоварӣ, ба намудҳои ҷудо кардан, коркард ва истифодаи партовҳои корхонаҳои саноатӣ ва маишӣ тичорати басо ғайриҷамъовар ба шумор меравад.

Яъне, соҳибкоре, ки ба фаъолияти соҳибкории экологӣ машғуланд, метавонанд партовҳои корхонаҳои саноатӣ, маишӣ ва аҳолии маҳалҳоро баъди коркард ба маҳсулоти тайёр табдил дода, ба фурӯш бароранд, инчунин маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истехсол намуда, дар солимии аҳоли ва беҳтар намудани вазъи экологии маҳалҳо саҳми муносиб гузошта метавонанд.

Маҳз соҳибкории экологӣ метавонад роҳҳои самаранок истифодабарии партовҳоро ҷустуҷӯ намуда, мушкилоти мавҷударо ба нафъи давлату ҷомеа ҳал намояд.

Яъне, дар сурати рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳои кишвар партовҳои зиёде, ки сабаби пайдоиши бемориҳои сироятӣ мегарданд, бо технологияи нав ва усулҳои муосири техникӣ коркард ва истифода бурда мешаванд.

Зикр бояд кард, ки ҳоло бо вучуди ҳамаи заҳмату талошҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои беҳтар намудани вазъи экологии маҳалҳои кишвар омилҳои низ вучуд доранд, ки сабаби паст гардидани рушди бонизоми экологии иқтисодӣ дар минтақаҳо мегарданд.

Аз ин лиҳоз, бамаврид аст, ки баҳри бартараф намудани омилҳои мавҷуда барои фаъолияти соҳибкории экологӣ аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд шароитҳои мусоид фароҳам оварда шавад. Барои ин зарур аст, ки дар баробари ташаккули базаи мукаммали қонунгузорию ин соҳа ба соҳибкороне, ки технологияҳои нав ворид сохта, ба қорқарди партовҳо машғул мешаванд, имтиёзҳо диҳем.

Инчунин, зарур аст, ки дар доираи татбиқи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дастгирии соҳибкории хурду миёна ба соҳибкории экологӣ аҳамияти махсус дода, ба рушду нумӯи он мусоидат намудан лозим аст. Дар баробари ин, ҳамзамон дар рушди худидоракунии маҳаллӣ ташкил намудани бозори маҳсулоти экологӣ (РЭП), бозори технологияҳои экологӣ (РЭТ) ва бозори хизматрасонии экологӣ (РЭУ) аз манфиат холи нест. Барои рушди соҳибкории экологӣ дар мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин чода қадам мениҳанд, нақши бозори қору ҳадамот ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Зеро барои бо қои қор таъмин намудани шаҳрвандони маҳал қӣ дар доираи соҳибқорӣ ва қӣ дар бозорҳои қору ҳадамоти экологӣ имқониятҳои фаровон фароҳам меоянд.

Аз ин рӯ, ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ зарур аст, ки бо истифода аз шароити мавҷуда ва фазои сулҳу ваҳдат тамоми имқониятҳоро истифода бурда, баҳри таҳқим ва рушду нумӯи соҳибкории экологӣ заминаҳои мусоид фароҳам оваранд, то ин қи табиати биҳиштосои қар як маҳали Ватани маҳбубамонро аз қар гуна моддаҳои зараровари заҳролуд нигоҳ дошта, баҳри баланд бардоштани вазъи экологии иқтисодии он қамари ҳиммат бандем.

Соҳибкорӣ дар баҳши экология самтҳои афзалиятноки гуногунро дар бар гирифта, тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи муҳити зист ва талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият менамояд.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари таҳқиқот, идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ фаъолияти мақсаднок ва устувор оид ба ташкили муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва экологии тарафайн ба шумор рафта, ба натиҷаҳои назаррас ва ҳадафҳои пешбинишуда оварда мерасонад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар байни омилҳои беруна барои идоракунии самараноки фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳо ва минтақаҳои кишвар мавҷудияти қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, инчунин, такмили қонунгузорӣ дар баҳши соҳибкорӣ ва муҳити зист ба ҳисоб мераванд.

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тичоратӣ ва давлатӣ дар якҷоягӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бо соҳибкороне, ки дар баҳши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустақкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист саҳми арзандаи ҳешро гузоранд.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар маҳалҳои кишвар пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди баҳши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад.

Ба ақидаи мо, раванди танзим, ҳифз ва дастгирии соҳибкории экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар чунин самтҳоро дар бар мегирад:

- мукамалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ оид ба рушди баҳши хусусӣ;
- муқаррар намудани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ барои рушди соҳибкории экологӣ;

- ташкил намудани фондҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист;

- ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;

- ҷудо кардани қитъаҳои замин ва додани моликияти давлатӣ барои истифода дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ.

Бо назардошти ин дастгириҳо метавон қайд намуд, ки ҳангоми рушди соҳибкории экологӣ раванди ташкили ҷойҳои нави корӣ дар тамоми маноати кишвар пурзӯр, вазъи муҳити атроф ва сатҳу сифати зиндагии мардум беҳтар мегардад.

Бо назардошти устуворӣ ва рушди идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои мамлакат риояи талабот ва қоидаҳои экологӣ, инчунин меъёрҳои сифат ва талаботи мувофиқ ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва хидматҳои экологӣ ҳатмӣ буда, дар ҷараёни муносибатҳои иқтисодию истеҳсолӣ нақши муҳимро ифода менамояд.

Илова бар ин, устувории маблағгузорӣ, ҳолат ва иқтисодии бозори экологӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва андоз, мавҷудияти талабот ва пешниҳод, ба молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, даромаднокии маҳсулот ва ҳадамоти экологӣ ба рушди бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист таъсири мусбӣ расонида метавонад.

Чунин ҳисобидан ба маврид аст, ки идоракунии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалҳо ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад.

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, бо мақсади тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди устувори экологиро иқтисодӣ

туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаққули соҳибқорӣи экологии замонавӣ дар мақомоти худидоракунии маҳаллӣ яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори иқтисодии мамлакат буда метавонад.

Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, қор ва хизматрасониҳои табиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти соҳибқорӣи экологӣ дар тамоми минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар ба шумор меравад.

Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди соҳибқорӣи экологӣ дар минтақаҳо шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳибқорӣи экологӣ дорои иқтидори баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаққули соҳаро дар бахши экология, хусусан, агар дар ин маврид аз тарафи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дастгирии босамар ёбад, ба вуҷуд меорад.

Соҳибқорӣи экологӣ, ки аз ҷониби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ танзим ва дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тиҷорати бонуфуз, балки ғайридавлатӣ низ маҳсуб меёбад.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои тақмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибқорӣи экологӣ, пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди бахши хусусӣ, махсусан, соҳибқорӣи экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад.

Ба андешаи мо, барои рушди нумӯи фаъолияти соҳибқорӣи экологӣ бояд, пеш аз ҳама, маърифати экологӣи шаҳрвандонро дар маҳалҳо баланд бардошта, навсозии низомии таълимро дар ин самт таҳия ва ҷорӣ намоем.

Мусаллам аст, ки Дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ» шаклҳои иштироқи аҳоли дар баамалбарории худидоракунии маҳаллӣ ифода ёфтааст, аммо аз моҳият ва

мазмуни онҳо аксарияти аҳолии маҳал то ҳол ба таври пурра хабардор нестанд.

Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот ҳамчун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ҳамчун мақомоти мустақил шинохта нашудааст ва дар умум ваколатҳо ва вазифаҳои ҳокимияти давлатиро дар сатҳи маҳал иҷро мекунад. Ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот асосан ба аҳолии хизматрасониҳои маъмурӣ, коммуналӣ ва иҷтимоиро мерасонад. Дар самти хизматрасонии маъмурӣ Ҷамоатҳо, асосан барои додани маълумотномаҳо оид ба ҳолати шаҳрвандон, бақайдгирии вазъи оилавӣ ва амволӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷойи истиқомат, ҷамъовариҳои андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ маъсул мебошанд. Расонидани хизматрасониҳои коммуналӣ (масалан, таъминоти об, қувваи барқ, идоракунии корҳои хоҷагӣ-манзилӣ ва ғайраҳо) ва таъмини тартиботи ҷамъиятиро бар дӯш доранд.

Дар ин замина бояд қайд намуд, ки агар дар сатҳи ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот фаъолияти соҳибқорӣ экологӣ хуб ба роҳ монда шавад, хизматрасониҳои экологӣ ба талаботи меъёрҳои муҳити зист роҳандозӣ карда мешаванд, инчунин дар деҳот маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза истеҳсол шуда, ҳамзамон аҳолии деҳот бо ҷойи кор таъмин мегарданд.

БОБИ 5. СТРАТЕГИЯИ РУШД ВА ИДОРАКУНИИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАШАККУЛИ «ИҚТИСОДИ САБЗ» ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

5.1. Таҳияи самтҳои стратегии рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шароити муосир, ки нарасидани хароҷоти буҷет барои ҳалли масъалаҳои экологӣ баръало ҳис карда мешавад зарурати таҳкими фаъолияти истеҳсоли соҳибкории экологӣ ба миён омадааст. Дар бобҳои назариявии диссертатсия мо тавонистем моҳияти соҳибкории экологиро шарҳ диҳем, вале дар ин зербоб манзури мо муайян намудани самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди соҳибкории экологиро дар Тоҷикистон метавон бо истифода аз таҷрибаи пешқадами дигар кишварҳо тақвият дод. Пеш аз ҳама, барои рушди соҳибкории экологӣ инфрасохтори ёрирасонро ташкил намудан зарур аст. Вай ташкили паркҳо ва минтақаҳои махсуси экологиро дар бар мегирад, ки дар он ба соҳибкорон субсидияҳо барои иҷора ва харидории минтақаҳои замин ва имтиёзҳои андозӣ дода мешавад.

Илова бар ин, бояд марказҳои дастгирии соҳибкорони экологӣ таъсис дода шавад, ки онҳо метавонанд барои пешбурди тижорати худ кӯмак ва маслиҳатҳои касбӣ гиранд.

Барои рушди бомуваффақияти соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон инфрасохтори ёрирасонро ташкил намудан лозим аст. Пеш аз ҳама, қитъаҳои замин барои боғҳои экологӣ ва минтақаҳои ҷудо карда шаванд, ки дар онҳо ба соҳибкорон шартҳои имтиёзнок барои иҷора ва хариди замин дода мешаванд. Таъмини субсидияҳо барои сохтмон ва таҷдиди иншооти экологӣ, аз қабилҳои нерӯгоҳҳои тозақунандаи об ва нерӯгоҳҳои бодӣ низ муҳим аст. Илова бар ин, зарур аст, ки марказҳои дастгирӣ барои соҳибкорони экологӣ

таъсис дода шавад, ки дар онҳо соҳибкорон донишҳои заруриро соҳибгардида, барои пешбурди тиҷорати худ машваратҳои заруриро соҳибмегарданд.

Барои таъмини рушди бомуваффақияти соҳибкориҳои экологӣ дар Тоҷикистон ба таълиму тарбияи соҳибкорони соҳаи экология диққати махсус додан зарур аст. Онро тавассути ташкили курсҳо ва тренингҳои махсус ба даст овардан мумкин аст, ки дар онҳо ба соҳибкорон дар бораи технологияҳои экологӣ, идоракунии партовҳо, самаранокии энергия ва дигар паҳлӯҳои тиҷорати экологӣ маълумот дода мешавад. Инчунин дастгирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва коркардҳо дар соҳаи экология муҳим аст, то соҳибкорон дар фаъолияти худ аз қарорҳои пешрафтаи инноватсионӣ истифода баранд.

Барои рушди босамари соҳибкориҳои экологӣ дар Тоҷикистон дастгирӣ ва ҳавасмандии фаъолонаи корхонаҳои экологӣ зарур аст. Онро тавассути додани грантҳои молиявӣ ва субсидияҳо барои таъсиси корхонаҳои нави экологӣ, навсозии корхонаҳои мавҷуда ва ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ ба даст овардан мумкин аст. Инчунин барои корхонаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза муқаррар намудани ҳавасмандиҳо ва имтиёзҳои андозӣ бо мақсади кам кардани хароҷоти онҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо муҳим аст. Ғайр аз ин, низоми мониторинг ва назорати фаъолияти экологии корхонаҳоро барои таъмини риояи стандартҳои экологии онҳо ташкил кардан лозим аст.

Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкориҳои экологӣ тадричан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвориҳои истихроҷшаванда дар давраи миёнамӯҳлат ва эҳтимолан дарозмуддат ба ҳисоб меравад, зеро як қатор технологияҳои муосири сӯзишвориҳои истихроҷи тоза мавҷуданд, ки метавонанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорӣ карда шаванд ва ба ин васила барои гузариши кишвар ба иқтисодиёти камгулхонаӣ мусоидат намоянд. Такмили самаранокӣ, шеваҳои чандири корӣ барои дастгирии энергияи

барқароршаванда ва захира ва нигоҳдории гулхонаӣ технологияҳои калидӣ мебошанд, ки метавонанд ин гузаришро таъмин кунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи заминҳое, ки бо маҳсулоти нефтолуда шудаанд, маълумот мавҷуд нест. Дар натиҷаи фаъолияти истихроҷи маъдан, махсусан барои истихроҷи энергия, ки он аз майдони васеъ кашидани қабати болоии хок барои истихроҷи маъданҳои кушод иборат аст, хеле хароб мегардад. Чунин фаъолиятҳо инчунин ба муҳити зисти маҳаллӣ таъсир мерасонанд ва боиси аз даст додани гуногунии биологӣ ва заминҳои қорам мегардад. Аз ин ҷо гузаштан аз истифодаи ангишт ва нефт барои истеҳсоли барқ ба дигар манбаъҳои истеҳсоли энергия, ки метавонад вазъи муҳити зистро хуб нигоҳ дорад зарурат ба миён овардааст. Азбаски ба истеҳсоли нерӯи барқ танҳо ширкатҳои давлатӣ ва хориҷӣ машғуланд, танҳо метавон ба онҳо тавсия дод, ки дар истеҳсол ва фурӯши нерӯи барқ таҷрибаи ҷаҳониро истифода бурд. Боиси дастгирӣ, ки имрӯзҳо фурӯши барқ бо истифода аз технологияи ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуда, он имконият медиҳад, ки маблағи барқ саривақт пардохт карда шавад. Вале , амволи низоми интиқоли барқ ба таври бояду шояд нигоҳдорӣ ва навсозӣ карда нашудааст, ки ин ба таъминоти бозьтимоди барқи истеъмолкунандагони маишӣ таъсири манфӣ расонд. Дарачаи талафи қувваи барқ хеле зиёд аст. Танҳо дар соли 2021 талафот дар системаҳои интиқолӣ ва таксимкунӣ 19,7 фоизро ташкил медиҳад.¹¹⁵

Дар рушди фаъолияти истеҳсолии соҳибқорӣ экологӣ дар соҳаи энергетика Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» асоси қонунӣ шуда метавонад.¹¹⁶

“Ба манбаъҳои барқароршавандаи энергия тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- энергияи офтоб;

¹¹⁵ Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.24.

¹¹⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587),(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11)

- энергияи бод;
- энергияи чараёни об, обанборҳои табиӣ ва сунъӣ;
- энергияи обҳои гарми зеризаминӣ;
- энергияи чӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, чангал, хоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор».¹¹⁷

Интизор меравад, ки аз ҳисоби рушди манбаҳои барқароршавандаи энергия дар соҳаи энергетика тағйирот ба амал ояд. Зарурати таҳияи «Барномаи чорабиниҳо оид ба рушди минбаъдаи манбаҳои барқароршавандаи энергия, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ дар бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи то соли 2030» расидааст. Бештари ин афзоиш аз ҳисоби нерӯи обӣ пешбинӣ шудааст, аммо бешубҳа рушди энергияи офтобу бод низ дар барнома қарор бояд гирад. Бо вучуди ин, дар марҳилаи кунунӣ тавсеаи назарраси истеҳсоли нерӯи барқ дар асоси манбаҳои барқароршавандаи энергия баъзе маҳдудиятҳои захиравӣ ва технологӣ дорад. Рушди энергияи барқароршаванда дар тӯли муддати тӯлонӣ дастгирии назарраси ҳукуматро талаб мекунад. Дар айни замон дар Тоҷикистон нақшаҳои анъанавии дастгирии энергияи барқароршаванда бо истифода аз тарифҳои собит ва музоядаҳои рақобатӣ татбиқ намешаванд. То имрӯз, нақшаҳои дастгирӣ танҳо бо қарзҳои имтиёзнок ва кам кардани бочҳои воридотӣ барои технологияҳои барқароршавандаи энергия маҳдуд карда шудаанд.

Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд Ҳукумат эътироф кардааст, ки кишоварзии органикӣ яке аз зербахшҳои пешрафтаи дорои иқтисодӣ баланди содиротӣ ва аз ин рӯ эҳтимолан даромади баланд ба ҳисоб меравад, ба истиснои қабули стандартҳои мувофиқ, заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Дар сурати мавҷуд набудани қонунгузорӣ дар бораи кишоварзии органикӣ, таъсиси низоми сертификатсия ва тамғагузорӣ низ

¹¹⁷ Дар ҳамон ҷо

боздошта мешавад. Дар баробари ин, кишоварзии органикӣ яке аз унсурҳои бунёдии эҳтимолӣ мебошад, ки метавонад ба қорӣ намудани таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ дар Тоҷикистон ва ҳаракати кишвар ба самти кишоварзии сермаҳсул ва устувор дар маънои васеъ, мувофиқи ҳадафҳои стратегӣ замина гузорад. Ин самти рушди соҳибқорӣ экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

Дар Тоҷикистон талафоти об дар соҳаи кишоварзӣ тақрибан 30%-и масрафи об дар ин бахшро ташкил медиҳад. Бо кам кардан ё рафъи талафоти об, кишвар метавонад норасоии пешбинишудаи обро ҳал кунад ва оби кофиро барои дигар соҳаҳо сарфа кунад. Тақвияти иқтисодии бахши кишоварзӣ барои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон тавассути коҳиш додани талафоти об имконпазир аст. Таҷрибаҳои кӯҳнашудаи обёрӣ ва бад нигоҳ доштани системаҳои обёрӣ ҳосили зироатҳоро ба таври ҷиддӣ маҳдуд карда, боиси шӯршавӣ ва паст шудани ҳосилнокии замин мегардад. Технологияҳои обёрии каммасраф, ки ба ҳосилхезии ҳок ғоидаоваранд, сарфи назар аз ташвиқи онҳо аз ҷониби Ҳукумат дар даҳсолаи охир ба қадри кофӣ паҳн нашудаанд ва бо суръати мувофиқ таҳия карда намешаванд. Аз ин ҷост, ки хароҷоти об барои обёрии заминҳои пахтазор ба ҷои 10000м^3 ба $18000\text{-}20000\text{м}^3$ мерасад.

Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ таҳкими он дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки дар соҳаи саноати кишвар айни замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барномаҳои соҳавӣ, аз ҷумла Барномаи рушди металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025, Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022, Барномаи рушди соҳаи кирмакпарварӣ ва коркарди пилла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 ва Барномаи рушди қолинбофӣ дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2020 амалӣ гардида истодаанд. Барномаҳои мазкур ба афзун намудани ҳаҷми маҳсулот, таъмини рақобатнокии он, ташкили корхона ва коргоҳҳои нав бо таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат мусоидат намуда, барои гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой замина мегузорад.”

Тибқи «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025»¹¹⁸, ки мақсади он таъмин намудани рушди устувор ва рушди босуръати саноат тавассути диверсификатсияи он ва баланд бардоштани рақобат мебошад, бояд масъалаҳои экологӣ низ ҳалли худро ёбанд.

Аз рӯи сценарияи мазкур манбаъҳои рушди иқтисодиёт ин истифодаи самараноки “манбаъҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси «иқтисоди сабз» ва вусъатдиҳии механизми ҳамгиरोёнаи идоракунии захираҳои об рушди густурдаи сайёҳӣ шуда метавонанд”.

Баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноат тавассути: технологияҳои муосири аз нигоҳи экологӣ бартариятдошта дар назар дошта шудааст.

Афзалиятҳои асосӣ дар соҳа, дар қатори дигарҳо “истеҳсоли маҳсулоти ниҳой аз маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза” дар назар дошта шудааст. Тибқи барномаи мазкур “дар даврони муосир масъалаҳои экологӣ ва ҳифзи табиат ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури ҷамъиятии мардум, саломатии аҳоли ва пешрафти давлату давлатдорӣ маҳсуб меёбад. Зеро аз як тараф афзоиши бемайлони аҳолии сайёра ва аз тарафи дигар рақобат дар соҳаи иқтисодиёт боиси сар задани мушкилоти зиёди экологӣ, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, офатҳои табиӣ нобудшавии гуногунии биологӣ, ҷамъшавии партовҳо,

¹¹⁸ Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025

таназзулѐбии замин ва ғайра гаштааст. Ҳамаи ин масъалаҳо инсониятро хушдор медиҳад, ки нисбат ба муҳити зист тавачҷӯҳи бештар дошта бошанд.

Дар раванди саноатикунони босуръати мамлакат ва бо мақсади таҳлили сохтмони иншоот ва барқарорсозии корхонаҳои саноатӣ аз нигоҳи экологӣ зарур аст, ки дар асоси талаботи банди 2 моддаи 38 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» қойҳои сохтмони иншоот, объектҳои сохташаванда ва барқароршаванда, сарфи назар аз шаклҳои моликият ва тобеият, танҳо дар сурати гирифтани хулосаи мусбии экспертизаи давлатии экологӣ ва риояи меъёрҳои муқаррарнамудаи конунгузорӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист амалӣ карда шаванд. Ҳифзи муҳити зист яке аз қисмҳои чудонашавандаи сиёсат, иқтисодиёт, тафаккури ҷамъиятии мардум ва саломатии аҳоли ба шумор меравад. Аз ин сабаб, маълумоти мукамал оид ба сифатнокӣ ва миқдорӣ, ҳолати муҳити зисти иншооти сохташаванда, баҳодихӣ ва мушоҳидаҳо, андешидани чораҳо аз рӯи онҳо, метавонанд ба рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат мусоидати ғайр намоянд».¹¹⁹

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ба ҳисоб меравад. Ҳоло зиёда аз 98 фоизи пассажиркашонӣ бо нақлиёти автомобилӣ ва зиёда аз 88 фоизи борҳо низ бо нақлиёти автомобилӣ кашонда мешавад. Қараёни ҳаракати ҳавой низ афзоиш бо парки навар ва аз ҷиҳати экологӣ тозатар афзоиш меёбад. Ҳукумат барои ба таври қобили мулоҳиза табдил додан ва рушди соҳаи нақлиёт кӯшиш ба харҷ медиҳад, то самаранокии онро тавассути ташаббусҳои стратегӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ баланд бардорад. Ин раванд бо сармоягузори мақсаднок ба нақлиёти роҳи оҳан, автомобилӣ ва ҳавой ҳамроҳӣ мекунад. Ин ташаббусҳо ба модернизатсияи бахш мусоидат намуда, инчунин ба баъзе пешравиҳо дар бештар намудани нишондиҳандаҳои экологии нақлиёт бо тавачҷуҳ ба нақлиёти автомобилӣ мусоидат карданд. Инҳо қадамҳои аввалин дар раванди

¹¹⁹ Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025

табдилдихӣ мебошанд, ки бояд идома дода шаванд, то ин бахш қодир ба муқовимат ба истифодаи мунтазами воситаҳои нақлиёти шахсӣ ва умуман нақлиёти автомобилро тавассути ташаббусҳо оид ба коҳиш додани таъсири муҳити зисти нақлиёти автомобилӣ ва ҳавасмандгардонии истифода бурдани навъҳои алтернативии нақлиёт ба монанди рохҳои оҳан.

Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ таҳкими он барои коҳиш додани партовҳо аз воситаҳои нақлиёт ба ҳисоб меравад. Мошинҳои роҳ то ҳол манбаи асосии партовҳои гулхонаӣ ба ҳисоб мераванд. Мошинҳо, алалхусус, мошинҳои шахсӣ ва боркаш ҳар рӯз сӯзишвории пастсифат истифода мекунанд. Сӯзишвории камоктан дар муҳаррикҳои дарунсӯзӣ бештар ифлоскунанда ва камсамар буда, ба муҳити зист, инчунин ба сарфаи воситаҳои нақлиёт ва устувории онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки коҳиши минбаъдаи ин истифодаи воситаҳои мучозоти иқтисодии истифодабарандагон мебошад, зеро онро на танҳо тавассути истифодаи сӯзишвории тозатар, балки тавассути истифодаи муҳаррикҳои самараноктар ва истифодаи бештари мошинҳои барқӣ ба даст овардан мумкин аст.

Истифодаи нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳрҳо маҳдуд боқӣ мемонад, зеро мардум то ҳол барои рафту омад ва сайругашт дар атрофи шаҳр аз мошинҳои шахсӣ истифода баранд. Ин аз он сабаб аст, ки ба далели шароити таърихӣ нақлиёти ҷамъиятӣ вучуд надошт, шабакаҳои хатсайрӣ маҳалҳои асосии иқоматиро фаро намегирифтанд ва худи хидматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ ҷолиб набуд. Барои баргардонидани ин тамоюл ва мусоидат ба ноил шудан ба таҳкими он хариди автобусҳои нав оғоз карда шуданд. Ин ташаббусҳо бо қабули сиёсатҳо ва нақшаҳои амал, ба монанди онҳое, ки ҳоло дар Душанбе таҳия мешаванд, пурра карда намешаванд, ки ҳадафи онҳо нақлиёти ҷамъиятӣ ва истифодаи намудҳои алтернативии нақлиётро барои истифодабарандагон ҷолибтар гардонад.

Дар солҳои охир Тоҷикистон ба роҳҳои оҳан барои овардани қаторҳои нави ҳаракаткунанда маблағгузори кард. Ин ба истифодаи хати роҳи оҳан таъсири мусбӣ расонд. Вале зарурати истифодаи поездҳои тезгард байни шаҳрҳои калон расидааст. Ин шаҳодат медиҳад, ки барои боз ҳам васеъ кардани истифодаи роҳҳои оҳан имкониятҳои калон мавҷуданд. Бинобар ин зарур аст, ки ба ин самт диққати доимӣ дода шавад, то ки қобилият ва суръати ҳаракати ҳам поездҳои мусофиркашон ва ҳам боркашон барои боз ҳам дигар кардани самти ҳаракати нақлиёт аз нақлиёти автомобилӣ таъмин карда шавад.

Дигар самти рушди соҳибкориҳои экологӣ таҳкими бехатарии роҳ ба ҳисоб меравад. Маълумот нишон медиҳад, ки шумораи фавтидагон дар садамаҳои нақлиётӣ аз соли 2021 то инҷониб ҳанӯз зиёд аст, ки тақрибан __80 фавт ба як миллион нафар аҳоли рост меояд, ки ин ҳам аз он шаҳодат медиҳад, ки инфрасохтори роҳ барои ронандагон ва пиёдагардҳо муҳити бехатарро таъмин намекунад. Мошинҳои дар Тоҷикистон фурӯхташуда ба меъёрҳои баландтарини бехатарии техниकी мусофирон, инчунин барои пиёдагардон ва дигар иштирокчиёни ҳаракат ҷавобгӯ нестанд. Ғайр аз ин, дар иҷрои қоидаҳои роҳ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мушкилиҳо мавҷуданд.

Созишномаҳои марбут ба Созмони Милали Муттаҳид оид ба нақлиёт, созишномаҳои бисёрҷониба ва регламентҳои техниकीи ҳамоҳангшударо барои ҳама намудҳои нақлиёти дохилӣ таҳия намуда, матнҳои ҳуқуқии тайёрро барои ҷен кардан ва кам кардани истеъмоли энергия ва партовҳо пешниҳод мекунад. Ин созишномаҳои бисёрҷониба инчунин бехатарии воситаҳои нақлиёт ва рушди ҳамоҳангшудаи инфрасохтори нақлиётиро дар бар мегиранд. Тоҷикистон узви бархе аз ин созишномаҳои муҳим нест ва аз ин рӯ, аз ҷаҳорҷӯби қонунӣ ва меъёрии онҳо баҳра намебарад.

Дигар самти рушди соҳибкориҳои экологӣ таҳкими саноати истихроҷи маъдан ва коркард ба ҳисоб меравад. Солҳои охир Тоҷикистон барои

диверсификатсияи иқтисоди худ тавассути рушди бахшҳои ғайридавлатӣ талош мекунад. Бо вуҷуди ин, саноати истихроҷ ҳанӯз ҳам ҳиссаи назарраси арзиши изофа ва қисми зиёди содирот ва сармоягузорию хориҷиро ташкил медиҳад. Таҳияи равиши муосир барои саноати истихроҷи маъдан, ки таъсири муҳити зист ва саломатиرو кам мекунад ва ҳамзамон ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои нави аз ҷиҳати экологӣ тоза, ки метавонанд ба дигар соҳаҳои марбути таъсири мусбӣ расонанд ва таъсири бахши истихроҷи маъданро ба муҳити зист коҳиш диҳанд. Тоҷикистон барои ноил шудан ба индустриализатсияи фарогир ва устувор тавассути рушди истеҳсолот, модернизатсия ва инноватсия ва афзоиши истеҳсоли маҳсулоти арзиши иловашуда кор мекунад. Дар ин бобат аз ҷониби Ҳукумат як қатор барномаву нақшаҳо қабул шудааст. Аз як тараф, онҳо имкон доданд, ки дар солҳои охир навсозӣ ва навоарӣ бештар самараноктар дар саноат, махсусан дар истеҳсолот. Аз тарафи дигар, набудани ҳадафҳо дар самти идоракунии муҳити зист, ҳифзи меҳнат ва масъулияти иҷтимоӣ саҳми онҳоро ба неқӯаҳволии ҷамоатҳои маҳаллӣ, ки бо оқибатҳои манфии фаъолияти саноатӣ рӯбарӯ мешаванд, коҳиш медиҳад. Илова бар ин, дар барномаҳои рушди саноат мунтазам тадбирҳои экологӣ оид ба кам кардани таъсири манфии лоиҳаҳои пешниҳодшудаи саноатӣ ба муҳити зист пешбинӣ карда намешаванд. Ин ба зарурати муносибати бештар мутаносиб ба сектори саноат, ки рушди он табиатан ба як қатор масъалаҳои байниҳамдигарии экологӣ таъсир мерасонад, нишон медиҳад. Ҳукумат бояд дар ҳама ҳолатҳо ҳангоми банақшагирии сармоягузориҳо ба саноати кӯҳӣ, саноати коркард ва ё сармоягузорию калон ба рушди инфрасохтор зарурати зиёд кардани кӯшишҳоро оид ба ҳамгироии ҷанбаҳои экологӣ ба рушди бахши саноат ба назар гирад.

Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ таҳкими кабудизоркунии шаҳрҳо ба ҳисоб меравад. Таби ҷамоатҳои охири Тоҷикистон дар заминаи

кабудизоркунии ин соҳа пешрафт кардааст ва чанд ширкати истихроҷи маъдан ва кимиё ба фанновариҳои гузаштанд, ки истихроҷ ва истихроҷи маъданро муассиртар, тавлиди партовҳои камтар хатарнок ва имкони дубора истифода шудани партовҳои фароҳам мекунад. Бисёре аз корхонаҳои калон таҷдид мекунад, ба технологияҳо ва дастгоҳҳои нав барои коҳиш додани партовҳои ҳаво аз иншооти худ сармоягузори мекунад, ки ин ба баланд бардоштани омодагии кишвар барои ноил шудан ба ҳадафҳои мусоидат мекунад. Тадбирҳои кам кардани партовҳои ба амал мебарорад, нав кардани технологияи ақиб монданро давом диҳанд.

Масъалаи муҳим, идоракунии партовҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад. Айни замон стратегия ё барномаи идоракунии партовҳои саноатӣ вуҷуд надорад, ки ҳадафҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххасро дар бар гирад, гарчанде ки масъалаҳои муайяни идоракунии партовҳои саноатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист»¹²⁰ омадааст. Илова бар ин, бинобар нокифоя будани шумораи партовгоҳҳои партовҳои саноатӣ, таҷрибаи истифодаи партовгоҳҳои худсарона, ки барои муҳити зист хавфи махсус доранд, васеъ паҳн шудааст. Дар сатҳи қонунгузори то ҳол татбиқи стандартҳои вуҷуд надорад, ки иҷрои талаботро оид ба пешгирии тавлиди партовҳо (масалан, кам кардани ҳаҷм/вазни партовҳо) таъмин намояд.

Барои ба сифати ашъёи хоми дуйумдараҷа истифода бурдани партовҳои саноат чораҳо дида намешаванд. Инчунин амалияи андешидани чораҳо барои маҷбур кардани истеҳсолкунандагон ба коркарди маҳсулоти худ аз ҷиҳати экологӣ бо мақсади кам кардани тавлиди партовҳо ва кам кардани таъсири муҳити зист вуҷуд надорад. Бисёр корхонаҳои саноатӣ дар территорияи худ иншоотҳои тозакунандаи об надоранд ва ё пешакӣ тоза кардани обҳои партовро намегузаронанд. Оби партови саноатӣ аксар вақт бевосита ба дарёҳо ё ба шабакаҳои канализатсияи шаҳрӣ рехта мешавад.

¹²⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (аз 2.08.11с., №760) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №, 7-8, мод. 614)

Маълумоти оморӣ оид ба таъсир дар натиҷаи фаъолияти саноатӣ, дар бораи ҳаҷми солонаи тавлиди партовҳо дар заминаи бахшҳои мушаххаси саноат мавҷуд нест. Маълумоти тахминӣ оид ба партовҳои обҳои партови саноатӣ низ мавҷуд нест. Маълумоти миқдорӣ дар бораи азхудкунии замин барои эҳтиёҷоти корхонаҳои саноатӣ ва таназзули замин дар натиҷаи фаъолияти онҳо маҳдуд ё вучуд надорад.

Барои ноил шудан ба рушди иқтисодӣ Тоҷикистон захираҳои табиӣ худ, аз ҷумла гуногунии биологӣ ва хидматрасонии экосистемаро ба таври васеъ истифода мебарад. Дар Барномаи ба қарибӣ қабулшудаи тараққиёти соҳаҳои конкретии саноат тадбирҳои муҳофизати муҳити зист, ки ба кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист дар натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои пешниҳодшудаи саноатӣ нигаронида шудаанд, пешбинӣ карда нашудаанд; бинобар ин дар бораи таъсири манфии эҳтимолии онҳо ба муҳити зист маълумоти кам мавҷуд аст. Дар ҷаҳорҷӯби Лоиҳаи «Тақвияти беҳатарии саноатӣ дар Осиёи Марказӣ» (2016-2019) Тоҷикистон дар баланд бардоштани сатҳи беҳатарии саноатӣ ва ба ин васила дар таъмини ҳифзи саломатии аҳоли ва муҳити зист дастгирӣ ёфт. Кишвар дар соли 2021 нақшаи навшудаи худбаҳодиҳӣ ва нақшаи нави чорабиниҳои миллиро таҳия ва анҷом дод.

Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими сохтмонҳо дар шаҳракҳо ва деҳот ба ҳисоб меравад. Афзоиши босуръати сохтмон бояд се унсурро дар назар гирад: тағйироти босуръати иқтисодиёт, ҷомеа ва муҳити зист. Афзоиши босуръати сектори манзил дар ҳар як кишвар бояд бо дараҷаи баланди устуворӣ хос бошад. Татбиқи тадбирҳо дар самти рушди маҳаллаҳои аҳолинишин як имконияти хубест барои Тоҷикистон барои бунёди давлати нави устувор барои наслҳои оянда ва беҳтар намудани маҳаллаҳои иқтисоди кишвар дар рейтингҳои ҷаҳонӣ. Дар ин қор, Ҳукумат бояд захираҳоро барои таъмини бодикқат идора кардани ин рушди босуръат барои ноил шудан ба рушди муваффақ, дарозмуддат ва воқеан устувор сармоягузорӣ кунад. Тоҷикистон талашҳои худро барои оғози ҷаҳиши иқтисод, аз ҷумла

тавассути рушди манзил ва сиёсатҳои нави банақшаگیرӣ афзоиш медиҳад, аммо ин тағйироти босуръат имкони пурраи маҳалҳои аҳолинишинро дар мубориза бо тағйирёбии иқлим пешگیرӣ намекунад. Дар Тоҷикистон аз барои бунёди шаҳракҳои нав дар деҳот бо тарҳҳои намунавӣ барои аҳолии деҳот сармоягузорӣ намешавад. Дар солҳои охир сохтмон, натавонӣ дар Душанбе, балки дар дигар шаҳрҳои бузург ҳам авҷ гирифт. Вале, дар ин раванд то ҳол ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда намешавад ва баъзан талаботи шаҳрвандон ҳангоми маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои азнавсозӣ ва сохтмон пурра ба назар гирифта намешаванд.

Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ ҳалли проблемаҳои тағйирёбии иқлим ба ҳисоб меравад. Афзоиши босуръати маҳалҳои аҳолинишини деҳот, ки дар саросари кишвар заминҳои қаблан азхуднашударо ишғол мекунанд ва босуръат васеъ шудани шаҳрҳои мавҷуда, аз як тараф, боиси афзоиши шумораи аҳоли гашта, боиси зиёд шудани партовҳо дар маҳалҳои аҳолинишин мегарданд. Дар кишвар то ҳол сиёсати мушаххаси мутобикшавӣ ба тағйирёбии иқлим таҳия нашудааст ва дар бораи чораҳои пешбинишаванда оид ба коҳиш додани партовҳои газҳои гармхонаӣ аз бахши истиқоматӣ маълумоти маҳдуд мавҷуд аст. Чунин тадбирҳо барои кишвар барои ноил шудан ба ҳадафи рушди устувор муҳиманд.

Дар Тоҷикистон мушкили дар шаҳрҳо ҷойгир кардани иншооти саноатӣ боқӣ монда, барои аз ҳудуди шаҳрҳо хориҷ кардани ин гуна иншоотҳо то ҳол чораҳо андешида нашудаанд. Беҳбудӣҳо дар ин соҳа метавонад ба пешрафти назарраси Тоҷикистон дар самти ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор мусоидат намояд.

Мугассифона, банақшаگیرӣ, тарҳрезӣ ва сохтмон дар Тоҷикистон принципҳои хувияти фарҳангӣ ва манзараи шаҳрро, ки Конвенсияи Аврупо оид ба ландшафт пешбинӣ кардааст, ба назар намегиранд. Кумитаи давлатии меъморӣ ва сохтмон оид ба барқарорсозии морфологияи типӣ қадимӣ ва сохторҳои банақшагирии шаҳрҳои Тоҷикистони ҳозира як қатор тадқиқотҳо

мегузаронад, вале натиҷаҳои ин тадқиқотҳо барои беҳтар намудани сифати шаҳру посёлкаҳои қишлоқ ва зиндагонии сокинони онҳо истифода бурда намешаванд.

Дар қабули қарорҳо, ки ба як минтақаи муайян дахл дорад, иштироки самараноки ҷомеа вучуд надорад ва мақомоти маҳаллӣ дар раванди банақшагирии нақши асосӣ намебозанд. Лоиҳаҳои нави меъморӣ ва сохтмонӣ бояд аз ҷониби раиси маҳаллаи дахлдор тасвиб шавад, вале аксаран сокинони маҳаллӣ аз камбуди иттилоъ ва имкони ширкат дар қабули қарор шикоят мекунанд.

Шабакаҳои экологӣ дар шаҳрҳои Тоҷикистон рушд накардаанд. Эҷоди шабакаҳои экологӣ дар шаҳрҳо метавонад устувории манотиқи шаҳриро ҳавасманд кунад ва ба Тоҷикистон имкон диҳад, ки аз ҳисоби сабзиши шаҳрҳо берунтар гузарад, шаҳрҳоеро, ки барои гуногунии биологии маҳаллӣ зиндагӣ мекунанд, инкишоф диҳанд. Азбаски асбест дар Тоҷикистон ҳамчунон масолеҳи арзон ва қобили қабул маҳсуб мешавад, аз он васеъ истифода мешавад. Ҷомеа ва мутахассисони пурсишшуда бар ин боваранд, ки ин мавод то он даме, ки барои истеҳсоли маҳсулоти қолабӣ истифода мешавад, безарар аст ва бовар доранд, ки хатари партовҳои ноором вучуд надорад.

Дигар самти рушди соҳибкориҳои экологӣ ҳифзи иҷтимоӣ ва манзили иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Давлат масъалаҳоеро, ки аз ободонии босуръат ва азнавсозии маҳалҳои аҳолинишини шаҳрҳо ба миён меоянд ва бо таъмини риояи ҳуқуқи сокинони биноҳои истиқоматие, ки бояд вайрон ва аз нав сохта шаванд, дуруст ҳал намекунад.

Дар бораи манзилҳои иҷтимоӣ, ки барои бо манзил таъмин намудани табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири аҳоли, ашхоси камдаромад ё бедаромад пешбинӣ шудаанд, маълумот мавҷуд нест.

Дар Тоҷикистон сохтмончиён андози таъсиррасонии рушд наменпардозанд, муваззаф нестанд, ки дарсади муайяни ҳаҷми манзили

сохташударо барои ҷудо кардани манзил ба қишри осебпазири аҳоли таъмин кунанд. Дар Аврупо андозҳои таъсиррасонии рушд метавонанд барои маблағгузори сохтмон ё такмили инфрасохтори муҳими шаҳрӣ ё иншооти тандурустӣ ва иҷтимоӣ истифода шаванд.

Беҳтар шудани вазъи саломатии аҳоли дар давоми даҳ соли охир боиси зиёд шудани давомнокии умр гардид. Бо вуҷуди ин, пешравӣ суст аст ва Тоҷикистон дар робита ба саломатии аҳоли бо мушкилот рӯбарӯ аст. Ба инҳо сарбории баланди бемориҳо аз сабаби афзоиши паҳншавии бемориҳои ғайримуқаррарӣ, бахусус бемориҳои дилу рағҳо, ки боиси марги бармаҳал ва маъюб мешаванд, дохил мешаванд. Дар баробари ин, вуқӯъ ва паҳншавии баъзе бемориҳои сироятӣ, аз қабили бемории сил, бахусус сили ба доруҳои гуногун тобовар, нигаронкунанда боқӣ мемонад. Хавфҳои рафторӣ ва мубодилаи моддаҳо ба саломатӣ боқӣ мемонанд, ки ин аз набудани даҳолати тандурустии ҷамъиятӣ шаҳодат медиҳад. Хавфҳо ва хатарҳо барои саломатии муҳити зист баланд боқӣ мемонанд: дучори ифлосшавии ҳаво боиси сарбории беморӣ ва фавт мегардад.

Дастрасӣ ба оби беҳатар ва санитария бо нобаробарии калони минтақавӣ як мушкили асосӣ боқӣ мемонад, аммо сарбории бемориҳои тавассути об ба сабаби камбудии дар назорати бемориҳои сироятӣ ба таври кофӣ эътироф карда намешавад. Тағйирёбии иқлим эҳтимолияти ҷунин таъсири хатарноки муҳити зистро зиёд мекунад. Шумораи зиёди одамон дар манотике зиндагӣ мекунанд, ки ба ҳодисаҳои ба мисли обҳезӣ, сел, мавҷҳои гармӣ, хушксолӣ ва тӯфонҳои ҷангу ғубор дучор мешаванд, ки зуд-зуд ва шадидтар шуда, боиси хисорот ва талафот, инчунин бемориҳо ва фавтҳои аз ҳад зиёд мегарданд. Дар ҳоле ки маълумоти мавҷуда маҳдуд аст, онҳо пешниҳод мекунанд, ки таъсир ва талафот аз офатҳои табиӣ кам ба назар намерасанд, ки ин ҳам бо устувории заиф ба офатҳои табиӣ шарҳ дода мешавад. Барои коҳиш додани таъсири бахшҳои иқтисодӣ ба муҳити зист ва беҳтар кардани сифати муҳити зист як қатор санадҳои стратегӣ ва меъёрӣ

тахия шудаанд, аммо чанбаҳои саломатӣ дар онҳо ба таври кофӣ инъикос наёфтаанд. Аз тарафи дигар, бахши тандурустӣ асосан ба расонидани хадамоти тиббӣ нигаронида шудааст, дар ҳоле ки тадбирҳои пешгирикунанда танҳо бо эҷуд маҳдуд мешаванд. Набудани маълумоти бозғамод дар бораи саломатии аҳоли, омилҳо ва таъриҳҳои он ворид намудани чанбаҳои тандурустиро дар таҳияи сиёсат, инчунин мониторинг ва арзиши таъсири сиёсатҳо ба саломатии аҳоли ҳангоми татбиқи он суст мекунад. Кишвар дар марҳилаи татбиқи ислоҳоти амиқи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ қарор дорад ва ба татбиқи СМР барои то соли 2030 шурӯъ кардааст. Омеши ин ду раванд имкони хубро барои ҳамгироии минбаъдаи чанбаҳои тандурустӣ ва муҳити зист ба стратегияи стратегӣ фароҳам меорад. ва санадҳои меъриии соҳаҳои дигар.

Маълумоти бозғамод дар бораи вазъи саломатии аҳоли, аз ҷумла омилҳо ва таъриҳҳои он барои роҳнамоии фаъолияти мутахассисони соҳаи тиб, менечерҳо ва тасмимгирандагон ва таъмини саломатии аҳоли муҳим аст. Сарфи назар аз қўшишҳо барои тағйир додани низоми мавҷудаи ҷамъоварии маълумот, он пароканда аст ва механизмҳои гуногуни ҷамъоварии маълумот новобаста аз ҳамдигар бидуни ҳамроҳии дақиқ амал мекунад. Якҷанд чанбаҳои механизмҳои мавҷудаи ҷамъоварӣ ва ҳисоботдиҳӣ дурустӣ ва эътимоднокии маълумотро коҳиш медиҳанд. Ҳаҷми иттилоот оид ба саломатии аҳоли, аз ҷумла дар заминаи нишондиҳандаҳои ноил шудан ба Ҳадафи рушди устувор, ки дар вебсайти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд аст, васеъ мегардад, вале он асосан дар шакли ҷадвалҳои ададӣ пешниҳод карда мешавад; маълумоти таҳлилий оид ба саломатии аҳоли, аз ҷумла чанбаҳои экологӣ ва саломатӣ дастрас нест.

Низоми мавҷудаи назорат ба камбаҳоидиҳии нишондодҳо майл дорад, зеро механизмҳои ташкилии пешниҳоди маълумот оид ба беморӣ аз ҷониби тамоми муассисаҳои дахлдори тандурустӣ ба Назорати давлатии санитарияу эпидемиологӣ вучуд надоранд. Назорати бемориҳои сироятӣ, бахусус

бемориҳои бо муҳити зист алоқаманд, аз қабилӣ бемориҳои обӣ ва ғизоӣ ва зоонозҳои инсон, маҳдудиятҳои ҷиддӣ доранд. Муайян кардани микроорганизмҳои патогенӣ дар об ва ғизо хеле маҳдуд аст, инчунин қобилияти таҳлили бо он алоқаманд.

Саломатии модару кӯдак яке аз самтҳои афзалиятноки Ҳукумат буда, дар кишвар баҳри беҳтар намудани сифат ва фарогирии хизматрасонии тиббӣ кӯшишҳои зиёд ба харҷ дода мешавад. Дар натиҷаи ин талошҳо, сатҳи фаъли модарон, навзодон ва синни то 5-сола коҳиш ёфт. Нобаробарии хизматрасонии тиббӣ дар кишвар ва нарасидани кормандони соҳаи тиб дар деҳоти дурдаст мушкилоти ҷиддиро барои саломатии модару кӯдак ба миён меорад. Дар шароити низоми ҳозираи маблағгузори нигаҳдории тандурустӣ тафовути даромади байни гуруҳҳои алоҳидаи аҳоли боиси нобаробариҳои минбаъдаи нигаҳдории тандурустӣ мегардад. Аксари бори гарони бемориҳои дарунравӣ, роҳҳои нафас ва дигар сироятҳо ба дӯши кӯдакон меафтад. Бо вучуди ин, аксарияти ин бемориҳо пешгирӣ карда мешаванд. Аммо маълумоти мавҷуда барои андешидани тадбирҳои муассир ва мақсаднок дар саросари кишвар нокифоя аст.

Баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба оби тозаи ошомиданӣ ва беҳдошти муносиб масъалаи муҳими экологӣ боқи мемонад. Дар давоми даҳсолаи охир Тоҷикистон барои навсозии хадамоти обтаъминкунӣ ва канализатсия маблағҳои зиёд сарф кардааст, вале мушкили таъмини оби тоза ва хадамоти канализатсия боқӣ мемонад ва бо фарқиятҳои ҷиддии минтақавӣ ҳамроҳ аст. Давраи бемории дарунравӣ, ки аз сабаби сифати пасти об, санитария ва гигиена ба вучуд омадааст, яке аз баландтарин дар минтақаи Оиёи Марказӣ мебошад. Сатҳи пайваستшавӣ ба шабакаҳои канализатсия паст буда, муҳити ғайрисанитариро ба вучуд оварда, хатари олудашавии обҳои зерзаминиро ба бор меорад. Тадбирҳои андешидашуда ба инфраструктураи калон нигаронида шуда, проблемаҳои системаҳои хурдро самаранок ҳал намекунанд. Татбиқи нақшаҳои беҳатарии об барои таъминоти оби нӯшокӣ

дар саросари кишвар, тадбирҳои мақсаднок оид ба беҳтар намудани маърифати санитарӣ ва гигиенӣ метавонад ҳалли камхарҷ ва манфиатҳои саломатиро тавассути коҳиш додани хатарҳои марбут ба об барои тамоми аҳоли таъмин намояд.

Тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон боиси марги зиёд аз бемориҳои дилу раг ва роҳҳои нафас, инчунин сироятҳои шадиди рӯда мегардад, ки таъсири тағйирёбии иқлим меафзояд. Селу мавҷҳои гармӣ, тӯфони чангу хушксолӣ, ки кишвар ба онҳо махсусан осебпазир аст ва хоҳад буд, барои саломатии инсон хатарҳои зиёд доранд. Бо вучуди ин, сиёсати систематикӣ оид ба ҳифзи саломатии инсон аз тағйирёбии иқлим ва коҳиш додани хатарҳои ба ҳаёт таҳдидкунандаи марбут ба офатҳои табиӣ вучуд надорад. Иқтисодори бахши тандурустӣ барои арзёбии вазъи саломатии аҳоли ва тамоюли он вобаста ба тағйирёбии иқлим ҳамчун асос барои банақшагирии тадбирҳои пешгирикунанда ва мониторинги натиҷаҳо ва самаранокии онҳо нокифоя аст. Дар кишвар системаҳои омодагӣ ба ҳолатҳои фавқулодда ва воқуниш ба ҳолатҳои фавқулодда таҳия карда мешавад, аммо таҷрибаи амалӣ дар самти коҳиш додани хатари офатҳои табиӣ, пешگیرӣ, баланд бардоштани устуворӣ ва системаҳои самараноки оғоҳсозии барвақт дар ҷомеа ва дигар сатҳҳо мавҷуд нест.

Такмили устувор дар соҳаи тандурустии ҷамъиятӣ ва муҳити зист танҳо тавассути сиёсати ҳамроҳангшуда дар бахшҳо ба даст оварда мешавад. Айни замон дар кишвар механизми мушаххаси таъмини ин вучуд надорад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ имконият дод, ки чунин хулосабарорӣ намоем.

1. Дар шароити маҳдуд будани имкониятҳои бучет зарурати рушди бахши хусусии соҳибкории экологӣ ба вучуд меояд, зеро танҳо давлат наметавонад ҳамаи ҷабҳаҳои экологии рушди иқтисодиётро таъмин намояд. Дар баробари қабули қонунҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии

кишвар, ки бевосита самтҳои экологиро низ дар бар мегирад, омилҳои мавҷуданд, ки проблемаҳои экологиро ба миён меоранд.

2. Яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти истеҳсолии соҳибкории экологӣ тадричан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда ба манбаҳои барқароршавандаи энергия: энергияи офтоб, энергияи бод, энергияи чараёни об, обанборҳои табиӣ ва сунъӣ, энергияи обҳои гарми зеризаминӣ, энергияи чӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, ҷангал, хоҷагии коммуналӣ ва рӯзгор.

3. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад, зеро заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Ин самти рушди соҳибкории экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

4. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи саноат ба ҳисоб меравад. Новобаста аз он ки «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» «манбаҳои барқароршаванда ва аз ҷиҳати экологӣ тозаи неру ҳамчун асоси «иқтисоди сабз», технологияҳои муосири аз нигоҳи экологӣ бартариятдошта, истеҳсоли маҳсулоти ниҳой аз маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза, дар назар дошта шудааст, вале аз як тараф афзоиши бемайлони аҳолии сайёра ва аз тарафи дигар рақобат дар соҳаи иқтисодиёт боиси сар задани мушкилоти зиёди экологӣ, аз қабилӣ тағйирёбии иқлим, норасоии оби ошомиданӣ, офатҳои табиӣ нобудшавии гуногунии биологӣ, ҷамъшавии партовҳо, таназзулҳои замин ва ғайра гаштааст.

5. Дигар самти рушди соҳибкории экологӣ таҳкими он дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ ба ҳисоб меравад, зеро ба ҳавасмандгардонии истифода бурдани навҳои алтернативии нақлиёт ниёз дорад. Таҳкими соҳибкории экологӣ ба беҳатарии роҳ вобаста аст, зеро танҳо дар соли 2021 то инҷониб ҳанӯз зиёд аст, ки ин ҳам аз он шаҳодат медиҳад, ки

инфрасохтори роҳ барои ронандагон ва пиёдагардҳо муҳити бехатарро таъмин намекунад.

6. Тайи солҳои ахир Тоҷикистон дар заминаи кабудизоркунии ин соҳа пешрафт кардааст, вале айни замон стратегия ё барномаи идоракунии партовҳои саноатӣ вучуд надорад, ки ҳадафҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххасро дар бар гирад, гарчанде ки масъалаҳои муайяни идоракунии партовҳои саноатӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи ҳифзи муҳити зист»¹²¹ омадааст.

7. Дигар самти рушди соҳибқорӣ экологӣ таҳкими сохтмонҳо дар шаҳракҳо ва деҳот ба ҳисоб меравад, вале, дар ин раванд то ҳол ба масъалаҳои экологӣ тавачҷуҳ зоҳир карда намешавад ва баъзан талаботи шаҳрвандон ҳангоми маблағгузорӣ ба лоиҳаҳои азнавсозӣ ва сохтмон пура ба назар гирифта намешаванд.

8. Дар кишвар то ҳол сиёсати мушаххаси мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим таҳия нашудааст ва дар бораи чораҳои пешбинишаванда оид ба коҳиш додани партовҳои газҳои гармхонаӣ аз бахши истиқоматӣ маълумоти маҳдуд мавҷуд аст. Чунин тадбирҳо барои кишвар барои ноил шудан ба ҳадафи рушди устувор муҳиманд.

5.2. Роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳибқорӣ экологӣ дар Тоҷикистон

Яке аз соҳаҳои, ки рушди он ба соҳибқорӣ экологӣ алоқаи ногусастанӣ дорад, соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад, зеро ҳолати заминҳои таъйиноти кишоварзӣ, истифодабарии об, муҳити зист ба он вобаста аст.

Дар Тоҷикистон проблемаи окилона истифода бурдани захираҳои замин аҳамияти якуминдараҷа дорад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹²¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи ҳифзи муҳити зист» (аз 02.08.11с., №760) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 7-8, мод. 614)

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон возеҳу равшан таъкид кардаанд, ки «Замин сарвати асосии кишвари мо аст. Ояндаи мардуми тоҷик бештар аз муносибат ба замин дар кишвари мо вобаста аст».¹²²

Вазифаи ташкили дурусти истифодаи сарватҳои замин ҳамеша объекти тадқиқоти олимони ҷумҳурии мо ва дигар мамлакатҳо буд.

Олими рус В.Я. Заплетин навишта буд: «Мухимтарин ҷиҳати муносибатҳои замин шаклҳои заминсозӣ мебошад, ки ба онҳо низоми ба ҳам зич алоқаманди сиёсӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва дигар тадбирҳои, ки ба ташкил ва таъмини истифодаи самараноки замин, ба вучуд овардани муҳити мусоиди экологӣ, бештар намудани манзараҳои табиӣ нигаронида шудаанд.¹²³ Бо ин суҳанон мо комилан розӣ шуда метавонем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони заминҳои қорам, махсусан заминҳои обӣ ҳеле маҳдуд аст. Қариб 93% ҳудуди онро кӯҳҳо ишғол намуда, ҳамагӣ 3,2% заминҳои кишоварзӣ буда, зиёда аз 80,9% ҷароғоҳҳои мавсимӣ мебошанд.¹²⁴

Мувофиқи таърифи замин то 1 январи соли 2022 820,2 ҳазор га. заминҳои, ки барои истифодаи интенсифӣ пешбинӣ шудаанд - инҳо заминҳои қорам ва киштзорҳои бисёрсола мебошанд. Дар ҷумҳурӣ заминҳои обӣ 470,9 ҳаз. га-ро ишғол намуда, аз онҳо то 90 фоизи маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд.¹²⁵ Афзоиши зиёди аҳоли дар ҷумҳурӣ сарфи назар аз ба қор андохтани заминҳои нави обӣ дар давоми 30 соли охир боиси кам шудани таъминоти заминҳои обӣ ба ҳар сари аҳоли гардид (ҷадвали 5.1).

¹²² Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикистон ро рои демократии и цивилизованного общества. Душанбе:, Ирфон. 1996. -230 с.

¹²³ Заплетин В.Я., Кузнецов Н.А. Проблемы управления земельными отношениями и землеустройством. //Проблемы современного управления в АПК: Материалы юбил. Науч.-практ. конф.(Воронеж, 26-27 мая 1998г.) Воронеж:, 1998.-С.44-45.

¹²⁴ Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсироти он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01.2022. Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹²⁵ Маълумот дар бораи миқдори заминҳо ва тақсироти он ба намудҳо дар вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба ҳолати 01.01.2022.Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон

обёришаванда аломати нигаронкунанда ва тасдиқи он аст, ки таъсири ин омилҳо меафзояд.

Дар ҳолате нигоҳ доштани ин гуна заминҳо, ҳам дар давраи азхудкунӣ ва ҳам дар давраи истифодабарии онҳо хароҷоти калони энергия ва захираҳоро талаб мекунад. Дар замони Шӯравӣ чунин хароҷот сурат мегирифт, ки дар натиҷа Тоҷикистон дар солҳои 1980 аз заминҳои обёришаванда дар тамоми Осиёи Марказӣ дар ҷои аввал буд.

Ба муносибати аз даст додани имкониятҳои пештара зарурати гузаштан ба шаклҳои камхарчи интенсификатсияи истеҳсоли кишоварзӣ, пеш аз ҳама дар асоси технологияи экологӣ ва ландшафтӣ, табдил додани структураи замин ба миён меояд. Аксбардории аэрофотсионалӣ ва моҳвораии қаламрави Тоҷикистон барои муайян кардани ҳолати воқеӣ ва ташкили мониторинги фосилавии фонди замини кишвар, таҳия ва татбиқи механизмҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва баланд бардоштани масъулияти заминистифодабарандагон барои истифодаи оқилонаи замин, нигоҳдорӣ ва беҳдошти замин, ҳосилхезии замин ва барқарор намудани заминҳои вайроншуда зарур аст. Инчунин механизми азхудкунии заминҳои нав ба ҷои заминҳои барои эҳтиёҷоти ғайрикишоварзӣ гирифташуда, ҷалби маблағ аз дигар манбаъҳо барои сармоягузорӣ ба ободонии замин ва мунтазам баланд бардоштани сатҳи таҳсилоти мутахассисони заминсозӣ ва заминистифодабарандагон зарур аст.

Яке аз шартҳои асосии зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ самаранок истифода бурдани заминҳо мебошад. Ба ин муносибат се самти ба ҳам алоқаманди кори беҳтар намудани истифодаи захираҳои заминро чудо кардан мумкин аст:

- такмил додани фонди замин дар доираи ҳуди кишоварзӣ;
- маҳдуд кардани таъсири манфии соҳаҳои ғайрикишоварзӣ, яқбора кам кардани аз муомилоти кишоварзӣ гирифтани замин;

- ҷустуҷӯ ва истифодаи заминҳои холии барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ мувофиқ.

Дар шароити Тоҷикистон бештар намудани фонди замини худи кишоварзӣ пеш аз ҳама, ба ҳалли проблемаҳои зироаткории обӣ алоқаманд аст. Дар вақти муайян кардани роҳҳои дар оянда васеъ кардани майдони онҳо пеш аз ҳама таносуби байни заминҳои обёрии табиӣ ва обёрии мошиниро ба назар гирифтани лозим аст.

Ҳоло дар кишвар зиёда аз 260 ҳаз. гектар заминҳои обёрии механикӣ мавҷуданд, ки 100-110 ҳаз. гектараш санглох мебошад. То имрӯз ин заминҳо хароҷоти асосиро барои азхудкунии онҳо пурра бароварданд. Аммо истифодаи минбаъдаи онҳо ҳамчун обёрӣ дар шароити якбора боло рафтани нархи нерӯи барқ самаранок намешавад. Арзиши қувваи барқ ба ҳар гектар замин барои обёрии механикӣ қариб ба 10 ҳаз.киловатт соат расид. Бо нархҳои байналмилалӣ барои як кВт/соат 0,05 доллари ИМА, арзиши танҳо хизматрасонии об 500 доллари ИМА барои 1 га ташкил медиҳад. Барои пӯшонидани хароҷоти танҳо қувваи барқ ҳосилнокии гандумро то 30-35 с/га бародоштан лозим аст.¹²⁶

Барои муваффақ шудан ба ин, таҷриба ду роҳро нишон медиҳад: Яке ҳосилнокии ин заминҳоро баланд бардоштан ва дигаре маблағгузорию асосӣ ба корҳои мелиоративии заминҳои кӯҳнаи обёришаванда равона карда шавад. Азбаски роҳи якум бо шароити табиӣ иқлимӣ маҳдуд аст, роҳи дуюм дар замони ҳозира бештар қобили қабул мебошад. Бояд дар назар дошт, ки дар ин заминҳо гузаронидани кишти пахта самаранок намешавад, зеро ҳосилнокии он аз 20 с/га зиёд намегардад ва ҳоҷагӣ зарари иқтисодӣ мебинад. Бинобар ин дар ин заминҳо бунёди боғҳо бо истифодаи обёрии қатрагӣ самаранок бештар медиҳад.

¹²⁶Джуманкулов Х.Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. –С. 80-87.

Ислоҳоти замин инчунин ба таври ғайримустақим ба бад шудани инфрасохтори ирригатсионӣ ва захбур ва дар натиҷа ба кам шудани ҳаҷми истеҳсоли заминҳои қорами кишоварзӣ мусоидат кард. Дар солҳои Шӯравӣ, колхозу совхозҳо барои истифода ва нигоҳубини каналҳои обӣ мутасаддӣ буданд. Ҳоло дар хоҷагиҳои аз нав ташкил кардашуда, ягон муассиса ва идораҳо масъулияти системаҳои обёриро ба зимма нагирифтаанд, ки дар натиҷаи нигоҳубини онҳо дар дараҷаи ниҳоят паст қарор дорад. Бад шудани ҳолати каналҳо боиси ба таври васеъ коҳиш ёфтани системаҳои ирригатсионӣ ва зиёд шудани заминҳои шӯр гардид.

Дар шароите, ки васеъ кардани майдони замини обӣ чи аз сабаби маҳдуд будани захираҳои замин ва ҳам набудани захираҳои молиявӣ мушкил мегардад, истифодаи оқилонаи иқтисодии мавҷудаи кишоварзӣ обӣ, аз ҷумла комплекси васеи хоҷагии об аҳамияти ғайриодда пайдо мекунад. Аз ин рӯ, истифодаи об бояд дар асоси илмӣ ва техникаи наватарин гузошта шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳими соҳибқорони экологӣ истифодаи механизмҳои мебошад, ки шусташавии хокро боздорад ва дар заминҳои доманакӯҳӣ истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Аз рӯи ҳисобҳои академик С.Р. Сангинов дар Тоҷикистон «талафоти солони хок дар заминҳои обии ниҳолҳои пахта аз сабаби обёрии нодуруст дар як мавсими нашъунамо то 100 тонна/га-ро ташкил медиҳад.¹²⁷

Барои пешгирии он вобаста бо назардошти минтақаҳо дар заминҳои наздиқӯҳӣ аз кишти зироатҳои ғалладона даст кашада, бунёди боғҳо ба роҳ мондан самараноканд. Масалан, дар доманакӯҳҳои қаторқӯҳи Ҳисор бунёди боғҳои ангур самарани хуб дода, сатҳи даромаднокӣ то 50 фоизро ташкил медиҳад.

Дар соҳаи пахтакорӣ бошад, ба таври васеъ ба қор бурдани технологияи обёрии пахта ва дигар зироатҳои қаторӣ, ки онро Донишгоҳи

¹²⁷ Сангинов С.Р. Актуальные проблемы повышения плодородия почв. Труды НИИ «Почвоведения», т. 39. -392с.

аграрии Тоҷикистон қор қарда баромадааст, намии якхелаи заминро таъмин намуда, ба эрозияи хок роҳ намедихад, сарфи обро 30-40 фоиз сарфа намуда, ҳосили зироатҳоро 5-10 сентнер зиёд мекунад амри зарурист. Дар боғу тоқпарварӣ қорӣ намудани обёрии қатрагӣ ёрӣ мерасонад, ки обро 1,5-2 баробар сарфа қарда, ҳосили ҳар гектарро то 40-50 сентнер зиёд мекунад. Барои он ки ба муҳити зист таъсири манфӣ нарасонад, бояд ба маблағгузорӣ барои барқарор намудани низоми обёрикунӣ ва қорӣ намудани тартиботи аз назари илмӣ асоснок афзалият дода шавад.

Барои баланд бардоштани самаранокии системаҳои обёрӣ, ки дар онҳо ягона роҳи обёрӣ бо насос аз даръё, обанбор ё канал гирифташ об мебошад, ки бе барқарор намудани стансияҳои насосӣ қор қардан душвор аст. Дар ин ҷо проблемаҳои таъмини қувваи барқро ҳал қардан лозим аст.

Бисёре аз системаҳои ирригатсионӣ ва захқаш дар ҳолати бӯҳронӣ қарор доранд ва бидуни сармоягузориҳои фаврӣ, баъзеи онҳоро аз таъмир бароварда намешаванд. Агар барои аз нав барқарор намудани системаҳои ирригатсионӣ ва захбурҳо қораҳои таъсирбахш дида нашаванд, пас дар 10-15 соли наздик қумҳурӣ то 150 ҳаз. га замини ҳосилхезро аз даст дода метавонад.

Қадвали 5.2. – Майдони заминҳои обӣ ва ҳолати меллиоративии онҳо ба 1.01.2022 (га)

Минтақаҳо	Ҳолати заминҳои обӣ			Сабаби ҳолати бад		
	хубе	қаноатбахш	бад	обҳои зеризаминӣ баланд	шӯрзамин	Ҳарду ҳолат
Вилояти Суғд	193850	36887	20887	12804	6411	1672
Вилояти Хатлон	212255	86448	21686	15230	4717	1739
НТҚ	99502	761	53	-	53	-
ВМКБ	17062	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ	514070	132695	42626	28034	11181	3411

Сарчашма: Агенсии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Қумҳурии Тоҷикистон

Дар бораи вазъияти заминҳои обӣ то 1 январӣ соли 2023 Дар қадвали 2 нишон дода шудааст. Ҷӣ тавре ки дида мешавад, 42626 гектар замин дар

ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дорад, ки аз он: 21686 гектар ё 50,9 фоиз дар вилояти Хатлон, 20887 гектар ё 49,0 фоиз дар вилояти Суғд ва 53 гектар ё 0.1 фоиз дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад.

Сабоби асосии истифодаи бесамари об дар кишоварзӣ нодуруст ҳисоб кардани ҳаҷми зарурии обёрӣ ва истифодаи бесамари об мебошад. Самарани истифодаи об ҳамагӣ қариб 20 фоизро ташкил медиҳад. Дар саҳро ба талафот роҳ дода мешавад, зеро ба тақсимои об назорати дуруст ҷорӣ карда намешавад, ҳаққи об номурааттаб пардохт мешавад.

Воситаи мувофиқтарин барои баланд бардоштани самаранокии кишоварзӣ ҷорӣ намудани усулҳои бозории истифодабарии об мебошад, аммо системаҳои ба онҳо асосёфта дар сурате қобили амал хоҳанд буд, ки агар тамоми хароҷоти хизматрасонии ирригатсионӣ аз ҷониби истифодабарандаи об ё давлат пурра пардохт карда шавад. Ин тақсимои мувофиқи вазифаҳои идоракунии обро байни давлат ва бахши хусусӣ талаб мекунад. Дар баробари ин станцияҳои насосӣ ва таҷҳизот, тахминан, моликияти давлат мемунонд. Он гоҳ вазифаи асосии Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тартиб андохтани истифодаи захираҳои об хоҳад буд.

Нигоҳ доштани масоҳат ва ҳосилхезии заминҳои обӣ мелиоратсияи заминҳои шӯр (заминҳои миёна ва хеле шӯр ва солончакҳо) дар майдони 36,7 ҳазор гектар, режими шусташавии обёрии заминҳои каме шӯр дар майдони 77 ҳазор гектар ва мелиоратсияи катъии заминҳои миёна ва саҳт санглоху регдор дар майдони мутаносибан 35 ва 6 ҳазор гектар ва дар майдони 250-300 ҳазор гектар тадбирҳои муборизаи зидди эрозияи ирригатсионӣ зарур аст.

Дар бобати заминҳои санглоху регдор, чунон ки академики Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон Ҷуманкулов Ҳ. қайд мекунад, «заминҳои

санглохро бо хок пур кардан лозим аст. Бе хок пур кардани чунин заминҳо дар шароити муосир истифодаи он аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок нест».¹²⁸

Заҳкашу заҳбурҳо гарчанде ба стандарт наздик бошад ҳам, бо сабабҳои зиёд (вайроншавӣ ва бекористӣ) аз уҳдаи комилан барҳам додани шӯршавӣ ва обхезӣ баромада наметавонад.

Мубориза бар зидди эрозия вазифаи аввалиндараҷаи беҳтар намудани истифодаи замин мебошад. Талафоти ҳосил аз эрозия то 30-70 фоиз буда, умуман дар зироатҳои ғалладона ва аз ин ҳам зиёд. Талафоти зироатҳои хӯроки чорво ба 100 ҳазор тонна, камомади ҳосили пахтаи хом аз ҳамин сабаб то 150-175 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад.

Зарари иқтисодии эрозия на танҳо аз нагирифтани маҳсулоти кишоварзӣ ба амал меояд. Ба ин талафи моддаҳои ғизоии замин, кам шудани гумус, паст шудани самарои истифодаи воситаҳои техникӣ ва нуриҳои минералӣ зам мешавад. Тибқи ҳисобҳои профессор Т.Б. Ғаниев, «зарари эрозия дар сурати ба назар гирифтани зарари дигар соҳаҳои хоҷагии халқ (наклиёт, мохидорӣ ва ҷангалпарварӣ ва ғ.) хеле меафзояд. Агар мо ба заминҳое, ки дар натиҷаи эрозия аз байн рафтаанд, баҳодиҳии иқтисодӣ намонм, харочоти тоза кардани обҳои ифлосро ҳисоб кунем, ин нишондиҳанда хеле калон хоҳад шуд. Нишондиҳандаи зарар дар дигар соҳаҳои хоҷагии халқ дар натиҷаи эрозияи хок 2-3 баробар меафзояд».¹²⁹

Мувофиқи ҳисобҳои мавҷуда ҳосилнокии зироат дар заминҳои андаке эрозияшуда 10-15 фоиз, дар заминҳои миёна 20-40 фоиз ва дар заминҳои сахт эрозияшуда 50-60 фоиз кам мешавад. Зарари захираҳои об аз ифлосшавии пеститсидҳо, нуриҳои минералӣ ва дигар маводи кимиёвӣ, ки аз заминҳо шуста шуда, дар дарёҳо, кулҳо ва обанборҳо ҷамъ мешаванд, метавонад хеле калон бошад. Ба гуфтаи мутахассисон, олудашавии обҳои рӯизаминӣ бо

¹²⁸ Джуманкулов Х. Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. –С. 80-87.

¹²⁹ Ғаниев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. М., Диалог-МГУ. 1997. –116 с.

пестисидҳо назар ба ҳама партовҳои саноатӣ дар маҷмӯъ хатарноктар аст. Тадқиқот нишон медиҳад, ки зарари «ғайрикишоварзӣ» аз эрозия 70-100 фоизи зарари хоҷагии қишлоқро ташкил медиҳад.

Заминҳои минтақаи лалмӣ (350 ҳазор гектар) инчунин тадбирҳои самарабахштар ва комплексиро талаб мекунанд, ки ба нигоҳ доштан ва афзун гардондани ҳосилхезии замин таъсир мерасонад. Тадбири асосии мубориза ба муқобили эрозияи заминҳо бояд дар заминҳои нишебӣҳо тараққӣ додани боғу тоқпарварӣ ва манъ кардани кишти зироатҳо бошад.

Ба андешаи муаллифон ¹³⁰ « идораи самараноки истифодаи замин, мошинҳои сермаҳсули сабук, баланд бардоштани таъсири экологии нуриҳои маъданӣ ва муборизаи зидди касалии растаниҳо, агротехникаи нест кардани алафҳои бегона, хизмати машваратӣ — ҳамаи ин омилҳо муҳофизати захираҳои замин ба ҳисоб меравад».

Дар бобати бехтар намудани ҳосилхезии фонди заминҳои кишоварзӣ истифода бурдани нуриҳои маъданӣ ва дигар воситаҳои химиявӣ мавқеи калон мебозад. «Муҳимтарин омили баланд бардоштани ҳосилнокии замин дар шароити мо истифодаи нуриҳо буд ва мебошад» ¹³¹ зеро онҳо 50-60 фоизи ҳосили зироатро медиҳанд. Ин зарурати ҳар сол ба кишвар ворид намудани 160-200 ҳазор тонна азот, 70-80 ҳазор тонна фосфор ва 30-40 ҳазор тонна нуриҳои калий (дар моддаи ғаёол) оварданро тақозо мекунад.

Дар ҷумҳурӣ нарасидани нуриҳои маъданӣ зарурати пурра аз нав барқарор намудани заводи нуриҳои азотии Вахш ва сохтмони навбати дуҷуми он, дарёфт намудани имконияти сохтани заводи истехсолкунандаи аммофос ё карбоаммофос дар асоси фосфоритҳои аз Қазоқистон овардашударо талаб мекунад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисон ба майдонҳои мавҷудаи ғалладона тақрибан 19-20 ҳазор тонна азот, 10-20 ҳазор тонна фосфор ва 4-5 ҳазор

¹³⁰ Грачев В.А., Милосердов В.В., и др. Земельные отношения в сельском хозяйстве. М., - 2005, - 301с.

¹³¹ Джуманкулов Х.. Д. Биологическая интенсификация хлопководства. // Кишоварз. 2003, -№2, - С55-63.

тонна нурии калий лозим аст. Бе истифодаи нуриҳои маъданӣ худтаъминкунии ҷумҳурӣ бо ғалла имконнопазир аст.

Дар баробари ин, бо назардошти норасоии шадиди нуриҳои минералӣ ва бо мақсади таъмини такрористеҳсоли васеи ҳосилхезии замин, истифодаи схемаҳои кӯтоҳмуддати киштгардон ва қисман биологизатсияи системаҳои кишоварзӣ, ба рушди поруи сабз бештар диққат додан ба мақсад мувофиқ аст. Инчунин зироатҳои мобайниро, ки аз ҳисоби ҷамъ шудани нитрогени биологӣ ҳокро бой гардонда метавонанд, оқилонатар истифода баранд. Барои ин мақсадҳо ҳосили шабдар ва берсимро, ки самараи онро таҷрибаи чандинсолаи филиали дар Вахш будаи Институти хоҷагии қишлоқ исбот кардааст, дар бобати ҷамъ кардан, нигоҳ доштан ва дар сари вақт ба қор андохтани он лозим аст. Истифодаи пору, лойҳои канализатсияи шаҳрҳо, партовҳои парранда ва дигар партовҳо, ки захираҳои онҳо нарасидани нуриҳои маъданӣ, махсусан дар сабзавоткорӣ, боғу тоқпарварӣ, инчунин дар пахтакориро ҷуброн мекунад.

Воситаҳои қорқарди он ба ҳолати захираҳои замин таъсири қалон мерасонад. Мошину механизмҳои ҳозиразамон, ки заминро култиватсия мекунанд, аз ҳад зиёд вазнинанд. Ин хусусан ба тракторҳое дахл дорад, ки киштзорро такроран култиватсия мекунанд. Дар натиҷа хеле ва чуқур фишурдани хок ба амал меояд, режими оби он тағйир меёбад, обхезии рӯи замин зиёд мешавад, ки ин боиси афзудани ҷараёнҳои эрозия мегардад. Аз ҳад зиёд фишурдани он зарари қалони иқтисодӣ мерасонад ва аз ҳамин сабаб ҳосилнокиро 30-50 фоиз кам менамояд.

Дигар самти баланд бардоштани самаранокии соҳибқорӣ экологӣ истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ истеҳсоли биогаз аз поруи чорво ба ҳисоб меравад.

Ташаккули технологияи истифодаи поруи чорво, ки на танҳо беҳатарии экологиро таъмин мекунад, балки ба ташкили истеҳсоли қаммасрафи энергия бо истеҳсоли нуриҳои органикӣ минералӣ мусоидат мекунад. Он имкон

медихад, ки ҳосилонокӣ зироатҳо афзуда, манбаи иловагӣ сузишворӣ дар шакли биогаз истеҳсол карда шавад, зеро масъалаи сӯзишворӣ дар шароити Тоҷикистон проблемаи муҳим аст.

Технологияи нави коркарди поруи чорворо дар корхонаҳои хурди биоэнергетикӣ, ки аз ҳисоби мутобикшавии микроорганизмҳои мезофилӣ ба шароити психофилӣ бе истифодаи энергияи барқ кор мекунанд, таҳия карда шудаанд.

Бо назардошти шароити ҷаҳолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити Тоҷикистон концепсияи таъсиси ҷиҳозонидани биоэнергетикӣ модуль пешниҳод шудааст.

Дар деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аксари аҳоли ба чорводорӣ ва зироаткорӣ машғуланд. Хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон, пеш аз ҳама, асоси иқтисодии бучети аҳолии деҳот махсуб мешавад. Дар шароити душвори иқтисодӣ, оқибатҳои бӯҳрони молиявии иқтисодӣ, афзоиши доимии арзиши нуриҳои минералӣ ва интиқоли барқ, дастнорасӣ ва дур будани маҳалҳои аҳолинишин ва бинобар шароити саҳти иқлимӣ минтақа зарур аст, ки дар баробари равишҳои анъанавӣ дар истеҳсоли сӯзишворӣ аз сарчашмаҳои алтернативии он истифода барем.

Ғайр аз ин, барои татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587), (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11) ба назари мо аз ҳама муҳимтарин истифода бурдани технологияи истеҳсоли биогаз мебошад. Тавре ки маълум аст, истифодаи ин технология имкон медиҳад, ки на танҳо биогаз – манбаи захиравии энергия ба даст оварда шавад, балки вазъи экологиро хеле беҳтар гардонад. Биогазро пас аз тоза кардан ва фишурда кардан мумкин аст чун сӯзишворӣ дар оташдонҳо, барои эҳтиёҷоти маишӣ истифода шавад. Партовҳое, ки пас аз ферментатсияи метани биомасса ба даст меоянд, нуриҳои баландсифати аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ғизои иловагӣ барои замин мебошанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи нерӯгоҳҳои биогаз истеҳсоли амалан бе партовро таъмин мекунад, ки дар шароити муосир риояи қатъии талаботи санитариро талаб мекунад, бешубҳа танҳо метавонад таъсири мусбат расонад.

Нақшаи мушаххаси насбкунӣ барои ҳар як хоҷагӣ метавонад гуногун бошад ва аз бисёр омилҳо, аз ҷумла саршумори чорвои калон, имкони (андозаи бозор) фурӯши нуриҳои минералӣ, арзиши манбаъҳои мавҷудаи энергия (барқ, гармӣ), дурии маҳал вобаста аст.

Дар чараёни истифодаи анаэробӣ ба ҳисоби миёна 5...7 Ҷоизи массаи поруи ферментшуда дар натиҷаи ба биогаз табдил додани он талаф мешавад. Бо дарназардошти ин, аз 1-уми Ҷестери пешниҳодшудаи БЭУ 130,133 кг нуриҳои минералӣ гирифтани мумкин аст (ҷадвали 5.3.).

Ҷадвали 5.3. - Таъсири истифодаи БЭУ бо як ғунҷоиш

Нишондиҳандаҳо	Моҳият
Давраи амалиёти БЭУ	24-26 шабонарӯз
Вазни поруи тару тоза бо намӣ 93%,	88 кг
Вазн дар ҳазбкунандаи АМД барои оғози навбатии БЭУ	50 - 52 кг
Вазни пешбинишудаи гирифтани нуриҳо	80 - 81 кг
Давраи нигоҳдорӣ	240 рӯз
Вазни поруи истифодашудаи чорвои калони шохдор дар оғилхона	704 кг
Вазни нуриҳои маъданӣ, ки барои давраи пешбинӣ шудааст	655- 669 кг
Арзиши 1 кг нуриҳои биологӣ	5 сомонӣ
Даромад аз фуруши нуриҳои биологӣ	3275 – 3345 сомонӣ
Баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии кишлоқ	10 %

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи [1].¹³²

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2021 ҳосилнокии миёнаи зироатҳои асосии кишоварзӣ чунин аст: ғалладона – 30,7 с/га; картошка – 181,4 с/га; сабзавот-280,5 с/га, пахта - 22,6 с/га. Нисбат ба соли 1991-ум ҷамъоварии пахта -430,8

¹³² Друзьянова, В. П. Общая целевая функция условной продуктивности биоэнергетической установки [Текст] / В. П. Друзьянова, Ю. А. Сергеев // Вестник Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления №2 (59). - 2016. - С.30-35.

ҳаз.тонна, ҳосилнокӣ аз 1 га 4,8 с/га ва майдони кишти он 125,1 ҳаз.га кам шудааст.¹³³

Дурнамои афзоиши ҳосилнокии зироатҳо аз истифодаи нуриҳои биологӣ шакли зерин доранд (ҷадвали 5.4).

Ҷадвали 5.4. Дурнамои афзоиши ҳосилнокии зироатҳо аз истифодаи нуриҳои биологӣ

Зироатҳо	Ҳосилнокӣ, с/га		Ҳосили умумӣ, т	
	2021, с/га	интизорӣ	2021, с/га	интизорӣ
Ғалла	30,7	33,8	1586,3	1744,9
Пахта	22,6	24,9	388,8	427,7
Картошка	181,4	199,5	1041,3	1145,4
Сабзавот	280,5	308,6	2597,6	2857,4

Сарчашма: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.

Ҳамин тавр, ҳосилнокии миёнаи БЭУ мувофиқи технологиям мо дар як шабонаруз 0,3м³ газро ташкил медиҳад. Биогаз ба гази табиӣ бо таносуби 0,6:1 баробар аст. Дар асоси ин, бо БЭУ дорои 1 ҷӯйбор имкон дорад, ки дар як шабонаруз 0,18 м³ эквиваленти гази табиӣ ба даст оварда шавад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон таҷрибаи амалии истифодаи биогаз дар ҳаёти рӯзмарра чамъ оварда шуда, меъёри истеъмоли биогаз ба 1 нафар муқаррар карда шудааст, ки дар ҷадвали 5.5 оварда шудааст

Ҷадвали 5.5. – Истеъмоли биогаз барои эҳтиёҷоти маишӣ

Истифода	Ҳаҷми биогаз, м ³
Пухтупаз барои 1 нафар	0,15 - 0,3
Ҷӯшонидани об	0,03 - 0,05

Сарчашма: Биогазовые технологии [Электронный ресурс]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетики. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

¹³³ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.

¹³³ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.188-218

Мувофиқи технологияи пешниҳодшуда ҳаҷми зерини гази табииро сарфа кардан мумкин аст, ки бо истифода аз БЭУ истехсол карда мешавад (ҷадвали 5.6).

Ҷадвали 5.6. - Истифодаи биогазе, ки аз ҷониби БЭУ тавлид мешавад.

Нишондиҳандаҳо	Моҳият
Истехсоли биогаз баробар ба гази табиӣ, м ³ /рӯз	0,18
Меъёри газ барои пухтупаз 1 нафар, м ³ /одам	0,15 - 0,3
Давраи амалиёти БЭУ	24 рӯз
Истехсоли биогаз аз 1 кг пору, м ³	0,14
Ҳаҷми умумии гази дар давраи истехсолшуда, м ³	43,2
Арзиши 1 м ³ газ, сомонӣ	3.14
Арзиши гази истехсолшуда, сомонӣ	135.42

Сарчашма: Биогазовые технологии [Электронный ресурс]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетики. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

Дар хоҷагиҳои ҷамъиятии Тоҷикистон ба ҳолати 1.01. 2023-ум 25645 сар чорвои калони шохдор мавҷуд аст.¹³⁴ Агар ба ҳисоб гирем, ки аз ҳар сар чорвои калони шохдор дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 25 килограмм пору истехсол мешавад, пас ҳар рӯз 641,1 ҳаз. тонна пору ҷамъоварӣ мешавад. Ҳаҷми солонаи тайёр кардани поруи чорво қариб 234,0 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Ин пору ба 23400 ҳаз. га замин тибқи меъёри 10 т/га мерасад.

Ҳамин тавр, дар сурати бо БЭУ таъмин намудани ҳамаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ имкон дорад, ки дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 217,6 млн тонна нурии хушсифати органикӣ ва 32,8 млн м³ биогаз гирифта шавад.

Бо арзиши 5 сомонӣ/кг, маблағи дар натиҷаи фурӯши нуриҳои органикии ба даст овардашуда 1088,0 млн сомониро ташкил медиҳад. Дар ҳақиқат, агар камаш 10 фоизи ҳосилнокии аз ҷиҳати назариявӣ имконпазири нуриҳои маъданӣ дар амал бароварда шавад, ин имконият меод, ки ҳар сол 21,8 млн тонна нури истехсол карда шавад. Дар сурати ба ҳар га додани 10

¹³⁴ Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.31

тонна хосилхезии 2180 ҳаз. га заминро зиёд намудан мумкин буд, ҳол он ки заминҳои киштшудаи Тоҷикистон дар соли 2021 ба 861,7 ҳаз. га баробар буд.

Самарай иқтисодии истифодаи субстрати ферментатсияшуда ҳамчун бионуриҳои органикӣ метавонад бо назардошти хароҷоти баланд бардоштани ҳосили зироат ва даромад аз фуруши нуриҳои биологӣ муайян карда шавад.

ки дар он Удоп — афзоиши ҳосил аз истифодаи нуриҳои биологӣ;

Сур - арзиши воҳиди ҳосили бо истифода аз нуриҳои биологӣ парваришшуда, сомонӣ/сентнер;

Му массаи нуриҳои биологӣ истехсолкардаи БЭУ;

Су - нархи як воҳиди арзиши нуриҳои биологӣ, сомонӣ/ с.

Тадқиқотҳои олимони хориҷи ва рус собит кардаанд, ки нуриҳои органикӣ ҳосилшуда на камтар аз 10% афзоиши ҳосили зироатхоро таъмин намуда, туршии хокро паст мекунад.¹³⁵ 1 литри ин нури барои коркарди 2—15 метри мураббаъ хок кифоя аст. Дар мавсим камаш 3-4 маротиба истифода мешавад.¹³⁶

«Субстрати хушкшудаи коркарди (партовҳои) нерӯгоҳҳои биогазӣ инчунин метавонад ҳамчун ғизои биологӣ, ҳамчун манбаи сафеда ва витаминҳои гурӯҳи В12 истифода шавад, ки барои парвариши ҳайвонот муҳим аст».¹³⁷

Таҳлили муқоисавии усулҳои истифодаи биогаз нишон медиҳад, ки беҳтарин вариант сӯзиши бевоситаи он мебошад. Ин аст, ки самаранокии табдил додани биогаз ба нури барқ ба ҳисоби миёна 20% аст.

¹³⁵ Веденев, А. Г. Руководство по биогазовым технологиям [Текст] / А. Г. Веденев, Т. А. Веденева. - Бишкек: ДЭМИ, 2011. - 84 с.

¹³⁶ Биогазовые технологии [Манбаи иттилоотӣ]: курс лекций / сост. Ю. В. Караева; Учр. Рос. Акад. Наук ; Казан. науч. центр. РАН; Исследоват. центр проблем энергетик. - Казань, 2013. -61 с. - Режим доступа: <http://pandia.org/text/78/567/20920.php>. - 12.04.2015.

¹³⁷ Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

Арзиши таҷҳизоти мазкур дар Россия барои тайёр кардани онҳо бо назардошти арзиши асли ба қариб 6 ҳаз. сомони ро ташкил медиҳад.¹³⁸

Барои ташкили як силсилаи мукаммали технологӣ, ки барои пурра ба даст овардани нуриҳои минералӣ ва истифодаи биогаз имкон медиҳад, хариди таҷҳизотҳои иловагӣ лозим аст (ҷадвали 5.7.).

Ҷадвали 5.7. - Номгӯи таҷҳизоти технологӣ ва арзиши онҳо

Намудҳои хароҷот	Миқдор, адад.	Арзиши воҳид, сомонӣ	Маблағ, сомонӣ
Метантанки	1	3000	30000
Компрессор	1	500	500
Корҳои монтажкунӣ ва монтаж	1	3000	3000
Бензин	1	2000	2000
Ҳамагӣ	x	x	8500

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Истифодаи дастгоҳҳои биогаз барои партофтани поруи чорво бешубҳа истеҳсоли ғоидаовар аст ва аз истеҳсолкунандагони деҳот диққати ҷидди ро талаб мекунад. Аҳолии деҳот, ки аз таҷҳизоти биогаз истифода мебаранд, барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоию иқтисодии худ имкониятҳои калон пайдо мекунад ва бо такмил ва интенсификацияи дурусти истеҳсолот метавонад ба натиҷаҳои баланд ноил гарданд.

Илова бар ин, хусусияти татбиқи лоиҳаҳои сарфаи энергия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки арзиши нуриҳои маъданӣ ва энергетикӣ нисбат ба дигар мамлакатҳо хеле баланд аст. Ва истифода бурдани технологияи анаэробии азхудкунии пору имконият медиҳад, ки ҳар як сомони гузошташуда ба маблаги ду-се сомонӣ ғоида оварад.

Истеъмоли миёнаи гази табиӣ барои гарм кардани хонаи шахсӣ 1250 метри мукаабро дар як моҳ ташкил медиҳад. Чунон ки тадқиқотҳои таҷрибавию истеҳсолӣ нишон доданд, мувофиқи технологияи сарфаи энергия

¹³⁸ Друзянова, В. П. Ресурсосберегающие, безотходные технологии в птицеводстве Якутии [Текст] / В. П. Друзянова, С. А. Петрова // Фундаментальные и прикладные проблемы науки: материалы VI Междунар. симп. - Москва, 2011. - Т. 3. - С. 248-253.

аз 1 м³ метантанки (бочка) дар як мох хачми хеле ками биогаз — 5,4 м³ гирифта мешавад. Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки биогаз ҳангоми пухтупаз истифода шавад.

Дар шароити Тоҷикистон пусидаи табиӣ пору ду-се сол ва дар бочкаҳо як мох давом мекунад. Ҳамин тавр, мақсади асосии БЭУ дар Тоҷикистон, ба фикри мо, истеҳсоли нуриҳои органикии хушсифат мебошад.

Нуриҳои органикии БЭУ дорои нитроген, фосфор ва калий дар шакли басташуда мебошанд. Ҷузъҳои кимиёвӣ дар таносуби зерин [10] мебошанд: нитрогени умумӣ - 4,07,0, аз ҷумла: нитроген аммоний - 2,54,0; фосфор (P205) - 7,012,0; калий (K20) - 1,03,0; микроэлементҳо, микдори зиёд концентратсияи мг/л - мис - 3,0 (элементҳо, концентратсияи масса мг/л); кобальт - 5,0; руҳ - 23,0; об - 8595.¹³⁹

Дар соҳаи чорводорӣ Тоҷикистон ҳозир хоҷагиҳои хусусӣ ҳукмфармоӣ. 93 фоизи чорвои калони шохдор дар хоҷагиҳои аҳоли нигоҳ дошта мешаванд. Метантанк (бочка) тавсия дода мешавад, ки аз варақи пӯлод ё аз зарфҳои металлики истифодашуда сохта шавад. Андозаҳои ҳазмкунанда аз шумораи ҳайвоноти мавҷуда вобаста аст.

Ҳаҷми зарурии метантанк (бочка) вобаста ба саршумори ҳайвонот мувофиқи ҷадвали 5.8. интихоб карда мешавад.

Ҷадвали 5.8. - Ҳаҷми ғизо вобаста ба саршумори чорво

Саршумори чорво, сар	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ҳаҷми зарурии метантанк, м ³	0,15	0,2	0,4	0,6	0,7	0,85	1,0	1,2	1,3	1,4
Саршумори чорво, сар	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Ҳаҷми зарурии метантанк, м ³	1,6	1,7	1,85	2,0	2,15	2,3	2,45	2,6	2,7	2,85

Сарчашма: Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

¹³⁹ Друзьянова, В. П. Применение эффлюента крупного рогатого скота в рационах кур-несушек в условиях Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Вестник Восточно-Сибирского государственного технологического университета. - 2010. - № 4. - С. 105-108.

Метантанкҳои ҳаҷмашон аз 0,2 то 1,4 м³ барои истифода дар хоҷагиҳои дорои чорвои калони шохдор аз 5 то 10 сар тавсия карда мешаванд. Чунин хоҷагиҳо дар хоҷагиҳои аҳоли бартарӣ доранд.

Метантанкҳо бояд бевосита дар бинои чорводорӣ ҷойгир карда шаванд. Ҳамин тавр, барои нигоҳ доштани гармии поруи ба агрегат бор кардашуда шароити максималӣ фароҳам оварда мешавад. Шартҳои асосии кори пурсамари БЭУ-ро таъмин намудани мустаҳкамии бочка мебошад.

Самаранокии технологияи сарфакундаи энергия чунин аст:

1. Барои бо технологияи нав партофтани як тонна пору 106 сомонӣ сарф мешавад. Дар баробари ин, станцияи биоэнергетикӣ дар режими мезофилӣ (36⁰С), ки дар оғилхона бо ҳарорати ҳаво 10,12⁰С гузошта шудааст, энергия сарф мекунад ва аз ҷиҳати молиявӣ камсамар аст. Барои коркарди як тонна пору дар режими мезофил 2685 сомонӣ сарф мешавад. Ҳамин тавр, хароҷоти истифодабарии технологияи нави сарфакундаи энергия назар ба коркарди маъмули мезофили 25,3 баробар арзонтар аст.

2. БЭУ бо як бочка дар як шабонарӯз 0,18 метри мукааб гази эквивалентӣ ҳосил мекунад, ки ин барои пухтани хӯрок барои як кас кифоя аст. Дар зарфи 240 рӯзи муҳлати истифода 43,2 метри мукааб гази табиӣ ба маблаги 135,65 сомонӣ сарф мешавад.

3. Дар тамоми хоҷагиҳои аҳолии Тоҷикистон ҷорӣ намудани таҷҳизотҳои биоэнергетикӣ имкон медиҳад, ки ҳар шабонарӯз ба ҳисоби миёна 11691 ҳаз.тонна нурии органикии хушсифат ва 4,8 млн метри мукааб гази биогаз гирифта шавад. Бо арзиши 5 сомонӣ/кг маблаги аз фурӯши нуриҳои органикӣ гирифташуда 24,0 млн сомониро ташкил медиҳад. Аммо ин ҳолат беҳтарин аст. Дар БЭУ кор карда баромадани камаш 10 фоизи истехсоли поруи чорво имконият медиҳад, ки ҳар сол 1169 млн тонна нурии истехсол карда шавад. Дар сурати 10 т/га меъёри пошидан 116,9 ҳаз.га заминро пору андохтан мумкин аст, ки ба 13,6 фоизи масоҳати умумии заминҳои кишт баробар аст.

4. Арзиши таҷҳизоте, ки дар Тоҷикистон истехсол карда мешавад, 8500 сомони ро ташкил медиҳад, ки ин назар ба ҳамтоҳои русӣ ва хориҷӣ 3,4 баробар арзонтар аст.

5.3. Рушди маърифати экологӣ ҳамчун омили баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ

Маърифати экологӣ мафҳуми мураккаб ва фарогир буда, дорои маҷмӯи ғании донишҳо доир ба табиат, масъалаҳои экологӣ ва оқибатҳои вазнини онҳо барои инсон ва муҳити зист мебошад. Он ба арзишҳои бунёдии масъулияти экологӣ, фаҳмиши амиқи зарурати ҳифзи захираҳои табиӣ, истифодаи устувори энергия ва ҳаваси воқеӣ ба масъалаҳои муҳими экологӣ асос ёфтааст.

Маърифати экологӣ ҷанбаҳои зиёдеро дар бар мегирад, аз ҷумла истеъмоли бошуурона, ба навбандии самараноки партовҳо, одатҳои экологӣ ва тарзи зиндагӣ ва ҷалби ғаёол дар қорҳои экологӣ.

Ташаккул ва таҳкими маърифати экологӣ дар рушди муносибати бошуурона ва масъулиятшиносии одамон нисбат ба муҳити зист нақши амиқ ва назаррас дошта, инчунин ба рушди соҳибкории самаранок дар соҳаи экология мусоидат мекунад. Маърифати экологӣ ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки шаҳрванди бошууртар ва масъулиятноктар шавад, ки тавони қабули қарорҳои оқилона ба манфиати муҳити зист ва иштироки ғаёлона дар қорабиниҳои мухталифи ҳифз ва нигоҳдории он гардад. Илова бар ин, он барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли оид ба масъалаҳои экологӣ ва фароҳам овардани шароит барои ноил шудан ба устувори экологӣ ва неқӯаҳволии сайёраи мо мусоидат мекунад.

Бояд гуфт, ки маърифати экологӣ омили асосии рушди иқтисодӣ мебошад, зеро истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва технологияҳои экологӣ ба таъсиси қойҳои нави қорӣ ва тавсеаи истехсолоти экологӣ

мусоидат мекунад. Илова бар ин, рушди маърифати экологӣ ба беҳтар шудани сифати зиндагии одамон, фароҳам овардани муҳити бароҳат ва беҳатар барои зиндагӣ ва кор мусоидат мекунад. Қабул ва татбиқи принципҳо ва арзишҳои маърифати экологӣ имкон медиҳад, ки аз назари қаблӣ ба табиат ҳамчун манбаи беохир ва бепоён даст кашада шавад ва онро ҳамчун сарвати арзишманд, ки муносибати эҳтиёткорона ва ҳифзи доимиро талаб мекунад, баррасӣ шавад¹⁴⁰.

Бояд қайд кард, ки байни маърифати экологӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ робитаи зич вучуд дорад. Маърифати экологӣ маҷмӯи пурраи принципҳо, назарияҳо ва усулҳоро пешниҳод мекунад, ки ба корхонаҳо барои баланд бардоштани самаранокии ва рақобатпазирӣ кӯмак мерасонанд. Он дорои иқтисодии бузург барои рушд ва тағйир додани бахши соҳибкорӣ аст, аммо барои ин бояд таҳқиқоти дарозмуддат ва татбиқи амалӣ гузаронида шаванд.

Маърифати экологӣ, ки ба принципҳои устуворӣ ва ҳифзи захираҳои табиӣ асос ёфтааст, метавонад вазъиятро дар ҷаҳони муосир, ки мушкилоти экологӣ ҷиддитар шуда истодааст ва таваҷҷуҳи ғаврий талаб мекунад, ба таври назаррас беҳтар созад. Ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафтаи экологӣ ва принципҳои сарфаи энергия на танҳо барои коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, балки ба баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо мусоидат мекунад¹⁴¹. Илова бар ин, манфиатҳои иқтисодии ширкатҳое, ки таҷрибаҳои экологиро татбиқ мекунанд, раднашаванда мебошанд. Аммо маърифати экологӣ танҳо бо ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ маҳдуд намешавад. Он инчунин таҳияи равишҳои нав ва инноватсионии соҳибкоро дар бар мегирад, ки аҳамияти ҳифзи муҳити зистро ба назар мегиранд.

¹⁴⁰ Бусыгина А.Л., Бакулина С.Ю., Лизунова Е.В., Вершинина Л.В., Бусыгин А.Г. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.

¹⁴¹ Молчанова С.М., Самойлов А.В. Циркулярная экономика в условиях индустриализации и урбанизации // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 135-148.

Баланд бардоштани огоҳӣ дар бораи тағйирёбии иқлим ва ниёзҳои глобалӣ ба устуворӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки рақобатпазиртар шаванд ва ба шароити доимо тағйирёбандаи бозор мутобиқ шаванд. Дар ин маврид, маърифати экологӣ асоси рушди муваффақ ва устувори соҳибкорӣ мегардад.

Имрӯз, шумораи бештари истеъмолкунандагон дар бораи муҳити зист фаъолона нигаронанд ва мехоҳанд корхонаҳоеро, ки масъулияти экологии худро нишон диҳанд, дастгирӣ кунанд. Ин омилҳои бартарии рақобатиро барои ширкатҳои ба вучуд меорад, ки маърифати экологиро дар дохили ташкилоти худ фаъолона татбиқ ва инкишоф медиҳанд. Илова бар ин, чунин корхонаҳо метавонанд ба садоқати муштариён ва таҳкими нуфузи худ таъҷиб кунанд.

Қорӣ намудани принципҳои рушди устувор ва масъулияти экологӣ ба ҷалби муштариёни нав, беҳтар кардани нуфузи ширкат ва фароҳам овардани шароити мусоид барои эҷоди муносибатҳои дарозмуддат ба ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Ҳар як корхона бояд нақши худро дар ҳифзи муҳити зист дарк кунад ва барои пешсафии экологӣ иқдом кунад. Дар шароити муосир рушди маърифати экологӣ ва принципҳои рушди устувор бояд ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияи ҳар як корхонаву ташкилот гардад. Танҳо тавассути саъю кӯшиши муштарак ва ҳамкориҳои байни субъектҳои соҳибкорӣ, ҷомеа ва давлат метавонад дар ҳалли мушкилоти экологӣ ва таъмини ояндаи устувори воқеӣ ба даст ояд¹⁴².

Маърифати экологӣ дар ташаккул ва таъсиррасонӣ ба равандҳои соҳибкории корхонаву ташкилоти гуногун нақши бузург дорад. Инкор кардан мумкин нест, ки вай ба бомуваффақият ба ҳам пайвастании принципҳои рушди устувор ва масъулиятноки истеъмол мусоидат мекунад.

¹⁴² Лещева Ирина Николаевна. Экологическая безопасность в деятельности предприятий // Пути повышения эффективности деятельности предприятий и качества сервисных услуг [Текст]: матер.науч.- практ. конф. / Воронеж.гос. ун-т инж. технол. – Воронеж: ВГУИТ, 2022.- С. 451-461.

Имрӯз дар кишварҳои хориҷӣ шумораи бештари корхонаҳо аҳамияти ҳифзи муҳити зистро дарк мекунад ва аз ин рӯ, онҳо стандартҳо ва сертификатсияҳои экологиро ғаёлона қорӣ мекунад, инчунин барои истифодаи технологияҳои экологӣ ва сарфай энергия тадбирҳо меандешанд.

Дарвоқеъ, ҳамаи ин амалҳо боиси оптимизатсияи назарраси равандҳои истеҳсоли гардида, имкон медиҳанд, ки таъсири манфӣ ба муҳити зист кам карда шавад ва рушди устувори ташкилоту корхонаҳо фароҳам оварда шавад. Вале бояд қайд кард, ки инкишофи фарҳанги экологӣ танҳо бо қорӣ намудани таҷрибаи устувор дар корхонаҳо маҳдуд намешавад. Вай инчунин ба баланд шудани шуурнокӣ ва маърифатнокии ҳамаи кормандон ёрӣ мерасонад, ки ин дар навбати худ ташкили пурмахсул ва пурсамари корро дар соҳаи соҳибқорӣ экологӣ таъмин менамояд. Чунин огоҳии кормандон ба онҳо имкон медиҳад, ки оид ба масъалаҳои экологӣ қарорҳои дуруст ва салоҳиятдор қабул кунанд ва инчунин барои кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист ҳамчун як қисми ғаёолияти соҳибқорӣ мусоидат кунанд.

Дар натиҷа, рушди маърифати экологӣ ба равандҳои соҳибқорӣ ва рушди устувори корхонаҳо таъсири дарозмуддати мусбат мерасонад. Он на танҳо қоҳиши таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин мекунад, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии ташкилотҳо дар доираи соҳибқорӣ экологӣ мусоидат мекунад¹⁴³. Дар маҷмӯъ, маърифати экологӣ асоси ташаккули муҳити устувор ва аз қиҳати экологӣ масъули соҳибқорӣ мебошад, ки омили асосии рушди устувор ва шуқуфоии корхонаҳои муосир мебошад¹⁴⁴.

Қорӣ намудани навоариҳои экологӣ ва рушди маърифати экологӣ бояд қузъи қудонашавандаи стратегияи рушди ташкилотҳо гардад ва

¹⁴³ Белецкий М.А. Инновационные стратегии управления устойчивым развитием в конкурентной бизнес-среде // Концепции развития и эффективного использования научного потенциала общества: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 мая 2023 г., г. Стерлитамак). - Уфа: Аэтерна, 2023. – 278 с.

¹⁴⁴ Соколова Н. А. Соотношение Целей устойчивого развития и ESG-принципов / Н. А. Соколова, Э.С. Теймуров // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). - 2021. -№ 12 (88). - С. 171-183.

метавонад ба фароҳам овардани фазои мусоиди экологӣ, ки ба пешрафт ва рушди арзишҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад, кӯмак расонад. Чанбаи муҳими рушди маърифати экологӣ ин паҳн кардани он дар байни истеъмолкунандагон ва оммаи васеъ мебошад¹⁴⁵.

Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим дар бораи масъалаҳои экологӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул карда шаванд, оқибатҳои онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ дарк гарданд. Ҷорӣ намудани принципҳои маърифати экологӣ метавонад шаклҳои маъмулии рафторро тағйир диҳад ва равишҳои алтернативии ҳалли мушкилоти глобалии экологиро пешниҳод кунад.

Ин метавонад истифодаи технологияҳои тоза ва каммасраф, гузариш ба истифодаи даврии захираҳо ва идоракунии партовҳо, инчунин коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории ноустувори истихрочшаванда ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергияро дар бар гирад.

Умуман, рушди маърифати экологӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ миқдори зиёди бартариҳо ва имкониятҳои ғайриодоварро пешниҳод менамояд.

Аввалан, соҳибкории “сабз” тавассути татбиқи чораҳои самараноки сарфаи энергия ва оптимизатсияи истифодаи захираҳо метавонанд хароҷоти амалиётҳои худро ба таври назаррас коҳиш диҳанд. Ин тадбирҳо ба онҳо барои коҳиш додани хароҷот ва беҳтар кардани устувории молиявӣ кӯмак мекунанд.

Сониян, чунин корхонаҳо бо роҳи дастрасӣ ба бозорҳои нав ва пойгоҳҳои муштариён метавонанд марзҳои худро васеъ кунанд. Аз ин рӯ, соҳибкоро, ки кӯшиш мекунанд, ки аз ҷиҳати экологӣ масъул бошанд, бартариҳои равшани рақобатӣ ва имкониятҳои бештар барои рушд хоҳанд дошт.

¹⁴⁵ Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022. - Т. 13. - № 1. - С. 111-125.

Сеюм, манфиатҳои экологӣ ба таври назаррас беҳтар шудани обрӯи корхона ва нуфузи он дар назди ҷомеа мусоидат намуда, барои ҷалби сармоягузориҳои нав ва барқарор кардани шарикӣ дарозмуддат шароити мусоид фароҳам меорад. Ниҳоят, соҳибкорӣ экологӣ на танҳо ғоиди иқтисодӣ меорад, балки ба рушди устувори ҷомеа мусоидат намуда, сифати зиндагии ҳар як шахсро беҳтар мекунад.

Масъулият нисбат ба муҳити зист ва ғамхорӣ дар бораи ояндаи сайёраи мо дар ҷаҳони муосир аҳамияти бештар пайдо мекунад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба рушди маърифати экологӣ яке аз роҳҳои ояндадор ва муассири ноил шудан ба муваффақият ва субот дар ғаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Иштироки ғаъолони дар равандҳои экологӣ барои ноил шудан ба ҳамоҳангии байни табиат ва ҷомеа зарур аст. Мулоҳизаҳои муосири экологӣ дар ғаҳмидани аҳамияти экология ва мустаҳкам кардани робитаи инсон бо табиат кӯмак мекунад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки амалҳои экологӣ на танҳо ифлоскуниро коҳиш медиҳанд, балки сифати ҳаво ва обро беҳтар мекунанд.

Ташаккули фарҳанги экологии кормандон ва роҳбарони корхона дар баланд бардоштани обрӯи корхона нақши муҳим мебозад. Корхонаҳое, ки дар соҳибкорӣ экологӣ ғаъолони иштирок мекунанд, ҳам аз ҷониби истеъмолкунандагон ва ҳам дар ҷомеа дарки мусбат пайдо мекунанд. Онҳо намунаи масъулияти иҷтимоӣ ва тавачҷуҳ ба муҳити зист мешаванд, ки муштариёни навро ҷалб мекунанд ва эътимод ва садоқатро ба маҳсулот ё хизматрасониҳои онҳо эҷод мекунанд. Гузашта аз ин, корхонаҳое, ки обрӯи хуб доранд, имкони бештари ҳамкорӣ бо сохторҳои давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва дигар корхонаҳоро доранд, ки ба рушди минбаъдаи соҳибкорӣ ва муваффақияти дарозмуддати онҳо мусоидат мекунад.

Масъулият нисбат ба муҳити зист ва табиат ба соҳибкорӣ кӯмак мекунад, ки заминаи устувореро эҷод кунанд, ки онҳо метавонанд

стратегияҳо ва нақшаҳои рушди худро, аз ҷумла ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва истифодаи қарорҳои каммасраф бунёд кунанд. Тавассути ин равиш, корхонаҳо метавонанд на танҳо обрӯи худро баланд бардоранд, балки дар ҳифзи муҳити зист ва мубориза бо тағйирёбии иқлим саҳми воқеӣ гузоранд. Дар ниҳоят, рушди маърифати экологӣ ҷузъи асосии корхонаи муваффақ мегардад, ки метавонад на танҳо фоида ба даст орад, балки ба некӯаҳволии ҷомеа ва тамоми сайёра мусоидат кунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, корхонаҳо метавонанд барномаҳо ва тренингҳои гуногуни таълимӣ гузаронанд, ки ба кормандон ва роҳбарон дар гирифтани дониш ва малакаҳои нав барои муоширати муассир бо муҳити зист кӯмак мерасонанд.

Онҳо инчунин метавонанд барои кормандоне, ки дар ташаббусҳои экологӣ фаъолона иштирок мекунанд, мукофотҳо ва ҳавасмандии махсус эҷод кунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки аз саҳми худ ба муҳити зист қаноатмандӣ эҳсос кунанд. Илова бар ин, соҳибкорон метавонанд бо созмонҳои гуногуни экологӣ ва ташаббусҳо барои мубодилаи таҷриба ва гирифтани дастгирии иловагӣ барои фаъолияти худ ҳамкорӣ кунанд. Якҷоя, ҳамаи ин тадбирҳо ба ташаккули маърифати экологӣ мусоидат мекунанд, ки ҷузъи ҷудонашавандаи идоракунии самараноки корхона буда, барои ноил шудан ба ҳадафҳои марбут ба рушди устувор ва ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд.

Ҳамин тариқ, ташаккули маърифати экологӣ дар байни кормандон ва роҳбарияти корхона манфиатҳои дарозмуддат дорад ва ба фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳама ҷонибҳои манфиатдор мусоидат мекунад. Инчунин таҳия ва татбиқи усулҳо ва равишҳои нави таълими экологӣ ва тарбияи кадрҳо барои таъмини самаранокӣ ва ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда муҳим аст. Танҳо дар он сурат маърифати экологӣ метавонад ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти корхона гардад ва ҳам дар дохили ширкат ва ҳам барои ҷомеа натиҷаҳои назаррас диҳад. На фақат дар бобати инкишоф

додани фарҳанги экологии коллектив кор кардан, балки диққату дастгирии роҳбаронро низ ҷалб кардан зарур аст.

Рушди маърифати экологӣ бо таъсири омилҳои гуногун, ки дар ин соҳа нақши ҳалқунанда мебозанд, муайян карда мешавад. Яке аз омилҳои асосие, ки ба ташаккули маърифати экологӣ таъсири раднопазир дорад, ин сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология мебошад. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо андешидани тадбирҳои мақсаднок ва иқдоми худ дар рушду нумуи маърифати экологӣ саҳми назаррас мегузоранд. Онҳо иҷрои муқаррарот ва татбиқи қонунгузориҳои дахлдорро, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувор нигаронида шудаанд, таъмин мекунанд.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи экология яке аз омилҳои асосии ба рушди маърифати экологӣ таъсиркунанда мебошад. Мақомоти давлатӣ санадҳои гуногуни қонунгузорӣ ва меъёриро таҳия ва татбиқ мекунанд, ки ба ҳифзи муҳити зист ва ҳавасмандгардонии рафтори масъули экологии корхонаҳо ва шахрвандон нигаронида шудаанд. Ин метавонад фармонҳо, қарорҳо, муқаррарот ва барномаҳоеро дар бар гирад, ки стандартҳои баланди экологӣ, талаботи қатъӣ ва воситаҳои муассири назорат ва ҷазо додани вайронкоронро муқаррар мекунанд.

Илова бар ин, сиёсати ҳукумат метавонад дастгирии молиявӣ ва имтиёзҳои андозиро барои корхонаҳои ба муҳити зист нигаронидашуда таъмин намуда, сармоягузорию ба технологияҳои экологӣ ва тадқиқот дар ин соҳа фаъолона ҳавасманд намояд. Ҳамаи ин ба рушди фаъолонаи маърифати экологӣ мусоидат намуда, ба баланд бардоштани самаранокии умумии соҳибкории экологӣ мусоидат менамояд ва дар ноил шудан ба рушди устувор нақши муҳим мебозад. Таҷрибаи ғуншуда имкон медиҳад, ки ғоя ва равишҳои нав муайян карда шуда, қарорҳои намунавӣ қабул карда шавад.

Дар навбати худ, ин ба баланд бардоштани сифати зиндагии ҷомеа ва татбиқи устувори чорабиниҳои экологӣ мусоидат мекунад. Ташкили шароити мақбули истифодаи мутаносиби захираҳои табиӣ ва сатҳи экологии бештари

ташкили концепсияи умумии муҳофизати аҳоли ба хароҷоти калон қабул карда мешавад, ки ин имкон медиҳад саҳми ташкилотҳо баҳо дода шавад. Бо ин мақсадҳо воситаҳои банақшагирии барномавӣ мақсаднокро истифода бурдан мумкин аст, ки имкон медиҳад истифодаи технологияҳои ҷамъиятии маҳалҳо ва сохтори давлатӣ, инчунин ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли мушкилот ё самаранокро ба ҳам пайваस्त намоем.

Намунаи барҷастаи ин амалияи масъулияти конститутсионӣ мебошад, ки сиёсати идеологиро дар соҳаи экология пурра мекунад ва аз ин рӯ равшанӣ ва баррасии мушаххасоти низомномаҳо тақозо мекунад. Дар робита ба ин, мақомоти давлатӣ имкони татбиқи чораҳои иловагиро оид ба дастгирии ташаббусҳои экологӣ, масалан, фароҳам овардани захираҳои молиявӣ иловагӣ ва имтиёзҳо барои ширкатҳои, ки дар таҳия ва татбиқи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза машғуланд, баррасӣ мекунанд. Чунин тадбирҳо на танҳо баланд бардоштани сатҳи маърифати экологии ҷомеа, балки ба афзоиши соҳибкориҳои экологӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин таҳияи қарорҳои инноватсионӣ дар соҳаи ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунанд. Дар баробари ин, на танҳо таҳия ва татбиқи қонунгузориҳои нав, балки дар байни аҳоли фаъолона тарғиби рафтори масъулиятшиносии экологӣ муҳим аст. Инро тавассути маъракаҳои иттилоотӣ, чорабиниҳои оммавӣ, барномаҳои омӯзишӣ ва истифодаи васеи воситаҳои ахбори омма амалӣ кардан мумкин аст. Чунин тадбирҳо барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии аҳоли оид ба масъалаҳои экологӣ ва ташкили муносибати мусбӣ нисбати арзишҳо ва принсипҳои экологӣ мусоидат мекунанд. Хулоса, сиёсати давлатии экологӣ воситаи муҳими таъмини рушди устувор ва ҳифзи захираҳои табиӣ мебошад. Татбиқи бомуваффақияти чунин сиёсат барои рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар,

беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли ва фароҳам овардани муҳити солим барои наслҳои оянда шароити мусоид фароҳам меорад¹⁴⁶.

Омили дигари муҳиме, ки ба густариши минбаъдаи маърифати экологӣ мусоидат мекунад, барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ мебошад. Муассисаҳои таълимӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ барномаҳои махсуси таълимиро фаълоне тартиб дода, ба масъалаи ба одамон омӯзонидани асосҳои экология ва фаъолияти пурмахсули экологӣ диққати махсус медиҳанд.

Барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ дар рушди маърифати экологӣ нақши муҳим доранд. Муассиса ва ташкилотҳои таълимӣ барномаҳои махсуси таълимиро амалӣ мекунанд, ки ба одамон ҷанбаҳои бунёдии экология ва ҳифзи муҳити зистро ба таври мақсаднок таълим медиҳанд. Барномаҳои тавсифшуда муҳтасар омӯхтани мушкилиҳои асосии экологии замони ҳозира, принсипҳои асосии рушди устувор, самаранок истифода бурдани энергия ва манбаҳои барқароршавандаи энергияро дар бар мегиранд.

Мумкин аст, ки чунин барномаҳо ҳатман дарсҳо ва чорабиниҳои амалӣ, яъне экскурсияҳо ба табиат ва мамнӯъгоҳҳо, семинарҳо ва машваратҳо дар мавзӯҳои экологиро дар бар гиранд. Бояд ба назар гирифт, ки ташаббусҳои гуногуне, ки аз ҷониби гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, маҳфилҳо ва ташкилотҳои волонтерӣ гузаронида мешаванд, низ ба ташаккул ва рушди маърифати экологӣ мусоидат намуда, шуурнокии одамон ва омодагии онҳоро ба амалҳои фаъоли экологӣ баланд мебардоранд.

Фаҳмидани он муҳим аст, ки ҳамаи ин чорабиниҳо ва барномаҳо ба он нигаронида шудаанд, ки ҷомеаро огоҳ созанд ва дарки аҳамияти масъалаҳои экологиро инкишоф диҳанд, инчунин одамонро ба амалҳои мусбӣ дар ҳифзи муҳити зист ташвиқ кунанд. Бо иштироки фаълоне дар чунин лоиҳаҳо ва чорабиниҳои барномавӣ одамон метавонанд дарк кунанд, ки ҳуди онҳо метавонанд дар ҳифзи табиат ва таҳияи ояндаи сабз ва устувор барои ҳама

¹⁴⁶ Сдоренко Г.Г., Жегалин Л.С. Современные тенденции развития комплаенс в сфере экологической безопасности // Вестник Академии знаний. - 2023. - № 2 (55). – С/ 224-230.

саҳм гузоранд. Ҳар қадар одамоне, ки аз масъалаҳои экологӣ огоҳ бошанд ва дар ҳалли ин мушкилот иштирок кунанд, ҳамон қадар имкони тағйироти мусбӣ ва ислоҳоти муассири экологӣ зиёд мешавад. Аз ин рӯ, таҳияи барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ дар соҳаи экология чузъи чудонашаванда барои ояндаи устувор ва ҷомеаи сабз мебошад.

Илова бар ин, ВАО метавонад дар ташвиқи маърифати экологӣ нақши муҳим бозад. Истифодаи нашрияҳои ҷопӣ, барномаҳои телевизионӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ба мушкилоти экологӣ ҷалб карда шуда, маърифати экологии аҳолии баланд бардошта шавад. Чунин воситаҳои иртиботӣ дар расидан ба ин ҳадаф муассир буда, дар ташаккули маърифати экологӣ мусоидат мекунанд. Ҳамкориро ва созишномаҳои байналмилалӣ низ нақши муҳим доранд, ки ба шарофати он кишварҳо метавонанд барои ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ қуввахоро муттаҳид кунанд.

Воситаҳои ахбори омма дар ташаккули маърифати экологӣ нақши муҳим доранд ва ба ҷомеа таъсири назаррас доранд. Воситаҳои ахбори омма, аз қабилӣ рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, телевизион, радио ва интернет барои баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеа аз масъалаҳои экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии одамон василаи тавоно мебошанд. Воситаҳои ахбори омма на танҳо аз навтарин бозёфтҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар соҳаи экология хабар медиҳанд, балки инчунин дар бораи мушкилоти гуногуни экологӣ ва лоихаҳои муваффақ дар соҳаи соҳибкории экологӣ мақолаву гузоришҳоро ҷаъолона нашр мекунанд.

Онҳо на танҳо хабар медиҳанд, балки барои муҳокима ва мубодилаи афкор аз рӯи ин масъалаҳо минбарҳои баҳсӣ ташкил мекунанд. Воситаҳои ахбори омма инчунин ҳамчун манбаи иттилоот дар бораи чорабиниҳои, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди маърифати экологӣ нигаронида шудаанд, хизмат мекунанд. Ба шарофати васоити ахбори омма одамон метавонанд аз чорабиниҳои ташкилшуда огоҳ бошанд ва имкони ширкат дар онҳо пайдо

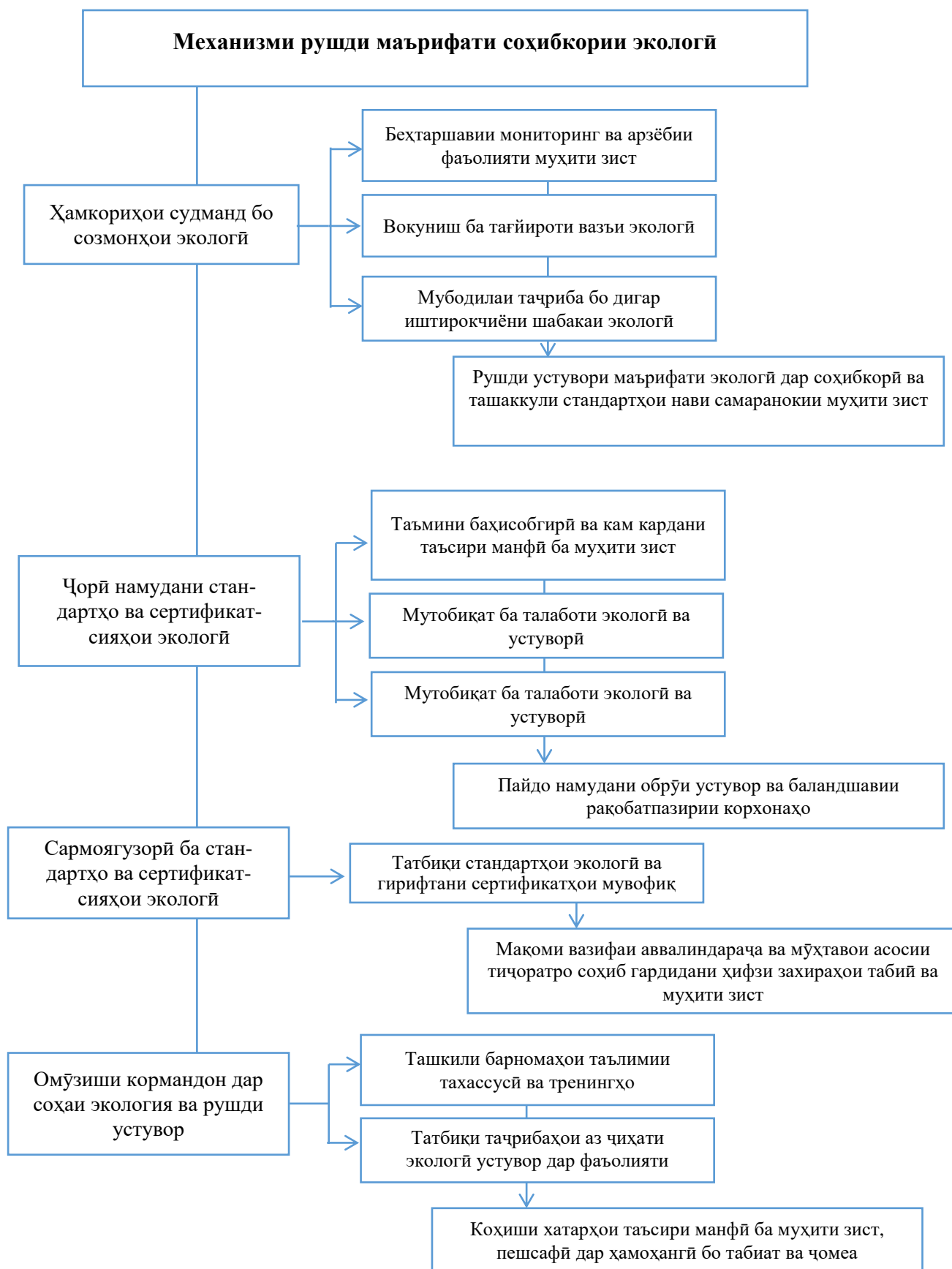
кунанд. Ғайр аз ин, ВАО метавонад таваҷҷуҳи оммаи васеъро ба масъалаҳо ва ташаббусҳои экологӣ ҷалб намуда, муносибати мусбӣ ба муҳити зистро эҷод намояд. Ҳамин тариқ, ВАО дар ташаккули маърифати экологӣ, васеъ намудани фазои иттилоотӣ ва тарғиби муносибати бошуурокаи одамон ба муҳити зист нақши муҳим ва ҷудонашаванда доранд. Онҳо ба ташаккули огоҳӣ ва ҳавасмандии экологӣ барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва рушди ояндаи устувор кӯмак мекунанд.

Ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба амалиёти муштарак ҷузъи ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар тамоми сайёра мегардад. Ташкили ташаббусҳои муштарак, баргузориҳои ҷорабиниҳои экологӣ ва эҷоди муносибати умумӣ ба мушкилоти экологӣ ба баланд бардоштани огоҳӣ ва сафарбар кардани ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат мекунад¹⁴⁷. Масъулияти шахсии ҳар як шахс дар ташаккули маданияти экологӣ низ нақши калон мебозад. Огоҳӣ аз таъсири амалҳои шахсӣ ба муҳити зист ва қабули одатҳои экологӣ ба ҳифзи табиат барои наслҳои оянда мусоидат мекунад. Ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда бо ҳам алоқаманд буда, дар якҷоягӣ ба рушди устувор ва мутаносиби маърифати экологӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд.

Соҳибкории хурду миёна дар рушди маърифати экологӣ нақши муҳим мебозад. Ҳоҷагиҳое, ки ба истеҳсоли органикӣ машғуланд, намунаи тичорати хурд мебошанд, ки барои рушди маърифати экологӣ кӯшишҳои зиёд сарф мекунанд. Онҳо истифодаи нуриҳои кимиёвӣ ва пеститсидҳоро ба манфиати алтернативаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ғаболон ба бартараф намуда, ҳамзамон дастгирӣ ва пешбурди гуногунии биологиро идома медиҳанд.

Рушди маърифати экологӣ дар соҳибкорӣ таҳия ва татбиқи механизми онро талаб мекунад (расми 5.1.).

¹⁴⁷ Козлова О. А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижегородский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.

Расми 5. Механизми рушди маърифати соҳибкориҳои экологӣ

Аввалан, бо созмонҳои экологӣ ҳамкориҳои судманд ба роҳ мондан лозим аст, ки он имкон медиҳад шарикии қавӣ ва мутақобилан судманд таъсис дода, дар лоиҳаҳои мушаххас, ки ба ҳифзи муҳити зист ва рушди устувори муҳити зист равона шудаанд, фаъолона иштирок намоем. Чунин ҳамкорӣ метавонад на танҳо дастгирии молиявӣ, балки кӯмаки муштарак дар таҳияи барномаҳои соҳибкории экологӣ, ташкили чорабиниҳои муштарак ва табодули таҷрибаро дар бар гирад.

Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои экологӣ ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар соҳибкорӣ мебошад. Шарикии зич бо ин гуна ташкилотҳо ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки на танҳо дар ташаббусҳои ҷамъиятӣ фаъолона иштирок кунанд, балки таҷрибаи пешқадамро дар соҳаи экология амиқ ҷорӣ намоянд, ки ин бешубҳа дар ҷаҳони тичорати муосир бартарӣ дорад.

Шарикони ташкилотҳои экологӣ метавонанд ба корхонаҳо дар фаъолияти худ тавассути гузаронидани арзёбии ҳамаҷонибаи вазъи экологӣ ва мусоидат дар таҳия ва татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои гуногуни экологӣ кӯмаки бебаҳо расонанд. Якҷоя кор кардан инчунин мониторинг ва арзёбии фаъолияти муҳити зистро беҳтар мекунад ва ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ба тағйироти вазъи экологӣ самаранок воқуниш нишон диҳанд ва нишондиҳандаҳои экологии худро беҳтар созанд. Илова бар ин, ҳамкорӣ бо созмонҳои экологӣ барои такмили ихтисос ва салоҳиятҳо имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ин имкон медиҳад, ки бо дигар иштирокчиёни шабакаи экологӣ мубодилаи таҷриба ва пайваста такмил дода шавад.

Дар натиҷа ин ҳамкорӣ боиси рушди устувори маърифати экологӣ дар соҳибкорӣ ва ташаккули стандартҳои нави самаранокии муҳити зист мегардад, ки ба ҳифзи муҳити зист ва некӯаҳволии тамоми ҷомеа мусоидат мекунад.

Дуюм, яке аз қадамҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии экологии корхонаҳо ҷорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ

мебошад. Таҳия ва татбиқи чунин стандартҳо назорати бозътимоди параметрҳои экологии истехсолот, аз ҷумла баҳисобгирӣ ва кам кардани таъсири манфиро ба муҳити зист таъмин менамояд. Илова бар ин, сертификатсияи корхонаҳо ба стандартҳои экологӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки мутобиқати худро ба талаботи экологӣ ва устуворӣ нишон диҳанд, ки ин дар навбати худ эътимодно ба муштариён ва ҷомеа эҷод мекунад.

Ҷорӣ кардани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ як қадами муҳим ва зарур дар рушди маърифати экологӣ дар тичорат мебошад. Ин на танҳо ба устувории экологӣ мусоидат мекунад, балки инчунин ба дастгирии рушди устувори тичорат ва фароҳам овардани замина барои пешрафти инноватсионӣ, ки ба манфиати сайёраи мо ва наслҳои оянда таъсир мерасонад, саҳми ҷиддӣ мегузорад.

Барои соҳибкорон имрӯз муҳим аст, ки ҳадафи ноил шудан ба сертификатсияҳои бонуфузи экологӣ, аз қабилӣ сертификатсияҳои ISO 14001, ки мувофиқати онҳоро ба стандартҳои баландтарини идоракунии муҳити зист ба таври возеҳ нишон медиҳанд, оварда расонад. Ин шаҳодатномаҳо назорати параметрҳои экологии истехсолотро таъмин мекунанд ва ба корхонаҳо дар қоҳиш додани таъсири манфии онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ кӯмак мекунанд.

Умуман, ҷорӣ намудани стандартҳои экологӣ як лаҳзаи муайянкунандаи рушди худтаъминкунӣ ва хоҳиши корхонаҳо барои ҷалби эътимоди истеъмолкунандагон ва шарикон мебошад. Бо таъмини беҳатарии экологӣ ва риояи қатъии стандартҳои баланд, корхонаҳо обрӯи устувор пайдо мекунанд ва рақобатпазирии худро афзоиш медиҳанд. Ин, дар навбати худ, имкон медиҳад, ки бахши нави мусбат ба рушди худӣ тичорат ворид шавад ва ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки иқтисодии худро дарк кунанд, зеро он қомилан ба масъалаҳои экологӣ нигаронида шудааст ва аз ин рӯ сифати истеҳсоли онро беҳтар мекунад.

Бо вучуди ин, пеш аз татбиқи бомуваффақияти стандартҳои экологӣ ва гирифтани шаҳодатномаҳои дахлдор, сармоягузориҳои ҷиддии молиявӣ ва риояи як қатор талаботҳои хеле муҳим, гарчанде ки баъзан фаҳмидан душвор аст, талаб карда мешавад. Аммо чӣ гуна метавонист дар акси ҳол бошад? Фаҳмидани ҳама қоидаҳои бевосита ба ҳифзи муҳити зист зарур аст ва мунтазам гузаронидани шумораи таъсирбахши санҷишҳо барои таъмини риояи тамоми талаботи бехатарии экологӣ зарур аст.

Дарвоқеъ, барои расидан ба ин ҳадаф танҳо муносибати миёнаравӣ кифоя нест - ин кӯшиши зиёдро талаб мекунад. Барои ин мумкин аст, ки таҳлили касбӣ, аз ҷумла баҳодиҳии вазъи муҳити зист гузаронида шавад, ки ба шарофати он нақшаи чорабиниҳоро тарҳрезӣ кардан ва натиҷаҳоро пешгӯӣ кардан мумкин аст. Чунин муносибати бениҳоят салоҳиятнок ба корхонаҳо кӯмак мекунад, ки ҳама омилҳои бевосита ба бехатарии экологии фаъолият алоқамандро муайян ва ба низом оваранд ва барои баланд бардоштани сатҳи он ва оқилона кардани хароҷоти онҳо комилан тамоми чораҳоро андешанд. Ширкатҳое, ки феврал барои муваффақияти бештар ва рушди устувор кӯшиш мекунанд, бояд фидокорона ва масъулиятро барои нигоҳ доштани сиёсати экологӣ ва тамоми муҳити зист пурра ба дӯш гиранд.

Сармоягузорӣ ба стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ на танҳо аз нуқтаи назари ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист, балки аз нуқтаи назари фароҳам овардани муҳити мусоид барои ҳавасмандгардонии инноватсия ва ҳавасмандгардонии рушди устувори тичорат дар маҷмӯъ асоснок карда мешавад.

Татбиқи стандартҳои экологӣ ва гирифтани сертификатҳои мувофиқ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ӯҳдадориҳои воқеии худро ба тичорати масъулиятнок ва муассир, инчунин ӯҳдадориҳои мутлақи худро барои ноил шудан ба муваффақияти дарозмуддат ба таври равшан ва ба осонӣ нишон диҳанд. Хулоса, чорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ чузъи ҷудонашавандаи рушди босуръати соҳибкории муосир мегардад, ки

дар он ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист мақоми вазифаи аввалиндарача ва мӯҳтавои асосии тиҷоратро касб мекунад.

Ниҳоят, омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор шартӣ муҳими баланд бардоштани маърифати экологӣ ва самаранокии корхонаҳо мебошад. Тавассути ташкили барномаҳои таълимӣ таҳассусӣ ва тренингҳо, кормандон дониш, салоҳият ва малакаҳои амалии заруриро барои татбиқи таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ устувор дар фаъолияти ҳаррӯзаи худ ва риояи стандартҳои экологӣ мегиранд. Ширкате, ки барои омӯзиши кормандони худ дар соҳаи маърифати экологӣ маблағгузорӣ мекунад, фазои мусоид ва масъулиятноки кориро фароҳам меорад, ки ба баланд шудани обрӯи ширкат ва рақобатпазирии он дар бозор мусоидат мекунад. Истифодаи таҷрибаҳои навтарини экологӣ на танҳо ба ширкат имкон медиҳад, ки хатарҳои таъсири манфиро ба муҳити зист коҳиш диҳад, балки ҳамчун пешсаф дар соҳаи худ, дар ҳамоҳангӣ бо табиат ва ҷомеа баромад кунад. Ҳамин тариқ, ҳамкорӣ бо ташкилотҳои экологӣ, ҷорӣ намудани стандартҳо ва сертификатсияҳои экологӣ, инчунин омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор ҷузъҳои ҷудонашавандаи рушди маърифати экологӣ дар тиҷорат мебошанд. Иҷрои ин тавсияҳо барои корхонаҳо шароит фароҳам меорад, ки бомуваффақият бо муҳити зист ҳамкорӣ карда, ба ояндаи устувор ва аз ҷиҳати экологӣ масъул саҳм гузоранд.

Омӯзиши кормандон дар соҳаи экология ва рушди устувор яке аз ҷузъҳои асосии рушди маърифати экологӣ дар тиҷорат мебошад. Корхонаҳо бояд барои коргарони худ барномаҳои махсуси таълимӣ ва машғулиятҳоро фаъолон ташкил кунанд, ки онҳо дар соҳаи амалияи экологӣ дониш ва малакаи заруриро таъмин намоянд. Чунин барномаҳо омӯзиши кормандонро бо асосҳои идоракунии партовҳо, самаранокии энергия ва сарфаи об, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои экологӣ ва инноватсияҳо дар равандҳои кориро дарбар мегирад. Тавассути омӯзиши ҷузъҳо ва мунтазами кормандон, корхонаҳо метавонанд сатҳи огоҳӣ ва масъулияти кормандонро

оид ба масъалаҳои экологӣ баланд бардоранд ва татбиқи бомуваффақияти барномаҳо ва стандартҳои экологиро дар фаъолиятҳои амалӣ таъмин кунанд.

Омӯзиш дар ташаккули маърифати экологии кормандон нақши муҳим мебозад ва умуман ба баланд бардоштани самаранокии экологии корхона мусоидат мекунад. Ин омӯзиш имкон медиҳад, ки усулҳои пешрафтаи корро бо назардошти талаботи экологӣ дар амал татбиқ карда шавад ва бо ин ба муҳити зист таъсири мусбӣ расонад. Албатта, васеъ намудани доираи барномаҳои таълимӣ ва илова намудани омӯзиши муфассалтари меъёру стандартҳои экологӣ, инчунин малакаю воситаҳои амалии барои кори самаранокии экологӣ зарур аст. Инчунин мувофиқи мақсад аст, ки дар он ҷо коркунон мубодилаи таҷриба ва таҷрибаи пешқадами соҳаи экологияро омӯзанд. Муҳим аст, ки мунтазам самаранокии барномаҳои таълимӣ арзёбӣ карда шуда, ислоҳоти зарурӣ ворид карда шаванд, то боварӣ ҳосил кунанд, ки онҳо барои кормандон муфид ва мувофиқанд.

Дар маҷмӯъ, рушди маърифати маърифати экологӣ дар корхонаҳо ба рушди устувор ва ташаккули муносибати масъулиятшиносӣ ба муҳити зист мусоидат мекунад. Тақвияти маърифати экологӣ ва устуворӣ дар байни кормандон ҷойҳои кории аз ҷиҳати экологӣ бештар масъулро эҷод мекунад ва ба устувории дарозмуддат ноил мегардад. Иҷрои бомуваффақияти чунин барномаҳо ба ташаккули муносибати бошуурона ба захираҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист мусоидат намуда, дар навбати худ барои фаъолияти самаранок ва рушди устувори ширкатҳо шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар хотима бояд қайд кард, ки рушди маърифати экологӣ вазифаи муҳими стратегӣ барои соҳибкорӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани самаранокии он мусоидат мекунад ва дар ҳалли мушкилоти гуногуни экологӣ фаъолона мусоидат мекунад. Татбиқи бомуваффақияти соҳибкории экологӣ муносибати ҳамаҷониба ва мутавозинро талаб мекунад, ки на танҳо тағйирот ва навовариҳои дохили ширкат, балки ҳамкории фаъолро бо ҷонибҳои манфиатдор ва идоракунии бошууронои масъулияти экологӣ дарбар мегирад.

ХУЛОСА

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Дар диссертатсия асосҳои концептуалии «иктисоди сабз» ва нақши он дар ҷаҳони муосир мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба андешаи муаллиф модели “иктисоди сабз” унсури муҳим ва тамоюли муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва яке аз воситаи расидан ба рушди иқтисодии мамлакат бо назардошти таъмини манфиатҳои ҷомеа ва муҳити зист ба ҳисоб меравад. Ба андешаи муаллиф, “иктисоди сабз” модели рушди иқтисодие мебошад, ки муносибати масъулиятноки инсонро ҷиҳати истифодаи захираҳои табиӣ дар назар дошта, ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар заминаи технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи молу хизматрасонӣ ташаккул ёфта, дар он рушди иқтисодӣ дар робита бо суботи иҷтимоӣ ва мувозинати экологӣ таъмин карда мешавад [3-М; 5-М; 6-М; 7-М; 14-М].

2. Дар таҳқиқот мазмуну мундариҷаи соҳибкории экологӣ ҳамчун унсури «иктисоди сабз» ва омили рушди устувор таҳлил карда шудааст. Моҳият ва хусусиятҳои соҳибкории экологӣ дар сохтори «иктисоди сабз» бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ идоракунии он баррасӣ шудаанд. Дар навбати худ, таърифи муаллифии соҳибкории экологӣ ҳамчун фаъолияти иқтисодие, ки ба ҳифзи муҳити зист тавассути истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасонӣ нигаронида шудааст, ки риояи стандартҳо ва талаботи мавҷудаи экологиро таъмин менамояд, пешниҳод шудааст [1-М; 6-М; 15-М; 23-М; 29-М].

3. Дар таҳқиқот асоснок гардидааст, ки фаъолияти соҳибкории экологӣ дорои намудҳои гуногун мебошад ва дар худ ҳамаи он нишонаву хусусиятҳои барои дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дахлдорро муттаҳид месозад ва дар навбати худ дорои махсусиятҳои хос аст, ки ба қатори онҳо ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ тавассути истифодаи самараноки захираҳо аз истифодаи технологияи каммасраф, татбиқи инноватсияҳо дар раванди истеҳсоли маҳсулоти тозаи экологӣ, устувории

фаъолият ва масъулияти баланди иҷтимоиро дохил кардан мумкин аст [1-М; 3-М; 6-М; 20-М; 28-М].

4. Дар диссертатсия ба таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии идоракунии соҳибкории экологӣ диққати махсус дода шуда, дар асоси он тавсияҳо барои рушди он дар шароити иқтисоди миллӣ таҳия карда гардидаанд. Муаллиф таҷрибаҳои муваффақро аз кишварҳои гуногун таҳқиқ намуда, омилҳои асосии пешрафт ва монеахоро дар рушди соҳибкории экологиро муайян кардааст. Таъкид шудааст, ки таҳлили татбиқи таҷрибаи хориҷӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки дурнамои истифодаи равишҳо ва усулҳои пешқадами таҳиякардаи давлатҳои хориҷӣ дар соҳаи соҳибкории экологиро арзёбӣ намоем. Ҳамкории мутақобила бо шарикони хориҷӣ метавонад барои рушди бахши экологии Тоҷикистон нафъи назаррас оварад, зеро кишварҳои хориҷӣ ба фаъолияти экологӣ фаъолона машғуланд ва дар ин самт таҷрибаи назаррас доранд [2-М; 4-М; 17-М; 26-М].

5. Дар қори диссертатсионӣ механизм ва принципҳои идоракунии рушди соҳибкории экологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, ки саҳми назаррас дар заминаи методологии таҳқиқоти рушди устувор ва соҳибкории экологӣ мебошад. Механизми мавҷудаи рушди соҳибкории экологӣ тавачҷуҳи бештар равона намуда, оид ба модели соҳибкории “сабз”, соҳибкории иҷтимоӣ, модели иқтисоди даврӣ, паркҳои экологӣ ва инкубаторҳоро андешаҳои худро пешниҳод намудааст ва чунин мешуморад, ки ин моделҳо ва равишҳо дар рушди соҳибкории экологӣ нақши муҳим доранд ва ба коҳиш додани таъсири манфии муҳити зист ва фароҳам овардани имкониятҳои нави соҳибкорӣ мусоидат мекунанд. Дар диссертатсия ҳамчунин варианти мушаххасгардонидашудаи принципҳои мазкур пешниҳод ва асоснок шудаанд, ки муаллиф ҳамаи онҳоро шартан ба 4 гурӯҳи асосӣ муттаҳид намуда, тавсифи онҳо овардааст [1-М; 2-М; 6-М; 7-М; 14-М; 24-М; 26-М].

6. Дар таҳқиқот омилҳои асосии рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир ошкор гардидаанд. Муаллифи диссертатсия дар натиҷаи омӯзиши фикри андешаҳои олимони гуногун ва таҷрибаи пешқадам, 10 гурӯҳи омилҳои ба рушди соҳибкории экологӣ таъсиррасон дар шароити муосир асоснок ва пешниҳод карда шудааст. Дар рисолаи таснифоти муфассали ин омилҳо, аз ҷумла ҷанбаҳои берунӣ ва дохилӣ, аз таҳдидҳои глобалии экологӣ ва қонунгузориҳои байналмилалӣ то сиёсатҳои миллӣ, хусусиятҳои фарҳангӣ ва салоҳиятҳои инфиродии соҳибкорон оварда шудааст [1-М; 10-М; 21-М; 23-М; 24-М; 29-М].

7. Тамоюли рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Таҳлили ҳолати муосир ва тамоюлҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонидани шудааст. Дар таҳқиқот вазъи муосири фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо таваҷҷуҳ ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ гардида, тамоюлҳо, мушкилот ва имкониятҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар заминаи устувории экологӣ муайян карда шудааст. Муаллиф таъсири сиёсати миллии иқтисодӣ, экологӣ ва инноватсиониро ба рушди соҳибкории экологӣ арзёбӣ намудааст, ки ба таҳияи самтҳои стратегии дастгирӣ ва рушди он имконият медиҳад [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

8. Аз маводҳои таҳлилий хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки ҳиссаи соҳибкорӣ дар иқтисодиёт имрӯз наздик ба 65,2 фоизи ММД кишварро ташкил менамояд, ки ин аз бомуваффақият амалишавии низоми иқтисоди бозорӣ дарак медиҳад. Аммо ба ин нигоҳ накарда ҳоло ҳам фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолоти воқеӣ, алаҳхусус саноат бо суръати нигаронкунанда, яъне нисбатан ба талаботи замона ҷавобгӯ набудан, тағйир меёбад. Бинобар ин, муҳайё кардани шароит ва аз байн бурдани мушкилоту монеаҳои мавҷуда дар роҳи пешбурди соҳибкории хурду миёна, мусоидати бештар намудан дар мавриди дастгирии давлатӣ, таъмини ҳамкориҳои мутақобилан судманди бахши хусусӣ бо давлат, дастрасӣ ба хазинаҳои

молиявии давлатӣ ва ба қарзҳои имтиёзноки бонкҳои тиҷоратӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо бо соҳибкорон, ҷалби сармоягузорӣ ва ҳавасмандгарони сармоягузoron ва ғ. аҳамияти бузург дар пешрафти иқтисоди миллӣ ва некуаҳволии мардум заминаи устувор хоҳад гузошт [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

9. Дар раванди таҳлил монеаву мушкилиҳои асосии рушди соҳибкории экологиро ба пуррагӣ таҳлилу баррасӣ намуда, ошкор карда шуд, ки барои рушди соҳибкории экологӣ мушкили таъминоти кадрӣ, инчунин мавҷуд набудани низоми муассир ва устувори оmodасозии аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Барои такмили ихтисоси соҳибкорони экологӣ, инчунин кормандони дар ин раванд иштирокдошта бояд пешбинӣ карда шавад. Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки ба нақшаҳои таълимии мактабҳои таҳсилоти умумӣ, коллеҷҳо ва донишгоҳҳо омӯзиши асосҳои соҳибкории экологиро қорӣ қардан зарур аст, зеро ҳисси масъулиятшиносӣ ва баланд бардоштани маърифати экологии ҷавонон бояд ҳарчи зудтар тарбия карда шавад [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

10. Вазъи соҳибкории экологиро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки дар мамлакати мо барои ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология имкониятҳои кофӣ мавҷуд аст. Дар баробари ин, бояд гуфт, ки дар Тоҷикистон айни замон рушди густурдаи соҳибкории экологӣ мушоҳида намешавад. Тамоюлҳои номусоиде, ки вобаста ба таҳлили вазъи соҳибкории экологӣ муайян карда шудаанд, онҳо на танҳо ба вусъат ва рушди соҳибкории экологӣ вобастаанд, балки бо мушкилоти иҷтимоию иқтисодии миллӣ ва хусусиятҳои муайяни фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ қорхонаҳои хурд низ алоқаманданд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

11. Дар мавриди таҳлили рушди соҳибкории экологӣ дар раванди саноатикунони босуръати иқтисоди кишвар мушоҳида карда мешавад, ки шумораи қорхонаҳои соҳаи саноат дар соли 2022-м 2802 адаро ташкил

намудааст, ки нисбати соли 2016-м 21,3 банди фоизӣ ё 492 адад зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 –м 43025 млн. сомони ро ташкил додааст, ки нисбати соли 2016 –м 2,2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар соли 2022 шумораи миёнаи солонаи коркунони истеҳсолоти саноатӣ 86,3 ҳазор нафар, аз он ҷумла коргарон 71,2 ҳазор нафар мебошад, ки нисбати соли 2016 –м 6,7 ва 8,0 банди фоизи афзоиш ёфтаанд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М; 29-М].

12. Таҳлили вазъи муосир ва тамоюли рушди соҳибкории экологӣ. Дар диссертатсия ҳамчунин арзёбии вазъи рушди соҳибкории экологӣ дар ҷумҳури ва минтақаҳои он дар шароити саноатикунони босуръати иқтисоди миллӣ амалӣ гардидааст. Муаллиф ба таври муфассал таъсири соҳибкории экологиро ба равандҳои саноатикунони босуръат бо назари навоварона муайян намудааст. Дар таҳқиқот ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфии ин ҳамкориро таҳлил намуда, мушкилот ва имкониятҳои асосии соҳибкории экологиро дар заминаи саноатикунони босуръат таъкид мекунад. Таъсиҳои дар асоси таҳлил гузаронидашуда ба ҳадди аксар расонидани манфиатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ аз рушди саноат, аз ҷумла пешниҳодҳо оид ба ҳамгирии таҷрибаҳои устувори экологӣ ба равандҳои истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии навовариҳо дар соҳаи экология ва рушди устувор равона карда шудаанд [1-М; 2-М; 15-М; 16-М; 20-М; 28-М].

13. Ба андешаи муаллиф, зарурати танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби аксари олимони иқтисоддон дастгирӣ карда мешавад. Умуман, танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар давраи иқтисоди бозорӣ ҳамчун як механизми иловагӣ ба низоми худтанзимкунии бозор, ки ба танзими рафтори иқтисодӣ ба манфиати ҷамъият нигаронида шудааст, зарур мебошад. Мақсади асосии танзими фаъолияти соҳибкорӣ таъмини босуботи иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа мебошад. Оқибатҳои бевоситаи ин ҳадафи асосии танзими давлатӣ дар ҳама гуна кишварҳо ва ҳадафи дар ин баробар муҳим, ташаккули шароити ибтидоӣ ва потенциали рушди иқтисодӣ ва дар

ин замина баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум мебошад [1-М; 8-М; 12-М; 19-М; 22-М; 25-М].

14. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкориҳои экологӣ. Дар рисолаи илмӣ нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар рушди устувори соҳибкориҳои экологӣ муайян гардидааст. Аз ҷониби муаллиф таҳлили ҳамкориҳои субъектҳои соҳибкориҳои экологӣ ва ҳукуматҳои маҳаллӣ анҷом дода шуда, ҷанбаҳои асосии дастгирии онҳо дар заминаи ҳавасмандгардонии рушди устувор дар сатҳи маҳаллӣ муайян гардидааст. Раванди танзим, ҳифз ва дастгирии соҳибкориҳои экологӣ дар минтақаҳо ва маҳалҳои кишвар чунин самтҳо дар бар мегирад: мукамалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ оид ба рушди баҳши хусусӣ; муқаррар намудани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ барои рушди соҳибкориҳои экологӣ; ташкил намудани фондҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист; ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ; ҷудо кардани қитъаҳои замин ва додани моликияти давлатӣ барои истифода дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ [1-М; 11-М; 18-М; 22-М; 29-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Дар диссертатсия самтҳои афзалиятноки стратегияи рушди соҳибкориҳои экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз» таҳия гардидааст. Ба қатори самтҳои стратегӣ барои рушди соҳибкориҳои экологӣ, аз ҷумла инноватсия, навсозии технологӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, баланд бардоштани маърифати экологӣ ва ғайра пешниҳод карда шудааст. Ҳамчунин соҳаҳои асосии рушди соҳибкориҳои экологӣ, ба монанди саноати “сабз”, кишоварзии “сабз”, нақлиёти “сабз”, сайёҳии “экологӣ” ва ғайра муайян гардидаанд. Муаллиф муносибати ҳамҷонибаи банақшагирии стратегиро дар асоси таҳлили хусусиятҳои миллӣ ва минтақавӣ, инчунин талабот ва имкониятҳои корхонаҳои самти экологӣ асоснок намудааст. Ин самтҳо барои

ташаккули сиёсати самараноки дастгирии соҳибкориҳои экологӣ, ки ба гузариш ба «иктисоди сабз» мусоидат мекунад, заминаи асосӣ ба ҳисоб мераванд.

2. Самтҳои асосии танзими давлатӣ дар масъалаи таъмини ҳифзи муҳити зист ва инкишофи соҳибкориҳои экологӣ инҳо мебошанд: қорӣ намудани идоракунии ҳамгироии экологӣ, аз ҷумла усулҳои аз ҷиҳати экологӣ оқилона истифода бурдани атмосфера, замин, об, маъдан, ҷангал ва дигар захираҳо; дар тамоми соҳаҳо қорӣ намудани технологияҳои сарфакунандаи захираҳои ғайриқабилӣ; таҷҳизонидани комплексҳои саноатӣ, таҷҳизоти муосири ҳифзи муҳити зист; таҳияи системаҳои истифодаи захираҳои дуҷумдараҷа, аз ҷумла коркарди партовҳо; таҳияи усулҳои муайян кардани хавфҳои экологӣ; ба инобат гирифтани манфиат ва амнияти аҳоли ҳамчун афзалият ҳангоми ҳалли масъалаҳои соҳаҳо ва намудҳои эҳтимолии хавфҳои ғайриқабилӣ.

3. Муаллифи диссертатсия чунин мешуморад, ки дар сатҳи корхонаву ташкилот барои қорӣ намудани низоми идоракунии экологӣ иҷрои қорҳои зерин зарур аст: муайян намудани сиёсати экологии қорхона ва тартиб додани талабот ба низоми идоракунии муҳити зист; таҳияи барномаи татбиқи сиёсати экологӣ; таҳияи механизми, ки ноил шудан ба мақсадҳо ва ҳадафҳои сиёсати қабулшудаи экологӣ; таъмини мониторинги доимӣ, назорати самаранок, аудити ҳолати муҳити зист; таҳлили ҳолат ва имкониятҳои тақмили хусусиятҳои системаҳои идоракунии муҳити зист; таҳлили ҷанбаҳои экологӣ дар доираи масъалаҳои иқтисодӣ. Муҳим аст, ки мутобиқат ба тағйироти назарраси беруна ва дохилии омилҳо, аз қабили талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи истифодаи оқилонаи табиат ва ҳифзи муҳити зист доимӣ таъмин карда шавад.

4. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки ғайриқабилӣ истихсолии соҳибкориҳои экологӣ тадриҷан даст кашидан аз истифодаи сӯзишвории истихроҷшаванда ба манбаҳои барқароршавандаи энергия: энергияи офтоб, энергияи бод, энергияи ҷараёни об, обанборҳои

табӣӣ ва сунӣӣ, энергияи обҳои гарми зеризаминӣ, энергияи чӯб, биомассаҳо дар шакли партовҳои саноатӣ, кишоварзӣ, ҷангал, хочагии коммуналӣ ва рӯзгор. Самти дигари рушди соҳибкории экологӣ рушди кишоварзии органикӣ ба ҳисоб меравад, зеро заминаи меъёрӣ оид ба кишоварзии органикӣ асосан ташаккул наёфтааст. Ин самти рушди соҳибкории экологӣ пешгирии талафоти об ва нигоҳ доштани қобилияти ҳосилхезии замин дар назар дошта шудааст.

5. Дар диссертатсия ҳамчунин роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии соҳибкории экологӣ дар Тоҷикистон дар мисолаи истифодаи самараноки замин ва соҳаи кишоварзӣ асоснок карда шудааст, зеро ҳолати заминҳои таъйиноти кишоварзӣ, истифодабарии об, муҳити зист ба он вобаста аст. Пешниҳод гардидааст, ки маблағгузориҳои асосӣ ба қорҳои мелиоративии заминҳои қуҳнаи обёришаванда равона карда шаванд. Шамчунин бунёди боғҳо бо истифодаи обёрии қатрагӣ самарани бештар медиҳад.

6. Ба андешаи муаллиф, қорӣ намудани навоариҳои экологӣ ва рушди маърифати экологӣ бояд қузӣи қудонашавандаи стратегияи рушди ташкилотҳо гардад ва метавонад ба фароҳам овардани фазои мусоиди экологӣ, ки ба пешрафт ва рушди арзишҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад, қӯмак расонад. Қанбаи муҳими рушди маърифати экологӣ ин паҳн кардани он дар байни истеъмолқунандагон ва оммаи васеъ мебошад. Баланд бардоштани огоҳӣ ва таълим дар бораи масъалаҳои экологӣ имқон медиҳад, ки қарорҳои оқилона қабул карда шаванд, оқибатҳои онҳо ба муҳити зист ва захираҳои табиӣ дарқ гарданд.

РЎИХАТИ АДАБИЁТ

1. Абалкин Л.А. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики. Вопросы экономики. – 1996.
2. Аванесов Ю.А., Идрисов Т.К., Сапрохин Г.Н. Организация торговли: Учеб. для торговых вузов. Текст. – М.: Экономика, 2014. – 347 с.
3. Аванесова Г.А. Сервисная деятельность: историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учеб. пособие для вузов / Г.А. Аванесова. - М.: Аспект Пресс, 2004. – 318 с.
4. Алексеев Д. И. Менеджмент качества и качество менеджмента — европейский опыт / Д. И Алексеев. — М.: Изд-во «Парадиз», 2004. — 256 с.
5. Аминов И. Анализ развития коммерческого предпринимательства в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе: ТГУК, 2011, № 1.
6. Аминов И. Основы предпринимательства / Под ред. проф. С.Х.Хабибова - Душанбе: 2007. - 96 с.
7. Аминов Ф.И. Развитие и государственное регулирование торгового предпринимательства (на примере розничной торговли Республики Таджикистан): диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05, Душанбе, 2011. – 158 с.
8. Анисимов, А. П. Экологическое предпринимательство: проблемы и перспективы [Текст] / Анисимов, А. П., А. Я. Рыженков, А. Е. Черноморец // Правовое пространство России: опыт и современность. Сб. научных трудов памяти профессора В. Г. Тимофеева. Книга 2 / Гражданское право и процесс. Уголовное право и процесс. — Чебоксары: Чувашский государственный университет, 2008. — С. 7–10.
9. Арент К. П. Особенности и перспективы развития экологического рынка в стране // Международный технико-экономический журнал. — 2014. — №2.
10. Астратова Г. В., Семин А. Н., Рушицкая О. А. Основные перспективы развития рынка органической продовольственной продукции // Вестник Самарского государственного экономического университета. 2016. №11 (145). С. 46–55.

11. Ахметжанова С.Б. Об экономическом прагматизме // Экономикс. – 2013. - № 3. – С. 6-12.
12. Бабина Ю. В. Сертификация систем экологического менеджмента/
13. Баженов Ю.К. Розничная торговля в России: Монография. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 239 с.
14. Баранова О. В. Понятие и сущность компетенций [Электронный ресурс]
15. Барномаи саноатикунонии босуръати Чумхурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025
16. Бархатов В.И. Проблемы макроэкономического регулирования в современной российской экономике // Вестник Челябинского государственного университета, 2006. - № 1. – С. 29-43.
17. Белецкий М.А. Инновационные стратегии управления устойчивым развитием в конкурентной бизнес-среде // Концепции развития и эффективного использования научного потенциала общества: сборник статей Международной научно-практической конференции (25 мая 2023 г., г. Стерлитамак). - Уфа: Аэтерна, 2023. – 278 с.
18. Беликина З.И. Сфера услуг и качество жизни: территориальный аспект: монография / З.И. Беликина, Н.Ю. Стоюшко. – Владивосток: Изд-во ДВГТУ, 2009.
19. Белокрылова, Е.А., Уаге, М.Б. Наилучшие доступные технологии в экологическом праве Российской Федерации: проблемы и перспективы // Вестник Удмуртского университета. - 2014. - № 24. -С.119-123.
20. Беляевский И.К. Маркетинговое исследование Текст. / И.К.Беляевский. М.: МЭСИ, 2004. - 414 с.
21. Берман, Б. Розничная торговля: стратегический подход Текст. / Б. Берман, Д. Р. Эванс; [пер. с англ.]. - 8е издание. - М. : Издательский дом «Вильямс», 2008. - 1184 с.
22. Бест Р. Маркетинг от потребителя Текст. / Р. Бест; [пер. с англ.]. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2008. - 760 с.
23. Биншток Ф.И. Государственное регулирование предпринимательской деятельности. Под ред. проф. М.Г. Лапусты. М.: ИНФРА-М, 2003.
24. Блинов А.О. Экологическое развитие малого предпринимательства. Стратегии бизнеса- анализ, прогноз, управление. - 2019. - №3. – С. 145-154

25. Блондо Э. Инноватсии в розничной торговле // Бизнес-журнал. – 2005. - № 4. – С. 15-19.
26. Бобошко В. И. Развитие малых предприятий в сфере экологического бизнеса // Экономика природопользования. — 2006. — №4.
27. Бобошко В.И. Принципы экологического управления в экономике малого бизнеса [Текст] / В.И. Бобошко -М.: РЭФИА, НИА Природа, 2002 – 86 с.
28. Бобошко, В.И. Особенности экологически ориентированного малого предпринимательства в России [Текст] / В.И. Бобошко, А.А. Гусев, И.М. Потравный // Экономика природопользования. – М., 2006. - №5. – С.31-40
29. Бобылев С. Н. Экономика устойчивого развития / С. Н. Бобылев, Э. В. Гирусов, Р. А. Перелет. — М.: Ступени, 2004. — 501 с.
30. Богданова А.А. К вопросу о переходе к зеленой экономике и развитии экологического предпринимательства / А.А. Богданова, В.Е. Зарембо // Вестник факультета управления СПбГЭУ. – 2020. – № 8. – С. 25-37.
31. Борисова М.И., Воронцова Р.Т. Экологическое предпринимательство: результативность и стимулирование субъектов. // Международный научный журнал. - 2019. - №5. - С. 61-64.
32. Брагин, Л. А. Торговое дело - экономика и организация Текст. / Л. А. Брагин. - М. : Инфра-М, 2014. - 256 с.
33. Бринчук М. М. Эколого-правовой механизм: понятие и сущность / М. М. Бринчук // Астраханский вестник экологического образования. - 2014. - №2(28). - С.5-16
34. Бургонов О. В., Ивлева Е. С. Экологический сектор экономики предпринимательства: теоретические подходы к оценке пропорциональности роста // Экономика и управление. 2020. Т. 26. № 5. С. 487–495.
35. Бурменко Т. Д., Даниленко Н.Н., Туренко Т.А. Сфера услуг в современном обществе: Экономика, менеджмент, маркетинг. – М.: Кнорус, 2004.
36. Бусыгина А.Л., Бакулина С.Ю., Лизунова Е.В., Вершинина Л.В., Бусыгин А.Г. Образовательная среда как способ формирования экологической культуры будущих учителей при изучении дисциплин естественнонаучного цикла // Самарский научный вестник. 2023. - Т. 12, - № 1. - С. 250-255.
37. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022. –С.31

38. Варенникова, Е.В. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории /Е.В.Варенникова [Электронный ресурс]//Управление экономическими системами//<http://www.uecs.ru/marketing/item/424-2011-05-23-10-04-02>.
39. Варли, Р. Основы управления розничной торговлей Текст. / Р. Варли, М. Рафик. — М. : Издательский дом Гребенникова, 2005 — 456 с.
40. Веденев, А. Г. Руководство по биогазовым технологиям [Текст] / А. Г. Веденев, Т. А. Веденева. - Бишкек: ДЭМИ, 2011. - 84 с.
41. Вержицкий Д. Г. Формирование понятия «экологический рынок» и его роль в современных условиях // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2012. — №4.
42. Виноградов, А. Проблемы российской розницы: начнем с форматов Текст. / А. Виноградов // Конъюнктура товарных рынков. - 2006. - № 4. - С. 74-80.
43. Вишняков Я.Д. Эколого-ориентированное инновационное развитие национальной экономики [Текст] / Я.Д. Вишняков. -М.: «ЦНИТИ «Техномаш», 2009. -158 с.
44. Владимирова С. Н., Владимирова Щ. Д, Петрович. О. А. Управление качеством: учеб. пособие -Самара: Изд-во СГТУ, 2008.-58с.
45. Волошина А.Ю. Глобальные розничные торговые сети как объекты мегаэкономики // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 3, Экономика. Экология. 2013. № 1 (22). – С. 216-222.
46. Воробьева И.П. Государственное регулирование национальной экономики / науч. ред. Ю.С. Нехорошев. -Томск: Издательский дом ТГУ, 2014. - 292 с.
47. Вукович Н.А. «Зеленая» экономика: определение и современная эколого-экономическая модель // Вестник УрФУ. Серия экономика и управление. - 2018. - Т. 17, № 1. - С. 128–145.
48. Выготский В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития [Электронный ресурс]. URL:http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (дата обращения: 10.12.2018).
49. Габдинова В.Р. Региональный экологический рынок: особенности формирования и структура. // Экономика и предпринимательство. - 2020. - №2-2. - С. 406 – 411
50. Габова И. Я. Экологический аудит: учебное пособие / И. Я. Габова,

51. Гаврилов А.И., Кликушин А.В. Механизм регулирования торгово-закупочной деятельности в регионе. Монография – Н. Новгород: Издательство «Пламя», 2013. – 153 с.
52. Газибеков С. А. Организационно - экономические основы развития - кооперативов Республики Таджикистан. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Новосибирск: 2009.- 52с.
53. Газибеков С.А. Потребительская кооперативы Республики Таджикистан: состояние, концепция развития. Душанбе: Деваштич, 2008.- 201с.
54. Газибеков С.А. Управление потребительской кооперативом в условиях перехода к рыночной экономике. Душанбе: Ирфон, 2007. - 160с.
55. Гайдар Е.Т. Анатомия экономического роста. - М.: изд, "Магистр". - 1997. – С. 8.
56. Ганиев Т.Б. Аграрная реформа и устойчивое развитие сельского хозяйства Таджикистана. М., Диалог-МГУ. 1997. –116 с.
57. Гареев, Т.Ф. Эволюция моделей инновационного процесса // Вестник Академии управления «ТИСБИ». – Казань: Академия управления «ТИСБИ». - 2016. - № 2. - С. 24-32.
58. Гаркушова М.В. Повышение качества услуги по реализации товаров в розничной торговле потребительской кооперативом : автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2011.
59. Гарматюк К.С. Совершенствование управления в сфере торговли в условиях российской экономики // Инженерный Вестник Дона, 2010. – № 4 (14). – С. 278-282.
60. Герасимов Б. И., Злобина Н. В., Спиридонова С. П. Управление качеством: учеб. пособие. 2-е изд. М.: КноРус, 2012.
61. Глухин В.В. Экономические основы экологии [Текст] / В.В. Глухин, Т.В. Лисочкина, Т.П. Некрасова. -Санкт-Петербург, 1997. –С.11-14.
62. Голиков, Е. А. Оптовая торговля. Менеджмент. Маркетинг. Логистика. Финансы. Безопасность Текст. / Е. А. Голиков. – М. : Издво Экзамен, 2003 – 352 с.

63. Горянинская О.А. Современные преобразования розничной торговли в условиях развития сетевого бизнеса: монография / О.А. Горянинская. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2013. – 120 с.
64. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник. Издание 2-е, перераб. и доп. / Кушлин В.И. — общ. ред. - М.: Изд-во РАГС, 2005.
65. Грачев В.А., Милосердов В.В., и др. Земельные отношения в сельском хозяйстве. М., - 2005, -301с.
66. Гребнев, А. И. Экономика торгового предприятия Текст.: учебное пособие / А. И. Гребнев, Ю. К. Баженов. – М. : Кнорус, 2006. – 258 с.
67. Григорьев А. И. Захарова Е.С., Сущность, основные принципы и пути развития экологического предпринимательства, Омск-2004.
68. Гусев, А. А. Экологическая политика Европейского союза в контексте концепции устойчивого развития / А. А. Гусев // Обозреватель. – 2018, - № 4. - С.88-100.
69. Дайман С. Ю. Системы экологического менеджмента: практ. курс / С. Ю. Дайман, Т. В. Гусева, Е. А. Заика. — М.: ФОРУМ, 2008. — 336 с.
70. Данилова В.А. Зарубежный опыт регулирования отраслей потребительского рынка // Сервис в России и за рубежом. – 2009. - № 1 (11). – С. 50-56.
71. Деменьшин В. Н. Обзор зарубежных исследований экологического сознания // Интернет-журнал «Мир науки» 2017, Том 5, номер 5 <https://mir-nauki.com/PDF/18PSMN517.pdf> (доступ свободный).
72. Джамшедов М. Потребительский рынок и его регулирование. Тезисы-докладов научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава ТГУК.-Душанбе: ТГУК, 2000.
73. Джамшедов М. Проблемы развития и формирования рынка. Формирование и развитие рынка потребительских товаров. Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики и финансов Республики Таджикистан.-Душанбе: Дониш, 1992.
74. Джуманкулов Х. .Д. Новая концепция дальнейшего развития орошаемого земледелия в Таджикистане. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. 1998, -№2. –С. 80-87.
75. Джуманкулов Х.. Д. Биологическая интенсификация хлоководства. // Кишоварз. 2003, -№2, -С55-63.

76. Дзахмишева И. Ш. Методика отсенки конкурентоспособности услуг в розничной торговой сети // Маркетинг в России и за рубежом. 2004. - № 3. – С. 93.
77. Дойль, П. Менеджмент: стратегия и тактика Текст. / П. Дойль; [пер. с англ.]. — СПб. : Питер, 2005.- 560с.
78. Доклад о достигнутых результатах по улучшению условий ведения предпринимательской деятельности, развитию малого и среднего бизнеса и поддержке индивидуальной предпринимательской инициативы. Москва, 2017, 59 с.
79. Дорошенко С. В., Нигметов К. К. Институт оценки политики в контексте теории реформ // Журнал экономической теории. — 2014. — №2. — С. 142–145.
80. Друзьянова, В. П. Общая целевая функция условной продуктивности биоэнергетической установки [Текст] / В. П. Друзьянова, Ю. А. Сергеев // Вестник Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления №2 (59). - 2016. - С.30-35.
81. Друзьянова, В. П. Ресурсосберегающие, безотходные технологии в птицеводстве Якутии [Текст] / В. П. Друзьянова, С. А. Петрова // Фундаментальные и прикладные проблемы науки: материалы VI Междунар. симп. - Москва, 2011. - Т. 3. - С. 248-253.
82. Дудакова И.А. Формирование розничных торговых сетей: эволюция, проблемы, противоречия и перспективы (инвеститсионный аспект): Монография / И.А. Дудакова; под редакцией В.П. Федько. Шахты: Изд-во ЮРГУЭС, 2005. - С. 81.
83. Дустбоев Ш. Основные направления экономической политики Республики Таджикистан на переходном этапе рыночных отношений. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. № 3, 2001-С.49-57.
84. Е. Б. Перельман, В. А. Третьяков. — Екатеринбург, 2006. — 27 с.
85. Егоров В.Ф. Оптовая и розничная торговля. Мерчандайзинг / В.Ф.Егоров.- СПб.: Питер, 2006. – 352 с.
86. Егорова С.К. Информатсионное обеспечение управления в сфере бытового обслуживания: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 – М., 2000.
87. Егорова Н. Р. Экономика отрасли: торговля потребительскими товарами Текст. : учебное пособие / Н. Р. Егорова, Т. И. Николаева. —Екатеринбург : Издво УрГЭУ, 2004. — 262 с.

88. Егорова, Н. Р. Рынок и торговля потребительскими товарами в тсифрах Текст. / Н. Р. Егорова, Т. И. Николаева — Екатеринбург : Издво УрГЭУ, 2002.
89. Жилбаев Ж. О., Сырымбетова Л. С., Жетписбаева Б. А. Значение «зеленых навыков» для формирования экологической культуры обучающихся// Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Педагогические науки», №1(53), 2017 г. С. 5–10.
90. Заплетин В.Я., Кузнецов Н.А. Проблемы управления земельными отношениями и землеустройством. //Проблемы современного управления в АПК: Материалы юбил. Науч.-практ. конф.(Воронеж, 26-27 мая 1998г.) Воронеж:, 1998.-С.44-45.
91. Захаров В.М. Устойчивое развитие: экология, экономика, общество и культура: учебник / В.М. Захаров, А.В. Семенов, И.Е. Трофимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Московский университет им. С.Ю. Витте / Центр устойчивого развития и здоровья среды ИБР РАН, 2023. – 212 с.
92. Зеленая экономика: управление развитием. Стратегия и тактика / С. А. Липина, Е. В. Кудряшова, Е. В. Агапова [и др.]. – Архангельск : Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, 2022. – 264 с.
93. Иванов Г.Г. Экономика организации (торговля): Учебник /Г.Г. Иванов - М.: ИД «Форум», ИНФРА-М, 2014.-352 с.
94. Иванов Д. Что важнее: soft skills или hard skills? [Электронный ресурс], URL: http://colloquium.ru/article/hard_soft/hard_soft.php (дата обращения 01.03.2019)
95. Иванова Е. А. Отсценка конкурентоспособности предприятия : учеб. пособие / Е. А. Иванова. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 298 с.
96. Иванова Н.И., Левченко Л.В. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». - 2017. - № 2 (58). - С.19-28.
97. Ивонина А. И., Чуланова О. Л., Давлетшина Ю. М. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль softskills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ» Том 9, №1 (2017). URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf> (дата обращения 07.04.2019).
98. Игнатъев Л. Развитие розничных торговых сетей Текст. / Л. Игнатъев // Конъюнктура товарных рынков: маркетинг и логистика.2006. - №3.

99. Игнатъева А.А., Мингазинова Е.Р. Анализ подходов к отсенке качества услуг предприятий розничной торговли // Альманах современной науки и образования Тамбов: Грамота, 2014. № 12 (90). – С. 46-49.
100. Игнатъева М. Н. Формирование системы экологического риск-менеджмента на предприятии: Монография. Екатеринбург: Изд-во УГГУ. - 2012. – 412 с.
101. Игнатъева, Мочалова Л.А. Экологизация промышленного производства: Направления инструментарий. Экономика региона. – 2008. - № 1. – С. 153-163.
102. Издательский центр ДГТУ, 2014. — 373 с.
103. Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 1998. — 312 с.
104. Ионова, А. Ф. Словарь терминов рыночной экономики Текст. / А. Ф. Ионова, М. А. Комаров, М. М. Максимов; под ред. В. М. Питерского. — М. : Недра, 1994. - 336 с.
105. Исоматов Б.И., Факеров Х.Н. История коммертсии таджикского народа. Душанбе. «Паёми ошно». 2004 - 350 с.
106. Кадатская Д.В. Повышение качества торгового обслуживания в предприятиях розничной торговли потребительской кооператсии: автореф. дис. ... канд. экон. наук. Белгород, 2013.
107. Кадырова З.Х., Комарова А.И. Формирование инноватсионной модели эффективного развития предприятий розничной торговли // журнал «Вестник Белгородского университета кооператсии, экономики и права. - 2017 г. - № 4. - С. 62-67.
108. Кадырова З.Х., Сангинов Н.С. К вопросу об эффективности использования экономического потентсиала потребительской кооператсии республики. Душанбе: Таджикский государственный университет коммертсии, 2003.
109. Казаков Н. К. Экологическое предпринимательство в рекреационной сфере: базовые понятия и принципы // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. — 2011 — №1.
110. Казаков, Н.П. Теория и методология развития экологического предпринимательства в рекреационной сфере [Текст] / Н.П. Казаков // Автореф. дисс. канд. экон. наук. -Санкт-Петербург, 2009. – С.15-27.
111. Казачкова С. А. Роль Германии в мировой экономике / С.А. Казачкова, М.М. Писанкова // Молодёжь Сибири - науке России: Материалы

- международной научно-практической конференции, Красноярск, 19 апреля 2023 года / Сост. Л.М. Ашихмина. Том I. – Красноярск: Сибирский институт бизнеса, управления и психологии, 2023. – С. 210-215.
112. Как покупатели выбирают эко-товары, 2018 [Электронный ресурс], URL: <https://ecounion.ru/wp-content/uploads/2019/09/Issledovanie-Kak-potrebitelivybirayut-ekotovary-2018.pdf> (дата обращения 04.04.2020)
113. Канардов, И. Soft skills и Hard skills — в чем разница? URL: <http://www>.
114. Каплина, С. А. Технология торговли Текст. / С. А. Каплина. — Ростов н/Д. : Феникс, 2007. — 441 с.
115. Каращук О.С. Отсенка инвестиций в торговлю России и перспективы инвестирования в отечественном сетевом сегменте. // Международная торговля и торговая политика. 2014. №2 (82). – С.94-103.
116. Карх Д. А. Интеграционные процессы в розничной торговле Текст. / Д. А. Карх, В. М. Гаянова. Екатеринбург: Издво УрГЭУ, 2008. – 62 с.
117. Карх Д. А. Теоретические основы развития сущности услуг // Вестник Южно-Уральского государ. университета. Серия «Экономика и менеджмент». – 2010. - № 7. – С. 89–91.
118. Каюмов Н. К. Меры по стимулированию экономического роста//Экономика Таджикистана: стратегия развития. №1. 2000 - с.47-60.
119. Кейнс Д. М. Общая теория занятости, процента и денег Текст. / Д. М. Кейнс, пер Н. Н. Любимова, под ред. Л. П. Куракова. - М. : Гелиос АРВ, 2002.
120. Кент Т. Розничная торговля Текст. : учебник для студентов / Т. Кент, О. Омар; [пер. с англ.]. – М. : ЮНИТИДАНА, 2007. - 719 с.
121. Кириллов, А. В., Винченко, М. В., Мельничук, А. В., Мельничук С. А. Проблемные вопросы развития технологий управления персоналом в отечественной практике и пути их решения: монография / А. В. Кириллов, М. В. Винченко, А. В. Мельничук, С. А. Макушкин. — М.: Изд-во «РУСАЙНС», 2015. — 280 с.
122. Киселева, С . П. Теория эколого-ориентированного развития: автореф. дис. доктора экон. наук: 08.00.05 / С. П. Киселева – ООО «Издательство Спутник+». - 2018. - 56 с
123. Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022. –С.95; 156; 195.

124. Кишоварзии Чумхурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. 2022.-С.188-218
125. Кларин М. В. Инновационные модели обучения. Исследование мирового опыта: монография. — М.: Луч, 2016. — 640 с.
126. Климова С. И., Фокина Л. В., Яковлева И. Ю. Экологическое предпринимательство как вектор развития общества и экономики // Мир науки, культуры, образования. — 2015. — №1 (50). — С. 400–403.
127. Климова С.И., Фокина Л.В., Яковлева И.Ю. Экологическое предпринимательство как вектор развития общества и экономики.// Мир науки, культуры, образования. - 2020. - №1. – С.400-403
128. Ключевые задачи управления персоналом инновационной компании [Электронный ресурс], URL: <http://eee-region.ru/article/3704/> (Дата обращения 08.12.2018)
129. Ключников В. А. Основные направления развития экологического предпринимательства в российских регионах /В. А. Ключников, Л. Н. Фоломейкина// Экономика и экономические науки: тез. докл. науч. конф. — М., 2015.
130. Ковалев, К. Ю. Логистика в розничной торговле: как построить эффективную сеть Текст. / К. Ю. Ковалев, С. А. Уваров, П. Е. Щеглов. — СПб. : Питер, 2007. — 272 с.
131. Кожевина О.В., Беляевская-Плотник Л.А. Формирование моделей «зеленого» предпринимательства на основе сегментации рынка с учетом принципов ответственного потребления // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). - 2022. - Т. 13. - № 1. - С. 111-125.
132. Козлова М.А. Сопоставление программ по борьбе с изменением климата в Соединенных Штатах Америки и Германии / М.А. Козлова, Т.В. Дианова, А.М. Кушнир // Вестник евразийской науки. - 2022. - Т. 14. - № 3. - URL: <https://esj.today/PDF/38ECVN322.pdf>
133. Козлова О. А. Теория и методология формирования рынка органической продовольственной продукции на основе холистического маркетинга// автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Омский государственный университет им. Ф. М. Достоевского. Омск, 2011
134. Козлова О. А. Экологический маркетинг: новый концептуальный подход и стратегический потенциал производителей// Вестник Омского университета. Серия: Экономика. — 2011. — № 1. С. 146–155.

135. Козлова О. А., Петрова В. С. Трансформация подходов к управлению устойчивым развитием региона: опыт ХМАО-Югра// Азимут научных исследований: экономика и управление. 2018. Т. 7. № 2 (23). С. 161–164.
136. Козлова О.А. Тренды в развитии зеленого бизнеса: опыт стран ЕС и российская практика / О.А. Козлова, И.А. Волкова; Нижневартровский государственный университет. – Москва: Издательство "Знание-М", 2020. – 130 с.
137. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д.Комилов. - Душанбе: ТЦентр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, 2004.-192 с.
138. Комилов С.Д., Махмадаминов М.Б. Инновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями / С.Д.Комилов - Душанбе, 2010.-147 с.
139. Коробко, В. И. Экологический менеджмент. Учеб. пособие. Гриф УМЦ «Профессиональный учебник». / В. И. Коробко. — М.: ЮНИТИ, 2013. — 279 с.
140. Короленко А. Д. Современное значение «умного регулирования» как нового направления государственного регулирования экономики // Молодой ученый. – 2015. - № 4. – С . 368-371.
141. Корощенко Л.В. Оптово-розничные транснатиональные корпорации в мировой экономике / Л.В. Корощенко. – М. : Изд-во Спутник +, 2009. – 190 с.
142. Коряков А. Г. Экономическая устойчивость развития предприятий: классификация и ключевые факторы // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. — 2012. — № 3.
143. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер. – СПб.: Питер, 2001. – 856 с.
144. Котлер, Ф. Основы маркетинга Текст. / Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг; [пер. с англ.] — М., СПб. : Издат. Дом «Вильяме», 1999.
145. Кравченко А.В., Гуник И.А. Тенденции и перспективы развития торгово-розничного сектора экономики РФ в сложившихся

- экономических условиях // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований, 2015. - № 8. – С. 556-560.
146. Красильников Д.Г., Свинтсева О.В., Троицкая Е.А. Современные западные управленческие модели: синтез New Public Management и Good Governance // ARS ADMINISTRANDI. - 2014. - № 2. – С. 45-62.
147. Крылова Г. Д., Соколова М. И. Маркетинг: теория и 86 ситуаций: учеб. пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011.
148. Кузнецова Ю.А. Этапы формирования и развития концепции устойчивого развития // Молодой ученый. – 2013. - № 5. – С. 337-339.
149. Кузьменко В.Л. Розничные торговые сети: состояние и перспективы развития: автореф. дис. ... кандидата эконом. наук: 08.00.05 / Кузьменко Виктория Леонидовна. – М., 2011. – 23 с.
150. Курс экономики: Учебник. – 3-е изд., доп. / Под ред. Б. А. Райзберга. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С. 192.
151. Кучеров А. В., Шибилева О. В. Концепция «зеленой» экономики: основные положения и перспективы развития // Молодой ученый. – 2014. – № 4. – С. 561–563.
152. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи ҳифзи муҳити зист“ (аз 02.08.11с., №760) (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 7-8, мод. 614)
153. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи табиат».- Душанбе, 1993.- С. 4-5
154. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия» (аз 12.01.2010с, №587),(Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2010, № 1, мод.11)
155. Лавлок, К. Маркетинг услуг: персонал, технология, стратегия Текст. / К. Лавлок; [пер. с англ.]. - 4е изд. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. - 1008 с.
156. Лайк М., Сан М. Компетенции на работе. Модели максимальной эффективности работы / М. Лайк, М. Сан — John Wiley & Sons, Inc., 2007. — 384 с.
157. Ламбен Ж. Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. — СПб.: Питер, 2006. — 800 с.
158. Леви М., Вейтс Б.А. Основы розничной торговли / Пер. с англ. Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 448 с.

159. Лещева Ирина Николаевна. Экологическая безопасность в деятельности предприятий // Пути повышения эффективности деятельности предприятий и качества сервисных услуг [Текст]: матер.науч.- практ. конф. / Воронеж.гос. ун-т инж. технол. – Воронеж: ВГУИТ, 2022.- С. 451-461.
160. Люсин, Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте //Под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. – С. 29–36.
161. Мавляутдинова Г.С. Теоретические особенности развития предпринимательства в эколого-экономической системе. // Казанский экономический вестник. - 2019. - №4. - С.50-54
162. Мавляутдинова Г.С. Формирование оценочных критериев «полезности» экосистем в рамках концепции устойчивого развития. // Вестник Казанского ГАУ. - 2020. - №4. - С. 56-63.
163. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – С. 36-38.
164. Макаревич А.Н. Предпосылки становления и экономические особенности функционирования сферы услуг // Вестник Новгородского государственного университета, 2011. - № 61. – с. 8-12.
165. Макконнелл, К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика Текст. / К.Р.Макконнелл, Брю С.Л. — М. : ИНФРА М, 2006. 934 с
166. Маркин Р. Управление розничной торговлей / пер. с англ. – М.: Экономика, 2008.
167. Маркова В.Д. Маркетинг услуг / В.Д. Маркова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 128 с.
168. Маркс К. Теории прибавочной стоимости / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1978.
169. Маркс К.. Энгельс Ф. Сочинение. 2-е изд. Т. 26. Ч. 1.
170. Масленникова, И. С. Экологический менеджмент и аудит: Учебник и практикум / И. С. Масленникова, Л. М. Кузнецов. — Люберцы: Юрайт, 2016. — 328 с.
171. Махмадали Б.Н., Икромии Ш. "Зеленое финансирование в поддержку предпринимательства в Республике Таджикистан." Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 20033. - № 3 (92). – С. 77-84.

172. Мейби К., Пью Д. Стратегии управления сложным изменением / Кн. 10. - Изд-во МИМ ЛИНК, 1998.
173. Методическое руководство по экологизации производства и грамотному позиционированию товаров [Электронный ресурс], URL: <https://ecounion.ru/wpcontent/uploads/2019/09/GreenGuide.pdf> (дата обращения 11.03.2020)
174. Мильнер, Б. 3. Теория организации Текст. : учебник / Б. 3. Мильнер. — 5е изд. - М. : ИНФРАМ, 2006. - 720 с.
175. Мирсаидов А.Б. Государственные услуги: экономическое содержание, типология // Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 с.189-197.
176. Мирсаидов А.Б. Инновационное развитие государственного сектора как предпосылка повышения инновационной способности национальной экономики Республики Таджикистан // Научный альманах, № 4 - 2017 г (ISSN 2411-7609)
177. Мирсаидов А.Б. Информационная сфера системы государственного управления регионом // Научный альманах, № 2 - 2017 г (ISSN 2411-7609)
178. Мирсаидов А.Б. Место и роль общественного сектора в экономике Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан, 2016, № 4, С 36-42
179. Мирсаидов А.Б. Основные тенденции развития социального сектора и параметры становления социального государства в Республики Таджикистан // Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 (53) с.262-269
180. Мирсаидов А.Б. Особенности формирования спроса - спроса на рынке высшего профессионального образования//Alma mater (Вестник высшей школы). 2014. № 3. С. 79-82
181. Мирсаидов А.Б. Роль и значение сферы услуг в развитие экономики Республики Таджикистан//Вестник ТНУ, 2016 № 4. С. 65 -71
182. Мирсаидов А.Б. Стимулирование инновационной деятельности ППС как условие конкурентоспособности университета на рынке образовательных услуг//Вестник Педагогического университета. 2014. № 1-1 (56). С. 124-129.

183. Мирсаидов А.Б. Структурные сдвиги в сфере услуг экономики Республики Таджикистан // Экономика Таджикистан , 2015, №1, С. 6- 13
184. Митрофанова М. М. Правовые основы экологического предпринимательства в России // Вопросы российского и международного права. — 2013. — №2.
185. Мищенко В.В. Государственное регулирование экономики. – М.: ИНФРА-М, 2002
186. Молчанова С.М., Самойлов А.В. Циркулярная экономика в условиях индустриализации и урбанизации // Экономические отношения. – 2020. – Том 10. – № 1. – С. 135-148.
187. Муртазоев, О. Қ. Амалисозии принципҳои “иктисоди сабз” дар хоши додани тағйирёбии иқлим / О.Қ. Муртазоев, Ҷ.Б. Салихов // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2023. – № 4 (84). – С. 151-164.
188. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество/Т.Н.Назаров - Душанбе: УИ МИД РТ, 2004 - 283 с
189. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность/Т.Н.Назарова -Душанбе: УИ МИД РТ, 2003. – 268 с.
190. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе, 2016 - 123 с.
191. Наумов А.А. Преподавание экологического предпринимательства в рамках изучения экономических дисциплин. // Научные исследования в образовании.// - 2007. - №1. – С. 112-118
192. Наумов А. А. Электронный научный журнал «Исследовано в России» [Электронный ресурс] / А. А.Наумов // <http://zhurnal.aperelearn.ru/articles/2006/214.pdf> (дата обращения 05.04.2019).
193. Наумов А.А. Концептуальные основы анализа свойств и функций экологического предпринимательства. //Вестник Башкирского университета. - 2017. - №2. - С.33-39
194. Нешиной А.С. Финансы и торговля в воспроизводственном процессе: Монография / А. С. Нешиной. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2014. – 560 с.
195. Николаева Т.И., Егорова Н.Р. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования. - Екатеринбург,1998. – 145 с.

196. Новаторов Э. Международные модели маркетинга услуг текст. // Маркетинг в России и за рубежом. — 2000 — №3.
197. Ньюмен, Э. Розничная торговля: организация и управление Текст. / Э. Ньюмен, П. Каллен; [пер. с англ.]; под ред. Ю. Каптуревского. — СПб.: Питер, 2005. — 416 с.
198. Одинаев Х.А. Эколого-экономические проблемы развития сельского хозяйства [Текст] / Х.А. Одинаев. – Душанбе, 1997. -75 с.
199. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность). /Под ред. Е.А. Олейникова – М.: ЗАО Бизнес – школа «Интеп - Синтез»,1997.
200. Павлов Ю.П. Методы контроля магазинов в розничных торговых сетях / Ю.П. Павлов. - Москва : Лаборатория книги, 2011. - 204 с.
201. Памбухчиянтс, О. В. Организация коммерческой деятельности Текст. / О. В. Памбухчиянтс. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2004. — 442 с.
202. Панкратьева Н.Н. Низом статистических показателей сферы услуг как сектора экономики // Вопросы статистики, 1998. - № 4. – С. 16.
203. Панюкова В.В. Эволюция розничной торговли и формирование ее интегрирующей роли в XXI веке: монография. – М.: Креативная экономика, 2017. – 194 с.
204. Перепелкин В.А. Ускоренный рост сектора услуг как закономерность структурного развития постиндустриальной экономики: автореф. ... д-ра экон. наук. Самара, 2011. – 42 с.
205. Петров А. Ю, Махароблидзе А. В. Soft skills современного менеджера: командообразование и лидерские навыки : учебное пособие / А. Ю. Петров, А. В. Махароблидзе. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2017. — 188 с.
206. Петров Д.А. Понятие и виды государственного регулирующего воздействия на общественно-экономические отношения // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 14. Право. – 2013. - № 4. – С. 18–26.
207. Петрова Е. Н. Экологический аудит в условиях интеграционных процессов в менеджменте / Е. Н. Петрова // Экология производства. — 2014. — № 7. — С. 38–44.

208. Петросянц Д. В., Предпринимательский вуз: зарубежный опыт и российская действительность //Региональная экономика: теория и практика, — 2013, — № 31 (310), — С. 41–48.
209. Платонов, В. Н. Организация торговли Текст. : учебное пособие / В. Н. Платонов. — Минск : БГЭУ, 2006.
210. Плешакова М. В. Институциональные характеристики предпринимательской среды, благоприятной для ведения бизнеса//Экономика: теория и практика. — 2017. — № 4 (48). — С. 93–99.
211. Попков В.В. Устойчивое экономическое развитие в условиях глобализации и экономики знаний: концептуальные основы теории и практики управления: научное издание. - М.: Экономика. - 2017. - 295 с.
212. Пороховский А.А. Вектор экономического развития. – М.: «ИНФРА-М», 2002.
213. Портланд, Ю. Что такое soft skills и почему они так важны для карьеры? URL: <http://dnevnyk-uspeha.com/rabota-ikarera/chto-takoe-soft-skills-i-rochemu-onitak-vazhnyi-dlya-kareryi.html> (дата обращения 10.04.2019).
214. Портнов А.В. Экологическое предпринимательство как важнейшее направление инновационного развития региона. // Региональная экономика. // - 2019. - №1. - С.125-129
215. Порфирьев Б. “Зеленая экономика”: реалии, перспективы и пределы роста. [Манбаи иттилоотӣ]. – Низоми дастрасӣ: <http://carnegie.ru/2013/04/04/a/fxe8> (санаи мурочиат: 18.08.2022).
216. Потемкин В. К. Управление персоналом / В. К. Потемкин. — СПб.: Издательство: Питер, 2010. — 432 с.
217. Преимущества внедрения системы экологического менеджмента по стандарту ИСО 14001 на ОАО «Саратовский нефтеперерабатывающий завод»: авторитетное мнение представителей МПР. [URL: <http://www.iso14001.ru/article4.html>]. (дата обращения 05.04.2019).
218. Преимущества экологической упаковки с учетом ее психологического влияния на покупателя. Интернет-ресурс: [http://www.sky-lab.ru/all_cutters.htm] (дата обращения 05.04.2019).
219. Проблемы современного маркетинга в экономике России: теория и практика: монография /коллектив авторов; под ред. Н. М. Ованесян. — Ростов н/Д.:

220. Протасова Л. Г. Управление качеством в сфере услуг: монография / Л.Г. Протасова, О.В. Плиска; М-во образования и науки РФ, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2010. – 176 с.
221. Путь к вершине. Факторы успеха. Что важнее soft skills или hard skills? URL: http://www.colloquium.ru/article/hard_soft/hard_soft.php (дата обращения 08.04.2019).
222. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики: монография/ Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 213 с
223. Раджабов Р.К. Региональный потребительский комплекс в системе рыночной экономики Таджикистана/ Р.К. Раджабов.// Вестник Таджикского национального университета. – Душанбе: 2013, №2/8(125) - С.100-111.
224. Раджабов Р.К. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития. Монография/ Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов, М.Х. Саидова - Душанбе: Дониш, 2007. - 544с.
225. Разомасова Е.А. Сфера услуг: теория, состояние и развитие: монография / Е.А. Разомасова; НОУ ВПО ТСентросоюза РФ «Сибирский университет потребительской кооперативии». – Новосибирск, 2011. – 136 с.
226. Рауфи А. Государство и экономика в условиях рынка/А.Рауфи // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 1-2. – С. 7-14.
227. Рауфи А. Механизмы государственного регулирования рыночной экономики. // Известия АН РТ. Серия экономика. – 2004. - № 3-4. - С.7.
228. Рахмонов Э.Ш. Таджикистан по пути демократии и цивилизованного общества. Душанбе:, Ирфон. 1996. -230 с.
229. Рейтинг стран мира по уровню экологической эффективности в 2016 году. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news/2016/01/29/7292> (дата обращения 05.04.2019).
230. Руководитель Woodroot Игорь Бондарь о том, как Soft Skills помогают быть успешным в меняющемся мире. [Электронный ресурс], URL: <https://www>.

231. Рулевский А.М. Стратегия развития экологического предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Донецк. – 2022. – С. 8-9.
232. Савинов Л. И. Теоретические подходы к содержанию понятия «услуга» // Сервис PLUS. - 2010. - № 3. – С. 14-19.
233. Саидмуродзода Л.Х. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л. Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳақимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – № 1. – С. 68-81.
234. Салпагарова Э.Б. Роль и значение розничной торговли в сфере услуг // Бизнес в законе, 2010. - № 4. – С. 196-199.
235. Самуэльсон П. Экономика. М.: Экономика, 2007.
236. Сангинов С.Р. Актуальные проблемы повышения плодородия почв. Труды НИИ «Почвоведения», т. 39. -392с.
237. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2022.-С.24.
238. Сарычева Н.Н. Повышение качества государственного регулирования экономики в современном мире // Государственное управление. Электронный вестник. – 2017. - № 60. – с. 281-297.
239. Сафаров Н. Экология и охрана природы [Текст] / Н. Сафаров. - Душанбе, 1998. -55 с.
240. Сафаров Т.А., Муфтиев Г.Г. Государственное регулирование экономики. – Уфа: Башкортостан, 1999.
241. Сидоренко Г.Г., Жегалин Л.С. Современные тенденции развития комплаенс в сфере экологической безопасности // Вестник Академии знаний. - 2023. - № 2 (55). – С/ 224-230.
242. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2016. – 1056 с.
243. Собственникова О.И. (Пудовкина О.И.) Проблемы формирования и особенности функционирования сферы экологических услуг // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия «Экономика, 2018. № 2(22). С. 125-132.
244. Современная экологическая упаковка. Интернет-ресурс: [<http://ekofriend.com/rus/stati/sovremennaya-ekologichnaya-upakovka/>] (дата обращения 05.04.2019).

245. Содружество Независимых Государств в 2016 году. Статистический сборник. – Москва: Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2017.
246. Соколова Н. А. Соотношение Целей устойчивого развития и ESG-принципов / Н. А. Соколова, Э.С. Теймуров // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). - 2021. -№ 12 (88). - С. 171-183.
247. Солеҳзода, А. А. Чумхурии Тоҷикистон: роҳ ба сӯи рушди устувор дар заминаи принсипи иқтисоди "сабз" / А. А. Солеҳзода // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – №. 2. – С. 60.
248. Соловьева О.А. Сорегулирование как альтернатива «умному регулированию» (анализ и предложения) // Проблемы современной экономики. – 2014 . - № 2 (50). – С. 188–192.
249. Сосницкая, О. SOFT SKILLS: мягкие навыки твердого характера. URL: <http://be-st.ru/ru/blog/13> (дата обращения 08.04.2019).
250. Станченко А., Богданов Л. Прогноз «Бизнес-компетенции-2020» от АТД. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1741> (дата обращения 08.04.2019).
251. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017.
252. Стиглицс Д.Ю., Чарлтон Э. Справедливая торговля для всех. Как торговля может содействовать развитию. — М.: Весь Мир, 2007г. 280 с.
253. Струкова М. Н. Внедрение экологического менеджмента на предприятии / М. Н. Струкова, Л. В. Струкова, А. А. Яшин; Уральский гуманитарный институт. — Екатеринбург, 2010. — 112 с.
254. Ступицкая Т.В., Журавлев А.Ю. Экологическое предпринимательство // Проблемы современной экономики. // - 2018. -№8. - С. 61-65
255. Субботин, В. Эмоциональный интеллект – универсальный рецепт успеха [Электронный ресурс] URL: http://www.antropos.ru/articles_item.php?aid=173&lang=rus (дата обращения: 11.12.2018).
256. Сфера услуг: состояние, тенденции, отсценка, эффективность: коллективная монография / под науч. ред. д-ра эконом. наук, проф. В.Н. Соловьева – СПб.: СПбГУСЭ, 2009.

257. Сфера услуг: экономика: Учебное пособие / Т.Д. Бурменко, Н.Н. Даниленко, Т.А. Туренко; под ред. Т.Д. Бурменко. - М.: КНОРУС, 2007. – С. 59.
258. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Фредерик Бастиа. Экономические софизмы. Экономические гармонии. – М.: Дело, 2000. – 238 с.
259. Таджикистан и страны СНГ.– Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. – 96 с.
260. Таджикистан: 25 лет государственной независимости. Статистический ежегодник // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016.
261. Татуев А.А. Вопросы функционирования и развития сферы услуг / Мустафаева З.А., Татуев А.А. М-во образования и науки Рос. Федератсии, Федер. агентство по образованию, Кабард.-Балк. гос. ун-т. - Нальчик: Кабард.-Балк. гос. ун-т, 2004. - 190 с.
262. Теплов В.И., Тарасова Е.Е. Исследование факторов, влияющих на развитие торговли потребительскими товарами в регионе // Вестник Белгородского университета потребительской кооператсии, 2006. - № 4 (20). – С. 5-11.
263. Терещенко, К. А. Основы розничной торговли: международный опыт в практических решениях Текст. / К. А. Терещенко. — М. : Издательство Жигульского, 2007. — 288 с.
264. Толмачёва И. «Твердые» и «мягкие» навыки [Электронный ресурс], URL: <https://delovoymir.biz/tverdye-i-myagkie-navyki.html> (дата обращения 01.03.2019)
265. Торопецкий, А.И. Методические подходы к экономической оценке рынка экологических товаров, работ и услуг (на примере Московского региона) [Текст]/ А.И.Торопецкий: Автореф...канд.экон.наук.-М., 2003.- 24с.
266. Трусова С.В. Совершенствование отсенки качества услуг предприятий розничной торговли: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Красноярск, 2011. - С. 41-42.
267. Тютюкина Е. Б., Седаш Т. Н., Данилов А. И. Государственная политика России в области охраны окружающей среды: проблемы и пути

- решения // Экономический анализ: теория и практика. — 2015. — № 45. — с.15–24.
268. Упаковка и проблемы экологии. Интернет-ресурс: [http://studopedia.ru/12_133260_упаковка-i-problemi-ekologii.html]
269. Уразова Л. П. Зарубежный опыт развития экологического предпринимательства.
270. Усольцев А. П., Шамало Т. Н. Понятие инновационного мышления // Педагогическое образование в России. — 2014. — № 1. С. 94–98
271. Факеров Х.Н. Globalization oft hefood market: Impacton food security yandnutrition/Х.Н.Факеров//Тендентсии развития экономики и высшего образования в условиях глобализатсии. Вторая межд.науч. практ. конф. (16-17 мая 2014 г. Душанбе). - Душанбе: Ирфон, 2014. - С.123-127. 430.
272. Факеров Х.Н. Инфраструктура потребительского рынка Республики Таджикистан: Проблемы формирования и развития // Вестник САМАН.- 2002.-№1(15).
273. Факеров Х.Н. Современное состояние и проблемы развития малого торгового предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2011, № 2 (32). - С.56-64.
274. Факеров Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка. Душанбе, 2001.
275. Факеров Х.Н. Формирование и развитие потребительского рынка Республики Таджикистан.// Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2001. - № 4.
276. Факеров Х.Н., Хабибов С.Х., Джамshedов М. Потребительский рынок Таджикистана. Душанбе, Ирфон, 2003-204с.
277. Федюнин Д.М. Инноватсионная модель устойчивого развития розничной торговли на основе ратсионального ресурсобмена: автореферат диссертатсии докт. экон. наук: 08.00.05. – Москва, 2014. - С. 17.
278. Ферни Д., Ферни С, Мур К. Принтсипы розничной торговли. – М.: Олимп-Бизнес, 2008.

279. Фетисова О.В. Современные тенденции развития мировой розничной торговли // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 3. Экономика. Экология. 2009. № 2 (15). – С. 61-69.
280. Хабибов С.Х. Современное состояние и проблемы устойчивого развития рынка потребительских товаров в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-6 (210). – С. 92-97.
281. Хабибов С.Х. Стратегические направления устойчивого развития розничной торговли Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2015. № 2-9 (190). – С. 103-108.
282. Хабибов С.Х. Таджикистан: отсценка современного состояния и динамика развития внутренней торговли потребительскими товарами // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. № 2-9 (218). – С. 77-88.
283. Хабибов С.Х. Формирование и развитие частного сектора торговли в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014. Т. 2. № 2-10 (152). – С. 122-126.
284. Хабибов С.Х., Шаропов Ф.Р., Аминов И.А. Проблемы повышения эффективности розничной торговли. – Душанбе: «Ирфон», 2004.
285. Хабибов С.Х., Эшов Д.К. Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно-финансовой поддержки и развития)/С.Х.Хабибова –Душанбе: Ирфон, 2006. – 130 с.
286. Хачатуров А. Е. Основы менеджмента качества : учеб. пособие / А. Е. Хачатурова, Ю. А. Куликов. - М.: Дело и сервис, 2003. - С. 46.
287. Христофорова И.В. Маркетинговая капитализация предприятий сферы услуг: автореф. дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / И.В. Христофорова. – М., 2007. – 49 с.
288. Хусаинов М.К. Сфера услуг на современном уровне развития.-М.: «Спутник +», 2004.-190 с.

289. Хусаинов М.К. Управление экономическим развитием в сфере услуг. Монография/М.К.Хусаинов.-М.: Изд-во «Спутник» +, 2005.-250 с.
290. Хусаинов М.К. Экономика и его государственное регулирование /М.К.Хусаинова -Душанбе: Ирфон, 2003. – 128 с.
291. Ҳисоботи Конфронси Созмони Милали Муттаҳид оид ба муҳити зист ва рушди устувор, Рио-де-Жанейро, ҷилди 1.– Нью-Йорк, 1993. – 512 с.
292. Цели устойчивого развития ООН и Россия: Доклад о человеческом развитии в Российской Федерации Под редакцией С. Н. Бобылева, Л. М. Григорьева 2016.
293. Чернова В.Ю. Стратегия развития розничной торговли России в контексте макроэкономических сдвигов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2016. № 8. С. 389-400.
294. Чернова В.Ю. Стратегия развития розничной торговли России в контексте макроэкономических сдвигов // Экономика: вчера, сегодня, завтра, 2016. - № 8. – С. 389-400.
295. Черняховский Э. Р. Перспективы развития экологического предпринимательства [Текст]/ Э. Р.Черняховский// Экономика природопользования. — 2006. — №4. — С. 88–93.
296. Чечунова, Е. В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ сфере : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук / Е. В Чечунова; Урал. гос. техн. ун-т–УПИ. — Екатеринбург : УГТУ-УПИ, 2000. — 200 с.
297. Чечунова, Е.В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ (на примере г.Н.Тагил) [Текст] / Е.В. Чечунова: Автореф...канд. экон.наук.- Екатеринбург, 2000.- 22с
298. Чкалова О. В. Формирование и развитие розничной торговой сети в мегаполисе: Монография. - Н. Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2003. – 231 с.
299. Шарипов М.М. Контсептуальная модель формирования конкурентоспособной организации потребительской кооператсии. Душанбе: Изд-во Шамсиддин, 2011.- 111с.
300. Шаропов Ф.Р. Мариншоев М.М. Паём – роҳнамои миллат. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ ва оммавӣ дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии

- Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023. - Душанбе, 2024. – 24 с.
301. Шипилов, В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития [Электронный ресурс]. URL: http://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (дата обращения: 09.12.2019).
 302. Экологические проблемы производства, использования и утилизации пластмасс [Электронный ресурс] / Polimery.ru: новые технологии переработки пластмасс. Режим доступа: [http://www.polimery.ru/letter.php?n_id=2960&cat_id=10] (дата обращения 05.04.2019).
 303. Экономика и организация деятельности торгового предприятия: Учебник / Под общ. ред. А.Н. Соломатина. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2002.
 304. Экономико-математический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. И. Данилов-Данильян. – М.: Большая Российская энциклопедия: ИНФРА-М, 2003. – 688 с.
 305. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. - М.: ИНФРА-М, 2009. - 480 с.
 306. Яндыганов, Я. Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность) [Текст]/ Я. Я. Яндыганов. — Екатеринбург :
 307. Яшалова Н. Н., Рубан Д. А. Особая значимость экологического фактора для устойчивого развития национальной экономики: концептуальный анализ // Стратегия развития экономики. – 2014. - №14 (251). - С. 20-30.
 308. Agenda for Sustainable Development 2030 // URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
 309. Anderson A.R. Cultivating the Garden of Eden: Environmental Entrepreneurship. Journal of Organizational Change Management, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 135-143.
 310. Bennett S.J. Ecopreneuring: The Complete Guide to Small Business Opportunities from the Environmental Revolution. New York, John Wiley, 1991.; Berle G. The Green Entrepreneur: Business Opportunities that Can Save the Earth and Make You Money. Blue Ridge Summit, PA: Liberty Hall Press. 1991; Blue J. Ecopreneuring: Managing for Results. London, Scott Foresman, 1990.

311. Capasso M., Hansen T., Heiberg J., Klitkou A., Steen M. Green growth – A synthesis of scientific findings // Technological Forecasting and Social Change, Elsevier. - 2021 - №. 146(C). – p. 390 402. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.06.013.
312. Colin Clark. Conditions of Economic Progress / Clark Colin // London, Macmillan and Co.,1940. 504 p.
313. David A.Lubin, Daniel C. Esty (2010) The sustainability imperative// Harvard business review. Online access from: <https://hbr.org/2010/05/the-sustainability-imperative>
314. Dean T. J., McMullen J. S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. / Dean T. J., McMullen J. S. //Journal of Business Venturing. — 2007. — vol. 22. — pp. 50–76.
315. Dean T.J., McMullen J.S. Toward a Theory of Sustainable Entrepreneurship: Reducing Environmental Degradation Through Entrepreneurial Action. Journal of Business Venturing, 2007, vol. 22, pp. 50-76.
316. Diep, P. C. & Hartmann, M, (2016). Green Skills in Vocational Teacher Education — a model of pedagogical competence for a world of sustainable development. In: TVET@Asia, issue 6, 1–19. Online access from: http://www.tvet-online.asia/issue6/diep_hartmann_tviet6.pdf
317. Douglas LaBier (2012) Green Leadership — What Is It? Online access from: <https://www.huffingtonpost.com/douglas-labier/green-leadership-what-is->
318. Drucker P. F. (1986). Innovation and entrepreneurship: Practice and principles (Perennial Library ed.). New York: Harper & Row. (Original work published 1985).
319. European Parliament and the Council. (2008). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning, 2008. C 111.
320. Gibbs D. Sustainability Entrepreneurs, Ecopreneurs and the Development of a Sustainable Economy / Gibbs D. // Greener Management International. — 2009. — vol. 55. — pp. 63–78.
321. Hawkins D., Mothersbaugh D. Consumer behavior. Building Marketing Strategy. McGraw-Hill Education, 2012. - 772 p.
322. Inclusive Green Growth: The Pathway to Sustainable Development. – Washington, D.C.: World Bank, 2012. – 41 c.

323. Isaak R. Globalization and Green Entrepreneurship. *Greener Management International*, 1997. vol. 18, pp. 80-90.
324. Johannisson B. (1991). University training for entrepreneurship: Swedish approaches *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*. 3. P. 67–82.
325. Lai Chee Sern, Adib Farhan Zaim, Lee Ming Foong Green Skills for Green Industry: A Review of Literature// *Journal of Physics Conference Series* 1019(1):012030 · June 2018 DOI: 10.1088/1742-6596/1019/1/012030
326. Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., Lazdans, D. (2022). The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States), *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(3), 1113-1126. DOI: 10.9770/jesi.2022.6.3(4).
327. Lee H., Lee Y., Yoo D. The determinants of perceived service quality and its relationship with satisfaction // *Journal of Services Marketing*.- 2000.- Vol. 14, 3.- C.217-231.
328. Merino-Saum A., Clement J., Wyss R., Baldi M. Unpacking the Green Economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions // *Journal of Cleaner Production*. – 2022. - № 242. - P. 2-16 DOI: 10.1016/j.jclepro.2019.118339.
329. Pastakia A. Grassroots Ecopreneurs: Change Agents for a Sustainable Society. *Journal of Organizational Change Management*, 1998, vol. 11, no. 2, pp. 157-170.
330. Pearce D. Green Economics // *Environmental Values* 1. - 1992. - №1. – P. 3–13.DOI:10.3197/096327192776680179.
331. Pearce D., Markandya A., Barbier E.B. *Blueprint for a Green Economy*. – London: Earthscan, 1989. - 192 p.
332. Post-2015: framing a new approach to sustainable development// URL: [https:// sustainabledevelopment.un.org/content/documents/874irf2015.pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/874irf2015.pdf)
333. Quinn J.B. Next Big Industry: Environmental Improvement. *Harvard Business Review*, 1971, September/October, pp. 120–131.
334. Raposo, Mario, Cristina I. Fernandes, and Pedro M. Veiga. "National systems of entrepreneurship: goals of sustainability." *Journal of Entrepreneurship and Public Policy* 9.4 (2020): 345-364.
335. Schaltegger S., Wagner M. Sustainable Entrepreneurship and Sustainability Innovation: Categories and Interactions.*Business Strategy and the Environment*. 2011, vol. 20, pp. 222–237.

336. Schaltegger S.A. Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. Greener Management International, 2002, vol. 38, pp. 45-58.
337. Scott-Cato M. Green Economics: An Introduction to Theory, Policy and Practice, London: Earthscan, 2009. – 240 с. ISBN: 9781844075713.
338. Taggar S. Individual creativity and group ability to utilize individual creative resources: a multilevel model / S. Taggar. — Academy of Management Journal, 45, 2002. 315–330 с.
339. The Club of Rome. The Limits to Growth, [Захираи электронӣ]. URL: <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth> (санай мурочиат 27.05.2023).
340. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (дата обращения 10.04.2023).

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАЧАИ ИЛМӢ (бо забони асл):

А) Монографияҳо

- [1-М]. Досиев М.Н. Рушди соҳибқорӣи экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография / М. Н. Досиев // - Душанбе: Ирфон, 2023. – 247 с.
- [2-М]. Досиев М.Н. Формирование, взаимодействие и развитие экологического предпринимательства в Таджикистане. Монография / М.Н. Досиев, З.В. Кобулиев // - Душанбе: Шарқи озод, 2020. – 183 с .

Б) Интишорот дар маҷаллаҳои тақризишаванда, ки аз ҷониби ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд:

- [3-М]. Досиев М.Н. Саҳми фаъолияти соҳибқорӣи экологӣ дар баҳши муҳити зист ҳамчун омили татбиққунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3 (66). – С. 17-23.
- [4-М]. Досиев М.Н., Шохзода Н.И. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев, Н.И. Шохзода // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – 4/2 (50). – С. 154-158.
- [5-М]. Досиев М.Н. Нақш ва моҳияти соҳибқорӣи экологӣ дар шароити ташаккули «иқтисоди сабз»: назария ва амалия / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-1 (63). – С. 27-33.
- [6-М]. Досиев М.Н. Хусусиятҳои ташкил ва рушди хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибқорӣи экологӣ ҳамчун омили татбиққунандаи принципҳои иқтисоди “сабз” / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 3 (37). – С. 131-142.
- [7-М]. Досиев М.Н. Нақши соҳибқорӣи экологӣ дар ҳалли мушкилоти об дар шароити ташаккули “иқтисоди сабз” / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №. 3 (62). – С. 34-40.
- [8-М]. Досиев М.Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Государственное управление. – 2023. – № 2 (61). – С. 32-40.
- [9-М]. Досиев М.Н. Идоракунии фаъолияти маркетингӣ ҳамчун омили асосии рушди ташкилот / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2023. – № 1 (52). – С. 140-145

- [10-М]. Досиев М.Н. Истеҳсоли технологияи муосир яке аз самтҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши муҳити зист / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №. 4-2(59). – С. 43-50.
- [11-М]. Досиев М.Н. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 4-1 (43). – С. 79-84.
- [12-М]. Досиев М.Н. Государственное регулирование развития экологического предпринимательства как фактор рынка экологических услуг / М.Н. Досиев, Н.И. Шоева // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – № 4-1(51). – С. 167-175.
- [13-М]. Досиев М.Н. Асосҳои назариявии фаъолияти маркетингӣ дар корхона / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1 (58). – С. 69-74.
- [14-М]. Досиев М.Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди "сабз" / М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 1 (55). – С. 51-57.
- [15-М]. Досиев М.Н. Фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-1(53). – С. 45-50.
- [16-М]. Досиев М.Н. Ташкили соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди саноат / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 4-1 (38). – С. 171-176.
- [17-М]. Досиев М.Н. Рушди иқтисоди кишвар тавассути сармоягузори дохилӣ хориҷӣ / М.Н. Досиев, Ф.М. Мирсарварзода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2021. – № 4 (47). – С. 193-198.
- [18-М]. Досиев М.Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ / М. Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 2 (51). – С. 39-48.
- [19-М]. Досиев М.Н. Такмили идоракунии давлатии рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2021. – № 1. – С. 226-230.
- [20-М]. Досиев М.Н. Мушкilot, танзим, рушд ва моҳияти соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – № 1 (35). – С. 153-158.
- [21-М]. Досиев М.Н. Мукамалгардонии ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши экология / М.Н. Досиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (32). – С. 53-57.

- [22-М]. Досиев М.Н. Совершенствование государственного регулирования и поддержки малого предпринимательства в сфере экологии / М.Н. Досиев, А. Хайрулло // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – № 2 (41). – С. 107-114.
- [23-М]. Досиев М.Н. Мафхуми фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи идоракунии муҳити зист / М.Н. Досиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2020. – № 1 (21). – С. 115-121.
- [24-М]. Досиев М. Н. Экологическое предпринимательство: основные принципы, проблемы и перспективы / М.Н. Досиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 4 (29). – С. 239-245.
- [25-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления развитием экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 1 (26). – С. 46-50.
- [26-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство: сущность, особенности, пути развития / М.Н. Досиев // Таджикистан и современный мир. Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республике Таджикистан. – Душанбе, 2016. - №1 (51). - С.133-139.
- [27-М]. Досиев М.Н. Теоретические аспекты основы устойчивого развития и формирования экологического предпринимательства / М.Н. Дотиёв // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/8(181). – С. 71-78.
- [28-М]. Досиев М. Н. Формирование рынка экологических товаров и услуг в Республике Таджикистан / М.Н. Достиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/7(178). – С. 86-91.
- [29-М]. Досиев, М.Н. Развитие экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Достиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2015. – № 2/2(161). – С. 212-215.
- [30-М]. Досиев, М. Н. Экологический учет и аудит в Таджикистане: проблемы становления и развития / М. Н. Досиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – № 2/2(131). – С. 107-110.

В) Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводҳои конференсия:

- [31-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство как фактор устойчивого развития в условиях формирования “зеленой экономики” / Ф.Р. Шаропов, М.Н. Досиев // Флагман науки: научный журнал. - СПб., Изд. ГНИИ "Нацразвитие" - 2024. - № 2 (13). - С. 326-331.

[32-М]. Досиев, М. Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства / М. Н. Досиев // Повышение эффективности региональной социально-экономической и финансовой политики в условиях внешних вызовов: Материалы XVI Межрегиональной научно-практической конференции по проблемам региональной экономики, Владимир, 19 мая 2023 года / Под общей редакцией А.Е. Илларионова. – Владимир: Владимирский филиал федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации", 2023. – С. 47-63.

[33-М]. Dosiev M. N., Development of forms of state regulation and support of environmental entrepreneurship, Повышение эффективности региональной социально-экономической и финансовой политики в условиях внешних вызовов, Материалы XVI Межрегиональной научно-практической конференции по проблемам региональной экономики (Гутманские чтения) Президентская Академия РАНХиГС, Владимир - 19 мая 2023 года. – С. 56-63.

[34-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления и оценка эффективности развитием экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Флагман науки. – 2023. – № 9(9). – С. 599-602.

[35-М]. Досиев М Н. Теоретические основы устойчивого развития и формирования экологического предпринимательства в условиях «зеленой» экономики. - Астана, Международный научный журнал Наука и образования: новое время №1(1) Сентябрь -2023. С. 23-28.

[36-М]. Досиев М.Н. Идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибқориҳои экологӣ ҳамаҷун омили татбиққунандаи принципҳои иқтисодии “сабз” / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Маҷлаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (24-25 ноябри соли 2023) ДТТ, «Заминаҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодии саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2023. – С. 45-49.

[37-М]. Досиев М. Н., Шохзода Н. И. Организационно-экономический механизм инвестиционной деятельности рынка экологических услуг / М.Н. Досиев, Н.И Шохзода // , Маҷлаи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (24-25 ноябри соли 2023) ДТТ, «Заминаҳои илмӣ-техникӣ ва иқтисодии саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон». – 2023. – С. 49-53

[38-М]. Досиев М.Н. Ҷанбаҳои назариявӣ ва рушди идоракунии хизматрасониҳои маркетингӣ дар фаъолияти соҳибқориҳои экологӣ / М.Н. Досиев, К.С. Зоҳидов // Маҷлаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-

назариявӣ дар мавзуи «рушди низоми бонкӣ ва рақамикунонии баҳши молиявӣ» (19-20.12.2023, шаҳри Кӯлоб). – 2023. - С. 699-705.

[39-М]. Досиев М. Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар руши иқтисодӣ ва саноатикунони босуръати кишвар / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Ташаккули баҳши молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди устувори иқтисоди миллӣ» (17 декабри соли 2022, шаҳри Кӯлоб). – 2022. – С. 315-320.

[40-М]. Досиев М. Н. Нақш ва аҳамияти соҳибкории экологӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи « Самаранокии идоракунии давлатӣ ва рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон». - Душанбе: АИДНПҚТ, 25-26 -уми ноябри с.2022. – С. 122-127.

[41-М]. Досиев М. Н. Нақши мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар рушди босуботи соҳибкории экологӣ / М.Н. Досиев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Худидоракунии маҳаллӣ: дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои рушд». - Душанбе: АИДНПҚТ, 11-12 -уми ноябри с.2022. С. 351-354.

[42-М]. Досиев М.Н. Совершенствование управления развитием экологического предпринимательства и рынок экологических услуг / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар замони истиқлолият” АИДНПҚТ- Душанбе- 14.11. 2022. С. 328-335.

[43-М]. Досиев М.Н. Мукамалгардонии технологияи муосир дар раванди фаъолияти соҳибкории экологӣ ва нақши он дар рушди саноатикунони кишвар / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ ва риёзӣ дар замони истиқлолият” АИДНПҚТ- Душанбе- 14.11. 2022. - С. 66-74.

[44-М]. Досиев М.Н. Самаранокии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар заминаи принсипи иқтисоди «сабз» ҳамчун омили рушди саноатикунони босуръат / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ апрелӣ таҳти унвони “ Нақши идоракунии давлатӣ дар раванди саноатикунони босуръати ҚТ” АИДНПҚТ- Душанбе- 22-30.04.2022. – С. 115-121.

[45-М]. Досиев М.Н. Такмили танзим ва дастгирии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар шароити муосир / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДМТ- Душанбе-2022 -25.02.2022. - С. 145-152

[46-М]. Досиев М.Н. Мушкилоти муҳити зист ва нақши соҳибкории экологӣ дар ҳалли онҳо ҳамчун механизми ҳуқуқи истеъмолкунанда / М. Н.

Досиев // // Ҳуқуқи инсон дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ « » бахшида ба Рӯзи ҳуқуқи инсон ва Рӯзи байналмилалӣ муқовимат бо коррупсия, Душанбе, 3 декабри соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2022. - С. 264-272.

[47-М]. Досиев М.Н. Ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбӣ ва рушди сармоягузориҳои давлатӣ / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он -АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. – С. 355-362.

[48-М]. Досиев М.Н. Масъалаҳои ташкил ва рушди босуботи соҳибкорӣ экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он - АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. – С. 326-332.

[49-М]. Досиев М.Н. Моҳияти идоракунии зиддибуҳронӣ дар корхона бо мақсади таъмини амнияти иқтисодӣ / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Идоракунии зиддибуҳронӣ: таҳлил, баррасӣ ва ҷустуҷӯи механизмҳои бартарафсозии он - АИДНПҚТ- Душанбе- 25-26 ноябри 2021. - С. 89-95.

[50-М]. Досиев М.Н. Ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист ва нақши он дар рушд фанҳои табиатшиносӣ / М.Н. Досиев // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии ҚТ ва эълон гардидани солҳои 2020-2040 “ Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф“ -АИДНПҚТ- Душанбе- 15.11.2021. С. 257-266.

[51-М]. Досиев М.Н. Мушкilotи экологӣ ва нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист / М.Н. Досиев // Маҷмӯаи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “ Масоили ҷаҳонӣ экологӣ ва таъсири он ба муносибатҳои байналмилалӣ ва раванди глобализатсионӣ - АИДНПҚТ- Душанбе- 2021. - С. 180-191.

[52-М]. Досиев М.Н. Таҳлили баъзе дастовардҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ ва нақши Пешвои миллат дар рушди босуботи он / М.Н. Досиев, М. Маҳмадмуродова // Таҳкими давлатдорӣ миллии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ: Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ апрелии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, 21-24 апрели соли 2021). – С. 67-75.

[53-М]. Досиев М.Н. Таъсири таваррум ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ: мушкилот ва роҳҳои бартараф намудани онҳо / М.Н. Досиев, Ф.А. Ҳасанзода // Ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муосири самаранокии он: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе, 05-06 март соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2021. – С. 228-234.

[54-М]. Досиев М.Н. Такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Ислоҳоти низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ: моделҳои муосири самаранокии он: Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, Душанбе, 05-06 март соли 2021: маҷмӯи мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо. Матбааи АИДНПҚТ. - Душанбе, 2021. – С. 266-271.

[55-М]. Досиев М.Н. Рушди устувори иқтисодию экологӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / М.Н. Досиев // Форуми ҷумҳуриявӣ иқтисодӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон- Хучанд, Дабир -2020. - С 59-65.

[56-М]. Досиев М.Н. Мушкилоти ташкили баҳисобгирии сегментӣ ва маркази масъулият дар корхонаи саноати истихроҷи маъдан / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДТТ- ноябри 2020. - С. 243-248.

[57-М]. Досиев М.Н. Алоқамандии баҳши сайёҳӣ ва соҳибкории экологӣ: муҳимият, рушд, ва мушкилот / М.Н. Досиев // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ. - Донишкадаи иқтисод ва савдои ДДТТ дар ш. Хучанд, 2020 – С. 85-90.

[58-М]. Досиев М.Н. Нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди босуботи иқтисодиёти ҚТ / М.Н. Досиев // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ, ДДТТ, Душанбе – 25-26 сентябри 2020. – С. 278-281.

[59-М]. Досиев М.Н. Фаългардонии нақши соҳибкории экологӣ дар рушди босуботи саноатикунони мамлакат / М.Н. Досиев // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ ДТТ-2020. - С. 68-71.

[60-М]. Досиев М.Н. Оценка перспективных направлений развития экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2020. – № 1 (40). – С. 143-153.

[61-М]. Досиев М.Н. Нақши соҳибкории экологӣ дар рушди босуботи иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Н. Досиев // Международная научно - практическая конференция, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон -29-30 ноябри с.2019. – С.48-52.

[62-М]. Досиев М.Н. Анализ воздействия промышленных предприятий на окружающую среду и развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Международная научно-практическая конференция, ТНУ-2019. – С. 81-86.

[63-М]. Досиев М.Н. Развитие форм экологического предпринимательства за рубежом / Г. Джурабаев, М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2019. – № 1 (36). – С. 103-108.

[64-М]. Досиев М.Н. Развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Международная научно - практическая конференция Таджикского государственного университета коммерции, Душанбе – 2019. С. 91-95.

[65-М]. Досиев М.Н. Развитие экологического туризма в Республике Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2018. - С. 51-54.

[66-М]. Досиев М.Н. Совершенствование экологической обстановки в Горно-Бадахшанской Автономной области Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2018. - С. 45-50 (в соавторстве).

[67-М]. Досиев М.Н. Совершенствование экологической обстановки в Хатлонской области / М.Н. Досиев // Гидроэнергетические ресурсы Центральной Азии: значение, проблемы и перспективы: Материалы международной научно-практической конференции на тему «Гидроэнергетические ресурсы Центральной Азии: значение, проблемы и перспективы») посвященной Международному десятилетию действий «Вода для устойчивого развития» 2018-2028 годы, «Году развития туризма и народных ремесел», «140-ой годовщине со дня рождения героя Таджикистана Садриддин Айни» и «70-ой годовщине со дня создания Таджикского национального университета», Душанбе, 28 мая 2018 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2018. – С. 237-242.

[68-М]. Досиев М.Н. Экологически ориентированное и экологическое предпринимательство как экономические категории в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистана. – Душанбе, 2017. - С. 116-120.

[69-М]. Досиев М.Н. Развитие форм государственного регулирования и поддержки экологического предпринимательства в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1(28). – С. 71-75.

[70-М]. Досиев М.Н. Основные принципы развития экологического предпринимательства как фактор устойчивого эколого-экономического развития в регионах Республики Таджикистан / М.Н. Досиев, А.Н. Султонов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2017. – № 1 (28). – С. 67-70.

[71-М]. Досиев М.Н. Экологические проблемы современной экономики / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2016. -№2(27). -С.77-81.

[72-М]. Досиев М.Н. Основные принципы организации и развития экологического предпринимательства / М.Н. Досиев // Научно-политический журнал Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2016. - № 3 (31). - С.151-158.

[73-М]. Досиев М.Н. Механизм управления экологического предпринимательства как фактор регионального развития / Х.А. Одинаев, М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2016. – № 2 (27). – С. 118-123.

[74-М]. Досиев М.Н. Региональные особенности предпринимательства как фактор экологического развития / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2016. – № 2 (27). – С. 70-77.

[75-М]. Досиев М.Н. Роль экологического предпринимательства в устойчивом эколого-экономического развития Республики Таджикистан / Досиев М.Н. // Вестник Финансово-экономического института Таджикистана. – Душанбе, 2016. -№2 (6). – С.154-157.

[76-М]. Досиев М.Н. Определение сущности экологического предпринимательства и его механизм / М.Н. Досиев // Вестник Технологического университета Таджикистан. –Душанбе, 2016. - №1(26). - С.111-116.

[77-М]. Досиев М.Н. Зарубежные опыты развития экологического предпринимательства / Досиев М.Н. // Материалы республиканской научно-практической конференции Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2016. - С. 78-83.

[78-М]. Досиев М.Н. Экологическое предпринимательство: сущность, особенности, пути развития / Досиев М.Н. // Материалы международной

научно-практической конференции Технологического университета Таджикистан. – Душанбе, 2015. - С. 64-72.

[79-М]. Взаимодействие и государственное регулирование развития экологического предпринимательства в Республике Таджикистан // Материалы международной научно-практической конференции, Государственное управление, научно-политический журнал Таджикского института государственного управления при Президенте РТ. – Душанбе, 2015. – С.253-258.

[80-М]. Досиев М.Н. Экологическая отчетность: становление экологического учета и аудита в Таджикистане / М.Н. Досиев // Сборник научных статей академического конкурса по формированию знаний и доказательной базы по бедности и окружающей среды, РТСУ. - Душанбе, 2015. – С. 90-97.